

MAGYAR LÁSZLÓ

TOVATŰNŐ ÉVSZÁZADOK

HELYTÖRTÉNETI ÍRÁSOK (1391-1918)
(IRATVALLATÓ III.)

Eleitjel

ÉLETJEL KÖNYVEK 96.

A kötet írásait
MAGYAR KLÁRA
válogatta

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTÉRIUMA

Megjelent a Magyar Köztársaság Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Nemzeti és Etnikai Ügyek Főosztályának és a Szabadka Község Önkormányzata támogatásával

MAGYAR LÁSZLÓ

TOVATŰNŐ ÉVSZÁZADOK

HELYTÖRTÉNETI ÍRÁSOK (1391–1918)
(IRATVALLATÓ III.)

Élelfjel

2002

A kötet írásait
MAGYAR KLÁRA
válogatta

MAGYAR LÁSZLÓ

TOVATŰNŐ ÉVSZÁZADOK

HELYTÖRTÉNETI ÍRÁSOK (1391–1918)
(IRATVALLATÓ III.)

Megjelent a Magyar Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Nemzeti és Etnikai Ügyek Főosztályának és a Szabolcs Megye Önkormányzata támogatásával

2009

SZABADKA HAT ÉVSZÁZADA

Miről vall az 1391-ből származó oklevél?

Szabadka időrendi történetén és nevének a különböző korszakokban való előfordulásán dolgozva olyan érzésünk támadt, hogy felül kellene vizsgálni az 1391. évi oklevelet, illetve újraolvasni városunk első említését a közelgő 600. évforduló kapcsán. Annál inkább szükségesnek látszott ez, mert még a múlt századból ismert az olvasat, s már Iványi 1886-ban megjelent monográfiájának első kötetében (36. oldal) többek között ezt írja: „Első határozott adatunk Szabadkáról egy 1391-ben írt okmányban foglaltatik. Ezen évben ti. Losonczi István Bodrog vmegye főispánja Bodrog mellett (prope villam Bodrug) gyűlést tartván, a vármegyében elszaporodott sok tolvaj, rabló, orgazda és egyéb gonosztevő fölött ítéltetett... a gonosztevők hosszú jegyzékében említ egy: *furem Agustinum* (talán Augustinum helyett) *dictum de Zabotka*, azaz egy Ágoston nevű tolvajt Szabadkáról. – Hogy ezen régi modorban *Zabotká*nak írt helység alatt csakugyan a mi Szabadkánk értendő, kétségtelenné teszi azon körülmény, hogy Bodrog vármegyében van..." – Szabadka nevének későbbi előfordulásaival való összehasonlítás keltette fel gyanúnkat a valamennyi forrásmunkában jelentkező „Zabotka" olvasat iránt. Ulmer Gáspár, a Szabadkai Történelmi Levéltár főlevéltárosa több évvel ezelőtt felkutatta és meghozta az oklevél másolatát, megerősítette gyanakvásunkat: *Zabatka*ként szerepel városunk neve az említett oklevélben.

Már korábban olyan álláspontra helyezkedtünk, hogy feltétlenül kikérjük a Magyar Országos Levéltár szakembereinek véleményét, hiszen az oklevél itt lelhető meg. (Jelzete: DL 78060). Hogy milyen alapos elemzés alá került az 1391. évi oklevél, tanúsítja Buzási János főigazgató-helyettes 1988. február 19-én kelt levelének hosszabb részlete: „Határozottan állítom, hogy az oklevélben nem Zabotka, hanem Zabatka van írva. Hogy eddig jobbára a Zabotka változat élt a köztudatban és a különböző publikációkban, minden bizonnyal az első, hibás olvasat mechanikus átvételének eredménye... Kétségtelen, hogy az írás éppen a névnél javított és összenyomorított. Perdöntő azonban egy markáns különbség az *a* és az *o* írásmódjában. Az oklevél írója – egyébként a korra jellemző módon – az *a* betűt kivétel nélkül mindig felülről lefelé zárja, és ennek a záró duktusnak a felső vége mindenütt kiemelkedik, sajátságos csúcsot alkot. Az egész szövegben egyetlen *o* sincs, amely ezt a jegyet viselné. Márpedig ez a jegy a névben a *b* után következő betűn, bármilyen nehezen olvasható is, határozottan felismerhető. Így az *n* olvasat további alátámasztásra tulajdonképpen már nem szorul. De van ilyen is, ha kell.

Bárhonnan származtatjuk a nevet, alakulhatott volna úgy, hogy Zabatka, Zobotka, Zombotka, sőt Zobatka, de a Zabotka minden nyelvfejlődési szabálynak ellentmond. Az, hogy a név nem a szombatból, hanem a szabadból ered, a későbbi, 1429-es stb. oklevelek alapján egyértelműen bizonyítható.

Kikértem Érszegi Géza véleményét. Ő anélkül, hogy az én álláspontomat ismerte volna, szintén Zabatkát olvasott, és ezt pontosan ugyanazzal indokolta, mint én. Azt hiszem, ennyi elég."

A levél további része arról értesít bennünket, hogy Szabadka 1391 előtti okleveles előfordulásáról egyelőre nem tudnak a kutatók, de ilyen adatot nem tartalmaz az Érszegi Géza által a közelmúltban feltárt vatikáni anyag sem. Arra a kérdésünkre: mikorra várható a Mohács előtti levéltári források számítógépes mutatójának elkészítése, a válasz: „A jelenlegi feltételek mellett örülnénk, ha az első ütemet, vagyis az időrendi mutatólapok feldolgozását 1991-ig be tudnánk fejezni." – Különben e munkálatok iránt módfeletti érdeklődést tanúsít helytörténeti kutatásunk. Mert kissé kései adatként ítéljük meg az 1391. évet, s abban reménykedünk, hogy a számítógépes mutató segítségével, vagy esetleg a további vatikáni kutatásokkal fény derül korábbi szabadkai adatra.

Előbb azonban hadd köszönjük meg Buzási János főigazgató-helyettes, Érszegi Géza főlevéltáros szíves segítségét, hogy a számunkra döntő fontosságú kérdésben, a Zsigmond király uralkodása idején és a rigómezei csata (1389) után két évvel keletkezett oklevél olvasatában meggyőzően tudott állást foglalni.

Az alábbiakban fordításban részletet közlünk az 1391. május 7-i keltezésű oklevélből, amelyet Kapocs Nándor–Kőhegyi Mihály: *Katymár és környékének középkori oklevelei a Zichy okmánytárban* (Baja, 1983) című könyvének 88–90. oldalairól kölcsönöztünk. A fordítás még Zabotkaként tünteti fel városunkat!

„Mi, Lossunch-i István, Macho-i bán és többek között Bodrog-i ispán, emlékezetül adjuk: mivel az országban megsokasodtak a tolvajok, rablók és más megrögzött gonosztevők, ugyanazon vármegye nemeseinek egyetemével és egyéb, bármely álláspontú emberével a tolvajok, rablók, utonállók és más megrögzött gonosztevők megzabolázására és kiirtására, valamint, hogy minden panaszosnak megfelelő igazságot szolgáltassunk, a királyi felség szent György vértanú utáni legközelebbi vasárnapon (ápr. 30.) Bodrug helység közelében általános megyegyűlés tartatott. Az említett Bodrugh vármegye nemeseinek egyeteme által tartott azon közgyűlésünkön kértük, hogy mellénk esküdtekké jelöljék Sary-i Olivér fiát Istvánt, Gezth-i Lőrinc fiát Jánost, Kelud-i Pál fiát Mátyást, Lekche-i Péter fiát Györgyöt, Barchan-i Bako fiát Miklóst, Gergery-i János fiát Pétert, Kengy-i Jakab fiát Tamást, Aranyan-i Lewkus fiát Miklóst, Pakka-i Mihályt, Bessenew-i Albert fiát Miklóst, Lekche-i Mykola fiát Jánost, Zantho-i Mihály fiát Jánost. Az esküdtek Seleud-i Albert mesterrel, alispánunkkal, valamint Chepch-i Gergely fia Miklóssal és Reeg-i Tamással, ugyanazon vármegye szolgabíráival az istennek járó hitre és király urunk, valamint királyi szent koronája iránti hűség megtartására az esküt letették arra, hogy mindenben megtartják az igazságot, azt meg nem tagadják sem el nem nyomják, a hamisságot ki nem igazítják és az Úr keresztfáját érintve érett és megfontolt tárgyalással minden megrögzött gonosztevőt név szerint elősorolnak. A Magosnak mondott Péter fiát Miklóst; az említett Chepch-i

Veres-nek mondott Mihály fiát Istvánt; Borothy-i Pált, mint tolvajok és útonállókat; Zeche-i Antal és fia János fiát Mihály hospest mint tolvajt; a Zenthlazio-i Forro-nak mondott Péter és Egyedet; Kethaz-i Buga-nak mondott Miklóst, mint tolvajokat; a Chuchkachnak mondott István papot, Bodrugazzonzaka-i nemest, hamis pecsétek vésőjét és hamis iratok kiadóját; a Chuchkach-nak mondott László hospest, azon István pap testvérét, mint tolvajt; a Zaka nemzetségből való Ábrahámot, mint tolvajt és útonállót; Kakach-i Márton fia Tamás özvegy anyósát és leányát, Zaka-i Miklós fiának Györgynek özvegyét; ugyanazon György gyilkosait; Chanad-i Resistromusnak mondott Benedeket, a kalocsai érsek úr jobbágyát, mint tolvajt; a Side-i Syb-nek mondott Dénest, a Tompa-nak mondott László mester jobbágyát, mint tolvajt; Chantaht-t és Aranynak mondott Simon fiát Györgyöt, Thewtus fia László mester jobbágyát, mint tolvajokat; az Igalheg-i Chasma fiát Istvánt, a Hercheg-nek mondott Péter mester jobbágyát, mint tolvajt és Pál fiát János hospest, mint tolvajt; a Lengel-i Rufus Pál hospest, mint tolvajt, az odavaló Gellért jobbágyát, a Zabotkainak mondott Ágoston tolvajt, Pakay-i László fia András jobbágyát, ugyanazon Pakay-i András szolgáját ...

(...) Az előbb megnevezett nyilvános tolvajok, útonállók és rablók, valamint egyéb megrögzött gonosztevők az előírt büntetés kiszabása végett lajstromba jegyeztettek. Az előbb írt gonosztevők bűnösségük bizonyításakor a jog és igazságszolgáltatás színe elől távol maradtak és nem jelentek meg gyűlésünkön, sem arról nem gondoskodtak, hogy valakit küldtek volna az ítélethozatalra. Ezért mi, az említett Bodrog vármegye alispánjával, szolgabíráival és esküdtjeivel együtt ezennel egyhangúan fővesztésre ítéljük és mindennemű birtokuk, tulajdonuk, javaik és dolgaik elvesztésére, bárhol legyenek is. Hogy pedig a gonosztevők száma ne növekedjék – bárcsak egészen kiirtatnának az országból – megbízást adunk arra, hogy bárhol és bárkinél, akár várakban és városokban, akár szabad királyi és királynői helységekben, vagy nemesi birtokokon, ezen fent írt gonosztevőket, vagy közülük egyenként bármelyiket, bárki és bárhol fölleli, ezentúl mindenki fölhatalmazást nyer, hogy őket megölje, fölakassza vagy bármilyen kínzásnak alávesse, javaikat és bárminemű dolgaikat magának megszerezze és megtartsa. A fent írtak nemzetségéből vagy rokonságából soha senki semmiféle pert nem indíthat azok megölése és holmijaik elvétele miatt azokkal szemben, akik őket megölik. Ezenfelül mindenki, akár nemes ember, vagy bármilyen más állású legyen, ugyanazon büntetésnek teszi ki magát, ha a fent írt gonosztevőket befogadja. Mi, az említett vármegye szolgabírái, jelen voltunk a fent írt báni gyűlésen és a fentieket a bán úrral teljes egyetértésben rendeltük el. Mindezeknek bizonyságául a bán úr pecsétje mellé függesztjük saját pecsétünket. Kelt az említett helyen a fentjelzett gyűlés 8. napján (máj. 7.), az Úrnak 1391-ik évében."

(Hátlapján egy nagyobb, meglehetősen ép, kerek pecséttel. Mellette jobbra és balra két kisebb pecsét töredékeivel.)

Tovább folytatva az 1391. évi oklevél felülvizsgálatát, kikértük a ljubljanai *Történelmi Levéltár* (Zgodovinski arhiv) és a zágrábi Horvátországi Levéltár (Arhiv Hrvatske) véleményét is Szabadka nevének olvasata kérdésében.

Vinko Demšar, a ljubljanai levéltár szakembere a megküldött fénymásolatok alapján jelentette, hogy a kérdésben kifejtették véleményüket dr. B. Otorepca és dr. D. Miheličszlovén akadémikusok is. Egyértelműen leszögezték, hogy a fénymásolatról nagyon nehéz és kockázatos állást foglalni. Megnehezíti a kérdés megoldását, hogy az oklevélben Szabadka neve javított alakban szerepel. Egykorú dokumentumok összehasonlítása megfelelő eredményre vezethetne, annál inkább, mert a „magyar kurzív a miénktől különbözik" – áll V. Demšar levelében. S a szakember az 1391. évi oklevél infravörös sugarakkal való olvasatát javasolja.

Josip Kolanović magiszter, a Horvátországi Levéltár levéltárosa szintén az említett nehézségekre hivatkozva nem dönthet városunk nevének (Zabatka–Zabotka) olvasata kérdésében. Ő is az egykorú eredeti oklevelek összevetését, az *a* és *o* betűk összehasonlítását javasolja. Így valószínűleg kiderülne, hogy az 1391. évi oklevélben Zabatka vagy Zabotka alak fordul-e elő. Josip Kolanović részletesen elemzi a középkori dokumentumot és megmagyarázza, mi szól a Zabotka és mi a Zabatka olvasata mellett. Ám újabb módszerek alkalmazása, pl.az eredeti oklevél ultraibolya sugaras vizsgálata, hozzásegítene a javított szó (esetünkben: városunk neve) pontosabb kiolvasásához.

Mivel az eredeti oklevél a Magyar Országos Levéltárban található, időközben ismét a budapesti szakemberekhez fordultunk. Hadd idézzünk most hosszabban Buzási János főigazgató-helyettes leveléből: „Tény, hogy legutóbb az ominózus DL 78060 számú oklevélnek csak a fényképmásolatát vizsgáltuk, s ez most engem bűnbánatra indítana, ha tévedtünk volna. Most Érszegi Gézával együtt megnéztük az eredetit, erős természetes fényben és ultraviola lámpa alatt is. A javítás nyoma a kérdéses helynévnél sokkal jobban látszott, mint a fényképen: a név fölötti két vékony vonalon kívül egy halványabb árnyalatú maradvány tűnt elő az első *a* és a *b* közt. A *b* utáni betű is valamivel jobban kivehető volt. Először azt vizsgáltuk, hogy a betű felső részén levő kis kiemelkedés a szövegben levő többi *a*-ra kivétel nélkül jellemző, a betűt lezáró vonal felső vége-e, vagy pedig a kivakart szöveg maradványa. (Mellesleg itt a javításnak az oklevél jellegéből következőleg nincs hamisítás jellege.) Mivel a kivakart szöveg többi, kétséget kizáróan ilyennek minősíthető maradványai egészen halvány barna színűek, viszont a kérdéses betű a tetején levő kis kiemelkedéssel együtt ugyanolyan sötétbarna, mint a vakarás után írott név többi betűje, bizonyosra vehető, hogy a kiemelkedés a betű része, nem pedig a kivakart szöveg maradványa. Persze a kérdéses betű még így is sokkal gömbölyűbb, mint az oklevél szövegében levő *a* betűk többsége. Nem csodálkozom tehát azon, hogy voltak, akik *o*-nak olvasták. Ezért másodszor azt vizsgáltuk, hogy van-e az oklevél szövegében olyan kétségtelenül *a*-nak, illetve *o*-nak olvasandó betű, amely ezzel pontosan megegyezik.

Nos, ilyet nem találtunk, olyat viszont, amely nagyon hasonlít rá, többet is, s ezek mindegyike kétségtelenül *a*. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy az oklevél írója az *o* íveit fölül általában nem zárja össze, s a két ív közül az egyik, rendszerint a második, valamivel följebb ér. Ilyenkor azonban az *o* betű fölül minden esetben nyitott. Márpedig a kérdéses betű, ultraviola lámpa alatt is, nagyítóval nézve

is zártnak látszik. Végeredményben nem lehet teljesen kizárni, hogy *o*-ról van szó, ennek valószínűsége azonban gyakorlatilag elhanyagolható."

A budapesti szakemberek állásfoglalása tehát változatlan maradt az ultraviola lámpával való megvizsgálás után: a „Zabatka" olvasat mellett maradtak.

Most arra gondolunk, feltétlenül akadna még vidékünket érintő középkori oklevél, amelyet a tudomány, a helytörténetírás érdekében újra felül kellene vizsgálni.

(*Pro memorija*, 1988/5., 6. / 149. O. ML. bibl.)

SZABADKA LEGRÉGIBB EMLÍTÉSE

Nagy Lajos halála után összeroppan az Anjouk birodalma, s mire Zsigmond király korában az ország egysége újból helyreáll, megjelenik a rettegett ellenség – a török. I. Murád szultán 1389-ben a rigómezei győzelemmel Szerbiát török vazallus állammá változtatja. Ezután a török martalócok rendszeresen fosztogatják Magyarország déli határát is, miközben a Balkánról menekülő szerb telepesek elözönlik e vidéket.[1] Miután 1396-ban a bulgáriai Nikápoly vára alatt vereséget szenvednek a királyi csapatok, Zsigmond állandó török veszéllyel számolhat. Mégis feladja a török elleni támadás gondolatát, és érdeklődését a belső viszonyoknak és családi ügyeinek szenteli. Segíti a köznemesség törekvéseit és előmozdítja a városok fejlödését.[2] Szorgalmazza a városfalak felépítését és felmenti a kereskedőket a belföldi vámok fizetése alól.

Zsigmond király uralkodása (1387–1437) idején az írásos források néhányszor hírt adnak Szabadkáról. Városunkat 1407-ben faluként, majd 1428-ban már mezővárosként említik a fennmaradt dokumentumok. Szintén a Magyar Országos Levéltárban, a DL 78060 jelzetű oklevélben fordul elő 1391-ben Szabadka eddig ismert korábbi említése.

A középkori Magyarország déli határánál szervezett katonai-közigazgatási országrészeket bánságnak nevezték. Ezek élén a bán állott, aki a királynak volt felelős tisztségviselője.[3] Az ország déli megyéit (Pozsega, Szerém, Verőce, Valkó, Bodrog, Tolna, Baranya) külön a macsói bán hatáskörébe helyezték. Ő képviselte a királyi hatalmat, vezette a haderőt, kezelte a királyi pénzügyeket. Zsigmond király az országhatár legfontosabb szakaszának védelme érdekében Losonczi István macsói bánt nevezte ki Baranya és Bodrog megye ispánjává.[4]

Az említett oklevelet Losonczi István macsói bán bocsátotta ki 1391. május 7-én. A vármegyében elszaporodott tolvajok és gonosztevők megfékezésére közgyűlést tartott, s e dokumentum többek között említést tesz egy „Zabatkainak mondott Ágoston tolvaj"-ról (furem Agustinum dictum de Zabatka), Pakay László András fiának jobbágyáról.[5] A közemúltban megtudtuk, hogy a Pakay (Pakai) család ismert bajai birtokos famíliа, s a legkorábbi adataink róla éppen az említett 1391. évi oklevél szabadkai vonatkozású adataihoz fűződnek.[6] Ez is alátámasztja azokat a feltételezéseket, hogy Szabadka és Baja kapcsolata egészen a középkorig vezethető vissza.

Feltehető a kérdés: miért jelentkezik Szabadka – több vajdasági településhez viszonyítva – olyan későn a forrásokban?

Tudjuk, hogy Becse az idén, Kanizsa pedig a közeljövőben ünnepli első említésének 900. évfordulóját. Megokolható e történelmi tény, mint az is, hogy Szabadka viszonylagos kései említése valószínűleg a kunok, a Duna–Tisza közé telepített török nyelvű nomád nép jelenlétével magyarázható. Büslakodásra azonban nincs okunk, ha arra gondolunk, hogy pl. Berlint 1237-ben, Helsinkit 1550-ben, Torontót 1794-ben, Stuttgartot a XIII., Göteborgot pedig a XVII. században alapították.

[A továbbiakban a szerző idézi azt az okiratot, amelyben Szabadkát először említik. Mivel ez a szöveg már olvasható a *Szabadka hat évszázada* című tanulmányban, ismételt közlésétől eltekintünk. A szerkesztő megjegyzése.]

Jegyzetek

[1] Engel Pál: Beilleszkedés Európába, a kezdetektől 1440-ig. Magyarok Európában I. Budapest, 1990. 320.

[2] Unger Mátyás–Szabolcs Ottó: Magyarország története (Rövid áttekintés). Budapest, 1976. 53–54.

[3] Kapocs Nándor–Kőhegyi Mihály: Katymár és környékének középkori oklevelei a Zichy okmánytárban, Bajai dolgozatok 5., Baja, 1983. 29.

[4] Uo. 30.

[5] Iványi István monográfiájában, s a publikált Zichy okmánytárban, valamint az idézett Kapocs–Kőhegyi munkában is Zabotka alakban fordul elő városunk. Az újabb kutatás, az eredeti oklevél ultraviola lámpa alatt való vizsgálata szinte egyértelműen igazolja, hogy a város olvasata: Zabatka.

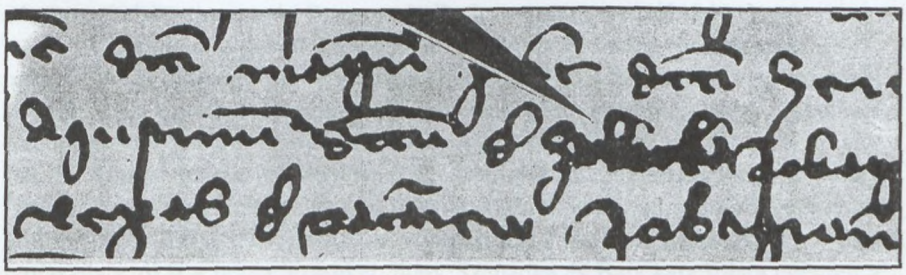
[6] Baja története a kezdetektől 1944-ig. Szerkesztette Kőhegyi Mihály, Budapest, 1989. 104–108, 143.

(*Üzenet*, 1991/5-6.) (168. o.)

SZABADKA ELSŐ EMLÍTÉSÉNEK KÉRDÉSEI

A humán tudományok művelői közül a történész-levéltárosokra, régészekre, nyelvészekre, néprajzkutatókra különös feladat hárul közös múltunk, a sok évszázaddal ezelőtt vidékünkön élt és azóta élő népek gyökérszálainak, kultúrájának felkutatásában. Észak-Bácska esetében is még mindig rengeteg a megválaszolatlan kérdés, jóllehet már érvtizedek óta folynak – kisebb-nagyobb lenddülettel – régészeti és levéltári kutatások. Az objektív történeti következtetések összegezése sok esetben várat magára, ez azonban nem jelenti azt, hogy a már felkutatott részeredmények nyilvánosságra hozatalát szentségtörésként kell felfogni. Ellenkezőleg: a szakember egyik fontos kötelessége a maga módján továbbadni, közrebocsátani sokéves verejtékes munkájának gyümölcsét, hogy a témakör fiatal vagy tapasztalt szakértőivel együtt még inkább elmélyedhessen a kérdés tanulmányozásában. Persze fennáll a másik lehetőség is, amikor a szaktekintély inkább a sírba viszi magával, mintsem hogy a nyilvánosság elé tárja, elárulja az egy életen át felhalmozott műhelytitkait. Mindenképpen nagyon hasznos tevékenységnek tartjuk, ha a kutatott terület szakirodalmát figyelemmel kísérjük, illetve – ha lehetséges – véleményt cserélünk a szerzővel.

A fentiekhez fűződik Szabadka legrégibb említésének kérdése, netán buktatói. Kezdhetnénk talán azzal, hogy Györffy György neves történettudós az Árpád-kori *Magyarország történeti földrajza* (1963) című fontos munkájához mellékelt térképen a mai Szabadka területén (és az ún. Káliz úton) egy Kér nevű te-

Az 1391. évi oklevélnek az a része, amelyben Szabadkát említi

lepülést tüntet fel, amit könyvének Bács-Bodrog vármegye részében többek között ezzel egészít ki: „A Kér törzsbeliek települése. 1193-ban III. Béla, anyja adományát megújítva, a székesfehérvári ispotályos kereszteseknek adott Kéren 3 ekényi földet. – A Zombor vidéki Tapolca és Szeged között sorolják fel, így azonosítható Szabadka Kér nevű külvárosával, melyet 1780-ban említenek s mely utóbb plébániájáról Rókus nevet kapott." – Az 1193. évi oklevélben sok birtoknév fordul elő, de Szabadkára nézve döntő fontosságú lenne, ha egyértelműen bebizonyosodna, hogy Scequeden Szegedet kell értenünk. Ez Györffy György művében nem kétséges, hiszen térképén az ún. Káliz út Kér településen áthaladva Szegedig folytatódik. Viszont a Kristó Gyula szerkesztette *Szeged történet*ének első kötetében (1983) e kérdés csak részben maradt nyílt, általában Györffyvel szemben foglal állást: „(...) Kér, Fövény, Gyoboz, Halász birtokok ugyanis (...) csak a középkori Fejér megye területén fordulnak elő (...) Scequed lokalizálásának kérdésében ma tehát egyértelműen állást foglalni nem lehet. Semmiképpen sem mondhatjuk bizonyosan, hogy a mi Szegedünkre vonatkozik, ám ha későbbi kutatások mégis bizonyítani tudnák ezt, III. Béla 1193. évi okleveléből fontos következtetések adódnának az első alszegedi (a mai alsóvárosi) templom keletkezési idejének meghatározásához (...) a johanniták egy olyan földdarabot kaphattak Szegeden, amely talán érintette Asszonyfalva délnyugati részét, a központi városmagtól nyugatra húzódott..." De az is olvasható e várostörténetben, hogy Scequed és Szeged azonossága elfogadásának igazán komoly akadályát mégis elsősorban a johannita birtokok oklevelében adott sorrendisége jelenti, mert pl. az első kettő Szerémségre, az utóbbi öt közül négy a dunántúli Fejér megyére utal.

Itt fűzzük hozzá, hogy Szeged azonosításának kérdését Petrovics István már 1980-ban, a szegedi egyetem *Acta Historica* (tomus LXVII) című folyóirata számában kimerítően taglalta. *Azzonfolua alio nomine Felzeged* című tanulmányában hangsúlyozza, hogy a kutatók többsége egyetért abban, hogy az 1193. évi oklevél Scequed elnevezésű helysége a mai Szegeddel azonos. A szerző szerint az állítás helyességét megerősíti az a körülmény is, hogy az oklevél víz mellé helyezi Scequedet, mivel révről tesz említést (cum eodem portu). Azután Petrovics István adatokkal támasztja alá, hogy Szeged egyik elkülönült településmagva, vagyis Asszonyfalva nem Al-, hanem Felszegeddel egyenlő. S mivel Asszony-helyneveink eredetileg királynéi (úrnői) tulajdonú birtokokat jelöltek, Asszonyfalva is ez volt. „Más adat is bizonyítja, hogy a középkori Szeged területének egy részét egykor a királynék birtokolták. Ránk maradt ugyanis III. Béla 1193-ban kelt megerősítő levele, amelyben a király felsorolja azokat a birtokokat, amelyeket anyja, Eufrozina királyné a székesfehérvári Szent István johannita egyháznak adományozott" – írja a tanulmány szerzője.

A kutatások ilyen állása alapján évekkel ezelőtt e sorok írójában felsejlett a gondolat, vajon van-e reális alapja annak, hogy Szabadka az 1193. évi Kér alakra hivatkozva megünnepelné 800 éves jubileumát. Ezért 1990 tavaszán Györffy György professzorhoz, a már említett munka kiváló szerzőjéhez fordult, hogy ő évtizedek elmúltával fenntartja-e még véleményét Kér szabadkai vonatkozásával kapcsolatban. Az ismert történettudós 1990. június 15-én kelt levelében ismét megerősíti korábbi állítását: „Szabadka helyén Kér falu feküdt, mint erre az Ön

által ismert helyen utaltam..." Ezután, 1993 elején a másik neves középkori szakértőt, Kristó Gyula professzort kerestem fel levelemmel. Ő március 22-én így válaszolt: „Levelére válaszolva közlöm, hogy – Györffyvel szemben – magam az 1193. évi Kér adatot nem kapcsolom össze a 18. század vége óta adatolt szabadkai városrésszel. A *Szeged története* 298. és 300. oldalán kifejtettük Kér lokalizálásával kapcsolatos állásfoglalásunkat, vagyis hogy a dunántúli Fejér megyében volt. Ahhoz, hogy az 1193. évi Kért Szabadkával, illetve annak előzményével azonosítsuk, a két név (ráadásul viszonylag gyakran előforduló két név) azonossága édeskevés, hiszen a két Kér adat között 600 év hiátus tátong. Ennélfogva nem helyeselhetek ezen 1193. évi Kér alakra támaszkodva egy olyan 800 éves jubileumot, amelyet Szabadka az idén megülne (még ha ennek más szempontból való hasznosságában, szükségességében nem is kételkedem). E pillanatban ezt a kutatás állása nem teszi lehetővé. S hogy Szabadka miért csak 1391-től adatolt? Erre nem lehet válaszolni, több eset lehetséges. De a történettudomány – legalábbis az én értelmezésem szerint – inkább csak a bizonyosságokkal vagy az erős valószínűségekkel kell hogy foglalkozzék."

Vajon a Kér-ügyben patthelyzet állt elő? A szabadkai régészek már korábban továbbléptek, hiszen a város Kér területének közelében 1977-ben és 1981-ben 11. századi leletekre bukkantak...

A továbbiakban rátérünk röviden egy másik kérdésre, a Zabotka, illetve Zabatka olvasatára. Vagyis a Losonczi István macsói bán által 1931. május 7-én kibocsátott oklevélre, amelyben Szabadka eddig ismert legrégibb említése fordul elő (Magyar Országos Levéltár, DL 78060) : „(...) az Úr keresztfáját érintve érett és megfontolt tárgyalással minden megrögzött gonosztevőt név szerint elsorolnak (...) a Zabotkainak mondott Ágoston tolvajt, Pakay-i László fia András jobbágyát, ugyanazon Pakay-i András szolgáját..." Az oklevél teljes szövege Kapocs Nándor fordításában látott napvilágot (Kapocs Nándor–Kőhegyi Mihály: *Katymár és környékének középkori oklevelei a Zichy okmánytárban*. Baja, 1983. 88–99). Szabadka 600. évfordulójára készülve e sorok írója kiváló szakemberek bevonásával megvizsgáltatta az 1391. évi oklevelet, s az ultraviola lámpa alatt Szabadka nevének egykorú javítása sokkal inkább láthatóvá vált. Az írás éppen a névnél javított és „összenyomorított" s ez akadályozza a helynév pontos kiolvasását. Ma már egyes tekintélyes szakemberek ismét inkább a Zabotka változat mellett foglalnak állást. Györffy György professzor e sorok írójához intézett említett levelében ezt írja: „Az 1391. oklevélben említett Szabadka olvasata *Zobotka*. A Szabadkai ragadványnevet viselő Ágoston Pákay András jobbágya volt. (Így olvassa a Zichy okmánytár kiadója is, IV. 468. lapján)." Sőt, komoly szakmai magánbeszélgetések közben az is felvetődött, hogy e Zsigmond kori oklevelet még alaposabban kell tanulmányozni, mert megtörténhet – igaz, nagyon kis eshetőséggel –, hogy nem is a mi városunkról, a bácskai Szabadkáról ad hírt!

Sorolhatnánk a kérdéseket és akkor még a város nevének eredetét sem érintettük, amelyre az újabb kutatások eredményeiből egy tanulmány erejéig futná...

(*7 Nap*, 1994. december 14.)

SZABADKA RÖVID TÖRTÉNETE 1918-IG

A Vajdaságban több város neve jóval korábban fordul elő írásos emlékben, mint Szabadkáé, de ez korántsem jelenti azt, hogy Szabadka és környéke első írásos említése előtt lakatlan volt. A városról először egy 1391-ből származó oklevél ad hírt, a régészeti leletek azonban arról tanúskodnak, hogy vidékünkön sokkal korábban is pezsgett az élet. A legkorábbi leletek a Ludasi-tó környékéről származnak: a jégkorszak utolsó szakaszából (i. e. kb. 16 000-ből), kerültek elő tűzhelyek, tűzszerszámok. A város környékén a későbbi korszakokból (preborealis korszak, neolitikum, rézkor, bronzkor...) is napvilágot láttak értékes leletek. Vannak még emlékeink a szkíta, dák, szarmata, gót, alán, hun, avar stb. népek gazdag kultúrájából is.

A magyar törzsek a Kárpát-medencében való letelepedésükkor szláv népcsoportokra is leltek itt. A letelepedett honfoglalókra hatást gyakoroltak az itt élő szlávok fejlettebb társadalmi viszonyai. Később Szabadka és környéke Bodrog vármegyéhez, a kalocsai püspökséghez és a bodrogi esperességhez tartozott. Időközben – a XIII. századtól – a Kárpátokon túlról kunok telepedtek meg a Duna–Tisza közén. A kun terület déli határa a szabadkai királyi udvari birtok északi részén haladt. Az újabb kutatások eredményeként állítható, hogy a kun nemzetségfők kezén volt Szabadka és környéke is. A budai országgyűlés a XIV. században szabályozza az úriszéki bíráskodást, s ezután mind gyakrabban tartottak egy vagy több megyére kiterjedő nemesi közgyűlést, amelyeken a bűnt elkövetők felett ítélkeztek. Szabadka eddig ismert első okleveles említése ilyen ügyhöz kapcsolódik: 1391. május 7-én Losonczi István macsói bán, Bodrog vármegye főispánja ítélkezik a megye tolvajai, gonosztevői fölött, s a névjegyzéken szerepel egy „Zabatkainak mondott Ágoston tolvaj" is.

Időközben történelmi átalakulásnak lehetünk tanúi: a török nyomására elkezdődik a szerb lakosság költözködése a Balkán-félszigetről Magyarország déli részeire. A szerbek vidékünkre való letelepedése több hullámban folytatódik a XVI. századtól kezdve.

Szabadkával és környékével írott emlékekben gyakrabban csak a XV. századtól találkozunk. Egy 1407-ből származó oklevél Szabadkát faluként említi, ahol a hetivásárt keddi napon tartották. 1428-ban városunk már mezővárosként fordul elő. Zsigmond király ugyanis megparancsolja Káthai Mihálynak, a jászok

és kunok bírájának, valamint „Zabathka-i" tisztviselőinek, esküdt polgárainak és népének, hogy haladéktalanul szolgáltassák vissza a Töttös László birtokairól elhajtott marhákat és jobbágyokat. – Az 1429. évi oklevél tanúsága szerint Szabadka királyi szabad helység. 1439-ben Albert király a két Hunyadi Jánosnak zálogba adja Madarast, Towankwth-ot (Tavankút), Zabathká-t és Halast, valamint Chewzapa falu felét 2757 arany forintért. 1459-ben Szabadka Hunyadi Mátyás birtokába kerül. Mátyás király 1462-ben anyjának, Szilágyi Erzsébetnek adományozza többek között Györgye (Györgyén), Baymok, Napfen (Nagyfény), Chontafeyer (Csantavér), Paly (Palics) pusztákat. 1464-ben pedig Szabadkát rokonának, dengelegi Pongrácz János erdélyi vajdának, s 1470-ben építette fel a szabadkai várat. 1481-ben Mátyás király jelentős szabadalmakat biztosít a török területekről áttelepült szláv lakosság számára. – 1499 körül a várost II. Ulászló király, 1501-ben Corvin János (Mátyás király fia), az 1500-as évek elejétől enyinghi Török Imre bán veszi birtokába. Ez utóbbi Szabadka földesuraként és belgrádi várkapitányként 1521-ben hunyt el a törökök elleni belgrádi ütközetben. Majd fia, Török Bálint követi a belgrádi bánság élén és Szabadka birtoklásában.

Amikor 1521 augusztusában a török beveszi Belgrádot, megnyílik az út az északi részek meghódítása előtt. 1526. szeptember 29. és október 3. között II. Szulejmán szultán nagyvezére, Ibrahim csapataival – Szeged elpusztítása után – Szabadka alá vonult, de annak erődítményét nem sikerült bevennie. Ekkortájt tűnik fel Jovan Nenad (Cserni Ján), aki sok ezres létszámú felfegyverzett alakulatával független „fejedelemség"-et teremtett és székhelyét Szabadkára helyezte, majd cárnak kiáltotta ki magát. Török Bálint földesúr azonban 1527 elején – kihasználva a Fekete ember távollétét – 300 lovassal elfoglalta a várat, majd Tornyos faluban lefejezte Jovan Nenadot. Török Bálint 1541-ben Budánál török fogságba esett, s Buda elestével kezdetét vette vidékünk másfél évszázados török megszállása. 1543-ban Szabadkát a budai beglerbégségbe tartozó szegedi szandzsákba sorolták. Várában állandó katonai egység állomásozott. A sanyargatott és kifosztott lakosság a pusztákra menekült, vagy a Ludasi-tó mocsárvilágában rejtőzött el. Lelki vigasszal később a szegedi barátok látták el. – Az 1578. évi török defter Szabadka lakosságát név szerint is feltünteti. A várőrség létszáma 52 fő, a város polgári (szláv) lakosságát 48 háztartás alkotta. Az 1580. évi török adóösszeírás szerint a szabadkai náhikban egyebek között Novi Bajmoknak 21, Nagyfénynek 15, Kelebiának 18, Ludasnak 29, Pálegyházának 10, Tavankútnak 16, Szabadkának 49 háza vot. Az 1590/91. évi adóösszeírás Szabadkán már 63 házat tüntetett fel. – Ez idő tájt a magyar lakosság többsége az ország északi vidékeire menekült, helyébe újabb szláv lakosság települt, s a XVI. század második felétől már többnyire szláv településként jegyezhető: Bajmok, Györgyén, Ludas, Palics, Tavankút, Szabadka.

A XVII. századtól érezhető már a török birodalom hanyatlása. De még mindig állandó veszélyt jelentett a falvak népére a török és a magyar várkatonák portyázása. Sok embert fogságba ejtettek és sok állatot elhajtottak. 1682 körül a szegedi ferencesek Szabadka és Ludas „dalmata" lakosságát a szegedi kolostorba menekítették. Vidékünk népe is csak akkor kezdett fellélegezni, amikor a törökök 1683-ban Bécs alatt, majd 1686-ban Budánál súlyos vereséget szenvedtek. Sza-

badkát 1686 októberében szabadították fel a császári seregek, de a törökök támadásai továbbra sem szűntek meg. A határőrvidéki korszak (1686–1743) elsősorban vidékünknek a török hatalom alóli végleges felszabadulását jelentette. Az ország déli határrészein felállított határőrséget nagyrészt szláv katonákból szervezték meg, akiket jelentős kedvezményben is részesítettek. Az 1699. évi karlócai béke és az 1703-ban végleg megszervezett tiszai határőrvidék Szabadkát még inkább az osztrák császári udvar kötelékéhez fűzte. A Szucsich családbeli kapitányok által lakott szabadkai vár – az összes Tisza menti őrhellyel együtt – Nehem szegedi várparancsnoknak volt alárendelve. Időközben Szabadkához csatoltak 12 pusztát. Ezek: Csantavér, Verusity, Tompa, Ludas, Zobnatica, Nagyfény, Vantelek, Györgyén, Bajmok, Tavankút, Sebesity és Kelebia. 1702-ben a város lakosainak száma 2000 lélek volt.

A vármegye erőfeszítésének köszönhető, hogy lassan sor kerül a tiszai határőrvidék polgáriasítására. Szabadka 1743 tavaszától már mint szabadalmazott kamarai mezőváros a vármegye joghatósága alá kerül. Mária Terézia 1743. május 7-én Prágában hitelesítette a szabadságlevelet, amelynek értelmében városunk nevét Szent Máriára változtatja, hatálytalanítja a katonai kormányt s pallosjogot, vámmentességet, heti és évi vásártartást, a robot alól való felmentést stb. biztosít Szabadkának. Június 28-án Pozsonyban aláírják a magyar királyi kamarával kötött ún. örökös szerződést, amely tovább szorgalmazza a polgárosodást (iparosok jövetele, malmok, téglaégetők, csárdák stb. építése). – 1765-ben Szabadkának 1309 háza volt, összesen 9556 lakossal. (Legtöbb a bunyevác, majd a magyar és a szerb adózó család.) 1778-ban már 21 471 lélekre emelkedett a lakosság száma.

A társadalmi körülmények változása s a városi hatóságok kitartó követelése is közrejátszott abban, hogy Mária Terézia 1779. január 22-én végre teljesítette a lakosság óhaját: Szent Máriát (Szabadkát) hivatalosan szabad királyi városi rangra emelte, s Maria Theresiopolisra keresztelte. Ekkor kezdődött Szabadka gazdasági és kulturális életének fellendülése, miután felszabadult a kamarai – mint földesúri – hatóság alól. Szabadka szabad királyi város maga fölött csak a szent koronát és a királyt ismeri el, de a földesúrként szerzett földjeiből kifolyólag el kell ismernie a vármegye hatóságát is. A belső és a külső tanács által önkormányzati joggal rendelkezik saját területén. Nagyobb számban csakis a katolikus vallású iparosok telepedhetnek le, a görögkeleti nem egyesült vallású szerbek ezentúl is élvezhetik a „nemzeti szabadalmakat", de „polgárok" e városban csakis a katolikus vallásúak lehetnek. Különben vallási vonatkozású írásos emlékeink már a XV. századtól ismeretesek, s a vallás maga később is jelentős tényezőként volt jelen a többnemzetiségű város életében.

II. József idején egyre jobban tornyosulnak a gazdasági nehézségek. Sok gonddal jár a katonai előfogatok biztosítása, a katonaság elszállásolása és élelmezése, az utak rendezése stb. A lakosság elégedetlenségét fokozták még a király újításai és a törökök elleni háború okozta rendkívüli teher. Ehhez hasonló kilátástalan helyzetbe került Szabadka az 1792-ben kezdődő francia háborúk idején is. Miután helyreállt a béke, 1820-tól Scultety Ferenc királyi biztos fontos ügyekben intézkedik Szabadkán: építészeti szabályzatot léptet életbe, beszünteti a visszaéléseket, sürgeti a szegényügyi kérdések megoldását, nagyobb gondot fordít a

közművelődésre. Népiskolák építését rendelik el, hogy később minél többen „elsajátítsák" a polgári gondolkodást az 1747-ben alapított gimnáziumban. 1825-ben megnyílik a rajziskola, s már a vándorszínészek is érdeklődést tanúsítanak a város iránt. De lassan a zeneművészet, az egészségügy, az ipar és a kereskedelem fejlesztésére is többet áldoznak a hatóságok. A szabad királyi város fokozza építkezéseinek ütemét, 1828-ban felépül a második városháza. 1830-ban Szabadka 32 984 lakosával Pozsony után az 5. helyet foglalja el az országban. Fokozódnak azonban a társadalmi ellentmondások, s városunkat sem kerüli el a dicső 1848. évi forradalom vihara. Éppen ehhez fűződik Szabadka első újságjának, a *Honunk állapot*ának a megjelentetése, amely 1844-től a Szabadkán működő Bittermann Károly nyomdájában készült. – A Szerb Vajdaság, illetve Bach-korszak (1850–1860) idején Bácska és így Szabadka is az országból kiszakadva egy önálló tartomány része. Közigazgatásilag Temesvárhoz tartozott. A Bach-abszolutizmus szigora éppen az 1848-as forradalomban lezajlott események miatt elrettentő példaként szolgált csaknem valamennyi lakos számára. Volt azonban e korszaknak pozitív vonatkozása is: 1854-ben fölépült a színház.

Szabadka gazdasági és művelődési fellendülése érdekes módon csak az 1867-es kiegyezés után veszi kezdetét. Helyszűke miatt lehetetlenség felsorolni valamennyi fontosabb történést (pl. a pártpolitikai és a munkásmozgalmi eseményeket), ezért csak néhány területet pásztázunk át, visszatekintve olykor a korábbi évekre is. – A kézmű- és gyáripar, valamint a kereskedelem fejlődése szempontjából fontos adatként könyvelhető el az 1720. évi lakosságösszeírás, mely Szabadka eddig ismert legrégibb kereskedőinek névjegyzékét is tartalmazza. 1763-ban elkészül a csizmadiák és szabók céhprivilégiuma. 1869-ben megnyílik errefelé az első vasútvonal. 1885-ben megalakul az ipartestület. A szódagyárat Gottfried Liebetraut építette 1782-ben a Palicsi-tó partján. Az első téglagyárat Macskovics Titusz 1878-ban. A múlt század végétől üzemel Hartmann és Conen húskiviteli gyártelepe, amely a Monarchia egyik legjelentősebb exportcégének számított. – A Klotild kénsav- és műtrágyagyárat (most Zorka) 1904-ben alapították.

A városfejlesztés – az építészet – terén Szabadka szép eredményekkel dicsekedhet. Megőrizte század eleji építészeti jellegzetességeit, messze földön híres szecessziós stílusú (Raichle-palota, városháza) több jelentős épületét. – 1878-ban helyezik el a város utcakövezetének alapkövét, a távíróhivatalt 1862-ben nyitották meg, a telefonhálózat létesítését 1892-ben hagyja jóvá a Városi Tanács, a villanyvilágítást 1895-ben vezették be.

Az egészségügynek és a jótékonysági egyesületnek kivételes jelentőséget tulajdoníthatunk. 1764-ben a források említést tesznek Christophorus Hanke kirurgusról, Czorda Ferencről, az első gyógyszerészről, 1780-ban leégett első kórházról, az 1831. évi legnagyobb kolerajárványról, az 1896-ban létesített mentőszolgálatról, az 1852-ben alakult legrégibb helybeli nőegyletről.

Szabadka művelődési életének több fontos állomását idézhetjük fel. A XVI. századból Szabadkai Mihály (Mikhae de Zabatkke) lírikusról vannak adataink. Az 1840-ben alakult Nemzeti Nyelven Munkálkodó Társulat után 1878-ban létesült irodalmi kör Szabadkán. A város legnagyobb költőjeként Kosztolányi Dezsőt (1885–1936) tisztelhetjük. De kiemelkedő tevékenységet folytat Csáth

Géza, Milkó Izidor vagy Ambrozije Šarčević is. Fontos tényként említjük, hogy Emanuilo Janković (1758–1791) irodalmár – akit a szerb nyomdászat úttörőjeként tartanak számon – Szabadkán hunyt el. Szóltunk már Bittermann Károly nyomdászról. Hadd említsük meg Mihó Miklós könyvkötő és kereskedő nevét is, aki 1846-tól tevékenykedett a városban. A városi könyvtárat és múzeumot a múlt század végén alapították, ezeknek a kezdeményezője Iványi István (1845–1917), a város legismertebb történetírója volt. Már 1840-ben alakultak itt művelődési egyesületek: a Polgári, illetve Nemzeti Casino, 1871-ben megalakult a Népkör, 1878-ban szerb olvasóegyletet létesítettek.

Nagy hagyományai vannak a színjátszásnak Szabadkán. Eddig ismert legrégibb adatunk erről 1763-ból származik. Később német, majd magyar vándortársulatokról tudósítanak az írásos emlékek. Scultety János tervezte az 1854-ben megnyílt színházat, amelynek igazgatója Latabár Endre volt. Itt kezdődött Blaha Lujzának, az ország legismertebb színésznőjének a pályája. Az újvidéki Szerb Nemzeti Színtársulat is az 1860-as évektől többször vendégszerepelt a városban.

Említésre méltó a zenei élet is Szabadkán. Kiváló zeneszerző volt Arnold György (1781–1848), Jovan Paču (1847–1902), Gaál Ferenc (1860–1906), Lányi Ernő (1861–1923). 1866-ban megalakul a városi dalárda, 1868-ban a városi zeneiskola, 1876-ban a szerb dalegylet, 1896-ban a Kolo mladeži elnevezésű bunyevác művelődési tamburatársulat. – Szabadka első akadémiai végzettségű festőművésze Axent Marodić (1840–1909). Mesterházy Kálmán (1857–1898) festőművész Palicson rendezi meg az első képzőművészeti kiállítást. Angelo Bianchi 1899-ben filmet vetít Szabadkán, Lifka Sándor pedig 1900-ban megalakítja a Monarchia első mozgófénykép (kinematográf)-vállalatát. Piukovits Rezső 1879-ben bemutatja az Edison-féle fonográfot.

Munkásmozgalmi vonatkozású adatokkal kapcsolatban hadd említsük meg, hogy 1871-ben megalakul Szabadkán az iparos- és kereskedősegédek önképző és segélyegylete, az első osztály jellegű munkásszervezet. Az első május 1-jét 15 nyomdászsegéd ünnepelte meg 1890-ben Palicson.

A város sporttörténetéről gazdag forrásanyag tanúskodik. Szabadkának már a múlt századtól kezdve országos, sőt Európa-hírű versenyzői voltak: Vermes Lajos, Sztantics György, Szárits János, Matkovics Miklós. Ezenkívül ismerté tették a várost a palicsi sportjátékok, az Achilles, a Sport-Egylet, a Bácska stb. sportegyesületek.

Az első nagy világégés előtt Szabadkát már a közép-európai városok közé sorolták. Sőt bizonyos tekintetben már előbb is, hiszen az 1857., 1869., 1880., 1890. és az 1900. évi népszámlálások alkalmával lakosainak számát tekintve mindahányszor Budapest és Szeged után a harmadik helyet foglalta el. 1900-ban Budapestnek 732 322, Szegednek 102 991, Szabadkának 82 122, Debrecennek 75 006, Pozsonynak 65 867 lakosa volt.

1918-ban összeomlik a Monarchia. Szabadka történelmét később a megalakult Jugoszláviában kísérhetjük tovább.

(*Magyar Szó*, 1992. augusztus 29.)

SZABADKA NÉVVÁLTOZATAI ÍRÁSOS FORRÁSOKBAN

Szabadka múltját kutatva a történészek, leváltárosok stb. nap nap után felfigyelhetnek arra, hogy a város neve egy-egy történelmi korszakban különféleképpen fordul elő az írásos emlékekben. Iványi István történetíró a múlt században írt városmonográfiájában külön hangsúlyozza ezt.

A város neve a történelem folyamán hivatalosan öt névalakban fordult elő: 1391–1743 Szabadka, 1743–1779 Szent Maria, 1779–1845 Maria Theresiopolis, 1845–1849 Szabadka, 1850–1860 Maria Theresiopel (rövid ideig Subotica és Szabadka is!), 1861–1918 Szabadka, 1918–1941 Subotica, 1941–1944 Szabadka, 1944-től Subotica.

A hivatalos névhasználat mellett azonban a kutató számos esetben a város egyéb névalakjával is találkozhat. Sokévi kutatómunka, sok száz ezer leváltári forrásanyag átnézése után immár a 225. (kétszázhuszonötödik) kijegyzett névváltozatnál tartunk! Annak kiderítése, hogy milyen indítékok idézték elő a város nevének „torzításait", egyebek között alaposabb nyelv- és névtörténeti vizsgálódást igényel. A többnemzetiségű környezet (szlávok, magyarok, kunok, törökök, németek stb.) mindenképpen érezteti hatását Szabadka névalakjaiban. A vidék tarka lakosságának jelenléte, mi több: gondolkodásmódja tükröződik pl. a hivatalos Szent Mária és a Maria Theresiopolis névtípusok változataiban. Ezek a különböző hatósági iratokban, folyamodványokban, magánlevelekben, térképekben stb. láttak napvilágot. A Szent Maria városnévnek többek között ilyen változatait ismerjük: Sent Marija, Sant Maria, Szent-Marja, Szent-Marinszka, Sancta Maria, St. Maria, Sct: Maria, Szt Mária...

A Maria Teheresiopolis névtípusnak sok változata ismert: Maria Theresiopolitanus, Maria Theresianopolis, Mária Therésia, Theresiopol, Maria Theresiopolj, Theresianopel, Teresiopl, Maria Theresiopolitanska, Maria Theopolis, Maria-Theresiapel, M. Theresienstadt, Mária Trés, Marja Terezia Opilis, M: Theressiopl, Teresinobl...

A Szabadka és Subotica névalakoknak is számos érdekes változatát ismerjük: Zabatka, Zabadka, Zabathka, Sabotqa, Sabatca, Sobotka, Sabotcha, Sabatska, Czabotka, Sobocska, Zobatka, Szabocz, Szabata, Sabat, Subatka, Szobathiz, Sobothica, Subotiča, Soboritza, Šobotitza, Subotić, Subatica, Szabadicza, Subbottica, Suppodizza...

Egyes forrásokban a várost Rátz Szombathelynek (1808) és Szent Irmának (1875) is írták!

A kutató a város névváltozataival legtöbbször a hatósághoz intézett (leginkább a vidékről érkezett) leiratokban, kérvényekben, számlákban, valamint a helybeli ferencesekkel és a pravoszláv egyházzal kapcsolatos dokumentumokban találkozhat.

Szembetűnő, hogy egy-egy városnév, illetve névváltozat a különböző forrásokban való előfordulása után akár évszázadokkal később is felbukkanhat. Különösen vonatkozik ez a Szabadka és Subotica névtípusokra. Vagyis ez azt jelenti, hogy pl. a Maria Theresiopolis hivatalos elnevezés idején a Szabadka és Subotica, sőt a Szent Maria nem hivatalos névalakok is használatban voltak! Erről sok dokumentum tanúskodik a Szabadkai Történelmi Levéltárban. Később, 1867 és 1918 között főleg a pravoszláv egyház folyamodványaiban találkozunk a Subotica használatával. Azonkívül néhány (cirill betűs) szerb és bunyevác kétnyelvű alapszabályban állnak egymás mellett a nem hivatalos Subotica és a hivatalos Szabadka névalakok. Így pl. az 1868. november 30-án jóváhagyott Szabadkai Szerb Olvasóegylet – Srpska Čitaonica u Subotici alapszabályában. De hasonló példákkal szolgálhatnánk a korábbi 1743 és 1779 közötti időszakból is, amikor a hivatalos Szent Maria névalak mellett a Szabadka és a Subotica számos névváltozatát használták. Megemlítjük, hogy az 1918 és 1941 közötti időszakban (főleg az 1920-as évek elején) itt-ott gazdasági jellegű iratokban, a helybeli gyártulajdonosok folyamodványaiban fellelhető a Szabadka névalak is. Hozzátehetjük, hogy a város nevének használatában Szabadka többnemzetiségű lakossága néhány évszázados toleranciájáról tanúskodnak a történeti dokumentumok. A forrásnyelvtől függően létezett magyar, német, szláv és latin típusú névváltozat.

(*Magyar Szó*, 1991. szeptember 14.)

„KIKÉRDEZENDŐK VOLNÁNAK A FALU VÉNEI, JEGYZŐI, PAPJAI..."

Szabadka és környéke a Pesty-féle helynévgyűjteményben

Pesty Frigyes (1823–1889) kiváló történetírót a magyar helytörténeti kutatások egyik úttörőjeként tartják számon, aki a külföldi levéltárakban számos okiratot másolt le és több figyelemre méltó munkája látott napvilágot. Az 1860-as évek elején – az MTA tagjaként – a kormányhatóságokhoz fordul, segítsék őt a helynevek gyűjtésében. A helytartótanács 1865. január 28-i, Szabadkához intézett leiratából többek között megtudható, hogy a „helyrajzi nevek" kivételes nyelvi, illetve történeti jelentőségére való tekintettel a kormányszék készséggel vállalja Pesty támogatását, annál inkább, mert egy ilyen nagyméretű tudományos gyűjtés egy ember erejét meghaladja. A helytartótanács mellékeli a történetíró nyomtatott íveit, amelyek felvilágosítást és útmutatást nyújtanak a gyűjtendő adatok összeállításához (Szabadkai Történelmi Levéltár, 701/polg. 1865).

Milyen kérdésterületet ölelnek fel Pesty Frigyes ívlapjai? A helynevek gyűjtésére és összeírására megküldött *Utasítás* bevezetésként a nagyméretű vállalkozás célját és jelentőségét húzza alá. Elengedhetetlen cél a helynevek magyarázása, értelmének „kinyomozása". A lakóhelyen gyakran hallott nevek rejtélyének megfejtése fontos történeti és nyelvészeti adatokkal szolgálhat. Egy-egy község teljes névanyagának összegyűjtésére kell törekedni. „Minthogy minden községben van egy-két ember, sőt vannak többen is, kik lakóföldjüket legnagyobb részletekig ismerik, igen sok függ azon egyének helyes megválasztásától, kik a helynevek gyűjtésével megbízandók. *Kikérdezendők* volnának a falu vénei, jegyzői, papjai, erdészei, bányászai stb. – egyik a másiknak adatait fogná kiegészíteni" – olvasható az ívlapon. Majd az utasítás arra hívja fel a figyelmet, hogy nemcsak a természet ingatlan tárgyai, hanem a különböző irományok: telek- és adósorozó könyvek, egyházi matrikulák, jegyzőkönyvek, monográfiák stb. szintén gazdag forrásként használhatók a toponímia feldolgozásában.

A másik ív hét kérdőpontra terjed ki. A szabadkai Városi Tanács Antunovits József közigazgatási tanácsnokot kéri fel a kérdések megválaszolására, ő a feladatot – a kutatások mai állása szerint – általában felületesen és hevenyészve teljesítette, ám a pontatlan adatok mellett több, merőben új adattal szolgál. Már csak ezért is kivételes jelentőséget tulajdonítunk a néhány oldalas

kéziratos válasznak. Az alábbiakban közöljük Antunovits tanácsnok 1865. március 7-én készített összeállítását, amely egyben magában foglalja Pesty Frigyes kérdéseit is:

„Az első kérdésre: *Szabadka hova tartozik?* Bács-Bodrogh törvényesen egyesült megyéhez, fekszik a telecskai járásban, mely hajdan Bodrogh elkülönített megyéhez tartozott.

A 2 *ik* kérdésre: *A községnek hány neve él?*

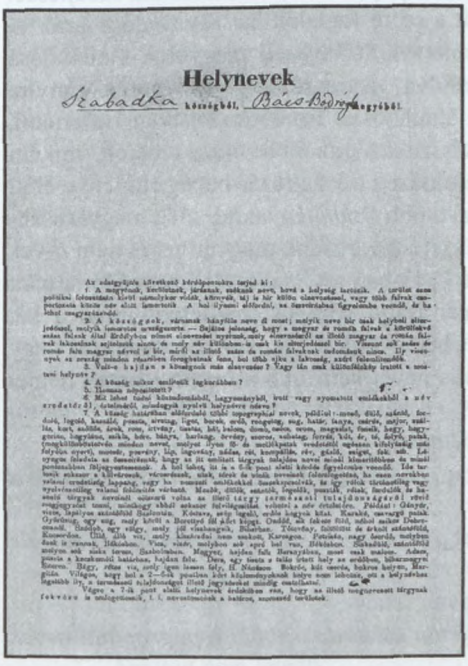
Szabadka, Maria Theresiopolis, Szuboticza. Az utóbbi szláv elnevezése csak helybeli elterjedéssel bír, de részben a vidéken is ismeretes. A két előbbi országos elnevezés.

A 3 *ik* kérdésre: *Volt-e hajdan a községnek más elnevezése?*

Hajdan: Fossatum Szabadka (:szabadkai sánczok:) és sz: Máriának neveztetett.

A 4 *ik* kérdésre: *A község mikor említtetik legkorábban?*

Egyik okmány szerint, melyet egy helybeli költő-tanácsnok Szabadka történetére vonatkozólag 1816-ban írt meg: Szabadka régiségét egész Zsigmond magyar király korára viszi vissza. Szerinte ugyan is: Szabadka, melyről Werbőczy is említést tesz, zemlini Deák Gábor Zsigmond király titkára közremunkálása által még 1400-ban emeltetett királyi várossá, de ugyan azon Zsigmond által ismét jobbágyi állapotra vettetett, mivel azt (:Szabadkát:) Deák Gábor az elorzott királyi pecséttel futásában és nem jogosan szabadítá fel. – Továbbá a Werbőczy által említett Szabadkát az idézett okmány annál is inkább ugyanazonosítja a mai sz. kir. Szabadka városával, mivel a kalocsai egyházmegye főirattárában (79 *ik* lap) bizonyos irat létezik, mely szerint Várady Péter mint kalocsai érsek a szegedi kanonoknak így írt 1497-ben: »A tized fizetésben makacsoknak tapasztalt szabadkaiak plébánosa szűnjék meg isteni szolgálatot tartani mindaddig, míg a tizedet neki fizetni nem akarnák« mert – úgymond – ha a helyek távolságát Kalocsa–Szeged és Szabadka közt tekintetbe vesszük, mindenesetre azon Szabadkát értheté az érsek, mely Bács megyében fekszik, és nem azon Szabadkákat, melyek Békés és Hont megyékben mint szabad puszták léteznek, melyek iránt is a kalocsai érsek mint nem hatósága alatti helyekre nézve a szegedi kanonoknak mit sem hagyhatott meg.

Helynevek

Szabadka községből, Bács-Bodrog megyéből.

A Pesty-féle kérdőív

Egy másik kútfő pedig: Tiszt. Szegedi Kilit sz. ferenczrendi jelenleg

szabadkai szerzetes az ugyan itthelyütti zárdaházi történet adatai nyomán a következő vélelmet állítja fel:

„Éppen azon időben – úgymond – midőn a félhold áradó hatalma Magyarországot végveszéllyel fenyegette, Bosniában és Dalmatiában is dúlt, s ez országokat még előbb elejtette hazánknál. – Bosnia utolsó királya vérfagylaló kínoztatása után a két ország lakosai nagy részt kivándorolván, hazánkba menekültek, s itt Bács és Bodrogh megyékben találtak hazát. Közülük egy jó rész *Szent – Márián*, e topographiai helyzeténél fogva nem valami nevezetes, de mint neve mutatja, kétségtelenül magyar helységben telepedett le.

Szintén akkor, midőn a pogány hatalom mármár elejtendő volt, hazánkat is, feltűnt bizonyos Cserni Jovan nevezetű, szolgaságból magát fejedelemségig felküzdött szerb vezér, ki főleg Szeged vidékén hatamaskodott, s Bácsba is átcsapva *Szent Máriát* is maga részére foglalta el s *Szubota* nevű vezére által egy ideig megszállva tartotta. Miközben a mohácsi vész folytán a török visszanyomhatatlanul lett urává e tájaknak, Cserni Zápolyával küzdött harczban megöletett *Szubota* vezére azonban szándéka nélkül is új nevet kölcsönözhetett *Szent Máriának*, mert a pogány dühétől rettegő magyarok elmenekültek fészkükből, a nemrég török nyomás elől ide menekült dalmaták és Cserni szerb népmaradványa pedig, mint még idegenek már nem tudtak hova menekülni s maradtak helyben.

A vidékszerte lakó dalmaták még új vendégek lévén s helyismerettel nem bírván, szentmáriai testvéreiket közönségesen talán *Szubota alattvalóinak* nevezték s e nevezet átragadhatott magára a néptestületre is s dalmata szóejtéssel *Szuboticza* elnevezés alakult belőle, mit a szerb foglalók bár rövid ideig tartó tekintélye hatályosan előmozdított, az elmenekült helybeli magyarok elnémulása pedig nem akadályozott. – Az idők múlva visszaszállongó magyarok annyira megerősödve találhatták ősi fészküket általánosan Szuboticza néven ismertetni, hogy annak eredeti *Sz. Mária* nevét visszaküzdeni többé nem lehetett, miként meghajolva az események hatalmával előidézett névváltozás bevégzett ténye előtt azután maguk is, de magyar hangejtéssel előbb *Szubotka*, majd még magyarosabban *Szabatkának* nevezték. (E kimutatás szerént városunk magyar nevét nem *d*-vel, hanem *t*-vel kell írni.) A községtestület 1743-ban a visszaadott Szent Mária alatt szabadkamarai: 1779-ben pedig szabad királyi várossá emeltetett; mind a két kitüntetése Mária Theresia által történvén, szab. kir. várossá emeltetésétől nagy királynőnk emlékére Mária Theresiopolis nevet vett föl s hivatalos, kivált német iratokban ez utóbbi neve használtatik." –

Az 5 *ik* kérdésre: *Honnan népesíttetett?*

Bosnia, Dalmatia, Horvátország, Kunság, Felső Magyarországból a mohácsi ütközet után.

A 6 *ik* kérdésre: *Mit lehet tudni a név eredetéről, értelméről, mindegyik nyelvű helynévre nézve?*

A 4 *ik* pont alatti adatokban megvan felelve.

A 7 *ik* kérdésre: *a község határában előforduló többi topographiai nevek mint jőnek elő s míly eredetök?*

Mező név alatt nem jő semmi elő.

Dűlőknek, számszerinti felosztásuk szerint a várost környező napkeleti s napnyugati ugarföldek neveztetnek.

Szántók, fordulók nincsenek.

Legelők a következők léteznek: *Tompa-* és ez többféle: marha, birka és ló járásra osztatik fel u. m. *Hajdújárásra*, valamikor a Hajdu Vojnics család járatta azon jószágait – azután: *Sztipics járásra, Szkenderjárásra, Vermes járásra, s Báics járásra* vagy is máskép: *Rázboiste járásra*. Az utóbbi elnevezésen kívül, mely az ott létező Körös folyocskai átmenetet jelezi – a többi elnevezés is az illető máig is létező családok után vette eredetét.

Sáska laposi legelő. Veszi eredetét a sáskáktól, melyek ott telepedvén le, nagy halmazban ott verettek agyon. Ugyan e helyt római temető hely létezhetett, mert több cserép edényben s egymás mellett feküdt korsókban hamut találtak.

Tavankut – Mérges és *Csikeria* legelők.

Kaszáló: Körös név alatt. Eredetét vette hasonnevű folyocskától, mely a Tiszába folyik Kanizsa alatt.

Puszták: Ilyennel 13 *al* bír a város.

1. Bajmak és

2. Csantavér melyek lakosítás terhe mellett conferáltattak a városnak. 1788-ban történt a colonisatio.

3. Tompa puszta: (Tompához tartoznak: Radanovacz és Kotyeve filialis puszták) a város tulajdonához tartozó legelő.

4. Ludas, ez falu volt. Most is meglátszanak romjai a Budincs szállása környékén, jelenleg egy 3000 lélekből álló kertészség egy fiók plébániával s 3 tanya iskolával.

Ludasnak egy része *Suplyáknak* neveztetik, mert annak földje ritkás.

5. Verusity, magyarul *Vörös ér*, régente falu, romjai találhatók Lipozsencsics s *Gabrics-Tunics* szállásain.

Verusics egyrészét: *Béková*-nak nevezik. Termékeny gabonára nézt.

6. Nagyfény régente falu; a templomnak romjai láthatók Sárcsevics N. szállásán.

7. Vámtelek régente falu; romjai a Vojnics–Kortmiss család szállásain láthatók. Az ottani átjáró hidat *Kortmiss* hídnak nevezik.

8. Zobnaticza, régente falu; romjai ismeretlenek. A népmonda szerint a szájában zabmagot hozó madártól vette eredetét: Zobnaticza (zabmadár).

9. Györgyén, vagy is *Györgyér*. A völgyben van egy helye, melyet *Demer kapiának* neveznek, alkalmasint tehát nagyobb erősség lehetett.

10. Sebesity vagy is *Sebesér* régente falu; romjai Czrnkovics György úr szállásán láthatók.

11. Tavankut vagy *Tóbánkút*, régente falu; romjai a Vermes féle kertészek szállásain láthatók, kik még most is hordanak onnan téglákat építésre.

12. Kelebia régente falu; romjai ismeretlenek; homokos – vegyes fekete föld.

Ennek egy része *Csikériának* neveztetik. *Csikér* - a csíkoktól talán?

13. Sándor falu, colonisatio történt 178o.

Sivatag nem létezik.

Liget. Ily néven neveztetik a város erdeje, mely mulató helyül szolgál. Ugyan íly mulató hely: a tölgyfás erdő is.

Berek nincs.

Erdők: A folyóhomokos részek ugy a tavankuti legelőn mint egyebütt, bevannak ültetve jegenye, fekete nyárfa, s fűzfával; s az erdész laka körül egy tölgy – s akáczfa erdővel, s neveztetnek ezen erdők: *Szkenderjárási, Hajdújárási, Tavankuti* és *Csikeriai* erdőknek.

Rengeteg, zug nincs: határ nincs; melyeket így nevezhetnénk.

Tanya: Az elősorolt pusztákon jelenleg nálunk számos *szállások,* melyek tanyák név alatt vehetők, léteznek, s egyes birtokosok tulajdonihoz tartoznak.

Csárdák: Szeged részről – az úgynevezett *Fekete csárda,* mely nem régiben szüntetett meg. A *suplyáki csárda* a zentai uton – a *Bugyi csárda* Ludason – a *Nagyfényi csárda* a nagyfényi pusztán, a *Tompai csárda* a tompai pusztán máig léteznek, mindegyik illető pusztai nevétől vévén eredetét.

A Kaponyai csárda a zombori úton létez. Eredete ismeretlen. Itt vívatott 1849 *ben* Martius 10 *kén* azon hősi csata, melyet a szabadkai, zombori, a bajai nemzetőrök a csekély számú honvédsereg erélyes támogatása folytán a támadó szerbek ellen vívtak, s melyben a győzelmi dicsősségen kívül 3 ágyút nyertek – köztük a híres úgynevezett 18 fontos *csicsót* s egyszersmind a város fölmentését s az ellenségnek egész Titelig szorítását eszközlék.

Major: Igyen neveztetik a város tulajdonához tartozó *körösi* kaszálón létező szállás.

Szállás: Így neveztetnek nálunk általában a pusztai tanyák, a *szállás* szóban a rövid tartozkodást vagy megszállást akarván érteni.

Kert: Mint ilyen a városi és palityi erdők vehetők, részben ugy is neveztetnek.

Szőlős: Ilyenekül neveztetnek a bajai- a halasi- a majsai a szegedi utak melletti, a buczkai, kőrösi, radonováczi szőlők.

Árok: Ilyen elnevezéssel nincs kiemelve valamely hely.

Rom: Gábry Károly ur szállása tájékán a Bugyi csárda közelében létezik egy íly a török időben épített rom.

Irtvány: Ilyenül vehető a Körös patak mellett egykor létezett kőrös-erdői irtvány. Ezen erdőt a zsiványok miatt írtották ki azon időben, melynek gyökereiből még is számos kőrös fák sarjadznak, a mikből aztán a város minden évben a gazdasághoz szükségelt szerszámfákat árusítja el.

Tisztás: Ilyenek nincsenek nálunk.

Hát: Nincs.

Halom: Ilyek a határhalmok nálunk t. i. a Szeged–Szabadka–Majsa–Halasi négyes határ; a Bajmak–Kunbaja–Almási hármas határ. Ezen határhalmok közt létezik egy, melyet Klárin Grob-nak (:Klári sírjának:) neveznek. Ki volt ez, nem tudni. Bizonyosan nevezetesebb személy lehetett.

Domb: Mint ilyen nevezetes: *Babina Gréda* a városi ugarok közt, a pality partján. Állítólag itt nagy ütközetek történtek a Hunok alatt. Továbbá: a bajmaki uton Czárev – Át az az császár dombja.

Csúcs, orom, magaslat: nincs.

Fensik: Ilyenül az egész Telecska vétethetik.

Hegy: nincs.
Hegygerincz: nincs.
Hegyláncz: nincs.
Szikla, bércz, bánya, barlang, örvény, szoros, zuhatag, forrás, nincs.
Kut: Rendesen ásott kutak vannak.
Ér: a Körös ér.
Tó: a palityi – a vértó – a nagyrét.
Folyó: Ilyenül vehető a körösi folyócska.
Patak: nincs feltünőbb.
Mocsár: nincs.
Posvány: nincs.
Láp, ingovány, nádas: a ludasi, kelebiai, a sdrálói és palityi vizenyős aljak s rétek.
Kompállás, rév, gázló, sziget, fok: nincs.
Külvárosok: Sz. György és Rókus külvárosok.
Amazt Szentának, emezt Kérnek is nevezik.
Megbízás folytán összeállította Szabadkán, martius
7 kén / 865
Antunovits József"

(Szabadkai Történelmi Levéltár, 701/polg. 1865; Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Fol. Hung. 1114).

A budapesti Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött másodpéldányt Flatt Endre szabadkai polgármester látta el kézjegyével. Érdemes megjegyezni, hogy e dokumentum néhol – nem tartalmi, hanem inkább nyelvi (helyesírási) vonatkozásban – kissé különbözik a szabadkai levéltárban őrzött eredeti (Antunovits József által összeállított) kézirattól.

Említettük, hogy a szabadkai tanácsnok munkája nem készült kellő alapossággal, de nyomban hozzá kell fűzni, hogy a történeti adatok pontatlanságáért sem ő okolható minden esetben... Hiszen akkor majdnem gyerekcipőben járt errefelé a helytörténeti kutatás! Másrészt egyes kérdésekre mind a mai napig nem derült fény, illetve a kutatások nem jártak kellő eredménnyel, pl. Szabadka nevének eredetével kacsolatban. Pedig már a XIX. század végétől különböző tudományágak kitűnő szakemberei igyekeztek erre megnyugtató választ adni, de a kérdés továbbra is nyílt... Habár az újabb kutatások ismételten megerősítik azok állítását, akik a város nevét a „szabad" szóból származtatják. Másrészt Györffy György, az egyik legismertebb történész szintén erre a megállapításra jutott. (E sorok írójához intézett 1990. évi levelében többek között ezt mondja: „A helynév a *szabad* szóból származik és lakóinak jogilag szabadabb helyzetére vonatkozik környezetéhez viszonyítva..., de a Kunságban a *ka* ~ *-ke* képzővel magyarok is képeztek falunevet...")

Pesty Frigyes helységnévtárának azon részeit, amelyek a Szabadka környéki falvak egykori romjait említik és azokat közelebbről is meghatározzák, gondolatébresztő olvasmányként élheti át a lelkes helytörténész, kiváltképp a régész, aki akár lelőhelyként könyvelheti el a közölt adatokat.

Összegezésként elmondható, hogy Pesty szabadkai vonatkozású kéziratos munkája további alapos elemzést és értékelést igényel, ezúttal azonban a közreadása a célunk.

(*Bácsország*, 1996. március 7.)

ÓMORAVICA TÖRTÉNETÉBŐL

(A falu újratelepítésének 210. évfordulója kapcsán)

Ómoravica újratelepítésének 200. évfordulóját, ismert okokból kifolyólag, nem ünnepelhette meg, de tíz évvel később, 1996-ban már nem gördítettek akadályt a megemlékezés elé. Tíz évvel ezelőtt – sőt előbb is – e sorok írója szoros kapcsolatban állt azzal a maroknyi csoporttal, amely lelkesen gyűjtötte, kutatta a falu történeti adatait.

A Szabadkai Történelmi Levéltárban (SzTL) különösen az 1850-es évekből származó okiratokban, vagyis az ún. járási hivatal (Bezirksamt) anyagában találkozhatunk értékes ómoravicai vonatkozású dokumentumokkal. Az alábbiakban többnyire ezekből válogatunk (kiegészítve az Ormos-féle helységnévtár és más forrás néhány adatával)[1]. Annál inkább, mert a helytörténészek általában keveset kutatnak a Bach-korszak irományaiban. Pedig e „sötét" történeti korszak levéltári forrásai arról tanúskodnak, hogy az észak-bácskai kis falvakban is mozgalmas élet folyt. Sokkal élénkebb, mint hinnénk.

Az 1849. november 18-i császári pátenssel törvényessé válik a Szerb Vajdaság és a Temesi Bánság létrehozása.[2] A különálló tartomány közigazgatási és politikai központjává Temesvárt nevezik ki s a tartományt öt kerületre (Kreis), a kerületeket járásokra (Bezirk) osztották. A zombori kerületet a zombori, kulai, apatini, bajai, zentai és szabadkai járások alkotják. A szabadkai járási (főszolgabírói) hivatalhoz a következő települések tartoztak: Almás, Bajmok, Csantavér, Kunbaja, Ómoravica, Pacsér és Sándor. A szabadkai levéltárban e települések 1850 és 1860 közötti adatait ötvennél több dobozban őrzik. Ezúttal nagy vonásokban tekintjük át a levéltári rendezés közben fellelt ómoravicai vonatkozású, zömmel német nyelvű dokumentumokat.

A falu lakosságának létszáma meghaladja az ötezret, házainak száma csaknem ezerre tehető. A vasút létrehozására való előkészület során Szabadka 1855-ben jelentést ad többek között Ómoravicáról is.[3] Eszerint a helység szántóföldje 11 163 katasztrális hold, ebből 1860 hold ugar, 3722 hold búza-, 930 hold árpa-, 2791 hold zab- és 1860 hold kukoricaföld. Összesen terem: búzából 44 652, árpából 11 160, zabból 44 656, kukoricából 32 550 pozsonyi mérő. Itt mondjuk el, hogy a zombori kerületi elöljáróság 1856 februárjában arról értesíti a szabadkai főszolgabírói hivatalt, hogy Vojnits Jakab és Dániel, Szalmásy

Julianna, Tomcsányi András, Szemző-Aigler János, ifj. Imrédy Ferenc stb. ómoravicai birtokosoknak több ezer forint kártalanítási összeget juttat a Földtehermentesítési Bizottság, mert a szabadságharc bukása után elvették földjeiket.[4] A földdel kapcsolatban említjük meg, hogy a szabadkai hatóságok Buzás András ómoravicai bíró kérésére 1856 júliusában bizonylatot adnak ki, melynek értelmében Ómoravicán a telkek tagosítására 372 tulajdonos szavazott, ellene hét.[5] Az Ormos-féle helységnévtár adatai is megerősítik, hogy a faluban említésre méltó szinten állt a gyümölcstermesztés. Az 1850-es évek végén a szőlőterület nagysága meghaladja a 400 holdat s a községi gyümölcsfaiskola jelentősen fellendítette a termelését. A lakosság nemes gyümölcsfajtát Vojnits Dávid közbirtokosnál szerezhetett be, a többi között nagy mennyiségben kitűnő fajta őszibarack-csemetét, amely később 16 lat súlyú (kb. 30 dkg) termést is hozhatott. A tanítók a mezőgazdaság témaköréből elméleti és gyakorlati nevelésben részesítik a tanulókat. Nagyobb hangsúlyt helyeznek a talaj minőségének tanulmányozására s arra a megállapításra jutnak, hogy errefelé legérdemesebb almát, körtét, őszibarackot és cseresznyét termelni. Ezenkívül vannak némi adataink az eperfanevelésről és selyemhernyó-tenyésztésről. 1856-ban a „községi kert" négy ágyásában a magról ültetett eperfák száma 934. Egy 1857. évi tudósításból kitűnik, hogy az ómoravicai községi kert területe 2200 négyszögölre növekedett és az eperfacsemeték száma meghaladja a tízezret. A község selyemgubókat 1857-ben rendel, s Ómoravica beváltóhelye Apatin. Időközben az eperfakert szomszédságában levő közös legelőből kijelölnek csaknem 1700 négyszögöl területet faiskola (gyümölcskert) létesítésére,[6] amelyet később körülárkolnak. Egy másik jelentésből pedig a magántermelők és a köztulajdonban levő haszonnövények számáról értesülhetünk. Arról, hogy a községben 120 db fiatal, 80 db középkorú és 50 db öreg haszonfa található. A terményjelentések 1854 és 1860 között követhetők nyomon.[7] Az 1853. évhez viszonyítva jobb termeséredmény volt 1854-ben búzából, kétszeresből (a búzának és rozsnak a keverékből álló vetés), rozsból, zabból, szénából, kukoricából. A járási hivatal hét községe közül ekkortájt Ómoravicán termesztették a legkevesebbféle növényt. Viszont jó terméseredménnyel dicsekedhetett a község 1857-ben és 1860-ban, amikor főként a tavaszi és őszi vetemények, a kétszeres, a búza, a zab és a széna hozamával lehettek elégedettek.

Szólnunk kell a kenyérgabonáról, a gabonakereskedésről is. A temesvári helytartóság 1854 júliusában arra hívja fel a községek figyelmét, hogy a kenyérgabona ára tartósan felszökött és ez mindenekelőtt a katonaság ellátására, fenntartására hat ki. Ómoravicán nincs kenyérgabona-tartalék, a falu gabonakereskedését öt alkusz bonyolítja le a cservenkai és sztapári kereskedőházakkal. A búza ára az 1850-es évek végén 2 forint 58 krajcár és 5 forint 16 krajcár között mozog. A község lakossága a gabonát leginkább a bajai hetivásárra szállítja.

E korszakra vonatkozóan szegényes adatokkal rendelkezünk Ómoravica rétjeinek és legelőinek növényvilágáról. Az Ormos-féle helységnévtárban arról olvashatunk, hogy errefelé nincs különösen említésre méltó növényfajta, azért mégis megnevez huszonegy különböző növényt. Amikor újabb területek megművelésére kerül sor, megváltozik a község növényvilága is. Sokkal több doku-

mentum ad hírt a település állatvilágáról, az állattenyésztésről. A lótenyésztés korlátolt keretek között folyhat, mert az apaállattartás szegényes. Jelentősebb a szarvasmarha-tenyésztés: az évi állatszaporulat ezerre tehető. Az 1850-es évek végén a helység szarvasmarha-állománya kb. 3000 jószág. A legelők csökkenésével (1857-től) hanyatlik a juhtenyésztés. A sertések száma ekkortájt 2500. A nyúl (állandó irtása ellenére) nagy mennyiségben van jelen a határban. A ragadozók közül a farkas felette elszaporodott és nagy kárt tesz évről évre. A lótenyésztéssel kapcsolatban elmondható, hogy a nehézségek (apaállat és ménes hiánya) ellenére fejlődés észlelhető. A lovakat általában hároméves koruktól fogják be, és előfordul, hogy azok még 25 évesen is munkabíróak. A fiatal állatokat április 24-e és november 15-e között a legelőkön tartják. Az 1850-es évek végén a a lovak száma kétezerre tehető, ebből 950 kanca, 875 herélt és 175 csődör. 1859-ben Ómoravica 6000 juhát tizenkilenc tulajdonos birtokolja, akik évente 18 000 font jó minőségű egy nyírású gyapjúhoz jutnak. A juhhús viszont még mindig egyik fő fogyasztási cikk, amelyből más vidékek piacára is jut. Itt említjük meg az 1860. szeptember 28-án a marhalegeltetési díj megszabása tárgyában felvett jegyzőkönyvet, amely többek között arról tudósít, hogy Ómoravica 207 telekbirtokosa 2902, a házas zsellérek (kiknek 1848-ig nagyrészt „földes háza levén") 945, a házatlan zsellérek pedig 319 birkával rendelkeznek. Így fejeződik be a dokumentum: „összesen 21 házas és házattlan zsellérek birtokában levő birkák száma majd felét teszi az öszves birkák számának. Végre hogy ezen házas és házattlan zsellérek megteszik azt is hogy vidéki birkákat őriznek sajátjuk címe alatt."[8] Ezenkívül sokfajta énekesmadár és egy sasféle, helyenként bagoly és kakukk, fecske, veréb, galamb, gólya, vadkacsa, kócsag, bölömbika, túzok, fürj és baromfiféle tarkítja Ómoravica házainak táját, rétjeit és legelőit.

Mielőtt ismertetnénk Ómoravica iparosainak és kereskedőinek ténykedését, rá kell mutatni a paraszti gazdálkodás szembetűnő elmaradottságára. A mezőgazdaságban általában faekét használnak és csak ritkán vasekét, amelyeket Farkas és Vidács műhelyéből („gyárából") szereznek be. A borona úgyszintén fából vagy vasból készül. A kukorica megműveléséhez a „kultivátor"-t is használják. Az egész községben csupán Ungár Benjámin rendelkezik egy négylóerős cséplőgéppel és néhol kukoricamorzsolóra, szecskavágó gépre is rábukkanhatunk 1859-ben. Az ómoravicai helyettes bíró 1856 szeptemberében jelenti, hogy a helységben csak szárazmalom létezik, s őrlési díj címén 1/11 részre tartanak számot. Mike István 1856-ban a malomipar űzésére kér engedélyt. Két év alatt tanulta ki Új-Szivácon a molnármesterséget és Ómoravicán tartózkodik már négy éve. A szabadkai hatóságok elvetik kérelmét, mert a vándorlási évek nélkül nem űzhető a mesterség. Hasonlóan jár kérelmével Schrott András helybeli molnár is.

Kedvelt foglalkozás Ómoravicán a méhtenyésztés, erről küld tudósítást a község 1857 júliusában.[9] A helybeli református lelkész hetvennél is több méhkaptárt tart, valamint Papp István református tanító kedvelteti meg a méhészetet az ifjúsággal. (Az iskola méhkasainak száma ekkor huszonöt.) Az ómoravicai elöljáróság 1860 júniusában már arról számol be, hogy a faluban erősen hanyatlott a méhészet, az iskolában már csak elméleti ismeretekkel gazdagítják a tanulók tudását. Ugyanígy a sándori, csantavéri és a bajmoki iskolában is háttérbe szorult a méhekkel való gyakorlati foglalkozás.

Az ómoravicai községi elöljáróság 1857 júniusában bemutatja a szabadkai hatóságoknak a Johann Offenbacher téglaégetővel kötött szerződést. Eszerint a község számára főleg tetőcserepet készítene. A környéken rajta kívül nincs cserépégető, a házakat jobbára nádtető fedi. Ennek ellenére a zombori kerületi hatóság nem engedélyezi a cserépégetést. Ómoravicán azonban mégis tudunk mázasfazék-kereskedőkről, akiknek áruit (a máz minőségét) egészségügyi szempontból redszeresen vizsgálja a helybeli orvos. 1858-ban már csak Szabó Pardányi János cserépfazék-kereskedőről van tudomásunk.[10]

A Bach-korszakban Ómoravicán élénk céhbeli élet folyt. 1857-ben a falu két céhelöljárója: Juhász András kovácsmester és Csepcsik János takácsmester. A céhösszejöveteleken általában a segédek vándorlásával, vándorkönyvével, a visszaélésekkel, a fegyelemmel, a vasárnapi ismétlőiskolával, az istentisztelet rendszeres látogatásával stb. kapcsolatos kérdések szerepelnek napirenden. A helységben az összes iparos egy területhez tartozik. Két céhséget jegyeznek, ám mindkettő külön kiváltsággal rendelkezik. A főcéh itt az úgynevezett „közös céh", ahova a kézművesek többsége tömörül. (A másik céhet a meglehetősen nagy számban levő takácsok alkotják.) 1857-ben a helység inasainak száma huszonkilenc. Az okirat öt csizmadia-, öt takács-, négy kovács-, négy kalapos-, három kőműves-, két molnár-, két asztalos-, egy szűrszabó-, egy cipész-, egy hentes- és egy szabóinast tüntet fel. Különösen érdekes az iparosok és kereskedők 1857. és 1858. évi névsorát áttekinteni.[11] Az előző évi kimutatáson 112, az utóbbin 107 személy szerepel. Az alábbiakban közöljük Ómoravica 1857. július 31-én összeírt iparosainak és kereskedőinek névsorát: 1. Juhász András kovács, 2. Kropatsek János asztalos, 3. Nagy Dániel szabó, 4. Fehér Sándor takács, 5. Fegyverneki István kovács, 6. Inotai János csizmadia, 7. Vida Ferenc szűcs, 8. Hám János asztalos, 9. Csekity István szűcs, 10. Gobi István szabó, 11. Bálint József kovács, 12. Fux Bertalan kádár, 13. Nagy Sándor csizmadia, 14. Koczó János takács, 15. Juhász Péter csizmadia, 16. Nagy István csizmadia, 17. Foris Lajos csizmadia, 18. Krézer Ádám takács, 19. Pazar János szíjgyártó, 20. Nagy Ferenc szűcs, 21. Faragó Sándor csizmadia, 22. Juhász Mihály csizmadia, 23. Mészáros György kovács, 24. Stanyó Kristóf csizmadia, 25. Nagy József csizmadia, 26. Hallgató Mihály csizmadia, 27. Kósa András kovács, 28. Friedmann József szappanfőző, 29. Göncző Pál szűcs, 30. Schaffer Gáspár szűcs, 31. Illés Sándor állatorvos, 32. Papp József csizmadia, 33. Kerekes József kovács, 34. Szűts Sándorné kovács, 35. Stanyó Vendel csizmadia, 36. Novotni János szabó, 37. Hering József lakatos, 38. Galambos István lakatos, 39. Inotai Lajos csizmadia, 40. Kamenik János szabó, 41. Juhász Sándor csizmadia, 42. Bátori István csizmadia, 43. Molnár Kis Mihály csizmadia, 44. Csákvári József csizmadia, 45. Vékás József csizmadia, 46. Fitus Mihály kovács, 47. Nemes István csizmadia, 48. Mohai József kovács, 49. Gyöngyösi István szabó, 50. Facsar János csizmadia, 51. Janda Antal szabó, 52. Erdei Sándor szűcs, 53. Ivántsek István kötélgyártó, 54. Huszka József kötélgyártó, 55. Ledn Mihály kovács, 56. Szupora Lőrinc szűcs, 57. Bonifard Menyhért szűcs, 58. Erhard József szabó, 59. Laki János kovács, 60. Balog Bálint csizmadia, 61. Kovács Bálint kovács, 62. Fischer Móric szűcs, 63. Vauzin (?) Antal asztalos, 64. Szabó János asztalos, 65. Misa

József molnár, 66. Osztrogonatz Antal kalapos, 67. Mészáros Péter csizmadia, 68. Rudnai Dániel cipész, 69. Jozas Ignác mészáros, 70. Oszvald Antal esztergályos, 71. Kremer Ádám kalapos, 72. Juhász János kőműves, 73. Kohn Gobi szűcs, 74. Bátori József szabó, 75. Hollósi Pál kovács, 76. Hollósi István kovács, 77. Somogyi András szűrszabó, 78. Csepcsik János takács, 79. Jónás Mihály takács, 80. Csepcsik Józsefné takács, 81. Flaumann Bálint takács, 82. Méhes József takács, 83. Tóth Ferenc takács, 84. Markos András takács, 85. Zahora János takács, 86. Boros György takács, 87. Fodor István takács, 88. Szvoren József takács, 89. Novak György takács, 90. Fodor Jakab takács, 91. Rontó János takács, 92. Rontó Mihály takács, 93. Rapcsányi György takács, 94. Fejős Mihály takács, 95. Kocsis Péter takács, 96. Flaumann Miklós takács, 97. Rostás Imre takács, 98. Csapó Sándor takács, 99. Mészáros András takács, 100. Nagy Sándor takács, 101. Hám Sebestyén takács, 102. Varga Lajos takács, 103. Balog József takács, 104. Hallgató Imre takács, 105. Butai János takács, 106. Moritz Obláth kereskedő, 107. Wilhelm Bergel kereskedő, 108. Aron Krauser kereskedő, 109. Gaspar Engler kereskedő, 110. Adolf Fischl kereskedő, 111. Josef Firedmann kereskedő. A névsor családtörténeti tekintetben is figyelemre méltó. Összehasonlításként megjegyezzük, hogy 1858-ban Pacsér iparosainak és kereskedőinek száma 76, Csantavéré 83, Sándoré 26, Bajmoké 121.[12]

Térjünk ki bővebben az oktatásra. A szabadságharc bukása után nem indulhatott meg nyomban a tanítás az ómoravicai iskolában. Tanítót is nehéz volt alkalmazni, mert „a tanulóifjúság tartván a besorozástól", nem mert beiratkozni.[13] Mégis szüksége volt a településnek a pacséri Martini Józsefre, később a többi tanító segítségére is. A szabadkai levéltár néhány iratából kitűnik, hogy az ómoravicai iskolák 1851-ben a bajai felsőjáráshoz (Bajaer Oberbezirk) tartoztak. Buzás András bíró 1851. április végén kimutatást küld a helység tanulóiról, tanítóiról és az iskolaépületekről. A református fiúiskola 240 tanulóját Martinyi (így!) József oktatja, aki 1850-ben kezdett tanítani. A helység másik két tanítójához hasonlóan ő is élvezheti fizetése mellett a természetbeni járandóságot. Az iskola tantárgyai a következők: földrajz, történelem, vallástan, erkölcstan, számtan. (A kimutatás nem tartalmazza az írást és olvasást!) A tanítás d. e. 8 és 11 óra, valamint 14 és 17 óra között folyt. A református leányiskola 188 tanulójának igazgatója szintén Herczeg Ferenc lelkész, a tanító Borsi János, aki szolgálati idejét még 1813-ban kezdte (nem Ómoravicán!). A tantárgyak között az írás és a természettan is szerepel. Jacob Maison katolikus lelkész és igazgató iskolájában 45 fiú és 36 leány tanul, s Onodi Ferenc látja el a tanító teendőit, akit a kalocsai érsekség részesít anyagi támogatásban.Az iskola tantárgyai: vallástan, földrajz, kis biblia, természettan, Magyarország történelme, olvasás, írás, számolás.

Az iskolaépületek kijavítása, az osztályok berendezése lendületesebb fejlődést szavatol. 1852-től már a tanítók fizetésének módján is változtattak. Az új díjlevél évi 10 pengő forintot, 32 pesti mérő búzát, 25 pesti mérő árpát, negyed telek földet, szalmát és lakást biztosított egy-egy tanító számára.[14] „A 48-as időket követő önkényuralomnak, a Bach-korszaknak, sok vétke mellett üdvös intézkedése volt, hogy a népnevelésre nagy súlyt fektetett. Szigorúan megkövetelte, hogy az iskolakötelesek iskolába járjanak. Ennek a szigorúságnak volt a

következménye, hogy nálunk is 280-ra emelkedett az iskolásfiúk száma" – olvasható Dévay Lajos és Gyarmati Sándor *Nagy idők sodrában* című könyvében, amely a sztáramoravicai református keresztyén egyház és község történetét ismerteti 1786 és 1936 között.

Időközben alaposabban szemügyre vettük az Ormos-féle helységnévtár és a szabadkai levéltár iratait, s az alábbiakban újabb adatokat fűzünk az elmondottakhoz. 1859-ben Ómoravicán három népiskola (két református és egy katolikus) működött. A református iskolát 1788-ban alapították. E felekezeti iskolák (az 1850-es évek végén) két-két osztállyal működnek. A református iskola 443 tanulóját négy, a katolikus iskola 77 tanulóját pedig egy tanító oktatja. Az oktatás heti öt napon harminc órával folyik. Buzás András bíró 1855 decemberében a helység következő iskoláiról ad jelentést: katolikus, református (első és második osztállyal), református leány- (első és második osztállyal) és az izraelita (zsidó) iskola.[15] Az iskolaköteles tanulók száma a katolikus iskolában 93, a református iskolában 279, a református leányiskolában 283, az izraelita iskolában 21 tanuló. Ezután a községi bíró megküldi Ómoravica iskoláinak heti kimutatását az 1856. január és augusztus közötti időszakra.[16] Részletes betekintést nyerhetünk a tanulók létszámába, a kimaradásokba, azok okaiba stb. A katolikus iskolát 65, a zsidó iskolát 21, a református iskolákat egyenként átlag kb. 100 tanuló látogatja. Sok gyerek a szülők hanyagsága vagy betegsége folytán marad távol az iskolától. A tanulók leggyakoribb betegségei: váltóláz, megfázás, torokfájás, fagydaganat, hideglelés, szembetegség, himlő... 1856-ban a katolikus iskolának Szedlák István mezőgazda a tanfelügyelője, a német nyelvű zsidó iskolának pedig Philipp Bergel kereskedő.

Az iskolák 1857. január havi kimutatása:[17] Arady Ferenc tanító katolikus vegyes osztályát 60 tanuló látogatja (tanköteles 67). A református magyar alsó leányiskolát Inotai János tanító vezeti. A beírt 93 tanuló közül 70 látogatja a tanítást. A református magyar felső leányiskola tanítója Borsi János és a 110 tanköteles közül 80 jár az osztályba. A református magyar felső fiúiskolát Papp István tanító oktatja, s a beírt 112 diák közül 98 jár rendszeresen. A másik református magyar felső fiúiskola tanítója Almásy Sándor (1856-ban három évre nevezték ki). Itt 128 tanuló látogatja az osztályt a 140 tanköteles közül. Az izraelita iskola vegyes osztályát Moritz Kohn és Isak Grünberger tanítók vezetik s a beírt 30 tanuló közül 26 jár rendszeresen iskolába. A diákok „vörös himlő, torokfájás, orrsebesedés, hideglelés, köhögés" miatt hiányoztak az iskolából. A hatóság igyekszik az iskolai rendfenntartást kezében tartani. Azokat a szülőket, akik gyermekeiket önkényesen visszatartják az iskolából, pénzbeli büntetésben részesítik, sőt 48 órára be is zárják. Almásy Sándor református tanítót a munkaidőben való italozás miatt vonják felelősségre. Azt is felrója neki a csendőrség, amiért asztalán vágott dohányt találtak és szobája rendetlen. Tanítónk nyilatkozatában helyesnek tartja, ha a tanulókat naponta rövid időre felügyelet nélkül hagyják... A herbatea pedig nem tévesztendő össze a szeszes itallal! Almásy tanító csak nehezen ússza meg büntetés nélkül a kellemetlen ügyet.

A levéltári iratokban olvashatunk még a tanítók fizetésemeléséről, a tanulók tankönyvsegélyéről, az iskola bővítéséről, újabb tanító felvételéről stb.

Külön kell szólni az izraelita népiskoláról, amelyben kezdetben német nyelven folyt az oktatás. 1853-ban az iskola építésére 600 forintot költöttek. 1855 szeptemberében az izraelita népiskola igazgatói állására Fratrits Lőrinc lelkészt nevezi ki a zombori kerületi hatóság. A két tanteremben napi nyolc órával – délelőtt és délután – folyik a tanítás, a katolikus iskolában csak öt órával. A kerületi hatóságok 1857 februárjában jelentik, hogy nem gördítenek akadályt a két izraelita tanító: Moritz Kohn és Isak Grünberger kinevezése elé. Egyelőre Grünbergerről annyit sikerült kideríteni, hogy 1828. január 15-én született Csehországban s iskoláit Zomborban fejezi be 1856. július 25-én, majd 1857. március 5-én Ómoravicára nevezik ki, ahol az első, második és harmadik osztályban tanított. Beszélt németül, csehül és egy kicsit magyarul. Évi fizetése 350, később 367 forint és 50 krajcár, természetbeni járandóság őt nem illeti meg, étkezése ingyenes. Követeli, hogy a tanítás szervezését és egyéb velejáróját továbbra is az iskolaigazgató, a tanfelügyelő végezze s a tantárgyak oktatását a járási hivatal írja elő és ne terheljék túl órákkal a tanulókat. Nem teljesíthető egyes községi tagok óhaja, hogy naponta 8-10 órát töltsön a diák az iskolában. A későbbi tudósításokból arra derül fény, hogy az izraelita iskola heti óraszáma 48 óra! A zsidó iskola tantárgyai: olvasás, írás, számolás, vallástan, magyar és német nyelv, héber nyelvtan, természettan, földrajz. A tanítás 1859-ben már német és magyar nyelven folyik. Az iskolaépület és a taneszközök jó állapotban vannak. A tanköteles diákok száma 1857-ben 31 (18 fiú és 13 lány), 1860-ban pedig 26 (15 fiú és 11 lány) volt.[18] A jelentésekből látható, hogy az iskola tanítói és Philipp Bergel tanfelügyelő lelkiismeretesen és nagyon tevékenyen végzik munkájukat. Hozzátesszük, hogy 1860-ban Ómoravicán az izraeliták házainak száma 31.

Idézzük fel néhány mondat erejéig az ún. vasárnapi ismétlőiskolát, amelyet voltaképpen a tanoncok látogattak. A zombori kerületi hatóságok 1854-ben rendelik el a vasárnapi iskolák megindítását azzal a meghagyással, hogy előbb a körülményeket kell kipuhatolni.[19] Az ómoravicai elöljáróság még abban az évben engedélyt kér a vasárnapi ismétlőiskola szabályának kidolgozására és intézkedik az oktatás megszervezéséről.[20] Megbíznak két csizmadiamestert, hogy a szükséges szakmai ismeretekkel lássa el, illetve az alapismeretekre tanítsa meg a gyengébb tanulókat. Az oktatás tehát csupán az olvasásra, az írásra és részben a számtanra korlátozódik, figyelmen kívül hagyva az írásbeli dolgozatokat, a számvitel, az adóslevelek ismereteit. A községi elöljáróság indítványozza továbbá, hogy a tanoncokat csakis képzett személyek oktathassák. A tanoncok tanítását ki kell terjeszteni „a fogalmazvány tudományára, némi technológiára és a legszükségesebb természetrajzi ismeretekre." A szabadkai járási hivatal néhány észrevétellel elfogadja a községi indítványt. Erre az ómoravicai elöljáróság indítványát azzal egészítik ki, hogy az iskola két tanítója (Arady Ferenc és Inotai János) vizsgázott tanítók és a „csizmadiamester" megnevezés azért szerepel a korábbi tudósításban, mert a két tanító azelőtt kézműves volt. Miután Szűcs József káplán nem szakíthat időt az iskolai munkára, a tanoncok hitoktatását szintén a két tanítóra bízzák.

Milyen művelődési élet folyt és milyen szórakozási lehetőségek adódtak Ómoravicán a Bach-korszakban? Hogy a helység lakossága ellenszenvvel visel-

tetik Béccsel s a császárváros hazafias költészetével szemben, kitűnik az alábbiakból. 1854-ben a zombori kerületi hatóságok továbbítják a szabadkai járási hivatalnak a Ferenc József császár és Erzsébet császárné tiszteletére kiadott *Tavaszi album* című munka ismertetőjét. Az albumban az osztrák költők hazafias versekkel dicsőítik a császárt és a császárnét. A művet Heliodor Truska állította össze s adta ki. Az ómoravicai községi elöljáróság jelenti, hogy a felsőbb hatóságok felszólítására a helységben senki sem jelentkezett a könyv előfizetésére! Másrészt több tudósításból arról értesülünk, hogy Ómoravicán ekkortájt nincs kölcsönkönyvtár, olvasóegylet és „egyéb hasonló irodalmi vállalkozás"[21]. Tudjuk azonban, hogy 1857 októberében Herczeg Ferenc református lelkész a „néptanítás céljából" könyvtár felállítását indítványozza, ám szándéka – valószínűleg politikai okokból – nem valósulhatott meg.[22] Az Ormos-féle helységnévtárban azt olvashatjuk, hogy nincs költő a helységben, ám a lakosság fogékony a költészetre. Ez főként a lakodalmak és egyéb ünnepségek alkalmával tűnik ki. „Az éneklés a lakosságnak nagyon kellemes kedvtelése. Valahány dal... szomorú hangvételű" – állapítja meg a helységnévtár. Ezenkívül jól szórakoznak a falubeliek a búcsúkon, bálakon s a májusfa állítása alkalmával. A bálakat éjjel 12 óráig engedélyezik. A helységben csak egy biliárdasztal található, amelyet 1854-ben Vojnits Dávid és társai hozattak át Pacsérről az ómoravicai kocsmába. (A rozoga állapotban levő biliárd 1836-ban került a pacséri uradalomra.)[23] Nem sokkal később a lakosság megismerkedett a fényképpel. Adatunk van arról, hogy 1860-ban az Ómoravicán és Pacséron tartózkodó Michael Kahnlein német származású fényképészt igazolvány ügyében keresi a szabadkai járási hivatal.[24]

A helység egészségügyi viszonyairól bőséges levéltári adatok állnak rendelkezésünkre. Dr. Josef Schröder, 46 éves orvost 1854. március 11-én nevezi ki a bajai bizottság Ómoravicára (ahol lakást biztosítanak részére) és Pacsérra.[25] Az orvos nem sokkal utána arra kéri a járási hivatalt, hogy szigorúbb intézkedéseket alkalmazzon az oltások terén, ugyanis sokan nem jelennek meg. Dr. Schröder általában részletesen tudósít a lakosság egészségügyéről. 1854 szeptemberében leggyakoribb az altesti, az emésztési, a tüdő- és bőrbetegség. A „hasmenéses betegség" főleg a gyerekeknél okozott halált. A két helységben szeptember folyamán meghalt összesen 22 személy (4 férfi, 6 nő és 12 gyerek). Többen aszkórban, hasmenésben és végelgyengülésben hunytak el. Ómoravicán nincs diplomával rendelkező bábaasszony, s a „paraszt bábák" nem küldik orvoshoz a terhes nőket. Ezenkívül a borbélyok sikertelen érvágásaival lényegesen növekszik a tragikus esetek száma.

1855 augusztusától immár dr. Wilhelm Dembitz községi orvos kimerítő egészségügyi jelentéseit követhetjük nyomon.[26] Az év augusztusában Ómoravicán meghalt 25, Pacséron 16 személy. E hónapban a község egyik szállásán jelentkezik a kolera s a halottak száma megnövekszik. Az orvos véleménye szerint a kolerát a „megfázás és a túlzott gyümölcsfogyasztás" idézi elő, de a test dörzsölésével segíteni lehet a bajon. Az 1855. szeptember 12-ei jelentésből arról értesülünk, hogy az 5181 lelket számláló Ómoravicán eddig összesen 38 személy betegedett meg kolerában és 14 halt meg. Az 4504 lakost számláló Pacséron 12 beteg közül meghalt nyolc személy. A későbbi jelentésekből többek között az

alábbiakat tudjuk meg: a lakosság éjt nappallá téve dolgozik, ami közrejátszik egyes betegségek, sőt az elhalálozás növekedésében, tovább terjed a kolerajárvány és az orvos most a megfázásban, a mértéken felüli ital- és ételfogyasztásban, illetve a lakás tisztán tartása és a szellőztetés hiányában látja a baj okát. A kerületi hatóságok körirata a kolerajárvány jéggel való gyógyításának előnyére, hasznosságára hívja fel a figyelmet. Elrendeli jégvermek építését, a környék fásítását.

Nagy a gyermekhalandóság kétéves korig, mert a szülők nem hívják az orvost. Közben nagy vihar tombol a bábaasszonyok kérdése körül. Az ómoravicai lakosság nehezen fogadja be a képesített bábákat. Egy 1852. évi rendelet határozottan megtiltja a képzetlen bábák alkalmazását, de a falu elöljárósága ehhez a későbbiek során sem tartja magát. A két idősebb bábaasszony azonban mind nehezebben végzi munkáját, mert a község nagy és évente kb. 230 szülésnél kell helytállni. Csak dicsérni lehet munkájukat, mert a szegényebbeknek ingyen segédkeznek. A kuruzslókat szigorúan számon tartják és büntetik. A halottkémek jól végzik feladatukat...

Érdekes eseményről tudósít az 1857. november 24-i hatósági jegyzőkönyv: az Ómoravicán és Pacséron létesítendő kórházról és a községi orvosi lakás biztosításáról.[27] Mivel a kórház építési helyét nem könnyű meghatározni, a községek úgy döntenek, hogy a kórház céljaira bérbe veszik Tratnyáki János (aki Borsodpusztán él) moravicai lakos házát 1858. április 24-étől. Az ómoravicai elöljáróság egy későbbi (1859. július 16.) tudósításából kiderül, hogy az orvosnak még mindig nincs megfelelő külön lakása, illetve rendelője. Dr. Dembitz 1858. január 3-i jelentése előbb összefoglalja az 1857. év egészségügyi vonatkozásait.[28] Kiemeli a gyulladásos megbetegedések gyakoriságát és figyelmeztet az állatok lépbajának, valamint a rühnek a terjedésére. Ómoravicának egy állatorvosa és három képesített bábaasszonya van.

1857-ben a faluban házasságot kötött 43 pár, született 310 és meghalt 204 személy. A községi orvosnak engedélyezik, hogy házi gyógyszertárat nyisson. Nagy gondot fordítanak a köztisztaságra, szigorúan megvizsgálják a kereskedők áruit (a pacséri fazékkereskedők áruinak mázа káros a szervezetre), a kocsmákat, de nehézségbe ütközik pl. a felcserek ellenőrzése. Az orvos elkeseredetten jegyzi meg, hogy a földműveslakosság egyre ritkábban jelentkezik orvosi kezelésre. Az intézkedések ellenére terjed a tífusz, a rüh, a váltóláz, a vérhas, a szifilisz, a sarlach, a „köleshimlő" és a különféle bélbetegségek. A községi orvos hozzáfűzi, hogy amióta a „Krisztushívők" szektája tevékenykedik, érezhetően növekszik a lelki betegek száma is. Az Ormos-féle helységnévtár *Az ember* cím alatt az ómoravicai lakosság betegségei közül elsőként a váltólázt említi. A lakosság átlagos életkora 52 év, és csak rendkívüli esetekben érik meg a 98 évet. A helységnévtár ezenkívül áttekintést ad az 1854 és 1858 közötti katolikus, református és izraelita lakosság újszülötteinek, valamint a házasságkötéseknek és az elhalálozásoknak a számáról. Az említett években Ómoravicán 761 fiú és 751 leány született, házasságot kötött 332 pár, elhunyt összesen 526 férfi és 547 nő. A helységnévtár vallási adatainak részben ellentmond egy 1861. január 22-én keltezett kimutatás, amely az 5323 lelket számláló Ómoravicán a következő számban

sorolja fel a lakosságot felekezeti hovatartozása szerint: katolikus 713, rutén evangélikus 3, helvét evangélikus 4398, izraelita 209 lélek.[29] Vagyis a fentiekből kitűnik, hogy a protestánsok száma 4401. Különben ez a kimutatás 534 német és 4789 magyar lakosról tudósít. A szabadkai levéltár iratai is tartalmaznak ómoravicai vallási vonatkozású adatokat. A főszolgabírói hivatal 1857 februárjában jelenti, hogy a falu református elöljárósága meg szeretne bizonyosodni a katolikus családok számáról, vagyoni állapotáról, a református felekezethez való számbeli tartozásáról. Fratrits Lőrinc katolikus helyettes lelkész 1857 júliusában panaszt tesz, amiért a vegyes házasságban élő házaspárok némelyike önkényesen cselekszik az utód vallásának megválasztásakor. Erre Herczeg Ferenc református pap folyamodványában kiegészíti Fratrits lelkész észrevételeit, nevezetesen az 1790/91. évi törvény értelmezését. Ugyanis a 26. törvénycikk kimondja: a vegyes házasságokban, ha az apa katolikus, gyermekei apjuk vallását követik. Ha viszont az apa református, akkor csak a fiú veszi át apja vallását, a leány anyja vallásában nevelkedik.[30] Herczeg Ferenc lelkész 1857 szeptemberében elpanaszolja, hogy fizetését, illetve természetbeni járandóságát az ómoravicai lakosság egy része sokallja. Erre a lelkész felsorolja juttatásait: fizetése 100 forint, járandósága 38 véka gabona és árpa, bizonyos mennyiségű hús, főzelékféle, vaj, méz, tejtermék, tűzifa... Védekezésül felhozza: amikor a lakosság 1785-ben megtelepedett az ómoravicai pusztán, a 600 lélek szabta meg a lelkészi járandóságot. És 72 évvel később, 1857-ben, amikor a lakosság száma már 4500-ra emelkedett, a juttatás mégsem növekedett.

Sokkal több adattal rendelkezünk a protestáns vallási szektáról, a nazarénusokról, vagyis a „Krisztushivők"-ről. A szekta fékezésére irányuló hatósági intézkedések kevés eredménnyel járnak. Tagjainak száma egyre növekszik és a szigorú tilalom ellenére összejöveteleiket éjjel tartják Molnár Sándornál és Ifjú Józsefnél.

A Bach-korszak igyekezett nagy figyelmet fordítani a lakosság közbiztonságára, ám a különböző kihágások elé nem tudott gátat emelni. Egyúttal folyton nőtt a lakosság ellenállása az önkényuralommal szemben s a biztonsági intézkedéseket ilyen irányba is kiterjesztették. A vétséget, illetve a valamilyen szabálysértést elkövetőket gyakran sújtották pénzbírsággal. Ily módon is gyarapodott a szegényalap. Az összegyűlt pénzt az elöljáróság kórházi költségekre, a tűzvész alkalmával keletkezett kár szanálására stb. használta fel. A falu biztonságának fontos emberei az éjjeliőrök, akiket lőfegyverrel láttak el. A lakosság is – főként a birtokos osztály – fegyverhasználati engedélyhez juthatott. Ómoravica valamennyi utcáját fegyveres járőrök vigyázták. 1859-ben mégis sok lopást, betörést, aláásást stb. követtek el a gonosztevők. Czibere Péter, Nagy Bocskoros Mihály és Deutsch Móric rettegésben tartották a környéket.[31] A községi elöljáróság igyekszik helyreállítani a megingott közbiztonságot. 1859 novemberében az elöljáróság megküldi a főszolgabírói hivatalnak annak az 59 ómoravicai lakosnak a névsorát, akiket kihágásért pénzbüntetéssel sújtottak. Sokukat becsületsértésért, jogtalan italmérésért, hazárdjátékért, a nazarénus hitvallás gyakorlásáért, a kutya szabadon tartásáért stb. büntettek meg.

A közbiztonság keretében beszélhetünk a tűzoltásról is. Pokorny Antal császári és királyi tűzoltógépész egy 1851. évi levelében figyelmezteti Szabadkát a tűzvész egyre fokozódó borzalmaira. Ezért külföldi mintára a falvakban is tűzoltótestületek létesítését javasolja és ajánlatot tesz azok felszerelésére. A zombori kerületi hatóságok 1854 júniusában kimutatást kérnek a főszolgabírói hivatal községeinek tűzoltó-felszereléséről, az intézkedésekről, valamint a tűzvizsgálati jegyzőkönyvekről. A válaszból látható, hogy Ómoravicán (és Pacséron is) a tűzoltó eszközök magán- és községi tulajdonban vannak. Magántulajdonban vannak a tömlővel ellátott négykerekű tűzifecskendők, a község birtokában ezenkívül néhány tűzoltószerszám is megtalálható: egy nagyobb és egy kisebb tűzoltólétra, két kisebb tűzicsáklya, hat vizesvödör és két darab négykerekű lajt. Az ómoravicai községi elöljáróság nevében Györe József 1854 októberében teljesebb képet fest a falu tűzoltási felkészültségéről.[32] Gazdagodott időközben felszerelése is: a tűzicsáklyák összege huszonegyre, a tűzoltólétrák száma huszonnyolcra emelkedik. A tűzvizsgálatok végzésére négy tűzbiztost (Hallasy Pál, Nagy Ferenc, Kiss János, Szöszy Ferenc) és nyolc bizalmit állít a szabadkai járási hivatal. Ómoravicán a tűzbiztosok összesen 785 háztartást ellenőriznek évente négyszer. A tűzoltófecskendő és a lajtok befogadására állandóan rendelkezésre áll hat, illetve négy felszerszámozott ló. Az éjjeliőrökön kívül éjjel-nappal a tűzőrség is őrködik a faluban (összesen 28 ember). A tűzoltófecskendőt Szabó József és Somogyi Mihály vezetésével tizenkét ember kezeli. Egy-egy lajtot négy emberre bíznak. A tűzvizsgálati jegyzőkönyv tanúsága szerint Ómoravicán csaknem húsz szabálytalanul épített kémény van. Az ellenőrző bizottság minden háztulajdonosnak kötelezővé teszi a kéménysisak használatát, vizeshordó és vödör beszerzését, hamugödör elkészítését. Az 1858 júniusában készült jegyzőkönyvből arról értesülünk, hogy Ómoravicán nincs tűzveszélyes kémény és a kutak is jól védettek, a községi tűzoltó eszközök készenléti állapotban vannak és hibátlanul működnek.

Összegezésként elmondjuk, hogy a Szerb Vajdaság és a Temesi Bánság cs. kir. helytartósághoz tartozó Ómoravica gazdasági feltételei nem tették lehetővé, hogy a helység ipari, egészségügyi, művelődési stb. tekintetben megfelelő fejlettségi fokra jusson. A mezőgazdasági ágakban kezdetleges termelőeszközökkel dolgoznak s a terméshozam legtöbbször alacsony. A nyugat-európai rossz termés és a háborús események miatt emelkedtek a gabonaárak. 1850-ben egy osztrák mérő búza ára 3 forint 1o krajcár, 1854-ben viszont már 7 forint. A községben 1854-ben kezdték meg a telekkönyvezést s így „a felszabadult jobbágy telekkönyvileg is tulajdonosa lett a földnek".[33] Nemcsak a föld értéke, de a jószág ára is emelkedett. A rövid gazdasági fellendülést ismét hanyatlás követte. 1857-ben megsemmisül a kukorica, a búza ára hét forintról három és fél forintra esett le. A gabonafélék alacsony ára miatt nőtt az ínség. Egyre gyakoribbak a rablótámadások. Az útonállók a piacra és vásárra igyekvőket megfosztják értékesebb áruiktól, kiássák a házak falát stb., és a verejtékkel megszerzett ingóságot eltulaj-donítják. A lakosságot sokáig különböző járványos és egyéb betegségek tizedelték. Másrészt a hatóságok közmunkával kapcsolatos intézkedései keserítették az ómoravicaiak életét. A helytartóság merev, bürokratikus rendszere

mind nagyob elégedetlenséget váltott ki a lakosság körében. Hiszen e történeti koszakban a sok „papír" miatt nehézkes volt az ügyintézés, a tárgyalások a nyilvánosság kizárásával folytak, s a szegény sorsúak helyzetének és életkörülményeinek javítása terén is súlyos mulasztások történtek. Tagadhatatlan azonban, hogy a Bach-abszolutizmusban több olyan intézkedés és társadalmi megnyilvánulás volt, amely Ómoravica lendületesebb gazdasági és kulturális fejlődését segítette elő.

(Palics, 1996. jún. 23.)

Jegyzetek:

1 Az Ormos-féle helységnévtár 1859-ben és 1860-ban készült. Másolata Szabadkára és környékére vonatkozóan megtalálható a szabadkai Történelmi Levéltárban (SzTL) is.

2 Vasilije Krestić: *A magyarországi szerbek politikai törekvései és a magyarok (1849–1867)*, In: *Szerbek és magyarok a Duna mentén II.* Szerkesztette Fried István. Budapest 1987. 129.

3 SzTL. 1/Ügyvédi hivatal 1857

4 SzTL. 776/Bezirksamt 1856

5 SzTL. 5138/Bezirksamt 1856

6 SzTL. 5613/Bezirksamt 1856

7 SzTL. 200. 510/Bezirksamt 1854. 2574/Bezirksamt 1857. Bezirksamt 1856-1858. jelzet nélküli dobozok, 2835, 4o34/Bezirksamt 186o

8 SzTL. 5890/Bezirksamt 1860

9 SzTL. 2251/Bezirksamt 1857

10 SzTL. 3693/Bezirksamt 1857.6586/Bezirksamt 1858

11 SzTL. 955/Bezirksamt 1857.6586/Bezirksamt 1858

12 SzTL. 6586/Bezirksamt 1858

13 *Nagy idők sodrában. A sztáramoravicai református keresztyén egyház és község története. 1786–1936.*
Összeállította: Dévay Lajos esperes-lelkész. Gyarmati Sándor egyházmegyei tanácsbíró. (A továbbiakban: Dévay–Gyarmati)

14 Dévay–Gyarmati.

15 SzTL. 4250/Bezirksamt 1855

16 SzTL. 5511/Bezirksamt 1855

17 SzTL. 519/Bezirksamt 1857

18 SzTL. 4599/Bezirksamt 1857. 1894/Bezirksamt 1860

19 SzTL. 281/Bezirksamt 1854

20 SzTL. uo.

21 SzTL. 2743/Bezirksamt 1854

22 Dévay–Gyarmati. 108

23 SzTL. 1513/Bezirksamt 1857

24 SzTL. 1742/Bezirksamt 1860

25 SzTL. 201/Bezirksamt 1854

26 SzTL. 2772/Bezirksamt 1855

[27] SzTL, 3885/Bezirksamt 1859
[28] SzTL, 1044/Bezirksamt 1858
[29] Arhiv Vojvodine, Novi Sad, Fond: Srpska Vojvodina i Tamiški Banat. 393. doboz 977/198. szám. Fol. 441
[30] SzTL, 5892/Bezirksamt 1857
[31] SzTL, 2316/Bezirksamt 1859
[32] SzTL, 1403/Bezirksamt 1854
[33] Dévay–Gyarmati. 101

(*Bácsország*, 1996. július 4.)

KARABÉLYOS PUSZTÁZÓK, SZURONYOS PANDÚROK

Szabadka egykori rendfenntartóiról

Írásos emlékeink kutatása közben sok érdekes, sokszor megkapó vagy ellenszenves személyiség elevenedik meg szemünk előtt. De nemcsak a lelki vizsgálódásra korlátozódhat érdeklődésünk, hanem a különböző társadalmi rétegek életkörülményeiről, környezetéről és ruházatáról is tájékozódhatunk. A következőkben az ún. „városi szegődvényesek", azaz a múlt századi pusztázók (látók), pandúrok (perzekútorok) ruházatáról és fegyverzetéről, valamint feladatköréről esik szó. Arról, hogy a régi Szabadkán és környékén nem is volt éppen tehermentes a hatósági szolgák sorsa. Egész sor okirat tanúskodik békétlenkedésükről.

Közvetlenül a szabadságharc bukása után kilenc városi pusztázó szomorúan veszi tudomásul, hogy a körülmények változása következtében a tanács egyre bizalmatlanabb irántuk.[1] Sokévi tapasztalatuk ellenére már-már távozásra készülődnek, amikor 1850 decemberében mégis erélyesen föllépnek, hiszen – vallomásuk szerint – mindenkor helytálltak és a jövőben is becsületesen végeznék felelősségteljes feladatukat. Önkritikát gyakorolva felhozzák: „Ha valami csekélyebb hibát el is követénk azt nem egyedül emberi gyarlóságunknak mint inkább annak tulajdoníthatni, hogy a számtalan és gyakori változások miatt annyira elzavarodtunk, hogy a szolgálatunk körét nem valánk képesek felfogni és megesmérni." Őszinte vallomásról árulkodnak ezek a sorok, akárcsak azok is, amelyek anyagi körülményeik romlásáról, elszegényedésükről vallanak. Mert a város télen (amikor legnehezebb fenntartani a családot) rendszertelenül fizette őket. Nem maradt más hátra, mint megválni az értékesebb ingatlantól.

Lénárd Máté főkapitány 1861 márciusában a városi „csendőr szolgák" elégtelen felfegyverzéséről tudósít.[2] A huszonöt pusztázó csak tizennyolc rossz állapotban levő pisztollyal és három karabéllyal rendelkezik. A pandúrok tizenhat szuronyos fegyverének többsége pedig olyan „korhadt", hogy csak a legnagyobb szükség esetén tanácsos megtölteni, de van olyan is, amelyen tűzszerszám nincsen. Van továbbá tizenhét a katonaságnál használhatatlanná vált kard (amelyek a laktanya elhagyatott kamráiból kerültek elő) és tizenkét szuronyos „nehéz kapszlis fegyver", melyeket egykor a rendőri hivatal a városi erdőcsőszök használatára bocsátott ki. Ilyen felszereléssel természetesen a város nem veheti

elejét a mind gyakrabban előforduló rablásoknak és bűneseteknek. A főkapitány véleménye szerint „...a látók mindegyikének egy karabélyt és legalább egy jó pisztolt, a panduroknak pedig rövidebb csövű vágó szuronyt s egy kardot kellenék adatni – végre a közbiztosok mindegyike szintén jó két csövű pisztollal volna ellátandó". A meglevő használható fegyvereket a csőszöknek kell átadni, a használhatatlanokat pedig el kell árverezni. A Városi Tanács elfogadja Lénárd főkapitány indítványát, és Pestről megrendelnek 147 karabélyt.

Ezzel azonban még korántsem oldódott meg a „városi szegődvényesek" sorsa. Ruházkodás tekintetében is segítségre szorulnak. A hatóságok 1876 folyamán árlejtés útján elkészíttetik a 64 gyaloghajdú, két kocsis, harmincegy lovas pusztázó és három hivatali szolga ruházatát.[3] Vagyis évente személyenként járt egy atilla, egy mellény, két nadrág és – a lovas pusztázók kivételével – egy sapka. Érdemes itt megemlíteni, hogy az okiratok mellékleteként mindmáig megmaradtak a ruhaanyagminták.

Nem sokkal később a városi pusztázók keservesen panaszolják a közgyűlésnek, hogy az egy évre kapott ruházatuk fél évig sem tarthat, mert, mint mondják: „...éjjel nappal, esőben hóban és mindenféle zivatarban majdnem kizárólag a városon kívül a nagy Prediumokon, sőt sokszor a városi határon túl is hivatalos szolgálatainkat teljesítjük, ahol a ruha lóháton vagy kocsin sokkal jobban szakad és romlik mint bent a városban..."[4] Mivel vagyoni állapotuk nemigen engedi meg, hogy új egyenruhát vásároljanak, kénytelenek saját öltözékükben a rájuk bízott feladatot teljesíteni. A továbbiakban szóvá teszik, hogy a csendbiztosi legényeket sokkal jobban ellátták, mivel háromévenként köpönyeget, mentét és szűrt, kétévenként két nadrágot és egy atillát, évenként kalapot és sapkát bocsátottak rendelkezésükre igen jó minőségű anyagból.

Pertich Mihály, az új főkapitány 1877 októberében hosszan fejtegeti a hatósági szolgák körül felgyülemlett nehézségeket és merész indítványokkal hozakodik elő.[5] Emlékeztet: 1876-ban olyan határozat született, hogy a városi pusztázókat újabb szerkezetű fegyverekkel és egyforma felöltőkkel látják el. Pillanatnyilag a város szolgálatában 64 gyaloghajdú és 32 pusztázó van, de hozzáfűzi: „... a lakosság igényei... a rendőrség tevékenysége irányában is tetemesen megszaporodtak s méltán megkérjük a tekintetés Tanácsot miszerint oda hatni kegyeskedjék, hogy a város belterületére a rendőr szolgák száma 15-tel szaporíttassék..." A hatósági szolgák felfegyverzését a következőképpen óhajtja megvalósítani: a pusztázókat hátultöltő karabéllyal, karddal és egy hatlövetű „central revolver"-rel, a hetvenkilenc gyalogrendőrt szuronyos hátultöltő puskával, a nyolc körbiztost hatlövetű „central revolver"-rel...kell felszerelni. A pusztázó csuklyás köpönyege szürke posztóból, sapkája fehér gombokkal és zsinórral díszített kék posztóból készülne. A közgyűlés közben magáévá teszi a gazdasági tanács indítványát, hogy a városi pusztázók rendelkezésére bocsátható (szerényebb költséggel beszerzett) kard és revolver, továbbá télen át bőrrel bélelt sapka, nyáron kalap, valamint pusztai használatra 12 karabély. A hajdúk részére csak 44 hátultöltő szuronyos puska beszerzése engedélyezhető. A rendőri szolgaszemélyzet növelése helyett inkább 16 karddal és revolverrel felszerelt gyalogos konstáblerről kell gondoskodni.

Nagyobb változás azonban a későbbiek során sem észlelhető. A „városi szegődvényesek" számos folyamodványára, újabb közgyűlési határozatokra bukkanhatunk, amelyek feladatkörük bővítéséről és egyéb társadalmi mozzanatokról tanúskodnak. A városi pusztázók 1880 októberében elmondják, hogy az adóügyi előadó beleegyezésével a házszámtáblák felszegezését ők vállalták, mert a városnak sokkal olcsóbb így, mint ha a drága napszámosokat vennék igénybe. A tanács azonban nem hajlandó még ötven krajcár napidíjat sem fizetni nekik.

Igen lényeges körülményre figyelhetünk fel a pusztázók és a pandúrok évi bérének felemelésével kapcsolatban.[6] Az előbbiek 1879 augusztusában felhozzák, hogy szolgálataikért (az egyenruhán kívül) évente kb. 380 forintot kapnak, melybe a lótartást és a csizmapénzt is beszámítják, „...néhány év óta azonban – a kedvezőtlen gazdasági viszonyok miatt – a gabona, takarmány, lakás és ruházat ára oly magasra emelkedett, hogy csekély bérünk mindezek beszerzésére és számos tagból álló családjaink fenntartására nem elegendő." A városi pusztázók kérelmét a közgyűlés kereken elutasítja. A még rosszabbul fizetett pandúrok is hasonló hangnemben panaszolják el körülményeiket, ám mindhiába. Ekkor újabb fordulatnak lehetünk szemtanúi: a városi pusztázók, pandúrok és toronyőrök összefogásának. Hadd idézzünk most figyelmet érdemlő folyamodványukból: „Köztudomású dolog, hogy Magyarország több megyéjében a múlt évi silány termés folytán a legnagyobb ínség és nyomor uralkodik. Nálunk ugyan ezen iszonyú csapásnak jelenségei még nem mutatkoznak, de a drágaság itt is oly magas fokra hágott, aminőt évek hosszú során át nem tapasztalhatunk. Ezen drágaságot érzi városunk minden lakosa, de legjobban érezzük mi, a város közönségének legalázatosabb szolgái, pandurok, toronyőrök és pusztázók, kiknek havi bére most már... oly csekély, hogy az egy köböl búza megvételére sem elegendő. Ugyanis: a pandurok és toronyőrök havi bére 15 frt 75 kr., ebből a nyugdíjalapra levonatik 2 frt 53 kr., kapnak tehát 13 frt 22 krt, egy köböl búzának ára pedig jelenleg 13 frt 50 kr, a mi későbben valószínűleg még magasabbra fog felmenni. A pusztázók havi bére 31 frt 53 krban van megállapítva... a miből magukat és családjukat élelemmel, ruházattal, lakással és fűtéssel, azonfelül lovaikat szénával és zabbal – az uralgó drágaság mellett – lehetetlen ellátni..." Hosszabb latolgatás után a közgyűlés végre elfogadja a városi szolgaszemélyzet kérelmét: a hajdútizedesek évi bérét 280 Ft-ra, a közhajdúkét 240 Ft-ra, a lovas pusztázókét pedig 400 Ft-ra emeli fel.[7] Ezt később a belügyminiszter is megerősíti.

E hatósági intézkedés után azonban már a következő évben (1881-ben) újabb elégedetlenkedés: a városi pusztázók 30 db bárányborral bélelt mentét követelnek, mivel a hajdúkat és konstáblereket a köpenyen kívül még prémes téli bekeccsel is ellátták, holott ezek szolgálatukat csak a város belterületén teljesítik, ellentétben a pusztázókkal, akik többször egész hetet kinn tartózkodnak, a várostól távol... Idézhetnénk újabb kéréseket és döntéseket, amelyek arról tanúskodnak, hogy a tőkés társadalom a bizonyos időszakokban mostohábban viszonyult a „szolgaszemélyzet"-éhez, nehezebben adott helyt követeléseinek. A szazadvég gazdasági viszonyainak gyors változásával, a munkásmozgalom erősödésével azonban a szabadkai „szegődvényesek" feladatköre mindinkább kibővül és – így is fogalmazhatnánk – a törvényhatósági szervekkel való szorosabb együttműködésre kényszerül.

Jegyzetek

[1] Szabadkai Történelmi Levéltár (a továbbiakban Levéltár), 1303/sec. 1850
[2] Levéltár, 119/kgy. 1861.
[3] Levéltár, 1762/polg. 1876.
[4] Levéltár, 9079/polg. 1876.
[5] Levéltár, 7925/polg. 1877.
[6] Levéltár, 5529/polg. 1880.
[7] Levéltár, 656/polg. 1880.

(*Magyar Szó*, 1985. január 26.)

HINTÓK, FEDELES KOCSIK A RÉGI SZABADKÁN

Az első lovas kocsikat (négykerekű, rugózott járműveket) több mint ötszáz évvel ezelőtt a Komárom megyei Kocs községben készítették (innen a „kocsi" elnevezés, melynek változata más népek nyelvében is felmérhető). Később a kocsigyártás Európa több országában sokáig virágzó iparágnak számított. Hadd említsünk néhányat a sokféle kocsifajta közül: hintó, kabriolet, gig, landauer, droske, fiáker, konflis... Vidékünkön is néhány fajtájuk küszködött a sáros, poros utakon tovaszállítva a különféle előkelőségeket, hogy hivatali kötelességeiket gyorsabban teljesítsék, vagy netán minél kényelmesebben utazzanak a dorbézolásokra.

A vonatjáraton kívül kedvelt szállítóeszköz maradt a „rugózott jármű".

A városatyák határjárását, a tanfelügyelők látogatásait, az orvosok vizitációit stb. (amelyek gyakran több naposak) kocsik igénybevételével bonyolítják le. A szabadkai levéltárban a közelmúltban ráakadtunk néhány kocsitípusra, vidéki kocsigyártók árajánlataira, melyekből következtethetünk városunk hajdani közlekedési képére. Úgy látszik, a szabadkai kocsikészítőkben nem bíztak annyira városatyáink, földbirtokosaink, de az is lehetséges, hogy Szabadka nem is rendelkezett ilyen hagyományokkal. A levéltári forrásokból az állapítható meg, hogy a városi hatóságok az 1870-es évekig saját céljaikra csak ritkán vásároltak kocsit. Megemlíthetjük Malachowszky László gazdasági tanácsnok 1872 májusában írt jelentését,[1] melyben arról számol be, hogy a hivatalos kiküldetések alkalmával használt, illetve a város rendelkezésére bocsátott „könnyű szerkezetű hintó és a két fedeles kocsi rendkívül rossz állapotban van. Az utóbbiak utazáskor annyira ráznak, hogy a „benne ülés úgyszólván tűrhetetlenné válik", egy másik, „felette nehéz szerkezetű" hintó hosszabb úton (különösen homokos talajon) egyszerűen használhatatlan. Ezért új kocsik beszerzését, a régieknek pedig nyilvános árverésen való eladását indítványozza a tanácsnok. Ezután a hatóságok két kocsigyártó, a bajai Schiner Mihály és az eszéki Philipp Müller árjegyzékeit, kocsimintáit vehetik szemügyre.[2] Schiner munkái nagyon vonzóak, karcsú és elegáns vonalúak, de városunk mégis az eszéki mester jóval olcsóbb és célszerűbb készítményei mellett dönt. Úgy látszik azonban, hogy a kocsik beszerzése továbbra is napirenden szerepel és a szabadkai gazdasági tanácsnok levelére Schiner Mihály most többek között az alábbiakat válaszolja: „Hozzám

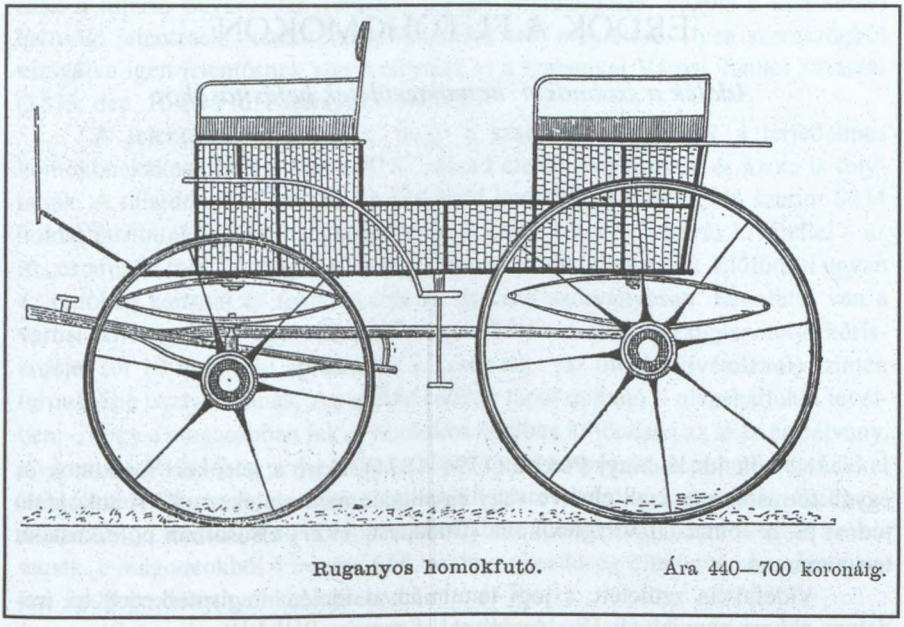
intézett levelük szerént azon kért kocsi mintákat és a lehetős árát bátorkodtam elküldeni... És ezen födeles kocsik minta szerént Kovács és Bognártul erős kitartó elkészítés lehetősége könnyű... szatler munkája belső ülések bőrrel kibélelve, a vánkusokba erős föderek... dufla fonyott kosár, láb vánkusok, a tető jó maintzi bőrrel behúzván, belül jó czvilichel kibélelve, egy darabnak az ára 380 fba jön". A tanácsnok azonban mégis Wittek János aradi kocsigyártó járműveire adja a voksát, mert azok azonnal leszállíthatók. Ám a bajai kocsigyártó sem hagyja magát: a városunkban tartott vásárra magával hoz egy csinos hintót is és felkínálja a szabadkai hatóságoknak. Ez jó kereskedői fogásnak bizonyul, és Schiner hintójának megvásárlása után Vuics Tivadar képviselő elutazhat Aradra, hogy kifizesse a két fedeles kocsit.[3]

Idővel mind több kocsit vásárolnak a hatóságok saját céljaikra, miközben a szabadkai kocsigyártók is jó hírnevet szereznek a városnak. Itt említhetjük meg Erdei János mestert, aki a múlt század végén és a század elején társával az egykori Bognár utca 304. alatt gyártotta nagy hozzáértéssel járműveit. A város területén felújított, kikövezett utakon a szekerek és bérkocsik mellett egyre több magáncélra vásárolt kocsinak lehettek elődjeink szemtanúi, s a forgalom különösen a vásárok (melyekből bőven volt!) idején vált élénkké. Közlekedési szabályrendeletre volt szükség, mely az idők során – különösen a motoros járművek megjelenésével – számos módosításon esik át. Érdemes végül megemlíteni, hogy Szabadkán 1928-ban már 118 személyautó, 36 tehergépkocsi, 16 motorkerékpár és 31 fiáker volt. (*Bácsmegyei Napló*, 1928. március 10.)

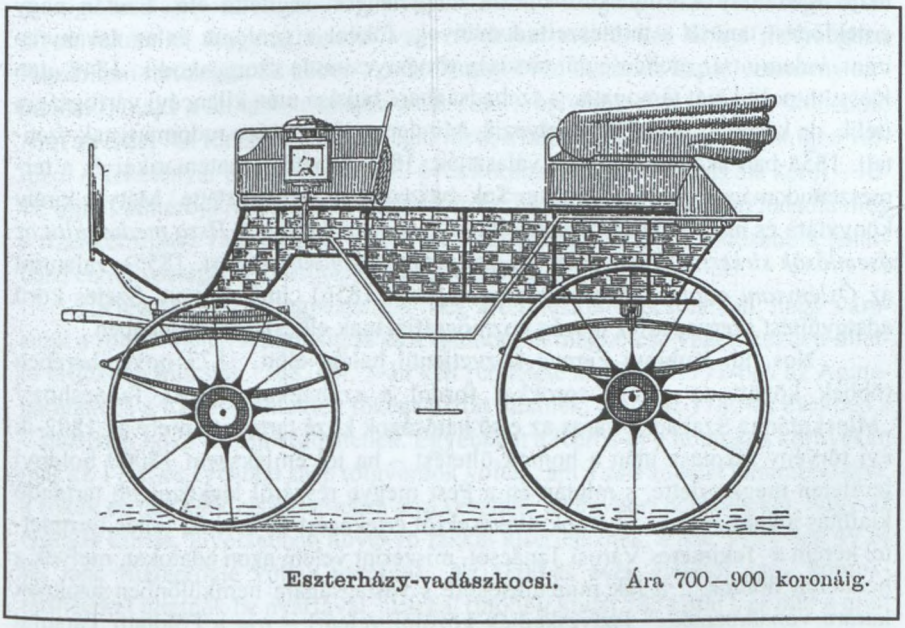
Jegyzetek

[1] Szabadkai Történelmi Levéltár (a továbbiakban: Levéltár), 3516/polg. 1872.
[2] Levéltár, 4161/polg. 1872.
[3] Levéltár, 5042/polg. 1873.

(*7 Nap*, 1984. július 20.)

Ruganyos homokfutó. Ára 440—700 koronáig.

Eszterházy-vadászkocsi. Ára 700—900 koronáig.

Hintók és fedeles kocsik tervei a levéltárban

ERDŐK A FUTÓHOMOKON

Adalék a szabadkai homokterületek befásításához

Ki volt id. Kubinyi Ferenc (1796–1874), akire a jelenkori lexikonok és egyéb források már csak elvétve vagy egyáltalán nem emlékeznek? A sokoldalú tudóst pl. a Tolnai Új Világlexikona (Budapest, 1927) elsősorban politikusként tartja számon.

Videfalván született, s jogi tanulmányai idején megismerkedett az irodalom akkori nagyjaival: Fáy Andrással, Szemere Pállal, Kazinczy Ferenccel, majd Kisfaludy Károly *Aurórá*jának megjelenését segítette elő. Ezután nagy érdeklődést tanúsít a természettudományok, főként a geológia és az ásványtan iránt, valamint az archeológiai társaság törvényesítésén szorgoskodik. 1847 után Kossuth politikáját támogatja, a szabadságharc bukása után kilencévi várfogságra ítélik, de később szabadlábra helyezik. Minden erejét ismét a tudománynak szenteli, 1858-ban akadémiai taggá választják, 1870-ig volt a matematikai és a természettudományi bizottság elnöke. Sok évtizeden át foglalkoztatta Mátyás király könyvtára és nagy kitartással munkálkodott. Kiemelhetjük *A Tisza medre mint az ősemlősök sírkertje, föld-, állat- és őslénytani tekintetben* (Pest, 1855), valamint az *Őslénytani adatok Magyarországról* (Pest, 1856) című műveit. Széles körű adatgyűjtést szervezett az ország kozmográfiájának elkészítése érdekében.

Nos, id. Kubinyi Ferenc közvetlenül halála előtt, 1873 novemberében többek között az alábbi sorokkal fordul a szabadkai Városi Tanácshoz:[1] „Minekutánna Szabadka város az első hatóságok közé tartozott, mely az 1802-ik évi törvény alkotása után a homok ültetést – ha jól emlékszem 18000 holdnyi területen megkezdette, s miután én a Pest megye részéről legközelebb tartandó kiállítás alkalmával a ... homok ültetésekről értekezést tartandok; teljes tisztelettel kérem a Tekintetes Városi Tanácsot, miszerint velem azon adatokat, melyek a beültetett homok..., a fák mineműségére s vastagságára nemkülönben azoknak korára vonatkoznak..." [szíveskedjék közölni velem] – írja a Földtani Társulat életfogytiglani elnöke.

Mielőtt ismertetnénk városunk válaszát, hadd említsük meg, hogy a Szabadkai Történelmi Levéltár viszonylag gazdag dokumentumanyaggal rendelkezik a város homokvidékére, a szőlő- és erdőgazdaságra, a fásításra vonatkozólag. Kutatás közben azonban többnyire szórványadatokra bukkanunk és

csak a kitartó búvárkodás vezethet igazán eredményhez, vagyis a különböző hatósági jelentések, statisztikai kimutatások stb. meglelése. Ilyen szemszögből vizsgálva igen jelentősnek könyvelhetjük el a szabadkai Városi Tanács válaszát (1873. dec. 10-én) id. Kubinyi Ferencnek.[2]

A jelentésből megtudjuk, hogy a szabadkai hatóságok a terjedelmes homokbuckáknak befásítását a XIX. század elején megkezdték és azóta is folytatják. A tulajdonukba tartozó 31 514 hold homokbuckából ez idő szerint 8034 holdat fásítottak be, ám hangsúlyozni kell, hogy 1865-ig – kevés kivétellel – az itt „csomoros nyár"-nak (populus nigra) nevezett fát telepítettek. Előfordul ugyan az erdőben kanadai és fehér nyárfa is, de csak szórványosan. Ezenfelül van a városi hatóságoknak egy 100 hold tölgy-, 80 hold akác- és ugyanennyi kőriserdeje, sőt 10 hold régi epreskertje is, melyeket (az utóbbi kivételével) szintén turnusokba osztva irtanak. Az utóbbi időben tapasztalható – olvashatjuk a levélben –, hogy a magasabban fekvő homokos talajban különösen az akác és bálvány, a vizenyősebb földben pedig a kőris felette buján tenyészik. A puha faneműekkel való fásítást abbahagyták, s jelenleg erdőültetésre kizárólag keményfát alkalmaznak, mely „...több mint 40 holdnyi e célból berendezett iskolákban magból neveltetnek, e magoncokból 4 év óta 650 holdnyi új erdőség ültettetvén be várakozáson felüli eredménnyel kecsegtet..."

A városi gazdasági tanács évenként kisebb részletekben bizonyos menynyiségű területet osztott szét ingyen használatra a szegény sorsú lakosság között olyan feltétellel, hogy a homok- vagy földrészt másfél-két lábnyi mélységben fölpuhítani tartoznak. És ebben azután három éven át csakis kapás vetemény termelhető, majd a fellazított talajba akác-, szil-, bálvány- vagy kőrisfa ültetendő. Ami az erdei fák törzsének vastagságát illeti, a talaj minőségéhez képest igen változó. A feketenyár törzse ugyanis 30 éves korában – amikor vágás alá kerül – 10-12 ujjnyi átmérőjű. Az akác és kőris harminc év alatt már ritkábban haladja meg a tizenkét ujjnyi vastagságot, a 80 éves tölgyerdőben (mely legidősebb a határban) ennél vastagabb törzsűekre is rábukkanhatunk.

Kiegészítésként jegyezhetjük meg a fentiekkel kapcsolatban, hogy városunk a földterületek hasznosítása és a futóhomok megkötése végett kezdett ültetni erdőket a kincstár 1768. ápr. 3-án kelt rendelete alapján.[3] 1771-ben az Aginabarában és a Körös-ér mentén főként fűzfát ültetnek, majd az 1780-as években a Csisztiszár nevű részen erdősítenek. Egyébként a Körös-ér e homokos környékén már az 1710-es években szép tölgyerdők voltak, ám a zsiványélet elharapódzása, a rókák és farkasok elszaporodása arra késztette az egykori hatóságokat, hogy az erdőket kiirtsa. Gyorsabban növekvő fákkal kísérleteznek, s már 1794-ben 49 és fél lánc fűzfaerdeje volt a városnak. Az 1800-as évek elejétől nagy homokterületeket ültetnek be nyárfával, akáccal (utóbbit kivált 1854 óta!), és már a múlt század közepén kb. hatezer hold erdővel dicsekedhetett Szabadka.

Jegyzetek

[1] Szabadkai Történelmi Levéltár, 6020/polg. 1873.

[2] Szabadkai Történelmi Levéltár, uo.

[3] Iványi István *Szabadka szabad királyi város története*, II. Szabadka, 1892, 205. old.

(*Magyar Szó*, 1982. november 20.)

FELEDÉSBE MERÜLT SEGÉLYKIÁLTÁSOK

A jobbágyrendszer felszámolásával lendületesebben bontakozhatnak ki a tőkés viszonyok, de a hűbériség korhadó gyökérzete még egy ideig makacsul ellenáll a történelmi idők viharának, a kapitalista átalakulásnak. Az abszolutizmus időszakában a nagybirtokosok többsége persze feltalálja magát az új körülmények között az üzleti életben, a középnemesség zöme viszont már nem élvezheti az agrárkonjunktúra előnyeit, nem beszélve a jogfosztott tömegekről.

A Bach-korszak és az ún. provizórium időszaka leváltári anyagának rendezése közben rátaláltunk számos olyan okmányra, amely híven tükrözi Szabadkán a társadalmi-gazdasági állapotokat, az alsó néposztály könyörtelen sorsát, az „alsóbb beosztottak" keserű hangját. Százával érkeznek a szabadkai Városi Tanács címére. (De nem német nyelven!)

Csak néhányat ismertetünk a sok közül.

Száríts Karolina ápolónő 1853 tavaszán lesújtó hangot üt meg mindjárt folyamodványa kezdetén: „A jelenleg uralgó, s naprul napra növekedő drágaság – mint tudva van – majd kétségbe hozza az emberiséget... nincs is kilátás egy hamar e tekintetbeni jobb jövőre..." A kórházi ápolónő utal továbbá a hatóságok közönyére, amiért nem részesítik megfelelő anyagi támogatásban a polgári kórházat és eltűrik, hogy ő saját költségén végeztessen komoly munkálatokat az intézmény, illetve a betegek érdekében. Pár hónappal később pedig az élelmiszerek nagymértékű drágulására tesz panaszt. A több éve tartó áremelkedés szóra bírja a „városi szolgák"-at is: a pusztázó legénység, a városi dobos, pandúr, kocsis, bakter, káplár... valamennyien évi bérük felemelése reményében folyamodnak a hatóságokhoz. Egyszersmind a nehéz megélhetési körülményeket hozzák fel indoklásul és azt, hogy az állami szolgák (cselédek) bére sokkal kisebb a magánosoknál alkalmazott cselédekénél.[1] – Özv. Vas Erzsébet 1861 közepén négy apró gyermekének az éhhaláltól való megmentéséért keresi fel a Városi Tanácsot. Két tanácsnok a helyszínre siet és van miről beszámolniuk.[2] A szoba oly kicsi, hogy alig lehet benne elférni. A „roncsolt" nyoszolya szalmáját lepedő helyett szűrdarabokkal fedték, ezen egy rossz dunyha és egyetlen kis vánkos. Egy ládában csak bögrét, lábast és öt fakanalat találtak, a szoba egyik szögletében rozoga lábakon kis asztalt, a falakon négy régi szentképet... Nagy szegénysége

miatt Vas Erzsébet férje földi maradványait a szomszédokkal temettette el. A négy gyermek részére képtelen biztosítani a betévő falatot.

Több városi cseléd 1862 augusztusában elkeseredett hangon közli, hogy ilyen társadalmi körülmények közepette létszükségletüket is csak nagy erőfeszítésekkel tudják úgy-ahogy kielégíteni, miközben így kiáltanak fel: „...már a szegénység és szükség oly nagy, ennek hatása oly keserves, miszerint már már a teljes lehetetlenség közé tartozik ezt továbbra is elbírni... de miután a halandó ember mindent el nem bír, nálunk is beállott azon Netovább, amelyen túl az élet kín és szenvedés, a mely elviselhetetlen."[3] A család fenntartása, gyógykezeltetése, élelmezése stb. a legtakarékosabb életmód mellett is hatalmas gond, drága az élelmiszer, a lakbér, ezenkívül a városi cselédek általában sok gyerekkel vannak megáldva, s nem küldhetik gyermekeiket „meztelen" az iskolába!

Rózsa János kántor is elpanaszolja keserves sorsát. Mint beszámol róla, sokévi szolgálata ellenére a tönk szélére jutott. Évi járandósága oly csekély, amiből „...elélni teljes lehetetlenség".

Vég nélkül sorolhatnánk a segélykérelmeket, melyekre a hatósági közegek nem mindig reagálnak, szemet hunynak a történtek felett. A több évig tartó szárazság, az aszálykár módfelett súlyosbítja az amúgy is válságos helyzetet. A szociális különbségek egyre növekszenek, a szegény sorsúak hada mindjobban a peremkerületekbe szorul. A század végétől meggyorsul a tőkés fejlődés, a gazdasági ellentmondás serkenti a szocialista törekvéseket, az agrárproletárok seregét.

A pénzügyminiszter a dr. Bíró Károly szabadkai polgármesterhez 1907. szeptember 21-én intézett leiratában hosszan fejtegeti az életszínvonallal kapcsolatos nyomasztó gazdasági kérdéseket.[4] Alig fél évszázad elteltével tehát már a kormányhatóságok kénytelenek nyíltan rávilágítani az előállt társadalmi tényállásra és sürgetni a mielőbbi megoldásokat. Szerinte egyes iparcikkek drágulása felette megnehezítette a kisebb keresetűek megélhetését. A drágulás inkább a termelési, belforgalmi, helyi piaci viszonyokban gyökerezik, s a helyhatóságok következetesebb intézkedését teszi szükségessé, a megélhetés könnyítésére irányuló rendelkezések meghozatalát. A kormány 1907 elején mezőgazdasági és iparügyi szakértőket alkalmaz, hogy megvizsgálják a világgazdasági tényezők visszahatását az előállt szituációra, összegyűjtsék a fontosabb külföldi piacok adatait, kikutassák, melyek azok a tényezők, amelyek kihatnak az élelmiszerek áremelésére. Adminisztratív intézkedésekre volna szükség a kivitel és a belforgalom irányításához, a termelési viszonyok elősegítéséhez, hogy az élelmiszercikkek árának csökkenésével javuljanak a kevésbé vagyonos néprétegek életkörülményei. Esedékes a kereseti lehetőségek javítása, továbbá a munkáslakások bérleti díjának csökkentése. Szabadka azonban nem tesz különösebb lépéseket a pénzügyminiszter indítványaira, de nem is érzi magát elég erősnek ahhoz, hogy a mind szövevényesebbé váló társadalmi-gazdasági kérdéseket a kormányhatósági követelmények szellemében oldja meg.

Jegyzetek

[1] Szabadkai Történelmi Levéltár (a továbbiakban: Levéltár, Városi Tanács, 801/aec. 1855.

[2] Levéltár, 492/kgy. 1861.

[3] Levéltár, 3722/polg. 1862.

[4] Levétár, 1554/eln. 1907.

(*7 Nap*, 1983. szeptember 2.)

A SZÜKSÉGES ROSSZ

Adalékok a szabadkai prostitúció történetéhez (1861–1918)

A kéjelgés keresetszerű űzése, a prostitúció, már ősidők óta az emberiség velejárója. Az ókori görögök és rómaiak természetes társadalmi jelenségként könyvelték el, s Szolón király Athénban megalapítja az első állami bordélyházat. A prostitúció a középkorban és az újkorban virágzó üzlet, amelynek megszüntetéséért többször indítottak eredménytelen mozgalmat.

Szabadkán is főként a tőkés fellendüléssel terjed, virulásáról és megannyi erkölcsi fonákságáról meggyőzően tanúskodik a levéltári forrásanyag. Annál inkább, mert a „szükséges rossz" szabályozása igen nagy gondot okozott városatyáinknak, nemkülönben a jámbor polgárembernek. Már a szabadságharc idején figyelmezteti a kereskedelmi minisztérium városunkat is, hogy a tábori betegek többnyire bujakórban szenvednek, melynek meggátolására a legszigorúbb óvintézkedés foganatosítandó: a kéjhölgyek hetenkénti orvosi vizsgálata, valamennyi beteg díjtalan gyógyíttatása, a tiszti főorvosok ébersége, a kuruzsló asszonyok eltiltása a bujakórosok füstölésétől, mert számos szerencsétlenséget idéznek elő.[1]

Az igazi bonyodalom voltaképpen az önkényuralom válságával, a gyorsabb ütemű polgárosodással, s az ellentmondások kiéleződésével kezdődik.

1862 januárjában tizennégy helybeli (jómódú) halandó ekként kezdi a tanácshoz intézett levelét: „Elvitázhatlan tény az, miszerént az emberiség szellemi, és anyagi jólétének fő emeltyűje egyedül az erkölcsös nevelésben központosul, az erkölcsös nevelés az, mely úgy egyeseket, valamint országokat képes együvé tartani (...)"[2] Majd az elburjánzott fajtalanság felett törnek pálcát, s kérik a Városi Tanácsot, hiúsítsa meg a városban majdnem általánosan, de a lakóházaik körül módfelett elterjedt kéjhölgytartást. Mert a hatóságok hanyagsága miatt harapódzott el az utóbbi évtizedben az erkölcstelenség, a bujaság Szabadkán olyannyira, hogy az ifjúságot rövid időn belül demoralizálhatja. És a tanács betiltja a Gombkötő utca „leánytartó" kocsmáit.

A tanácsi határozatnak azonban nincs foganatja! Garmadával érkeznek ezután az újabb tiltakozó levelek a hatóságok címére. Többen kifogásolják, hogy a Magyar-féle házban (a mostani zenede helyén) berendezett kocsmák valóságos bűnbarlang benyomását keltik, s a szomszédos iskolák zsenge ifjúságára méte-

lyezően hatnak. Különösen Pilić Doca kerítőasszony űzi bérelt csapszékében hallatlan vakmerőséggel mesterségét, mindamellett, hogy már előbb megvonták tőle az italmérési jogot, sőt börtönbe is vetették. Nagy vihart kavart továbbá Jakabfy Johanna kocsmárosné segédszemélyzetként alkalmazott kéjhölgyeivel a Régi temető utcában. Már újabb botrányt okozó helyek megnyitását is tervezgették, mígnem Probojcsevits János plébános éles hangú levelet intéz a polgármesterhez, amelyben többek között ez áll:[3] „(...) nincs az a város, nincs község, hol e bűn olly nyilvánosan, olly szemsértőleg űzetik mint Szabadkán; itt a legnyilvánosabb, legnépesebb, és leglátogatottabb utczákon: mint a Főtemplom tőszomszédságában, városházához közelebbi utczában, a Cassinói helyiség sorában számos illy bordélyházak tartatnak, merre oly gyakran a buzgó hívek ájtatos körmenetet szoktak tartani, a bordélyházak bérelt hölgyei a legszemtelenebb öltözékben az utczán mindenféle gyalázatos állásokban a jámborok szemeit és lelkeit a legnagyobb botránnyal sértegetik (...)"

Plébánosunk a bordélyházak megszüntetését vagy azoknak a félreeső utcákba való áthelyezését követeli. Nos, meghagyatik a kapitányi hivatalnak: szigorúan őrködjön, hogy a kéjhölgyek semmi szín alatt ne tartózkodjanak a bordélyházak előtt; betiltják botrányt okozó esti sétáikat is. Az intézkedés azonban ideiglenes – hangsúlyozza a tanács.

S a tanácsi határozat után ismét tiltakozó levelek sokasága árasztja el az illetékeseket. A Szarvas utcabeliek pl. 1864-ben hiába kérik már a Szvilenka- és Vak Gál-féle bordélyházak eltávolítását, a kapitányi hivatal másként vélekedik: meggyőződése, hogy a nyilvánosházak erkölcsi és anyagi szempontból károsak a társadalomra, de nélkülözhetetlen malum necessariumként (szükséges rosszként) mégis elfogadhatók.[4] Ha viszont a folyamodóknak további ellenvetése lenne a kérdéses ügyben – közli a főkapitány –, akkor indítványuk ne egy-egy utca bordélyházainak eltávolítására, hanem azoknak általános megszüntetésére irányuljon. Persze kérdés, miként vélekednének a magasabb fórumok az egész kázusról.

Közben a főként iparosokból és földbirtokosokból álló Gombkötő utcabeliek továbbra sem nyugszanak! Esedezve kérik, hogy valamennyi bordélyházat rendőri hatalommal tiltsanak ki az utcából. Arnold Frigyes helyettes főkapitány 1867-ben tüzetesen kivizsgálja az ügyet, s megállapítja, hogy az itt hemzsegő nyilvánosházak között „alig lehet irtóztatóbb bűnhely", mint Benedek takácsmester háza, Jakabfi Jocka és Balogh Mónika (másképp: „Pisze Szitásné") kerítőnők kocsmája.[5] „Felsorolni mindazon helyeket, melyeket legközelebb hivatásomnál fogva bejártam, szégyen pír, és undor (...)" – jelenti a Városi Tanácsnak a helyettes főkapitány, s vallja, hogy intézkedni fog az itteni Szodoma és Gomorra-féle cégéres és cégér nélküli barlangok eltávolítása ügyében. Közben a tanács meghagyja Arnoldnak, hogy a kéjhölgyek elhelyezéséről készítsen alapos tervezetet.

Az angol királyi nagykövetség a Magyar Királyi Belügyminisztérium közbenjárását kéri abban, hogy a magyar állam területén a prostitúcióról alapos felmérést készítsen, s a kormányhatóságok 1869 márciusában Szabadkának is megküldik a kérdőpontokat. A sebészorvosi jelentés szerint városunk területén az

összeírt kéjhölgyek száma huszonkettő.[6] Közülük hét bujakórosnak találtatott. A titkon kéjelgők száma harmincra tehető.

Tíz kórházi ágy áll a bujakóros nők rendelkezésére, de addig nem voltak teljesen kihasználva. A Belügyminisztérium 1869 végén újabb adatokat kér az angol kormány számára. E kimutatás szerint Szabadkán 1868-ban a 268 kórházi beteg közül 62 volt bujakóros.

Szabadka közerkölcsében továbbra sincs javulás. Mácskovics Benedek képviselő 1875-ben szóvá teszi, hogy itt bizonyos üzelmek „oly módon eszközöltetnek, amelyeket tűrni immár képtelenség." A szeszes italok mérése egy idő óta inkább a város főtere köré összpontosul, és különösen a „(...) pálinkás boltokban oly veszélyes vegyitékű kábító italok árultatnak (...)", hogy „a szegényebb néposztály egy-két adag után földre rogy." A szűkebb központban a járókelők megbotránkozására félholtan fetrengnek, s nem egy alkalommal haláleset is előfordult. Persze talány marad az áldozatok további sorsa. A képviselő ezek után magától értetődőnek találná, ha a kéjhölgytartást a hatóságok betiltanák és az italmérést szabályoznák. Természetesen a Szabadkán állomásozó katonaság ilyen környezetben nem kis „nehézséggel" küszködik. Ez abból is látható, hogy a szabadkai kapitányi hivatal válaszlevelében felhívja a 12. számú dzsidásezred parancsnokságát: vonja kérdőre valamennyi szifiliszben szenvedő közlegényét, s tudakolja ki, hol, mikor és kitől fertőződtek meg. Ha a ragály terjesztőit nem tudják vagy nem akarják megnevezni, akkor a fenti hivatal célszerűnek vélné, hogy a legénység télen este nyolc, nyáron este hét óra után ne bocsáttassék szabadon a kaszárnyákból. E rendelkezéssel nemcsak a közegészségi állapotok javulnának, hanem az államkincstárt is felesleges kiadásoktól óvnák meg. S a dzsidásezred parancsnoksága intézkedik! A kérdőre fogott és megfertőződött bizonyos Mirković káplár kijelenti, hogy betegsége a kis lovaslaktanya közelében levő Fehér Hajóhoz címzett kocsmából – számára ismeretlen örömleánytól – ered. Egy másik katona a szerb templomnál működő sarki kocsmában járt pórul. A legénység többi tagjától sem tudhatott meg bővebbet a parancsnokság, mert ők idegen utcai kéjhölgyek társaságában voltak. Így csak a nevezett két kocsmát vetették szigorúbb rendőri felügyelet alá.

Zombor, Szabadka és Baja városok főispánja 1878 májusában átiratot intéz Mukits János polgármesterhez, s ebben elmondja, hogy a közegészségügy rendezéséről szóló 1876. évi XIV. tc. 91.§-a értelmében a kéjelgési ügy – amennyiben a közegészségre vonatkozik – rendeleti úton szabályozandó.[7] Gromon Dezső főispán csatolja az országos közegészségi tanács által összeállított, vonatkozó szabálytervezetet, hogy Szabadka közegészségügyi bizottsága figyelemmel tanulmányozza át, s nyilatkozzék is annak keresztülviteléről. Egyszersmind adjon felvilágosítást a kéjnők orvosi vizsgálatáról és ellenőrzéséről; a kocsmák, csárdák felügyeletéről stb. Ha a város közegészségügyi bizottsággal nem rendelkezik, akkor haladéktalanul intézkedjék.

Szabadka csakhamar jelenti, hogy a tervezetet megvizsgálta, s kisebb módosításoktól eltekintve általában helyesnek és kivitelezhetőnek találta. A tanács mellékeli a közegészségügyi bizottság húsz tagjának névsorát is, kiknek vállára a továbbiak során nagy feladat hárult. E testületnek jelentős része volt

abban, hogy a prostitúcióra vonatkozó szabályrendelet 1885-ben elkészüljön. A Belügyminisztérium a következő év februárjában fogadta el.

El kell mondanunk, hogy a hatóságok nem tanúsítottak (nem tanúsíthattak) különösebb ellenállást a prostitúció terjedésével szemben. A testtel való kereskedést elnézték, ám ezentúl szabályozzák.

Lássuk, mit tartalmazott Szabadka prostitúcióra vonatkozó szabályrendelete! Már a bevezetőből kitűnik az egész kezdeményezés valódi indítéka:

„A közegészségre és a közerkölcsiségre, a bordélybeli és kósza kéjelgésből eredhető káros következmények megelőzése, elhárítása és kevesbítése tekintetéből, a jelen társadalmi viszonyok között meg nem szüntethető kéjelgési kereset, prostitúció eltűrésére (...) rendszabályok alkottatnak(...)" Ha a sorok közül nem is okvetlenül a tőkés társadalmi viszonyok elítélése, hibáztatása csendül ki, de mindenképpen annak a prostitúció terjedése iránti tehetetlensége.

Különben a hat részből és harminchét paragrafusból álló szabályrendelet még több érdekes mozzanatot rögzít:[8] Az üzletszerű kéjelgés bordélyházban vagy magánlakáson, de mindig rendőrségi türelmi lappal űzhető. Engedély nélkül bordélyt tartani tilos! Az engedélyadáshoz feltétel, hogy ez a szolgáltatás kevésbé forgalmas, félreeső utcákra korlátozódjék, s hogy a ház lakrészei megfeleljenek az egészségügyi követelményeknek. A bordélyengedély minden év elején megújítandó. Azok a bordélyház-tulajdonosok, akik 1–5 kéjnőt tartanak, 25 Ft-ot, több kéjnő esetében 50 Ft-ot kötelesek a kórházalap javára fizetni. Bordély csak olyan házban tűrhető meg, amelyben mások nem laknak. Magánlakásokban csak a háztulajdonosok beleegyezésével üzhetik foglalkozásukat a kéjnők. A bordélyok száma a város területén tíznél több nem lehet. Türelmi lap csak a 17. életévüket betöltött nőknek adható, akik hajadonok vagy házasságuk halál, illetve jogérvényes ítélet miatt felbontatott. A bordélytulajdonos mielőtt valamely kéjnőt a házába befogadna, megvizsgáltatja a városi orvossal, majd köteles őt tisztességes lakással és élelemmel, egészséges nyughellyel ellátni. Gondoskodik arról, hogy a házában levő prostituáltak minden szerdán és szombaton az orvosi vizsgán megjelenjenek. Egyéb napokon pedig a bordélytulajdonos vizsgálja meg őket, s ha betegséget gyanítana, köteles azonnal jelenteni. A bordélyban tilos más idegen férfi- vagy nőszemélynek szállást vagy fajtalankodásra alkalmat adni, ártatlanokat elcsábítani... Itt cselédként csak olyan nők alkalmazhatók, akikről koruk és külsejük alapján feltehető, hogy a keresetszerű kéjelgésre nem kaphatók. A nyilvánosházak tulajdonosa köteles a lakásban rendet tartani, s tilos a szomszédokat és az utcai járókelőket lármával vagy zajos zenével háborgatni. A bordélynak vagy a kéjnő magánlakásának utcára nyíló valamennyi ablakát függönnyel kell ellátni. De tilos az örömlányoknak a bordély vagy magánlakásuk előtt ácsorogni, szemérmet sértő módon öltözködve az utcán megjelenni, vagy a járókelőket bármiképpen megbotránkoztatni, a férfiakat leszólítani és beljebb csalogatni... A tulajdonos szigorúan ügyel arra, hogy a bordélyt „serdületlen ifjak" ne látogassák. – Ám a vendéglősök, kávések, kocs-márosok, szálloda- és fürdőtulajdonosok vagy bérlők is kötelesek cselédeikre szigorúan felügyelni! Oly táncmulatságok, amelyek a közerkölcsöt veszélyeztetik, nem engedélyezhetők.

Minden prostituált a bordélyból való eltávozása előtt orvosi vizsgálaton esik át, s a nyilvánosház tulajdonosa köteles a távozónak minden körülmények között legalább egy teljes, az évszaknak megfelelő öltözék ruhát adni. Azokat a bordélytulajdonosokat és kéjnőket, akik e szabályrendelet bármely intézkedését megszegik, öt napig terjedő elzárással és 50 Ft-ig terjedő pénzbírsággal, illetve egy hónapig terjedő börtönnel sújtják.

Persze felesleges hangsúlyozni, hogy a szabályrendelettel nem rendeződik lényegesen Szabadkán a prostitúció egyre szövevényesebbé váló ügye, s csak a századelőn igyekeznek – a megváltozott társadalmi viszonyoknak megfelelően – hathatósabb változásokat foganatosítani. De most bonyolódik csak igazán az ügylet!

Szabadkán az üzletszerű kéjelgés az 1886-ban megerősített szabályrendelet nyomán terjed el fokozott mértékben, s a századfordulótól mind kirívóbb a közegészségre gyakorolt káros hatása. Dr. Barta Antal kerületi tiszti főorvos 1904 közepén kimerítő javaslattal rukkol elő a prostitúció ügyében. A közegészségügyi bizottsághoz intézett dolgozatában számadatokkal szemlélteti az elmúlt évek tényállását is.[9] Eszerint városunk területén 1901 és 1904 között nyolc-kilenc „bordélytelep" működött összesen harmincöt-negyvenöt kéjnővel, akiknek létszáma ingadozott (a bordélyból való végleges távozás, megbetegedés stb. következtében). E hivatásos kéjnők időközi kicserélődése az említett négy évben újabb hétszázötvenként örömlányt vett igénybe. Közülük százhatvanhatot bujakórral kórházba utaltak. Ellenben csak a kapitányi hivatal által meghiúsított tiltott kéjelgők létszáma ötszázharmincegy, s közülük kilencvenkettő volt fertőzött. Dr. Barta Antal véleménye szerint a város közegészségügyét éppen az utóbbiak veszélyeztetik módfelett, akiknek tényleges létszáma a többszörösére tehető. Mert minden orvosi vizsgálat nélkül „(...) űzik e kéjkedést vendéglőkben, fogadókban, kisebb korcsmákban, kávémérésekben, italmérési helyiségekben, zugbordélyokban, kerítőnőknél, sőt űzik a legszemérmetlenebbül köztereken is stb." – szól elkeseredetten a kerületi tiszti orvos. Majd arra a megállapításra jut, hogy a fönnálló társadalmi viszonyok között a bordélyházak és magánkéjnők lakásainak fenntartása nélkülözhetetlen, s nem is ütközik a közerkölcsiség fogalmába. Ámde ezeknek elhanyagolása „kósza kéjkedést" okoz, amelynek elszomorító következményei immár folyton észlelhetőek. Tehát a prostitúció ügyének rendezése a hatóság egyik alapvető feladata. Ez nem is olyan egyszerű, mert a tiltott kéjelgés a munkanélküliséggel egyenes arányban növekszik. Orvosunk végül kimerítően elemzi és modosító javaslatokkal látja el a prostitúció szabályrendeletét.

A közegészségügyi bizottság köszönetét és elismerését fejezi ki dr. Bartának alapos dolgozatáért és teljes egészében magáévá teszi. A Városi Tanács pedig elfogadja a prostitúció szabályrendeletének módosítására tett indítványát. Ez azonban évekig húzódik. Tudniillik a szabadkai rendőrkapitányi hivatal kijelenti, hogy az érvényben levő szabályrendelet minden tekintetben megfelel a kor igényeinek, ezért nem járul hozzá a módosított változat életbe léptetéséhez. És mit tehet egyebet a Városi Tanács: dr. Barta beterjesztett tervezetét 1908 közepén az irattárba helyezteti.[10]

Ha összevetjük mindkét szabályrendeletet, szembeötlő, hogy mennyivel jobb a módosított változat. Dr. Barta Antal kilenc fejezetből, s kilencvennégy

paragrafusból álló munkája a lényegig hatol. Nagy teret szentel az egészségügyi ellenőrző bizottság szerepének, az orvosi vizsgálatnak és felügyeletnek, de a rendőrhatósági ellenőrzésnek is. A hatóságok mégsem látják szükségét a módosításnak. Ám a belügyminiszter egyik 1913. évi körrendeletében figyelmeztet a kéjelgési ügy terén tapasztalt visszásságok megszüntetésére, s utasítja Szabadka törvényhatóságát is, hogy a prostitúció szabályrendeletét a köriratban foglalt alapelveknek megfelelően dolgozza át.[11] A leánykereskedelem burjánzása, a kéjnő és eltartója közötti viszony bonyodalmai ráébresztik ugyanis a kormányhatóságot a bordélyügy halaszthatatlan rendezésének szükségességére. Azzal azonban még korántsem oldódik meg a kérdés, ha az önkormányzati szabályrendelet egyrészt a bordélyházi kéjnő korhatárára (ez esetben a huszadik életév betöltése), vagy a bárca kiadásakor – a kéjnővel lebonyolított személyes beszélgetés alkalmával – elhatározásának indítékaira korlátozódna.

Hogy nincs minden rendjén Szabadkán, erre következtethetünk Pásztor Jánosné bordélyos beadványából,[12] amelyben a nyilvánosház-tulajdonosok által „kiuzsoráztatott" kéjnők védelméért, az ún. „fele kereset rendszer" (amikor az örömlány keresetének felével szabadon rendelkezhet) meggyökereztetéséért, a részükre létesítendő segélypénztárért száll síkra: azért, hogy kilépésük után ne jussanak koldusbotra stb. Az asszony még több érdekes részletre tér ki: egyes bordélyházaknak nemcsak az utcai kapuja, de még belül a folyosóajtaja is vasráccsal védett – feleslegesen, véli. A bordélyház-tulajdonosok a vásári barmok módjára megvásárolt kéjhölgyek révén gazdagodnak meg rohamosan, s építenek maguknak fényes palotákat. Tőlük eltérően Pásztor Jánosné saját bordélyát, a kéjhölgyekkel való bánásmódját példaként mutatja be, de a belügyminiszter végül is elveti indítványát.

Dr. Barta Antalnak továbbra is szívügye a város közegészségügye, s felhördül a közkórházban kezelt kéjnők elhelyezése láttán: túlzsúfoltság következtében többen fekszenek egy-egy szalmazsákon, emiatt gyakori a megfertőzött újabb bordélyházi kéjnők elutasítása. Immár halaszthatatlan a kórház kibővítése. Ilyen körülmények között gyakran megtörténik, hogy a kéjhölgyek egy része egyszerűen megszökik a közkórházból. „Tűrhetetlen a helyzetünk. Nem csoda, ha meg szökünk" – írják a rendőrkapitányhoz intézett panasziratukban 1915 közepén a szabadkai kéjnők. Ugyancsak elgondolkodtatóak a megszökött kéjhölgyekről készített jegyzőkönyvek, amelyekből az tűnik ki, hogy az egészségügyi személyzet hanyagul viszonyul a betegeihez, s így a bujakórosok korántsem részesülhetnek kellő gyógykezelésben. Ezt azonban megcáfolja dr. Klein Adolf főorvos kimerítő válaszában.[13] Szerinte a kórházból való távozási vágy a sajátos viszonyokból ered. Miután a háború kitörésekor kiürítették a régi bujakóros-pavilont, összezsúfolták a betegeket, s ez lehetetlen helyzetet teremtett: az ápolt kéjhölgyek itt a legocsmányabb módon viselkedtek. Egy folyosón voltak a fertőző betegekkel és többek között mezítelenül futkostak a tisztességes családtagok jelenlétében. A kórházban levő katonákat, ahol csak lehetett, magukhoz csalogatták... „De még az emeletre való áthelyezésük sem változtatott sokat a tényálláson: egyikük-másikuk az ablakdeszkára állva mezítelen szeméremtestüket mutogatja és ocsmány kifejezéseket röpít a járókelők felé

stb. A fegyelmi állapotok meglazulása azonban mégsem mentheti az erkölcstelenséget" – állapítja meg dr. Klein, ám ennek kiküszöbölésére gyengének érzi magát és kéri felmentését. A bujakóros osztályon csak egy teljesen különálló pavilon vagy épület segíthet! Annál inkább, mert a városban ijesztő mértékben terjed a bujakor.

Röviddel utána nyolc örömlány újabb levelet intéz a főkapitányhoz: elpanaszolja, hogy csaknem harmincan tartózkodnak egy kórteremben, ahol a tisztálkodási feltételek minimálisak. Dr. Sántha György igazgató-főorvos tudtára adja a polgármesternek,[14] hogy a kéjnőket azért helyezte át megfelelőbb helyre, mert éjjel többen összesodrott lepedőkön leereszkedtek és megszöktek, nappal pedig az ablakból botránkoztatták meg a környéket. Hivatkozik kartársának, dr. Wilheimnak az üggyel összefüggő korábbi jelentésére is, melyben szintén kérte a rendőrkapitány segítségét. A bujakóros nők megelégelték ugyanis immár, hogy az orvosok csak huzamosabb idő elteltével engedélyezik kibocsátásukat a kórházból, s 1915 közepétől mind gyakrabban kezdtek lázongni. Augusztus 13-án a rossz élelemre hivatkozva betörtek húsz nagy ablaktáblát, az eledelt fazekastól, tányérostól kidobálták az ablakon, s száz koronát meghaladó anyagi kár keletkezett. A rendőrség, majd a katonaság közbenjárására nyolc nőt bekísértek a rendőrségre, de különösebb megtorlás nélkül már két nap után visszatérhettek. Dr. Sántha hangsúlyozza: ha a rendőrség a továbbiakban sem lép fel erélyesebben a betegekkel szemben, a közkórházi viszonyok csak rosszabodhatnak. Csupán szigorú orvosi vizsgálatokkal fékezhető meg a bujakór! – Szalay rendőrfőkapitány nem sokkal később azt jelenti, hogy a Maria Valéria Közkórházban elhelyezett kéjnőket a 3. köri rendőrbiztossal hetente legalább kétszer ellenőrizteti. Az elhelyezési gondok azonban mind súlyosabbak: a nyolcvannyolc beteg részére csak hetvennégy ágy áll rendelkezésre![15] Tekintettel az előállt helyzetre, Bíró Károly polgármester most dr. Barta tiszti főorvost bízza meg, hogy tegyen javaslatot a kórházban elhelyezett kéjnők ellenőrzésére, illetve megrendszabályozására. A főorvos kijelenti: a háború kezdete óta mind a hivatásos kéjnők, mind pedig a titkos kéjelgést űzők száma két-háromszorosára emelkedett, s várható a betegség fokozottabb terjedése. Minthogy ezek elhelyezéséről feltétlenül gondoskodni kell, a polgármester elfogadja dr. Barta indítványát a kórház D osztályának (az emeleti helyiségének) az átengedésére.[16]

Már a belügyminiszter is sürgeti a kéjnők megfelelő kórházi elhelyezését és gyógykezelését, mert a nemi bajos katonák száma rohamosan növekszik. A kormányhatóság megparancsolja, hogy az illetékes egészségrendőri hatóság a bordélyházi kéjnők rendszeres vizsgálatán kívül ellenőriztesse váratlan rendőri szemlékkel (razziákkal) a titkos prostitúciót űző szállodák, vendéglők, kocsmák, kávéházak örömlányait is. A vizsgálatokról 1916 júliusában jelentést tesz a rendőrfőkapitány. Eszerint az elmúlt fél évben 333 hivatásos és 228 „titkos" kéjnőt tartanak nyilván Szabadkán. Az utóbbiak főként cselédlányok.

A venereás betegségek leküzdése tehát mind nehezebb feladat elé állítja a hatóságokat. Illusztrálják a körülményeket az 1917-ben felvett panaszjegyzőkönyvek. A közkórházban ápolt kéjnők egy része továbbra is megszökik a rendszertelen és felületes gyógykezelés láttán.[17] A belügyminiszter 1917 végén

arról tudósít, hogy feltűnően megnövekedett a vérbajos katonák száma. A katonai hatóságok által megejtett vizsgálat eredményeként a betegséget főképp a pályaudvarokon vagy azok környékén ácsorgó nőszemélyek terjesztik. Majd a kormányhatóság 1918. február 23-i leiratában külön hangsúlyozza, hogy Szabadkán a prostitúció nagymértékben elterjedt, s „A hadsereg harcképessége érdekében is szükséges, hogy korlátozására szigorúbb rendszabályok foganatosíttassanak."[18] Egy újabb körrendeletében a nemi betegségek terjedésének meggátlása érdekében utasítja városunkat a kéjhölgyek rendszeres orvosi vizsgálatára. A hatósági orvosok ezentúl ezt a feladatot megbízható pontossággal, csakis megfelelő helyiségben és a kellő segédeszközök igénybevételével végezhetik. Ilyen célból mellékeli a Szabadkán létesítendő bujakóros kórház tervét és felszerelésjegyzékét. Bíró Károly polgármester a körrendeletet és mellékleteit részletes jelentéstétel végett továbbítja dr. Barta tiszti főorvoshoz, aki 1918. június 11-i terjedelmes válaszlevelében leplezetlenül ecseteli a prostitúció ügyét, s nem idegenkedik a javaslattételtől sem.[19]

Végül hadd időzzünk el néhány sor erejéig az első nagy világégés végén készült jelentésnél.

Dr. Barta elmondja, hogy Szabadka tíz bordélyházzal rendelkezik, s valamennyit a Lengyel (ma Zaharije Orfelin) utcában helyezték el. Ezenkívül a város öt szállodájában mintegy tíz bárcás szobalány van állásban, s így Szabadka hivatásos kéjhölgyeinek száma nyolcvanöt és száz között ingadozik. Éppen a főorvos előterjesztésére határozta el a Városi Tanács, hogy a háború alatt – tekintettel a bordélyházak megnövekedett üzemére – hetente nem kétszer, hanem háromszor végzik a kéjnők orvosi vizsgálatát. De a közkórház a bordélytelepektől távol esik, s a vizsgálat nehézségbe ütközik. Dr. Barta megbeszélést tartott az összes bordélytelep-tulajdonossal, és végül is Tusák Józsefné bordélyosnál (Lengyel utca 198.) biztosított alkalmas helyiséget a vizsgálatokra. A kormányhatóságok által kezdeményezett bujakóros kórház felépítését elhallgatja a főorvos, s helyette csak a felszerelésjegyzék első részét ajánlja a polgármester figyelmébe! Tettét azzal indokolja, hogy a kéjhölgyek orvosi vizsgálata a jövőben már csak azért is zavartalanul folyhat, mert a most kijelölt vizsgálószobák a bordélyházak közelében vannak. Következésképp a Lengyel utca – ha nem is erkölcsnemesítő állomáshely – feltétlenül előnyös, mert félreeső helyen fekszik. Ám arra is gondolhatnánk, hogy dr. Barta többé nem hisz a felajánlott bujakóros kórház megvalósulásában. Az összeomló Monarchia nagylelkűsége ugyanis kongó frázis immár, halva született gondolat!

S amíg bíztak Szabadka városatyái a prostitúció féken tartásában, különösebb eredménnyel akkor sem járt a vállalkozás!

Jegyzetek

[1] Szabadkai Történelmi Levéltár (A továbbiakban: Levéltár), 1. A. 42/pol. 1848 II.

[2] Levéltár, 289/polg. 1862

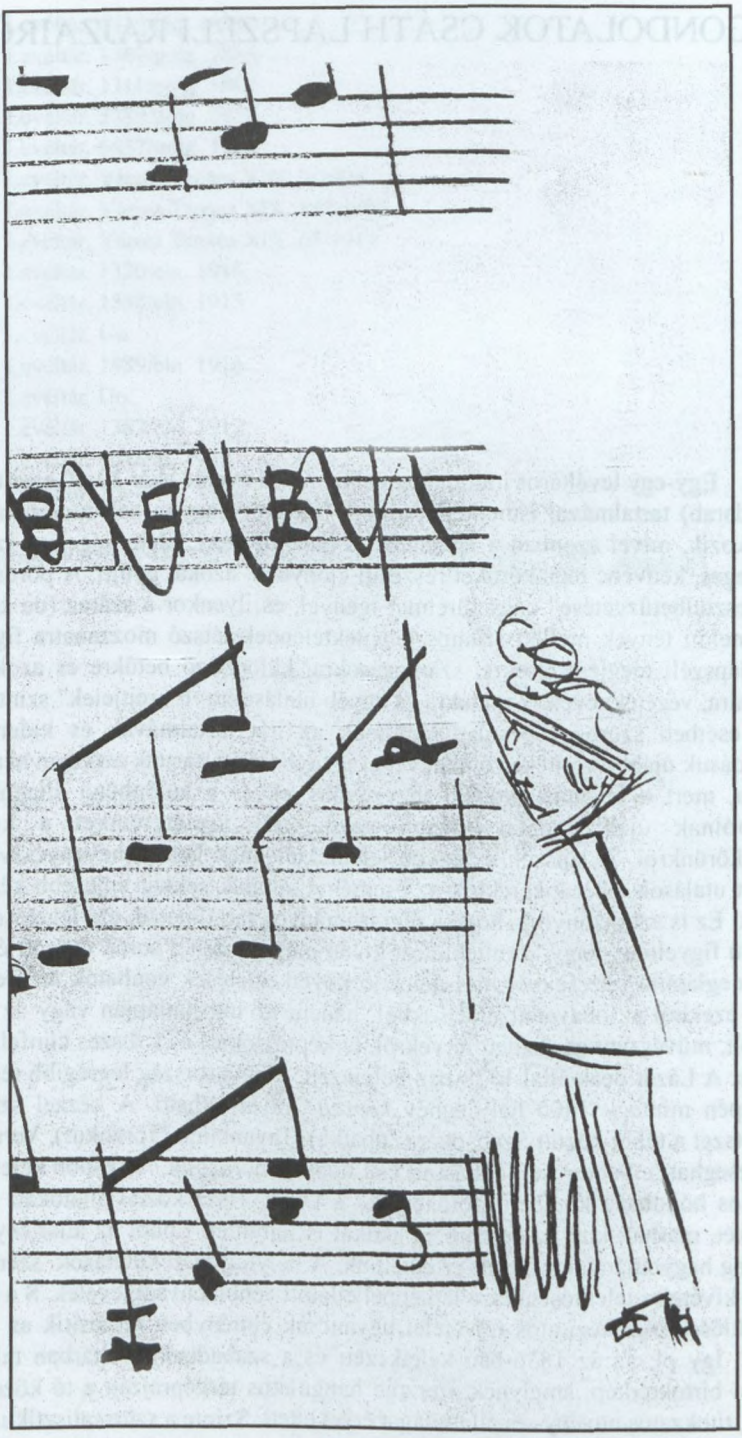
[3] Levéltár, 4455/polg. 1862

[4] Levéltár, 643/polg. 1864
[5] Levéltár, 1369/polg. 1866
[6] Levéltár, 1311/polg. 1869
[7] Levéltár, 3789/polg. 1878
[8] Levéltár, 6657/polg. 1886
[9] Levéltár, Városi Tanács XXI. 7/1904
[10] Levéltár, Városi Tanács XIX. 142/1905
[11] Levéltár, Városi Tanács XIX. 65/1913
[12] Levéltár, 1320/eln. 1916
[13] Levéltár, 1588/eln. 1915
[14] Levéltár, Uo.
[15] Levéltár, 1489/eln. 1916
[16] Levéltár, Uo.
[17] Levéltár, 1382/eln. 1917
[18] Levéltár, 904/eln. 1918
[19] Levéltár, 1568/eln. 1918

(*Magyar Szó*: 1980. december 27., *Szabad Hét Nap*: 1995 januárja)

GONDOLATOK CSÁTH LAPSZÉLI RAJZAIRÓL

Egy-egy levéltáros iratrendezés alkalmával évente akár 30-40 ezer ügyirat (iratdarab) tartalmával ismerkedhet meg. Ilyenkor nagyon sok tudományággal találkozik, mivel azonban a levéltáros is halandó lény, ideje véges: a számára lényeges, kedvenc témaköröket részesíti előnyben, azokat gyűjti. A poros akták „keresztülbetűzgetése" nagy türelmet igényel, és ilyenkor a száraz (de konok!) történelmi tények mellett számos jelentéktelennek látszó mozzanatra figyelhet fel: lapszéli megjegyzésekre, számozásokra, különböző betűkre és azok foszlányaira, vezetéknevekre, rajzokra és egyéb utalásokra. E „rejtjelek" szinte minden esetben szoros kapcsolatban állnak az irat tartalmával, és kiderítésük, feloldásuk újabb verejtékes órákat vehet igénybe. Kitartásunk azonban nem vész kárba, mert a levéltári iktatók, jegyzőkönyvek és a különböző állagok iratcsomóinak újabb adatai tovább gazdagítják ismereteinket a kutatási témakörünkről. A lapszéli és egyéb jelentéktelennek látszó, hevenyészve odavetett utalások tehát kikerekítik az eseményt, általuk sokkal teljesebb kép tárul elénk. Ez is azt bizonyítja, hogy a régi irományok tartalmának mérlegelése többoldalú figyelmet, nagy körültekintést kíván meg, hiszen a sorok mögött és mellett meglapuló jelzésekből messzemenő következtetések vonhatók le. De nemcsak ezekből az odavetett utalásokból, hanem az irat hátlapján vagy az ahhoz csatolt, művészien elkészített tervekről, térképrajzokról és a díszes címfeliratokból is. A Lázár deák által 1528-ban befejezett, Magyarország legrégibb részletes térképén mintegy 1400 helységnév *képzelt* rajza látható. A kézzel színezett fametszet a többi között Szabadkát (Zabatka), Tavankutat (Torankut), Verusicsot (Vereseghatz), Sebesicset (Sebastin) és Ludast is ábrázolja. A később keletkezett számos hódoltság korabeli „földabrosz" a Duna–Tisza közén állatokat: birkát, kecskét, marhát, kutyát, de emberalakokat is feltüntet. Ebből az állattenyésztés gazdag hagyományaira következtethetünk. A helytörténeti kutatások szempontjából kivételes jelentőségűek a látképpel ellátott céhbizonyságlevelek. S a kisebb települések régi kéziratos felvételei ugyancsak élményben részesítik az érdeklődőt. Így pl. az az 1836-ban keletkezett és a szabadkai levéltárban található ludasi birtoktérkép, amelynek szerzője hangulatos térképrajzán a tó közelségét idézi, titokzatos növény- és állatvilágát érzékelteti. Szinte a szürrealisztikus ábrázolásmódot érjük tetten, hiszen az elkorhadt fűzfatörzs egyszál oldalágának lombja

Csáth lapszéli rajza

alatt dús keblű és hajú szirénszerű nőalak pihen, mintha magához csalogatná a közeledő betyárt. Ám a mesebeli női lény közelében tigrisszerű ragadozók tanyáznak! Berényi József mérnök rajzának nemcsak mondanivalója, hanem képző-művészeti kivitelezése is figyelmet érdemel.

Természetesen a magángyűjtemények dokumentumaiban ennél is több grafikai rajzzal találkozhatunk. Gondoljunk csak a családi naplókra, amelyekben a napi eseményeken kívül sok egyéb adatot is találhatunk. Vagy némely ifjú családtag füzeteire, amelyek többször „titokban" tartott gondolatokat, esetleg szépirodalmi, illetve művészeti próbálkozásokat tartalmaztak.

Csáth Gézának, vidékünk ifjú óriásának két eredeti kottafüzetét és néhány kéziratát lapozgatom. A nagyméretű hangjegyfüzetek kottáit Csáth (ifj. Brenner József) 1901 és 1905 között jegyezte le és néhány saját szerzeményét is megörökítette. A vaskosabb, fedőlap nélküli füzet első üres oldalát két rajz díszíti: egy talapzaton pihenő múzsa dús keblekkel, hosszú, lobogó hajzattal. A talapzatkövön híres zeneszerzők névsora olvasható, s Wagner neve kétszer is (az egyik kövér betűkkel) előfordul. Azé a zeneszerzőé, akit írónk később (1911-ben) többek között így jellemez: „A német muzsika fénykorát három nagy oszlopember jelzi. Az elsőnek Bach, a másodiknak Beethoven, a harmadiknak Wagner a neve (...) A modern zenei törekvéseknek minden rugója és szála Wagner Richard személyéhez vezet. Ő volt az, aki hirdette, hogy a muzsikának és poézisnek a zenedráma formájában új művészetté kell testvériesülnie (...) A vádak fölhangzottak Wagner ellen, sőt kezdenek már a köztudatra is átmenni, de Wagner igazi nagyságát nem döntik meg, mert csak tárgyilagos értékeléséhez vezetnek." A talapzatkő szemközti oldalának alján Wagner nevét utolsóként, de annál feltűnőbben szemlélteti Csáth. Tehát már évekkel előbb felismerte a zeneszerző nagyságát, még akkor is, ha a talapzat másik oldalának névsorán Wagner – Grieg előtt – az utolsó előtti helyet foglalja el. (Az első három helyen Beethoven, Bach és Chopin áll.) Az 1904-ben írt *A magyar zene* című munkájában Wagnert a zeneművészet egyik új apostolaként nevezi meg. Persze az sem biztos, hogy a talapzaton feltüntetett zeneszerzőket rangsorba szedte az író. Ellenben a múzsa megjelenítésére nagy gondot fordított, mert külön, oldalnézetből is ábrázolja őt. A test éles kontúrja az egyik pillanatban elmosódik és mintha csak egy fekete szfinxszerű macska látványát kölcsönözné... Ezután már nem is hatott a meglepetés erejével a kottafüzet első szerzeményének címe: *Óda a művészethez. Ének a múzsához!*

A hangjegyfüzet valamennyi (lapszéli) rajza rejtély. Remélhetőleg nem megfejthetetlen. Kibogozásuk nem reménytelen feladat, mert Csáth grafikáit gyakran kurta szöveg kíséri, s kéziratait is sokszor rajzba öntött gondolatok egészítik ki. Ami még inkább fokozza érdeklődésünket: önkéntelenül keressük az írott szöveg és az ábrázolt kép kapcsolatát. Az összefüggés egyértelmű, csak hát az igazi megoldásra várni kell... Mert a művészetek szférája a hétköznapi világnál magasabb rendű lét. E körülmény azonban nem gördít akadályt további vizsgálódásunk elé!

A kottafüzet egyik *Hallgató*ja végén az aláírás (ifj. Brenner József) és a keltezés (1903. december 17.) áll. Itt látható az a profilban ábrázolt férfiarc, amely valószínűleg Kosztolányi Dezső arcéle. Nemcsak a rá jellemző, gondosan fésült haj emlékeztet rá, hanem a *Hallgató* c. zenemű megalkotása is talán összefüggésbe hozható az unokatestvér Dezső elköltözésének eseményével:

Kosztolányi a budapesti tudományegyetemen elkezdi tanulmányait... Pár oldallal később az *Egy álomról* című szerzemény található és jobbra a lapszéli jegyzet: „1903. szept. 18 különös álmom volt. Remek tájakon járkáltam, különös lázba jött tüdőm és egész valóm." A bal szélen pedig egyszerű és könnyed vonalakkal megrajzolt női (?) arc. Vajon ki ő? Egy bizonyos: a lapszéli alkotások szoros kapcsolatban állnak a zeneművel. Egyébként az ifjú Csáth e két mondatából egész munkásságára messzemenő következtetés vonható le.

Több lappal arrább az *Ének Beethovenhez* című szerzemény áll, amely alatt a *Gyászinduló* megjelölése olvasható, s a zenemű befejezésénél erélyes mutatóujj a hangjegyekre bök... A temperamentum tüze szülte e vázlatot.

A kottafüzet hátlapján Csáth Géza repertoárját (*Repertoárom)* jegyezte le 1903. június 19-én. Természetesen a textust illusztrálta: vízben úszó férfi, alatta vízben úszkáló kacsa (liba?) női fejábrázolással... Csak még azt kellene megállapítani, hogy a 23 műsorszám közül vajon melyikkel függ össze az illusztráció. – A Szabadkai Városi Múzeumban található hangjegyfüzetekben rábukkantunk még egy rajzra, amely egy szonáta lapszélét díszíti. Ez a szó szoros értelmében így értendő, hiszen a nőalak körvonalai leheletfinoman rajzolódnak ki, s az avantgárd ábrázolás gondolatébresztő képzettársításra serkenti a szemlélőt. Az *Úszóverseny* című novella kéziratának hátlapján látható finom ceruzarajz valószínűleg a főhőst, Párkányi Júlia írónőt ábrázolja lenge öltözékben, kecses mozdulattal... Végül felfigyelhetünk az 1909-ben keletkezett, *Az emberismeret és a társadalmi fejlődés* című kézirattöredék miniatűr rajzára, amelynek egyszerű vonalvezetése sajátos jelleget kölcsönöz, és a merev tartású lovaglóalakban olyan magabiztosság összpontosul, ami a száguldó lovat fölényesen irányítja, mintegy bizonyítva szuverenitását más élőlények, sőt a természet fölött. Hogy az ember ezt tartósan gyakorolhassa, mindenekfölött alapos önismeretre van szüksége.

Csáth eddig ismert művészete a jéghegy csúcsa. A könyvtárak, múzeumok, leváltárak és magángyűjtemények sok meglepetést tartogatnak még vele kapcsolatban, hogy évtizedek után összegezzük és mindenekelőtt megfelelő módon minősítsük művészetének egészét: a zene, a képzőművészet és a szépirodalom területén kifejtett munkásságát. Csupán szépírói megközelítésben mérlegelni őt nem okvetlenül célravezető törekvés, mert művészetéhez elválaszthatatlanul hozzátartozik a zene és a képzőművészet is. De létrejöhet a kompromisszum, az áthidaló megoldás, ha pl. Csáth rajzművészetének méltatása közben szépírói tevékenységét is szem előtt tartjuk. Ez pedig roppant összetett feladat. Mert csakúgy, mint Gulácsy, igazából ő sem sorolható a stílusirányzatokhoz. Mint ahogyan Farkas Béla sem... Mármost az álom- és képzeletvilág, vagy azok határterületén mutatkozó jelenségek valós értelmezése sok étvizedet vehet igénybe és még akkor sem oldódhat meg feltétlenül a rejtély: egy felkutatott adat pontosíthatja a szerző művének eredeti mondanivalóját.

Csáth Géza művészetének színpompás palettájában még inkább gyönyörködhetünk, ha munkásságát az újabb dokumentumok fényében értékeljük.

(*Üzenet*, 1997/9–10.)

CSÁTH ISMERETLEN TANULMÁNYA

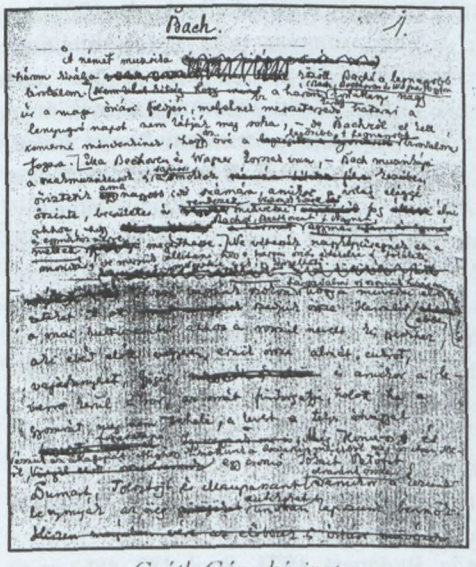
Több évvel ezelőtt egészen véletlenül jutottunk néhány Csáth-kézirat nyomára. M. B. régiségekkel zsúfolásig megtelt szabadkai lakásának padlásán a gyertyafény mellett felfigyelhettünk egy rózsaszínű irattartóra, melynek fedőlapján jeles írónk neve díszelgett. Nem kis meglepetésünkre itt a következő hat kéziratra bukkantunk: 1. A magyar zene 2. Ember, természet, tudomány, 3. Úszóverseny, 4. Lakótársam, 5. Chopin, 6. Bach. Ezenkívül a dosszié tartalmazta még a *Budapesti Napló*ban 1907. január 17-én napvilágot látott *Pál és Virginia* című novellát (melyen írónk láthatóan lényeges utójavításokat eszközölt), azaz 1929. december 27-én, életének 55. évében elhunyt Brenner Józsefné Budanovits Ilonka (nem Csáth édesanyja!) gyászjelentését és végül három kézirattöredéket. Mint utóbb kitutódott e dokumentumok Joso Šokčić ismert publicista hagyatékából származnak, s most e sorok írójának tulajdonát képezik.

Köztudomású, hogy Csáth Bartók Béla egyik első felfedezője. Az 1904-ben Szabolcska-idézet jeligéjével („Sír a nóta, magyar nóta") a gimnázium önképzőkörének „művészettörténeti pályatételére" írt, majd díjazott *Magyar zene* című dolgozat művelődéstörténeti értéke többek között abban mutatkozik meg, hogy a 17 éves diák már félreérthetetlenül kimondja: „Az érdem *Bartók Béláé*, egy fiatal 21 éves lángészé... Bartók műve irányt jelöl jövő zeneművészetünket illetőleg." De már e korai munka említést tesz a zeneirodalom szinte valamennyi kiemelkedő zeneköltőjéről, s ha Csáth teljes opusát vesszük számba, jólesően nyugtázhatjuk, hogy írónk mindig különös érdeklődést tanúsított a zeneművészet iránt. Maga is jól játszott hangszeren. Számos írása tanúskodik a fentiekről, ám feltűnő, hogy Csáth Géza Bach-tanulmányainak száma milyen kicsi. A Dér Zoltán által összeállított és a Forum Könyvkiadónál 1977-ben közreadott *Csáth Géza-bibliográfia* csupán egy Bach-tanulmányt tüntet fel, amely megjelent a *Budapesti Napló* 1908. március 20-i és a *Népszava* 1908. június 7-i számában, valamint a *Zeneszerző-portrék* (Politzer Zsigmond és fia – Urania Könyvnyomda, Budapest, 1911. Modern Könyvtár 74. *Bach* 10–12), az *Éjszakai esztetizálás*. 1906–1912 zenei évadjai. (Közreadta, az előszót és a jegyzeteket írta: Demény János. Zeneműkiadó–Egyetemi Nyomda, Budapest, 1971. *Bach* 483–486) és az *Ismeretlen házban* (II. kötet, Kritikák, tanulmányok, cikkek. Összegyűjtötte és az

utószót írta Dér Zoltán. Forum Könyvkiadó, Újvidék 1977. *Bach* 174–177.) című kiadványokban. Dér Zoltán, Csáth Géza életművének egyik legkiemelkedőbb kutatója és ismerője a bibliográfia megjelenése óta csak a közelmúltban értesülhetett tehát az újabb Csáth-írásról: a Šokčić-hagyatékból előkerült Bach-tanulmányról, s nyomban kiderülhetett, hogy eddig ismeretlen kéziratról van szó.

Hadd szóljunk tömören a két munkáról, Bach jellemzéséről... Az eddig ismert írás már az első sorok után leszögezi: „Igen, Bach a muzsikus. A legnagyobb muzsikus az összes zeneszerzők között." Ugyanakkor felrója Tolsztojnak, hogy *Mi a művészet?* című művében annyira elmarasztalja Beethoven, Mozart, Chopin és Wagner zenéjét. Csak jó és rossz muzsika létezik. – Csáth szerint Bach zenéje a melódián, a ritmuson és a harmónián alapszik. Mindhárom elem azonos fontossággal érvényesül műveiben és „(...) csak annyiban géniusz, hogy a normális emberi tulajdonságok benne fokozott mértékben vannak meg (...)". Olyan szobrászhoz hasonlít ő, aki „...mindig csak márványt használ..." Végül Csáth arra hívja fel a figyelmet, hogy a nagy zeneszerző halála óta nemzedékek születtek és vesztek ki, a világ „megidegesedett", megöregedett és fokozatosan újjászületik, ám „(...) Bach muzsikája ifjú, mintha ma írta volna. Ez az örökkévaló Muzsika. A Muzsika!"

Az eddig lappangó és most közreadásra kerülő Csáth-kézirat is a *Bach* címét viseli, de terjedelmesebb és a fekete tintával írt szöveg annyira vázlatszerű, lapszéli kiegészítésekkel, bolhabetűkkel teletűzdelt és áthúzásokkal tarkított, hogy arra gondolhatunk: talán e tanulmány az előbbinél korábban – tehát 1908 előtt – keletkezhetett. A már megjelentetettnek egy előtanulmánya lenne? Vagy ellenkezőleg: immár kísérlet egy elmélyültebb, részletezően esztétizáló, pedagógiai hozzáállással és a polgári közízlés átnevelési szándékával vázolt (már-már az esszéhez közelítő) értekezésre? Ugyanakkor szerzőnk roppant közérthető módon fejti ki gondolatait; hirdeti – szinte harsogja – Bach halhatatlan művészetét, mely kivétel nélkül minden ember szívéhez szól: „Ő benne igaz legigazibban az az igazság, hogy a művészetben az egyszerűség: a Szép és a nagyszerű... Meg kell tehát ismerni az ő egyéniségét mindenkinek, aki érzi, hogy életében a zene fontos szerepet tölt be; meg kell ismerni azt a sok drága kottapapirost, melyet valaha egy ősgenie (a muzsika ősgenieje) számító hideg fővel, hatalmas teremtő energiával és a józan kötelességtudás egy különös nemével teleírt" – fejezi be írását Csáth.

Csáth Géza kézirata

Mielőtt közreadnánk a tizennégy füzetlap szövegét, hozzáfűzzük, hogy e kéziratot ezenkívül még két számozott (arab és római egyes számmal jelölt) oldal egészíti ki, de a szövegek különböznek egymástól. Elképzelhető, hogy e két kézirattöredék is az ismeretlen tanulmány születése folyamán keletkezett. Vagyis a bevezető rész egy-egy változatáról van szó, annál inkább, mert azok úgyszintén a *Bach* címet viselik és a Csáth-irattartó meglelésekor a teljes Bach-kézirathoz voltak csatolva (a papírhajlatról ítélve már igen régóta!). Mindent egybevetve ezek után úgy érezzük, a két Bach-töredék is közreadásra érdemes.

Csáth Géza–Brenner József zenei ihletésű rajza

Csáth Géza: Bach

A német muzsika három királya között Baché a legnagyobb birodalom.

Ez a három király (Bach, Beethoven és Wagner) egyforma korlátlan nagy úr a maga óriási földjén, melyeknek messze terjedő határai a lenyugvó napot nem látják meg soha, – de Bachról el kell ismerni mindenkinek, hogy az övé a legősibb és legnagyobb birodalom jogara.

Ma Beethoven és Wagner korszaka van, – Bach muzsikája a szakmuzsikusok és sajnos a smokkok kezeiben őriztetik ama nagyobb idő számára, amikor a világ eléggé őszinte, becsületes és rendezett művészi viszonyok között

fog élni ahhoz, hogy Bachot, Beethovent és Wagnert egymás mellett és egymáshoz mérve megérthesse.

Ne vétessék nagyképűségnek ez a mondás, de merjük állítani, hogy e három óriás értékelése és tökéletes megértése csak így képzelhető. Hozzá vagyunk szokva társadalmi viszonyaink hibás construkciója miatt, hogy a művészi élvezeteket itt-ott szedjük össze. Hasonlít ebben a mai kultúrember ahhoz a rosszul nevelt kis gyerekhez, aki ebéd előtt vegyesen eszik össze almát, cukrot, vajas kenyeret, fügét, és amikor a levesre kerül a sor, az orrát fintorgatja, holott ha a gyomrát meg nem terheli, a levest teljes étvággyal fogyasztaná. Nézzük az analógiát. Alighogy kinőttünk a csodaszép mesékből meg az Arany ABC-ből, még Homeros és egy csomó Jókait, Petőfit, Dumast, Tolsztojt és Maupassant-t olvasunk össze, amikor a kezünkbe nyomják az öreg antikokat, unottan lapozunk bennök: Szó sincs róla Homeroson se szabadna kezdeni, de Jókaiékkal semmiesetre, – olvasásuk – igaz – csábító élvezeteket nyújt fiatal és mohó szépérzékünknek, de egyszersmind bizonyos nervosus közönyre vezet az egyszerűbb, kevésbé igazgató, de bizonyára nagystílű művészi élvezetekkel szemben. Úgy, hogy idő és fáradság kell hozzá, amíg *Aischylost* és *Sophoklest* teljes érdeklődéssel tudjuk olvasni, amíg a régi görög dráma egyszerű és naiv konstrukcióiban felfedezzük a művészi genie remekelését.

Hasonló állapotokat látunk a zenében is.

Manapság a fővárosban és néhány szellemileg jobban szituált vidéki városban is nőttön nő azoknak a száma, akik a zenét igazán értik és élvezik, – azoknak a számával együtt, akik csak hiszik, hogy értik. A dologban az érdekes – az, hogy vannak, akik mind a két csoportba beletartoznak, sőt nem túlozunk, ha állítjuk, hogy a szummát ez a külön csoport teszi ki. Hiszen olyan nehéz megvonni a konkrét határt, amikor a mérték maga olyan absztrakt: a hangok titokzatos szellemországa oly nagy tenger, melyen a zene hajósainak legnagyobb része minden iránytű nélkül vitorlázik ide-oda. Pedig ebben a lelki szempontokból döntő fontosságú zenei életutazásban ugyancsak szükség van valami jó mágnestűre. Hiszen a zene átalakítja egész életünket, a hatása megváltoztatja gondolkodásmódunkat, életünk rendjét.

Nos igen, szükség van egy mágnesre, melyet ama óriási acél sziklatorony képvisel, amelynek Bach a neve.

Bach nélkül Wagnert se lehet megérteni. Ha egy fúgának 2-3-4 szavú énekét meg tudja hallani a fülünk és követni képes annak szólamait mindvégig, ha tehát ennek a kisebb méretű nemesen egyszerű hang-épületnek minden vonalát sikerült már átértenünk, akkor lehet csak komolyan beszélni arról, hogy egy Wagner-opera szövevényes csillogó tömkelegében tisztán lássunk és teljesen ki tudjuk használni azt a művészi élvezetet, amit annak monumentális nagysága, patetikus csillogó romantikája és hatalmas, merész ívekbe nyúló motívum-bolthajtásai nyújtanak.

De Bach nem csak ilyen előiskolául kell hogy szolgáljon, mert valamint ő az alfa – azonképen az omega is őbenne foglaltatik.

Ez a hajporos parókájú, brutálisan germán férfiú, akinek zenéje sok rosszul nevelt fül számára száraznak és tudományosnak tetszik – a legnagyobb poéták

egyike, azok között, akik valaha éltek. Szívében minden emberi érzés egyforma erővel és nemességgel keresztüldobogott: a vágy az elérhetetlen iránt, a végtelenség szent bámulata és imádása, a kellemest és kecsest meglátó életkedv, a tragikus események drámaiságának és a magunkba való elmerülés mélységes értékének a megérzése. Ezeknek az örökké problematikus módon érdekes és mindig érdekesnek maradó gondolati és érzelmi transzcendentalitásoknak a szereplése Bach emberi egyéniségében az, ami elsősorban tette őt ama nagystílű lélekké, amilyennek művei hirdetik. Az ilyen lelkeknek sorsa az örök továbbélés az emberiség szellemi fejlődésében.

Érdekes, hogy a korok kipusztulásával semmi sem marad meg belőlük, csak azoknak a geniusoknak szellemi erőfeszítései, akiknek a munkája nem a jelen, hanem a jövő számára készült. Bachot igazában nem értette meg a kora, ez maga kultúrfiziológiai abszurdum volna, de a következő század már végleg kiválasztotta a kor egyéb ünnepelt zeneszerzői közül.

S ez a szellemi selectio még csak ezután fogja Bachot az őt megillető helyre állítani.

A *legegyénibb* muzsikát Bach írta. Ő protestáns kántor volt, az, aki a világot tisztán hangokban érezte és hallotta. Gondolatvilága a hangoké, az érzése, a kötelessége, a hivatása mind a hangoké. Az élete is. Emellett tökéletes remekbe formált ember. Igazi germán. Vad energiával, akaraterővel, és a reneszánsz nagy bohémjeire emlékeztető istenadta genialitással. Hányavetett életpályája hasonlít a nagy Benvenuto Celliniéhez, aki szintannyi cselszövésnek, haragnak és meg nem érdemelt mellőzésnek volt egyszer-másszor a céltáblája, mint Bach. A különbségek az idő és hely eltérő viszonyaira vezethetők vissza, de az igazság mindkettőnél kiolvasható a történetekből, amint Wilde Oszkár kimondotta: az emberek csak sehogy se tudják megbocsátani a genie-nek, hogy genie.

Bach zenei gondolatvilága, nyelve, kifejezésmódja, eszközei különböznek mindazokétól, akik valaha zenét írtak.

Egészben legnagyszerűbb és legeredetibb az a mód nála, ahogy a zene hímelemét: a ritmust és a nőit: a melódiát kezeli. Zeneműépületeinek ritmikai vázát acélból kovácsolja meg magának, s ebbe a sziklaerős keretbe építi be titánkézzel melódiáinak egyszerű, hatalmas faragott köveit. Ez a nemes ragyogó acél-váz és ama puritán díszítésű pontosan gonddal fölépített sziklafal egyszerre emelkednek az ég felé, hogy a művész keze a megfelelő pillanatban zárókővel tökéletessé tegye a kész épületet. Ez a zárókő nem valami gyönyörűen faragott csillogó festéssel díszített műdarab, hanem éppoly egyszerű, mint a többi épületrész; ámde nem a véletlentől függ az elhelyezése és nem a szeszély dolga, mert az építőmester tudatosan kieszeli a tervvel együtt az összes részleteket is. A motívumok felhasználásában a legteljesebb szabatosság uralkodik. S e mellett a matematikai tökéletesség mellett a nemes, klasszikus esztétikai gyönyörűségek egész tömege található Bach zenéjében. Az ő szent és csillogó dísz nélkül szűkölködő hangépületeit a léha és az izgató művészi ételekkel táplálkozó könynyen ridegnek ítélheti, de aki igazi áhítattal szemléli a nagy puritán építőmester komoly, fenséges alkotásait, annak meg kell érezni, hogy az emberi elme művészi erőfeszítései közül a legértékesebbekben részesül.

Bach nem kívánja tőlünk, hogy meginduljunk, hogy kipiruljon az arcunk s a szemünkből kicsorduljon a könny,... hogy hideg borzongás fusson végig a gerincvelőnkön, hanem, hogy eszünk és szívünk minden porcikájával igyekezzünk megérteni a hangok viszonyait és azoknak egymás melletti jelentőségét: azt a nyelvet, melyen csak Bach szól hozzánk.

Ez a nyelv, amilyen egyszerű, oly sokat mondó és tömör.

Minden pillanatban a művészi igazságok egész sorozatával ismertet meg bennünket, amelyek eddig rejtve voltak a szemeink elől. És mert céljához, a mondanivalójához a legrövidebb úton jut el, ezért a legabszolútabb muzsika Baché. Innen származtatható polifóniájának titáni ereje, valamint melódiáinak nagystílűen hideg és Shakespeare-ien gondolatterhes érzelemvilága. Innen a konstrukcióinak sziklaszilárd tökéletessége, melyben az igazában öntudatos teremtés minden kiválóságát megcsodálhatjuk.

Egy menüettje vagy double-ja tartalmi és formai tekintetben éppúgy kiváló, mint bármelyik concertója vagy oratóriuma.

Ha szemlét tartunk alkotásának a rengeteg tömegében rögtön tisztában kell lennünk, hogy az alkotó micsoda arisztokratikusan és harmonikusan és egységes teremtő lélek volt. Ennyit és ennyi kiválót csak Bach írhatott, akinél soha szó sem volt a teremtési életfolyamatok egyensúlyának megbontásáról, aki könnyen és jókedvvel alkotott valahányszor csak kezébe vette a tollat. Élete és művészi pályája hasonlítható egy lassú és egyenletes kromatikus skálához, melynek hangjai akadálytalanul követik egymást a hanglétra csúcsáig. (Ez a csúcs a nagy katolikus-formájú mise). A Városi Tanács beiktatására, a karácsonyi és húsvéti ünnepekre, évfordulóira haladéktalanul írja meg a kantáták, oratóriumok, orgona, zongora, hegedű és fuvola kamarazeneművek óriási halmazát.

A mai kor hangverseny-látogatóját ezek közül a zongorára, a hegedűre és zenekarra írott concertók, az angol és francia suitek, a Wohltemperiertes Klavier, a hegedűszonáták és a fuvolaszonáták érdeklik. De nem is szükséges Bach egyéniségének megismeréséhez az egyházi zeneműveinek ismerete. Hiszen pl. már maga a Chaconne teljes képet ad elévülhetetlen művészetéről. A kifejező erőről, a kontrapunktos tudásról, melynek használatában a számító dolgához értő nagy művész csodálatosan egyesül benne a szubtilis finomságokra ügyelő érzelememberrel.

Ez a Bach művészete; anélkül, hogy kontrasztokkal dolgoznék – mint Beethoven – nagyszerű ellenhatásokat hoz ki, anélkül, hogy színeket használna – mint Schumann – ragyog a verőfényes napsugárban, anélkül, hogy érzékeny melódiákat szőne – mint Chopin – megdobogtatja a szívünket, anélkül, hogy a gondolatait sokat magyarázná – mint Wagner.

Őbenne igaz legigazabban az, hogy az igazság a művészetben az egyszerűség: a Szép és a nagyszerű. Alkotásai örök életűvé tették a művészettel élő emberi lélek kultúrtörténetében a Bach nevet.

Műveinek a megértése és megbecsülése nélkül semmilyen zenei műalkotás érdemleges értékelése nem képzelhető. Mert nincs mérték.

Meg kell tehát ismerni az ő egyéniségét mindenkinek, aki érzi, hogy életében a zene fontos szerepet tölt be; meg kell ismerni azt a sok drága kottapapirost, melyet valaha egy ősgenie (a muzsika ősgenie-je) számító hideg fővel, hatalmas teremtő energiával és a józan kötelességtudás egy különös nemével teleírt.

Kézirattöredékek:

Bach

Ma amikor nem tekintjük többé paradoxonnak Wilde Oszkár mondását: hogy „a kritika önálló művészet", amikor meg merjük kívánni az írótól, hogy a tollat csak akkor vegye kézbe, ha van gondolata, – senki sem csodálkozhatik, hogy előre megmondjuk, hogy nekünk nem a XVII.-beli luteránus kántorral lesz dolgunk, amikor Bachról beszélünk, hanem a XX. század Bachjához a hangversenydobogók tisztelt és bámult hőséhez, a genie-hez.

Bach

Wilde Oszkár mondja abban a könyvében, melyben az ú. n. esztétikai paradoxonjai foglaltatnak, hogy a kritikus – tehát a történetíró is – csak akkor végez értékes munkát, ha a saját életviszonyaiból, azaz a kor szellemi szükségleteiből meríti a tárgyat: illetőleg a múltat művészi módon képes összekapcsolni a jelennel. Ha a régi korszakok elhamvadt csontjaira húst varázsol és a testbe kerengő vért; s a szívdobbanásokban, az életben, melyet önálló erővel teremtett az eltemetett romokból – valami olyant tud felismertetni vélünk, ami a mi szívdobbanásainkkal, a mi szellemi életünkkel szoros kapcsolatban áll.

Azóta ez a mondás csodálatosan paradoxonból – igazsággá avanzsírozott. A mai élet szellemi érdekeire vagyunk kíváncsiak amikor kritikai vagy történeti könyvet veszünk a kezünkbe.

Ezek a sorok is Bach muzsikájának világraszóló kultúrhistóriai jelentőségét tisztán a mának nézőpontjából kívánják nézni. Nem Bach János Sebestyén... (megszakadt a kézirat. M. L.)

(*Üzenet*, 1987/1–3.)

LATABÁR ENDRE SZABADKAI ÉVEIRŐL

A szabadkai színjátszás történetének kereke egészen a 18. század végéig gördíthető vissza. Számos jól szervezett színtársulat szórakoztatta később is a város lakosságát, közülük jelentős szerepet játszott Latabár Endre truppja.

A híres színészcsalád ősének szabadkai tartózkodásaival eleddig kevés forrásanyag foglalkozott. A szabadkai levéltárban igyekeztünk felkutatni egyéb részleteket is, amelyek újabb fényt vetnek a város művelődéstörténetére.

Amint a korábbi forrásokból is kiviláglik, Latabár Endre színész, színigazgató, zeneszerző és színpadi fordító Kiskunhalason született 1811-ben és Miskolcon hunyt el 1873-ban. Már 1831-ben félbehagyja tanulmányait és a következő évben Kilényi Dávid színtársulatához szerződik. Kilényi a magyar színjátszás úttörője. 1815-ben megalapítja Alföldi Nemzeti Színjátszó Társaságát, amellyel az ország valamennyi városában vendégszerepelt. Latabár Endre 1833-tól Kassára szerződik, majd 1839 és 1842 között Kolozsvárott színészkedik nagy sikerrel. Közben színtársulatot szervez, ezzel már 1842-től Szabadkán tartózkodik.

Itt meg kell állni egy pillanatra. A színháztörténeti források Latabár Endre szabadkai tartózkodását csak az 1850-es évektől említik, holott már jóval előbb (még az sincs kizárva, hogy már Kilényi társulatával) megfordult városunkban, amelyről néhány dokumentum is tanúskodik.

A szegedi hatóságok 1842. dec. 21-én átiratot intéznek a szabadkai tanácshoz, s ebben elpanaszolják, hogy a jelenlegi szabadkai színigazgató (azaz Latabár Endre) társulatának tagjai szegedi búcsúfellépésükön, minthogy „(...) a felette ömlő esőzések miatt csak csekély számu nézők jelentek meg, színészi dicsőségből neki estenek a zárt székek és ülések párnázatjainak, melly annyi zárt ülések és padok körül szegezve volt, paszamánt forma szalagokat mind letépdesték, s elorozták, sőtt vitézségük kitüntetéséül még egy díszletet is keresztül vagdalván intéztetésétől elrongálva, isten tudja miféle csudává alakították (...)[1] A szegedi hatóságok az elkövetett károkért tíz forintot követeltek.

Latabár Endre röviddel később a szabadkai hatóságokkal különbözik össze. Tudniilik Mácskovits József helyettes kapitány közli, hogy a szabadkai színigazgató 1843. jan. 23-án olyan darabot adott elő, amelyet az illetékesek előzőleg nem bíráltak felül. Viszont a tanodai igazgató és a királyi „könyvvizsgáló",

valamint a kapitányi hivatal figyelmeztetése ellenére Latabár olyan tiltott darabot vitt színre, amellyel a szabadkai közönség most ismerkedett meg először.

A Városi Tanács rendkívül komolyan veszi a dolgot, és olyan döntést hoz, hogy a színigazgatónak a továbbiakban megtiltja más színdarabok előadását városunkban. Amennyiben Latabár itt a határozat ellenére továbbra is színielőadást merészel előadni, a hatóság őt abban tettleg fogja megakadályozni.[2] Erre Latabár Endre tollat ragad, többek között kijelenti: őt bizony a hatóságok nem figyelmeztették, másrészt a színre vitt darab mondanivalóját sem ismerhette fel:[3] „A múlt hó 23-ik napján történt Színimutatvány következtében melynek bal irányzatát sem én, sem Tagjaim nem tudhattuk, nem ismervén ugyanis e kebelbeli viszonyokat, ünnepélyesen pedig sem az itteni könyvvizsgálat, sem a tekintetes nemes Tanátsnak nem méltóztatott engemet, még az első botrányos Színmű előadása után is, a következhetőre jó előre meginteni, vagy hatáskörömre szorítani, melly megintésre – miután én mint ez első ugy a második Színmű ferde irányzatát nem ismerhettem – akárki előtt ki utóbb velem Színművét előadatni kívánta, nyíltan hivatkozhattam volna, mindezen megelőzések nélkül méltóztatott a tekintetes Nemes Tanátsnak egész Társulatomat a legkeményebb, mondhatni reménytelen büntetés alá vetni..." Majd hozzáfűzi, hogy társasága eddig – még erkölcsi vétségek esetében sem – soha nem kényszerült idő előtti távozásra. Már csak azért sem hagyhatják el ilyen hirtelen a várost, mert a szerződés 1843. február végéig érvényes és még jó néhány jutalomjátékkal adósa a közönségnek. Latabár végül kéri a tanácsot, engedélyezze további fellépéseit, hiszen a botrányért csakis a színigazgató a felelős, nem pedig a társaság tagjai. Egy véletlen mulasztás miatt a színészek semmiképp sem károsodhatnak meg anyagilag.

A tanács, színigazgatónk nagy örömére, változtat álláspontján. Mivel már több hónapja szüntelenül esik az eső, s a rossz utak rendkívül költségessé tennék a költözködést, a hatóságok néhány héttel meghosszabbítják az előadást. Nem bocsáthatják meg viszont, amiért tiltott darabot tűzött műsorra. A színtársulatot ezért a kórház javára fizetendő tíz forint pénzbírsággal sújtják.[4]

A szabadkai levéltárban még az alapos kutatás ellenére sem sikerült megtudni, vajon melyik darabról van szó, amelyet igazgatónk a hatóságok engedélye nélkül vitt színre.

Latabár Endre tehát nem a legszebb emlékkel távozott Szabadkáról, mégis erősen vonzotta őt a nagy

Az ujonnan épült városi színház
megnyitásaul.
SZABADKA.
Az ujonnan épült városi színházban
LATABÁR ENDRE igazgatása alatti színész társulat által
KÉT BARCSAI.
Hódolati Hymnus.

Az első színházi plakát Latabár Endre igazgatósága idején

parasztváros, hiszen nem sokkal a szabadságharc bukása után ismét visszatér környezetünkbe. A jelenlegi színház még nem készült el, de a kegyetlen Bach-korszak sem tilthatta ki Thalia papjait, nem fékezhette meg városunk művelődési hagyományának terebélyesedését. A Polgári Kaszinó Latabár Endre rendelkezésére állt 1851-ben is. A Szegedről érkező társulatban olyan nevekkel találkozhattunk, mint Felekiné, Laczkóné, Benedek József, Döme Lajos, Erőss György, Kecskés és neje, Csercser Natália, Foltinyi Vilmos, Latabár és neje... De már megelőzőleg, a temesvári tartományi közigazgatóság a társulat vendégszereplése kapcsán elővigyázatosságból megküldi a szabadkai polgármesternek az 1851-ben hatóságilag engedélyezett magyar nyelvű színművek jegyzékét.[5]

És ami a következő években városunk művelődési életében végbemegy, kizárólag a színjátszásnak, az újonnan felépült színháznak tulajdonítható. Hiszen valóságos haditettnek könyvelhető el, hogy a szabadkai hatóságok nem sokkal a szabadságharc bukása után, az önkényuralom szigora közepette valóra válthatták régi álmukat. Az építkezés közben számos nehézséggel kellett megbirkózni, főleg a színház belső berendezésére kellett ügyelni. Ám Telepy György (1797–1885) budapesti színész, színházi festő és író személyében megoldódott a gordiuszi csomó. A Nemzeti Színház népszerű ezermestere több mester segítségével a függönyök, a hozzá való anyagok, a vas- és famunkák beszerzését, az összes színpadi festés, a masinéria körüli munkálatok stb. elvégzését ötezer forintért elvállalta.[6] Ez az összeg 14–15 tanító évi fizetésének felelt meg.

Az újonnan elkészült szabadkai színház a körülményekhez viszonyítva korszerű építménynek számított, a színpadjának nagyságával, a majd félezer ülőhellyel az ország jelentősebb színházainak sorába lépett. De nem is akármilyen színigazgatóval nyithatta meg kapuit. Ezért esik a választás a közönség előtt már jól ismert Latabár Endrére. A hatóságok pedig, úgy látszik, végképp megbocsátották korábbi „kisiklását" az indexre tett darab előadásáért.

A megnyitó előadás előtt két héttel, 1854. dec. 2-án a város szerződést köt Latabár Endrével[7]. A kontraktus értelmében a társulat 1854. dec. 16-tól a következő év márciusának végéig szórakoztatja saját költségén a szabadkai közönséget. A színigazgató köteles a városnak minden előadás után három forintot fizetni (ami akkor kb. öt napszám árának felelt meg) és a városi hatóságok által kitűzött napon jótékony célú előadást rendezni. Minden más előadás jövedelme kizárólag a bérlő színigazgatót illeti meg. Kivételek a színházon kívüli előadások, mutatványok, melyek tiszta jövedelméből tíz százalékot juttat a városnak. A haszonbér letelte után a színigazgató kötelezi magát, hogy a színházat jó állapotban fogja átadni, illetve a károkat megtéríti. Végül ígéri, hogy „(...) minden törekvését, és erejét oda fordítandja, hogy előadásaival a közönségnek minél tökéletesebb szellemi élvezetet nyújtván a színháznak jövőjét alapítsa meg." – És dec. 16-án, a megnyitó előadáson színre hozott *Két Barcsai*val Latabár Endre társulata valóban Szabadka további művelődési fellendülését, szellemi kibontakozásának újabb megnyilatkozásait tette lehetővé.

A szabadkai levéltárban rábukkantunk Latabár színtársulatának műsorösszeállítására, amelyből az tűnik ki, hogy 1854 dec. 16. és 1855. márc. 31. között nyolcvankét előadás került színre és ami érdekes: mindig más-más darab.[8] A

szabadkai közönség többek között a következő műveket tekinthette meg már az új színházban: *Rokkant huszár; Ármány és szerelem; Cigány; Csikós; Liliomfi; Rózsa és Rózsika; Szökött katona; Szép juhász; Stuart Mária; Haramiák; Az ördög naplója; Tamás bátya kunyhója; Vadon fia; Pénz és becsület; Othello; Hamlet; Orleans-i szűz...* – A jótékony előadásokkal kapcsolatban itt említjük meg, hogy 1855. márc. 7-én a Latabár-társulattal Szabadkán fellépett Jókayné Laborfalvi Róza is. Czorda és Manojlovits hatósági tagok számadási jelentésében erről a következő megjegyzés olvasható: „Nem mulaszthatjuk el egyébbiránt megérinteni, hogy az ez alkalommal elő adott *Marsan herczegnő*ben a pesti nemzeti színház tagja Jókayné asszonyság a jótékony czél iránti tekintetből ingyen volt szíves fellépni."[9]

Fordulópont állt elő azonban Latabár szerződésének lejártával. A város pályázatot ír ki az új színházi idényre, amelyre négyen jelentkeznek.[10]

Leopold Lederer német színigazgató szabadkai keltezésű kérvényében német és magyar nyelvű drámát, színművet, vígjátékot és német nyelvű operát ajánl. Gócs Ede Debrecenből pályázik, a leveléből kiérződik, hogy a fő hangsúlyt az énekes színműre (vaudeville), a drámára és, ha a városi zenekar teljes, az operára helyezné. Latabár Endre, az eddigi igazgató kérelmével egyidejűleg a színházi választmányhoz és a polgármesterhez fordul. Nem operát, hanem látványos színművet, vaudeville-t, kiváló összetételű társulatot, a zenekar tagjainak növelését ígéri és ismerteti népes társulatának névjegyzékét. Meg van győződve róla, hogy őt ismét bizalmába fogadják a szabadkai hatóságok.

Nem így történt.

Havi Mihály aradi színigazgató ugyanis már korábban kapcsolatba lépett a szabadkai hatóságokkal azért, hogy mindenáron megszerezze az új színházat. Havi a polgármesterhez címzett leveleiben a hangszerek beszerzését, a zenekar tökéletesítését és jó operát ígér. A szabadkai hatóságok válaszlevelükben hangsúlyozzák, hogy az operát csak abban az esetben engedélyezik, ha valamennyi pályázó közül a legjobb drámai társulatot alkalmazza. Az opera semmiképpen sem mehet a dráma rovására, hiszen a hatóság az új színház „(...) legfőbb czéljának t. i. a műveltség, és nemzetiség terjesztésének eszközét leginkább a drámában látván, készebb az operai élvezetekről a közönség nevében mostanra még lemondani, mintsem azon legfőbb czélt koczkára tenni." Havi Mihály, az ország egyik leghíresebb vidéki színigazgatója azonban Szabadkán mindenképpen operát szándékozik előadni! Az 1856. március végéig kötött szerződésből azután kitűnik, hogy a társulat kötelezi magát havonta négy operaelőadásra is. – Latabár Endre azonban emelt fővel távozik Szabadkáról. A történtek ellenére nemes gesztusa pl. abban is megnyilvánul, hogy színházi bútorait olcsó pénzért színházunkra hagyja.[11]

Érzésünk szerint a Latabár-dinasztia őse – talán Antunovits polgármester miatt – váratlanul távozik városunkból, mivel egyetlen beadványából sem érződik, hogy megelégelte volna szabadkai tényked̄ését. Határozott fellépésével, kitűnő szaktudásával azt szerette volna elérni a nagy bácskai városban, hogy munkáját méltányolják és a színjátszást igaz művészetnek ismerjék el. Persze a miskolci városi hatóságok más erényeket véltek felismerni Latabár társulatának művészetében, s 1857 és 1861 között szerződtetik, majd ezután Kassán működik egészen haláláig.

A krónika feljegyezte róla, hogy mindig igen erős társulattal rendelkezett, még Déryné is fellépett velük. Főként az énekes színészet fellendítése fűződik nevéhez, több operát és operettet is átültetett magyarra. Fáradhatatlanságát, türelmét, készségét sokan így jellemezték: „Latabár a fából is tudott hangot facsarni." Érdemes még elmondani, hogy Kálmán fia Szabadkán – az eddigi forrásoktól eltekintve – nem 1851-ben vagy 1854-ben született, hanem 1855. február 16-án, hiszen erről tanúskodik a Szent Teréz-templom anyakönyve (216. szám). Latabár Kálmán (1855–1924) kezdetben bonviván szerepekben lép fel, később nagyszerű epizodista. Sok színházi vonatkozású írása maradt fenn. Haláláig a Színiakadémia titkáraként jeleskedett. Majd a színészcsalád olyan nevekkel öregbítette hírnevét, mint Latabár Árpád (Kálmán fia), L. Kálmán (Árpád fia), L. Árpád (Árpád fia) és ifj. Latabár Kálmán (Kálmán fia), aki jelenleg a Fővárosi Operettszínház tagja.

A színháztörténet egy-egy jelesebb művészarcélének alaposabb felvillantásával teljesebb kép rajzolódna ki vidékünk művelődésének mozgalmas éveiről.

Jegyzetek

[1] Szabadkai Történelmi Levéltár (a továbbiakban: Levéltár), Magisztrátus, 4. B. 207/pol.1842

[2] Levéltár, 1843. évi magisztrátusi /pol./jk., 632. szám

[3] Levéltár, Magisztrátus, 11. C. 91/pol. 1843

[4] Levéltár, 1843. évi magisztrátusi /pol/ jk., 710 szám

[5] Levéltár, Bürgermeisteramt 2309/1851

[6] Levéltár, 2163/Aec. 1854

[7] Levéltár, 2522/Aec. 1854

[8] Levéltár, 219/ Aec. 1855., 793/ Aec. 1855

[9] Levéltár, 594/ Aec. 1855

[10] Levéltár, 1011/ Aec 1855

[11] Levéltár, 1200/ Aec 1855

(*Magyar Szó*, 1981. október 17.)

BLAHA LUJZA EMLÉKE ZOMBORBAN ÉS SZABADKÁN

Mindjárt elöljáróban elmondhatjuk: Blaha Lujza (Szül. Reindl) emléke még mindig él, s a szabadkai levéltárban több, személyével kapcsolatos okmány és – ami a legérdekesebb – plakátszerű színijelentés tanúskodik vendégjátékáról. Emellett a művésznő nevelőapjának, Kölesi Antal díszletfestőnek két színes, ma már muzeális értékű munkája ritkaságnak tekinthető. A dokumentumokat gazdagítja a karmester férj, Blaha János által kiállított német nyelvű ajánlólevél. Ugyanis Steib Ferenc a szabadkai főtemplom gyengélkedő zenekarába éppen Blaha dzsidásezredéből szándékozik trombitást szerződtetni. Ebből az alkalomból készült az említett zenei ajánlólevél 1863-ban. (Városi Tanács, 1427/1863)

A Kölesi házaspár (Blaháné nevelőapja és édesanyja) már 1864-ben Szabadkán Sípos Károly társulatánál dolgozhatott. Sípos színházigazgató díszkellékeinek megjavíttatását sürgeti (Városi Tanács 5572/1864), és ekkor nyújtja be Kölesi Antal díszletfestő említett munkáit. Blaha Lujza tehát e társulatnál is bontogatja szárnyait.

Tudomásunk van viszont arról, hogy Kölesi Lujza 1864-ben fellépett a budai Népszínházban is, de szüleivel mégiscsak Szabadkára szerződik. 1866-ban (16 évesen) férjhez megy Blaha János karmesterhez, és élete végéig hű marad férje nevéhez.

Különös figyelmet érdemel Szuper Károly színházigazgatónak 1865-ben a Szabadkai Városi Tanácshoz intézett kérelme (Városi Tanács 2949/1865). Társulata részére szeretné ugyanis megnyerni a szabadkai színházat, és befejezésként a következőket fűzi hozzá beadványához: „Szép Laura asszony és Kölesi Luisa kisasszony biztos igéretöket szintén birom; azon esetre ha a szabadkai színházat megnyerendem, rögtön fognak szerződni..."

Tehát Szuper, a jónevű és jószemű színházigazgató látja már a nagy ígéretet. A színházat azonban mégsem nyerte meg.

Blaha Lujza 1866-ban Debrecenbe szerződött. Ez a tény nem akadályozhatott meg abban, hogy a szabadkai levéltár későbbi mutatóit 1869-cel bezárólag átnézzem. A művésznő neve azonban sehol sem szerepelt. (Mégis érdemes volt búvárkodnom, mert ekkor bukkantam rá Kölesi Antal munkáira és néhány színigazgató – Hubai Gusztáv, Szuper Károly stb. – okmányaira.)

1871-ben, férje halála után a Nemzeti Színházhoz kerül, s mint a „nemzet csalogánya" kirobbanó sikerrel szerepel. 1881-ben feleségül megy Splényi Ödön báróhoz.

S most elérkeztünk ahhoz az évhez, amely nézetem szerint Zombor és Szabadka színháztörténetében mindig fényesen fog ragyogni. Az érdem pedig Csóka Sándor színházigazgató nevéhez fűződik.

Őszintén szólva egészen más irányú kutatói cél vezérelt a szabadkai könyvtárba, semhogy Blaha Lujza tündökléseit fürkészgessem, de a *Bácska* 1881. évi 26., 27., 28. és 31. száma, valamint a *Bácskai Ellenőr* 1881. évi 4., 26., 27. és 28. száma olyannyira felkeltette érdeklődésem a Blaha Lujza zombori és szabadkai vendégjátékáról írt cikkeivel, hogy később nem voltam rest alaposan átfésülni a szabadkai levéltár Városi Tanácsának 1881. évi állagát. Kíváncsiságom még inkább fokozta Káich Katalin könyve (A *zombori magyar színművészet története és repertóriuma 1825–1918*, Újvidék, 1975), amelyben a Zomborban szerepelt társulatok műsorát az 1882. évvel kezdi (59. o.) és így a névmutatóban (119. o.) fel sem tünteti Blaha Lujza nevét. Igaz, a *Jegyzetek*ben (32. o.) Káich a *Magyar Művészeti Lexikon* IV. kötetének 169. oldala segítségével hivatkozik néhány mondatban Blaha Lujza zombori vendégjátékára, itt azonban nem látom feltüntetve Csepreghy darabját, *A sárga csikó*t, holott „a nemzet csalogánya" 1881-ben Zomborban ebben is fellépett.

A levéltárba Csóka Sándor színházigazgató után kutatva került elő a színijelentés Blaháné zombori vendégjátékáról, valamint leendő szabadkai szerepeltetéséről (Városi Tanács, 5320/1881). Csóka Sándor a következőképpen folyamodik Szabadka színügyi bizottságához:

„Tekintetes Színügyi bizottság!

Szab. Kir. Szabadka városa tanácsától nyert engedélyem alapján f. év július hó 2-tól kezdve 6 előadást rendezek Szabadkán Blaha Lujza asszonnyal, kit mint vendéget szerencsés voltam megnyerni. Midőn e körülményt a tek. színügyi bizottságnak bejelenteni kötelességemnek tartom, egyúttal esedezem jelen kérvényemet helyben hagyni.

Kérésem tárgya az, hogy engedje meg a tekintetes Színügyi bizottság, miszerint e 6 előadásra a helyárakat alábbi arányban felemelhessem. Kérelmemet indokolom azzal, hogy Blaha Lujza asszonyt előre kellett biztosítanom előadásonkint 250 ft tiszteletdíjjal, továbbá kegyeskedjenek tekintetbe venni azon körülményt is, hogy nem csekély rendkívüli kiadásnak nézek eléje akkor, midőn 6 előadásra egész testületemet szállíttatnom kell... Él bennem a hit, hogy e kérvényemnek helyt ád a tekintetes Színügyi bizottság már azért is, mert Blaha Lujza asszony 6 vendégjátékával oly műélvezetet szerzek a szabadkai m. t. közönségnek, amelyben kevés város részesülhet e nyár folyamán..." Csóka befejezésül megszabja a napi helyárakat és az előadások bérletárát.

A színügyi bizottság pedig ilyenformán értesíti Csókát: „...egyébként megjegyzi a bizottság, hogy részint a magas helyárak miatt, részint pedig azon körülménynél fogva, hogy a színházlátogató közönség a nyári hónapok alatt a

városból nagy részben eltávozik, az előadások teljes sikerére nézve reményt nem nyújthat."

Végül is a Gazdasági Tanács engedélyezi Csókának Szabadkán a hat előadás megtartását 10 ft használati díj fizetése mellett (Városi Tanács, 5306/1881).

Mielőtt rátérnénk Blaháné szabadkai vendégjátékára, idézzük fel előbb Blaha Lujza zombori fellépésének légkörét!

A *Bácska* először 1881. évi, 26. számában tudósít a leendő eseményről Jön *Blaháné* címmel.

Az újság 27. számában pedig ez áll: „Blaháné ma este csakugyan megkezdi vendégszereplését. Csóka igazgató a vidékiek számára 20 jegyet félre tett, nehogy, ha csak este érkeznek be, zavarban legyenek. Reméljük a vidéknek az a húsz jegy nem lesz sok."

Egyébként „a nemzet csalogánya" Zomborban a következő öt darabban lépett fel: *A piros bugyellárisban; A sárga csikóban; A corneville-i harangokban;* a *Tündérlak Magyarhonban* című színpadi műben és búcsúelőadásán a *Vereshajúban*.

A *Bácska* ugyanebben a számában a *Hírek*ben így folytatja:

„Blaha Lujza asszony, az ünnepelt színésznő, nem mint eleinte tervben volt a péntek esti vonattal, hanem a péntek reggeli hajóval érkezett meg férjével Splényi Ödön báróval együtt. A bezdáni hajóállomásnál Csóka színigazgató és néhány színész várta. Bezdánból Zomborba Atanackovics György városi főjegyző pompás úri fogatján jött be.

A tervezett ünnepélyes fogadtatás az út fáradalmaitól és a rekkenő hőségtől elcsigázott művésznő határozott óhajára mellőztette ugyan, mindamellett a »Vadászkürt« szállóház előtt, hova szállt, nagy éljenző tömeg és Hercenberger Sándor zenéje várta. Megérkezése napjának estélyén a »Vadászkürt« kerti helyiségében estelizett, hallgatva Horváth Józsi fővárosi jóhírű cimbalmos szép magyarjait. Megemlítjük e helyen, hogy a színi előadásokat az apatini utcáról sok mindenféle ember, s ami igen jellemző, úri emberek is hallgatják. Ajánljuk Csókának, hogy tányérozzon közöttük."

Blaháné búcsúfellépését a *Bácska* 30. száma eképpen rögzítette: „Blaha Lujza asszonyt búcsúfellépése estélyén fényesen sikerült éji zenével tisztelte meg a kaszinó-egyleti dalára. Amint a *Vereshajú* előadásáról tódult ki a közönség a színházból, szemben jött vele az egyleti zászlóval és jelvényekkel díszben kivonult dalárda tűzoltók által vitt lámpák fénye mellett. Az egész díszes közönség lelkesedéssel csatlakozott a menethez, mely a művésznő szállásának ablakai alá vonult, hol Hercenberger Sándor zenekara kezdte meg a szerenád programját. A közönség éljenzésére a művésznő a nyitott ablakhoz lépett, hol fél óráig tartó éji zenét érdekkel hallgatta végig."

A dalárda éneklése után pedig Pribil Ernő hatásos szónoklattal rukkolt ki, amelyet a lap teljes egészében közölt. – És ekkor az éji csendben megszólalt csengő hangján „a nemzet csalogánya"...

Hát, kérem, mikor búcsúztattak nálunk legutóbb ilyen romantikával színészt?

Hogy Blaháné valóban kiérdemelte a zombori lakosság e határtalan lelkesedését, ez az akkori kritikában is kifejezésre jut, pl. ilyenformán: „A népszínműben nagyobb-e ő, vagy az operettben? – nehéz megmondani. Annyi bizonyos, hogy mindkettőben mintaképe a tökéletességnek, de a magyar népszínműben unicuma a világnak."

Miután Szabadkán átengedték a városi színházat Csóka Sándor társulatának, a zombori búcsúelőadás után a társulat másnap távozott. Blaha Lujzának Szabadkán hat fellépése volt, éspedig a következő darabokban: *A piros bugyellárisban; A sárga csikóban; A corneville-i harangokban;* a *Vereshajúban;* a *Bocaccióban.* Utolsó előadása 1881. júl. 10-én volt a *Rokkant huszár* c. népszínműben.

A nagy eseményről a *Bácskai Ellenőr* 1881. évi 26., 27. és 28. száma értesíti az Olvasót. Az újság a *Blaha Luizához* című verssel köszönti a művésznőt, melyből így hangzik egy részlet:

„Madárka vagy, mely ágról ágra
Csöndes fészkéből dalt csevegni jár
Oh szállj ez ágra vissza vissza
Még sokszor kedves csevegő madár!

Érkeztét itt is nagyszámú lelkes közönség fogadta. A *Bácskai Ellenőr* néhány sorban visszaemlékezik a szabadkai színpadon szárnyát bontogató művésznőre. Cikkét így fejezi be: ...a babérkoszorúból és dicsőségből Szabadkának is része van. Őt úgy tekintjük, mintha haza jött volna."

Az előadásokkal kapcsolatban meglehetősen szűkszavú a kritika. „Csütörtökön, f. hó 7-én Lukácsinak a *Vereshajú* eredeti népszínműve adatott. Az előadás folyékonyan folyt le."

Vagy a *Boccacció*ról ezt olvashatjuk: „Szombaton, f. hó 9-én Boccaccio operette került színre. Blaha Lujza gyönyörűen énekel, elragadó... Csak az a rekkenő hőség ne lett volna."

Hogy miért ilyen szűkszavú a *Bácskai Ellenőr* kritikája? Ezt egy helyen az előadásokkal kapcsolatban ekképpen juttatja kifejezésre: „Blaha Lujza bevégzett művésznő, művészetét megbírálni mi nem vagyunk hivatottak..."

A corneville-i harangok előadásáról mégis bővebben tudósít és Blaha Lujza játékát az előadás fénypontjának tekinti. A közönség a magas helyárakkal nemigen törődött és páratlan műélvezetben részesült.

Csóka Sándor társulatával innen Szegedre, majd Aradra távozott néhány vendégjátékra.

Most lássuk néhány sorban, ki is volt Csóka Sándor.

Amikor 1881. február 10-én Bajáról Szabadkára pályázik (Városi Tanács, 1624/1881), már tízéves színházigazgatói múltra tekinthet vissza. (Egy ideig Pécsett is működik.)

Négyen pályáznak egyszerre Szabadkára: Csóka Sándor bajai, Bogyós Alajos orosházi, Miklósi Gyula miskolci és Krecsányi Ignác kassai színigazgatók.

Hogy mennyire szerette volna Csóka Sándor Szabadkát elnyerni, bizonyítja folyamodványának egy részlete: „...csatolom az itt jelenleg lejátszott műsoromat, melyből kitűnik, hogy 78 előadásban 29 új és itt még nem adatott művet hoztam színre, – hogy a 78 előadásból 28 operette és 4 operaelőadás volt, szóval kitűnik méltányosságom a közönség jóságáért, de kitűnik az is, hogy könyvtáramban iparkodtam és iparkodom megszerezni úgy a színműirodalom jelesebb termékeit, mint a zeneköltészet elismert újdonságait s ez iparkodásom hatványozott lenne Szabadkán.

Ismeretségem alig-alig van Szabadkán, azonban a netaláni kétség eloszlatására nézve ezennel kijelentem, hogy ha eljárásom, működésem s általában ellenem akár mint ember, akár mint színigazgató ellen alapos kifogásuk lenne, avagy elégedetlenségre adnék okot, úgy felhatalmazom önmagam ellen a tekintetes Tanácsot, hogy elbocsásson s az ebből netán eredő károk fedezésére önként felajánlom 5–6000 forint értéknyi ruha, díszlet és könyvtáramat, továbbá ennek elégtelensége esetén a szilágyi – somlyói 473-ik számú telekjegyzőkönyvben tulajdonomat képező tehermentes házamat és telkemet.

Azt hiszem ez elég garantia arra nézve, hogy szándékom a szabadkai közönségnek egy mindenben élvezetes saisont szerezni..."

Ezután a színügyi bizottság egyhangúan Csóka Sándor színigazgatót választotta meg az 1881. és az 1882. évi téli évadra.

Mivel ő már 1881 nyarán a rendes színi évad keretén kívül Blaha Lujza szerződtetésével nagy feltűnést keltett és hírneve növekedett, így természetesen nem vált kérdésessé Csóka – ma már mosolyt keltő – felajánlása vagyonával kapcsolatban.

(*Magyar Szó*, 1977. július 5.)

BABITS SIKERTELEN PÁLYÁZÁSA A SZABADKAI TANÁRI ÁLLÁSRA

(Bővített változat)

Babits Mihály 1906. szeptember 20-án Szekszárdról pályázza meg a szabadkai főgimnázium tanári munkahelyét. Mielőtt részletesen ecsetelnénk a pályázat lebonyolítását, hadd szóljunk röviden a városi gimnázium gazdag múltjáról.

Iványi István, a jeles történész városmonográfiájában, hiteles adatok alapján, 1892-ig dolgozza fel a gimnázium történetét,[1] amely valójában az 1747. évvel veszi kezdetét. Porubszky Tamás ferences ugyanis „...1747-ben a városháza mellett egy alacsony, szűk s a célnak nem igen megfelelő házban a fiúkat a kalocsai érsek engedelmével is, három évig oktatta a latin nyelv elemeiben..."[2]. A tanulók számának növekedése miatt a latin iskolát a barátok temploma mellé helyezték át, ahol 1750-től Závodszky Dániel ferences adott elő. Ekkortájt a jezsuita tanmenet szerint folyt a tanítás, és az iskola professzorai különösen a színielőadások rendezésében tűntek ki. Az 1777. évi királyi rendelet országos szinten szabályozta a tanügyet, s többek között a latin iskolákat „grammatikára és gymnasiumra" osztotta fel,[3] amelyekben már több szerzetes tanár taníthatott. Szabadka a pécsi tankerülethez tartozott, s Niczky Kristóf főigazgató az észak-bácskai város grammatikális (nyelvtani) osztályainak igazgatójává Ranics Istvánt nevezte ki. Az 1790-es években már az ötosztályos gimnázium fokozatos bevezetését indítványozták. Majd a tanintézet 1802-ben a megváltozott beosztás szerint a győri tankerület kötelékébe tevődik át.[4] A későbbi gazdasági körülmények eredményeként 1818-ban a régi városháza szomszédságában felépül a gimnázium, amelyben a magyar nyelvet 1820-tól tantárgyként oktatják. 1849. október 9-én életbe lépett az Organisations Entwurf osztrák iskolai szervezet programja, amely a németesítést szorgalmazta.[5] A gimnázium történetének egyik legjelentősebb időszaka az 1861. évhez fűződik: „a szabadkai Algymnázium felgymnáziummá alakíttatván át"[6]. Majd 1867-ben Eötvös József reformintézkedése hoz gyökeres változást az intézet életében[7]: megkülönböztetett figyelem nyilvánul meg az anyanyelv, a történelem és a természettudományok alaposabb megismerése iránt, s a klasszikus nyelvek közül különösen a latin nyelv tanítása kerül előtérbe. Az újjászervezés egyszersmind újabb tantárgyak bevezetésével teljesedik ki. Az észak-bácskai város felgyorsuló polgárosodása távolabbi vidékek

jelesebb személyiségeit is vonzotta. Már 1861-ben olyan kiváló tudósok pályázzák meg (sikertelenül) a szabadkai gimnázium tanári állását, mint Szarvas Gábor, Lubrich Ágost és Ponori Thewrewk Emil.[8] Szabadka elutasította a magyar nyelvművelés megalapítójának, valamint a másik két jeles személyiségnek a kérelmét, „tárt karokkal" fogadta viszont Jámbor Pál (álnéven: Hiador) ismert költőt a gimnázium igazgatói székében. Jámbor kisebb-nagyobb megszakításokkal 1861 és 1882 között több kiváló képességű tanártársával együttműködve irányította az intézményt. Különösen a lugosi születésű Iványi István tanár tűnik ki szerteágazó tevékenységével: 1875-től a szabadkai gimnázium klasszika-filológia tanára, nevéhez fűződik a Közkönyvtár Egyesület megalapítása, de kiveszi részét a Közkönyvtár és Múzeum Egylet megalakításából is az 1890-es évek elején. 1883-ban Iványit megbízzák Szabadka történetének megírásával (*Szabadka szabad királyi város története* I. és II. rész. Szabadka, 1886 és 1892). Szembaja elhatalmasodásáig számos helytörténeti vonatkozású cikket, tanulmányt tesz közzé. Levéltári kutatásait kiterjeszti az egész vármegyére, majd többnyire az ő kezdeményezésére jön létre 1883-ban (zombori székhellyel) Bács-Bodrog vármegye Történelmi Társulata, melynek munkatervét elkészíti. Mint a társulat alelnökét 1889-től megbízzák a vármegyei levéltár rendezésével. Öt kötetben jelent meg Szabadkán (1889 és 1907 között) jelentős műve: *Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára.* Iványi Szabadkán való letelepedése nemcsak a város, hanem az egész vármegye művelődéstörténetének gazdag fejezetét eredményezi.

A szabadkai gimnázium hosszú fejlődése során számtalan nehézséget átvészelve döntő szerepet vállalt a fiatal polgári értelmiség megteremtésében. Városi és kormányhatósági, tankerületi és szaktanári támogatással igen értékes tanári és ifjúsági könyvtárat, fizikai és földrajzi szertárat, numizmatikai, régiség-, filológiai, történelmi, természetrajzi, rajz- és mértani gyűjteményt létesített. Iványi István mellett gyarapodott a tudós tanárok névsora is: Toncs Gusztáv (magyar és filozófia szakos, a *Tanügyi Lapok* szerkesztője, író), Loósz István (latin és magyar szakos, irodalomtörténész), Bibó Bige György (latin és történelem szakos, régészeti munkák szerzője), Kosztolányi Árpád (természettan és vegytan szakos, tudományos művek szerzője, a század elejétől 1918-ig a gimnázium nagy tekintélyű igazgatója) említésével még nem merült ki a névsor. Más szaktanárok jóvoltából is az 1800-as évek második felében és az 1900-as évek elején több olyan diák került ki az épület falai közül, akik később különböző területen országos hírnévre tesznek szert. Hadd említsünk néhányat: Milkó Izidor író; Csáth Géza (polgári nevén Brenner József) író; Telcs Ede szobrászművész; Aksentije Marodić, Szirmai Antal és Oláh Sándor festőművészek; Sztrókay Kálmán ismeretterjesztő író és műfordító; Munk Artúr író; Reinitz Béla zeneszerző, zenekritikus és nem utolsósorban Kosztolányi Dezső, a magyarság egyik legkiválóbb költője és írója. Ezenkívül jeles orvosok, mérnökök, sportolók stb. öregbítették a gimnázium és a város hírnevét. Szabadka a század elején az ország egyik legnagyobb városa és művelődési központja. A szecesszió néhány kiváló követője alakítja a város képét, és Palicsfürdő látogatottság tekintetében – országos viszonylatban – előkelő helyet foglal el. Talán ilyen indítékok is ösztökél-

hették Babits Mihályt, a fiatal magyar–latin szakos tanárt, hogy Szabadkára pályázzon. Közrejátszott azonban ebben más döntő körülmény is: a költőnek csak ideiglenes állása volt Baján, szerelmi kudarc érte, és szoros baráti kapcsolatot tartott fenn a szabadkai születésű Kosztolányi Dezsővel.[9] Babits mindenképpen el akart menni Bajáról, és időközben már Kosztolányi meg is hívta Szabadkára. Amikor megürült a tanári állás, és amikor Babits megtette az első lépést, szabadkai költő barátja az alábbiakról tájékoztatta: „Kedves jó barátom, levelére rögtön írtam édesapámnak (Kosztolányi Árpád igazgatónak – M. L.). A protekcióját kértem s bizonyára tenni fog annyit az ön érdekében, *mint amennyit énértem hasonló esetben tenne.* A legjobbat mondhatom csak önnek s bár a lokálpatriotizmus ócska fészkében, Szabadkán egy szabadkai is pályázik, remélje – s én is, és főleg én! – remélem a legjobbat... ölelem Kosztolányi.[10]

Idézzük most fel levéltári dokumentumok segítségével a pályázat lefolyását!

Dr. Révai József, a főgimnázium helyettes tanára 1906. szeptember 13-án Késmárkról táviratban értesíti a szabadkai főgimnázium igazgatóját, hogy itteni állásáról lemond, miután őt a késmárki főgimnázium rendes tanárrá nevezte ki. Az igazgatóság nyomban kérvényezi a tanácsnál a pályázat meghirdetését magyar–latin helyettes tanári állásra és a „szabadságolt" Pollák Emil tanár helyettesítésére. A pályázati hirdetményt a *Budapesti Közlöny*ben, a *Bácskai Hírlap*ban és a *Bácsmegyei Napló*ban az alábbi megfogalmazásban tették közzé:

„Szabadka város tanácsa a városi magyar főgimnáziumnál lemondás folytán üresedésbe jött és évi 1800 azaz Ezernyolczszáz korona fizetéssel javadalmazott magyar–latin helyettes tanári állásra pályázatot hirdet. Felhívja a pályázni kívánókat, hogy minősítésüket hitelesen igazoló pályázati kérvényüket legkésőbb folyó hó 26-ikának d.u. 5 óráig Bezerédy István főispán úrhoz Szabadkára nyújtsák be.

A minősítést hitelesen nem igazoló, vagy az elkésetten beérkezett kérvények figyelembe vétetni nem fognak.

Szabadkán, 1906. évi szeptember hó 15-én tartott tanácsülésből.

Dulits A. Jenő
h. polgármester"

A hirdetményre négy magyar–latin tanár jelentkezett az alábbi sorrendben: Richter Nándor, Babits Mihály, Gazdag Lajos és Szalai Károly.[11]

Richter Nándor budapesti keltezésű kérvényének tartalma:

„Tekintetes Városi Tanács!

A 18854/1906 tan. számu pályázati hirdetmény folytán, alulirott a mellékelt tanári oklevelem alapján, mint a magyar–latin szakcsoportra képesített tanár, bátorkodom a jelen pályázati kérvényemet benyújtani kérve a Tekintetes Városi Tanácsot, hogy a megüresedett magyar–latin szakcsoportra engem megválasztani méltóztassék.

Kérésemet ismételve maradtam a Tanácsnak
alázatos szolgája

Kelt Budapesten, 1906 szept. hó 19-én
Richter Nándor
okl. tanár"

Babits Mihály kérelme:

„Mélyen tisztelt főispán Úr!
Méltóságos Uram!

Alólírott okl. tanár, volt bajai főgimn. h. tanár, azon kéréssel járulok a méltóságos Főispán Úr elé, hogy engem a szabadkai városi magyar főgimnáziumnál megüresedett magyar–latin h. tanári állásra kegyesen alkalmazni méltóztassék.

Kérésemet a következő okmányokkal óhajtom támogatni:

1., tanári oklevelem hiteles másolatával (csatolva A., alatt.)

2., keresztlevelem hiteles másolatával (csatolva B., alatt)

3., a ciszterci rend bajai kath. főgimnáziumának igazgatósága által kiállított működési bizonyítvánnyal, mely bizonyítja, hogy a múlt 1905/6. iskolaévet ez intézetnél h. tanári minőségben töltöttem (C., alatt csatolva.)

Egyéb okmányaimat az 1906. aug. 11-én a m. kir. vallás- és kozoktatásügyi Minisztérium címére elküldött (és bármely m. kir. állami főgimnáziumnál megüresendő tanári állásra való alkalmaztatásomat kérő) folyamodásomhoz csatoltam, honnan azokat visszakapván azonnal benyújthatom; még pedig az említetteken kívül:

1., hatósági bizonyítványt, Szekszárd város előljárósága által kiállítva, mely nőtlen családi állapotomat és hadkötelezettségi viszonyaimat tünteti fel.

2., a bajai kath. főgimnázium igazgatója által kiállított minősítő táblázatomat, mely egyszersmind a német-, angol- és francia nyelvekben való jártasságomat is igazolja.

3., a zirci apátur ő méltósága elismerő levelét, mely bizonyítja, hogy a bajai főgimnáziumnál elfoglalt állásomat elismeréssel hagytam el.

Kérésemet a méltóságos Főispán Úr figyelmébe ajánlva maradok a méltóságos Főispán Úr

alázatos szolgája

Kelt Szekszárdon, 19o6. szept. 20-án

Babics Mihály
okl. tanár, volt bajai főgimn.
h. tanár."

A költő 34x21 cm-es méretű kérvényének hátlapján pedig ez olvasható:

„Méltóságos
Bezerédy István urhoz
Szabadka város főispánjához
Szabadkán"

(alatta a főispáni hivatal 318-as számú iktatószáma, valamint a kérvény érkezésének időpontja: 1906. szeptember 22.)

„alázatos kérvénye
Babics Mihály okl. tanárnak,
volt bajai főgimn. h. tanárnak,

melyben a Szabadka városi magyar főgimnáziumnál megüresedett magy.–lat. h. tanári állásra való alkalmazását kéri.

(Csatolva A. – C. okiratok)

Egyéb támogató okmányok
1. – E. Az 1906. aug. 11-én a nagym. m. kir. vallás- és közokt. Miniszter úr címére elküldött (és bármely m. kir. állami főgimnáziumnál megüresedendő tanári állásra való alkalmazásomat kérő) folyamodásomhoz csatolva!)"

Gazdag Lajos folyamodványa:

„Tekintetes Városi Tanács!

Alulírott, nevét (Reich) folyó hó 2-án megjelent hivatalos lapban 91163 szám alatt kelt belügyminiszteri engedély alapján Gazdagra változtatott, végzett tanárjelölt azon alázatos kéréssel járul a tekintetes Városi Tanács elé, hogy őt a városi főgymnáziumnál megüresedett magyar–latin segédtanári székre mellékelt minősítvényei alapján alkalmazni kegyeskedjék.

Midőn magát a tekintetes Városi Tanács kegyeire bízza, egyszersmind figyelmét fel kívánja hívni arra a körülményre, hogy egy a sors viszontagságait nagyon is jól ismerő emberre találnak benne, aki meg tudja becsülni a kenyér adó kezet.

Bízva a tekintetes Városi Tanács jóindulatában, igazi szolgálat készséggel ajánlja csekélységét, lévén a tekintetes Városi Tanács alázatos szolgája.

Marosvásárhelyt, 1906. szept. 21.

Gazdag Lajos
Fogház u. 10."

Szalai Károly kérvénye:

„Tekintetes Iskolaszéki Bizottság!
Tekintetes Közgyűlés!

Alulírott okleveles középiskolai tanár azon alázatos kéréssel járul a tek. Bizottság és Közgyűlés elé, hogy őt a szabadkai községi főgimnáziumnál meghirdetett magyar–latin tanszék betöltésére megválasztani kegyeskedjék.

Alázatos kérésem támogatására legyen szabad felemlítenem, hogy két évi egyetemi hallgatás megszakításával 1894-től működöm a tanári pályán, mint helyettes és okl. rendes tanár, mely működésemről az 1905/6. iskolai évig a c... a. csatolt működési bizonyítványaim hiteles másolatai tanúskodnak.

A múlt iskolai évet a soproni Lähne-féle főgimnáziumban töltöttem, miről a d... a. csatoltt eredeti működési bizonyítványom tanúskodik.

Vallásom, életkorom s képesítésem bizonyítására csatolom a...a. születési bizonyítványom, b....a. oklevelem hiteles másolatait.

Midőn igérem, hogy az ifjúságnak úgy erkölcsi, szellemi, mint hazafiúi erényekben való gazdagodására tudásom és lelkesültségem teljes tárházával vállalkozom, kérem a tek. Bizottságot s Közgyülést nyujtson alkalmat erőm kifejthetésére az egyik legnagyobb magyar város közművelődése körül.

Vagyok a tek. Bizottságnak s
Közgyülésnek

Sopron, 1906. szept. 21.

alázatos szolgája

Szalai Károly
okl. főgimn. tanár"

Babits Mihály (kérvényében nevét „cs"-vel írja) az egyedüli pályázó a négy közül, aki a megfelelő címre küldi kérelmét: Bezerédy István főispánhoz. Tudniillik a polgármester pályázati hirdetményében is ilyen az utasítás. A többi pályázó a Városi Tanácshoz vagy pedig az Iskolaszéki Bizottsághoz fordul.

Babits meglehetősen tömören, csak a legfontosabb adatait méltatja és ő is tanári oklevele mellé csatolja azokat az okmányokat, amelyek a komoly szándékú pályázót jellemezhették. Vagy talán mégsem teljesülhetett óhaja, hogy kérvénye mellé csatolhassa a többi hiányzó okmányt is? Ugyanis előbb a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztériumtól kell kézhez vennie tanári alkalmazásáról szóló bizonylatát. És ki tudja, vajon csatolta-e Babits utólag ezeket az iratokat?

Ennek ellenére a vallás- és közoktatásügyi bizottság 1906. szeptember 27-én megtartott ülésén a beérkezett pályázati kérelmek felülbírálása után Babitsot első helyen javasolja; a másodikon Richter Nándort, a harmadikon pedig Szalai Károlyt. Gazdag Lajost figyelmen kívül hagyja.

Két nappal később, szeptember 29-én a törvényhatósági bizottság (a vallás- és közoktatásügyi bizottság jelentésére) mégis Richter Nándor helybeli okl. főgimnáziumi tanárt választja meg az 1906/7. tanévre, s utasítja a Városi Tanácsot a határozat jóváhagyására, majd értesíti a szegedi tankerületi főigazgatót a pályázat eredményéről és Richter Nándor évi 1800 korona fizetéséről. A szegedi tankerületi főigazgató 1906. október 23-án arról tudósítja a szabadkai Városi Tanácsot, hogy a vallás- és közoktatási minisztérium október 18-án jóváhagyta Richter Nándor megválasztását. Kosztolányi Árpád gimnáziumi igazgató pedig hozzáfűzi, hogy a nevezett tanár működését október 3-án megkezdte.[12]

Ezután már nem esik szó a pályázatról. Egy egészen más esemény kerül előtérbe: a szabadkai főgimnázium tanárainak (Bölcskei Lajosnak és társainak) panasza a helyettesítési díjak megtérítésével kapcsolatban.

A szabadkai törvényhatósági bizottság érthetetlen döntése és talán más körülmény folytán Babits Mihály nem jöhetett Szabadkára. Felesleges hangsúlyozni, mit jelentett volna személye Kosztolányi Dezső és Csáth Géza mellett a város szellemi életében.

Jegyzetek

[1] *Szabadka szabad királyi város története* II. Írta Iványi István. Szabadka, 1892. 464–532. (a továbbiakban: Iványi II.)

[2] Iványi II. 465.

[3] Uo. 469.

[4] Uo. 488.

[5] Iványi II. 504.

[6] Szabadkai Történelmi Levéltár (a továbbiakban: Levéltár), 1861. évi közgyűlési jk. 411-a szám, 342. szám.

[7] Levéltár, 5394/polg. 1867.

[8] Magyar László: *Szarvas Gábor és a szabadkai gimnázium. Egy pályázat története. Üzenet*, 1982. 10–11. szám.

[9] Kőhegyi Mihály: *Babits szabadkai pályázatának bajai előzményei. Üzenet*, 1977. április 4. szám. 241–243. (a továbbiakban: Kőhegyi i. m.)

[10] Kőhegyi i. m. 243.

[11] Levéltár, Városi Tanács II. 137/1906

[12] Levéltár, uo.

(*Üzenet*, 1977/1. – Rövidített változat.)

LEVÉLTÁRI SÉTA AZ „APOSZTATA" HIADORRAL

(Jámbor Pál halálának nyolcvanadik évfordulójára)

A közelmúltban emlékezhettünk meg Jámbor Pál[1] író és költő halálának nyolcvanadik évfordulójáról. Pakson született, de egy emberöltőt élt és alkotott vidékünkön. Már az 1840-es évek elején kápláni minőségben Óbecsére veti a sors és csakhamar feltűnik verseivel.

Első költeményével Garay *Regélő*jében találkozhatunk. Utána a *Honderű* című divatlap karolja fel, amelyben finomkodó és szentimentális stílusban ír. Petrichevich Horváth Lázár, a lap szekesztője a finom hangú Jámbor Pált szembeállította a „parasztos" Petőfivel, ami csak ártott a pályakezdő Jámbornak.

Az 1840-es évek közepétől főleg Hiador költői álnéven, franciaországi bújdosása idején pedig Paul Durivage név alatt jelennek meg munkái.

1859-ben segédlelkészként Hegyesen találjuk. 1861-ben mint a határozati párt hívét a kulai kerület országgyűlési képviselővé választja, s még ugyanebben az évben a szabadkai gimnázium igazgatójává nevezik ki. 1867 és 1871 között ismét a kulai kerület képviselője. 1871-ben kilép az egyházi rendből, és nyugalomba vonulásáig a szabadkai gimnázium igazgatója. 1897. április 14-én tüdővizenyő okozta halálát (anyakönyvi szám 607); az író lakhelye: Szabadka, I. Vermes-féle ház)

Mielőtt elkezdenénk levéltári sétánkat, elmondhatjuk: Hiadornak több jelentősebb műve éppen Szabadkán keletkezett, vagy legalábbis ott nyomtatták. Így a *Párisi emlékek* (I–II. köt., 1861); *Egyházi beszédek* (1862); *Hiador költői művei* (1863); *Künn és honn* (költemények, 1866); *Mesék az ifjúság számára* (1876); *Hiador (J. P.) művei* (1880–83), ezenkívül a szabadkai hírlapokban számos munkája jelent meg.

Ezúttal nem műveinek a méltatása a szándékunk, hanem – kissé szokatlan módon – igyekszünk Jámbor Pálról egy ismertető „leltárt" tanulmány formájában elkészíteni, hogy nyilvánosságra hozzuk az íróval kapcsolatos dokumentumokat, amelyek a Szabadkai Történelmi Levéltárban elfekszenek. A gazdag okmányanyag bemutatása időrendi sorrendben történik azzal a céllal, hogy esetleg a helytörténeti kutatóknak, irodalomtörténészeknek stb. útmutatásul szolgáljon.

Az 1861. évvel Szabadka művelődési életében is új korszak kezdődik. Az alkotmányos év különösen a gimnázium életében hoz változást: az eddigi algimnázium „főgymnasiummá emeltetik". Az intézmény átszervezésével sokoldalúbb és rátermettebb nevelők oktathatják az új nemzedéket. A főgimnázium élén egy kiváló képességű igazgató jelenléte elkerülhetetlen. És a szabadkai gimnázium sok éven át megtalálta ezt Jámbor Pál személyében.

A költő – ekkor r. k. segédlelkész és képviselő – 1861. szept. 13-án Kishegyesen megszövegezi pályázati kérvényét, amelyben igen kurtán – inkább odavetett filozofikus gondolatokkal – taglalja többek között a „lelkészet és nevelés", az „ember és sorsa" kérdését. Életpályáról szó sincs a folyamodványban; a költői sorok magabiztosságról árulkodnak.[2]

És a közgyűlés 1861. szept. 13-án Jámbor Pált irodalmi érdemeiért egyhangúlag megválasztja „felgymnasiumi igazgató tanárnak" „évi 840 Ft alapfizetés és 200 Ft pótlék mellett." Majd utasítja a „tisztelendő Jámbor Pál urat (...) az érsek Úr Ő nagy Méltóságánál az egyház megyébüli elbocsájtását maga utján mielébb eszközölni, s a nyert állomását itt helyt elfogadni."[3]

Jámbor Pál okt. 23-án átveszi elődjétől a hivatalát és nov. 1-jén délelőtt tíz órakor a gimnázium kápolnájában ünnepélyes keretek között megtartja igazgatói székfoglaló beszédét, amelyre meghívja[4] a város „tekintetes Bel- és Kültanácsát", valamint „e fő iskola Kegyurát".

A helytartótanács 1861. november 15-én, 55910 sz. leiratában megerősíti Jámbor Pált állásában.[5]

Az újdonsült igazgató végtelen lelkiismeretességgel tölti be hivatalát, szoros kapcsolatot tartva a hatóságokkal. Így 1862. márc. 7-én jelenti a polgármesternek, hogy a német nyelv számára „egy új tanszék fölállítása fölösleges", mert annak előadása a jelenlegi tanárok által semmi nehézségbe nem ütközik. Erről a körülményről a helytartótanácsot is értesíti.[6]

1862. máj. 31-én Jámbor Pál a polgármester felhívására megküldi a használatban levő tankönyvek lajstromát.[7]

Július 17-én meghívja a polgármestert és az iskolai bizottmányt a záróvizsgákra;[8] július 28-án pedig a tanácsot is az évzáró ünnepélyre.[9]

November 18-án a számvevő hivatal visszautasítja a „Gymnasium bevételi és kiadási napló"-ját, mivel annak „se naplói – se főkönyvi formája nincsen", sőt az igazgató aláírása is hiányzik.[10]

Jámbor november 24-én értesíti[11] a polgármestert a hiányzó tanár helyettesítésével és az írószerek évi átalányával kapcsolatban.

Verner Sándor, a főgimnázium tanára közbejött súlyos betegsége miatt 1863 márciusától huzamosabb időre kényszerpihenőre megy. Jámbor Pál igazgató 1863. márc. 10-én kéri[12] a polgármestert, hogy mielőbb intézkedjen a német nyelv tanításáról a budapesti tanulmányi kerület kir. főigazgatóságán „egy azonnal küldendő tanár ügyében".

1863. márc. 20-án Jámbor Pál folyamodványt[13] intéz a községi tanácshoz a hiányzó tanár helyetesítése után járó díj megtérítéséért.

Július 8-án meghívja[14] a polgármestert, valamint a községi tanács bel- és kültagjait a záróvizsgákra.

Július 27-én Jámbor bejelenti[15] a polgármesternél a Széchenyi ösztöndíjra ajánlott tanulók névsorát. A tanári kar Vidákovics Jenő, Elek János, Mamuzsics Ágoston, Stern Mór, Matkovics Bertalan, Kopp Tivadar, Szkenderovics István, Sztantics Jenő tanulókra szavazott. Majd Jámbor igazgató meghívja a községi tanácsot az évzáró ünnepélyre.

A helytartótanács 1863. febr. 17-i rendelete alapján az iskolai bizonyítványok helyett „classificatio"-kat nyomtatnak. Jámbor augusztus 4-én kéri[16] a nyomtatási költségek megtérítését.

A szabadkai főgimnázium 1862/63-as évi ingóságába nyerhetünk betekintést abból a számadásból, amelyet Jámbor 1863. nov. 4-én nyújtott be[17] a polgármesternek. Ebből látható, hogy az intézet 367 forint 7 krajcár összegben összesen 136 tankönyvet vásárolt. A mellékelt jegyzék néhány könyvritkaságról tanúskodik. Habár a főgimnázium pénze a tanács határozata alapján csupán tankönyvekre fordítandó, Jámbor ezenkívül igen nagy összeget költött írószerekre, világításra, bútorokra, fizikai szerekre és hivatalos eszközökre. Cselekedetét azzal magyarázza, hogy a tanácsi határozatról csak a tanév közepén értesült. Az ide csatolt ötvennyolc számla „láttam, Jámbor Pál gymn. igazgató" megjegyzésével láttamoztatott.

Jámbor 1864. febr. 11-én a tanács kül- és beltagjait az első félévi vizsgákra tisztelettel meghívja.[18]

A számvevőség 1864. ápr. 22-én jelenti a tanácsnak, hogy Jámbor Pál igazgató számadását szabályosan végezte.[19]

Június 5-én Jámbor igazgató jelenti, hogy Groschmidt Ferenc tanári állását elfoglalta és havi illetménye kiutalható.[20]

Július 3-án „tanévi közvizsgálatok"-ra a községi tanácsot a tanári kar nevében tisztelettel meghívja.[21]

Tekintettel az új tanév közeledésére, Jámbor szeptember 6-án felkéri a polgármestert, hogy méltóztassék az iskolahelyiségek, valamint a padok, asztalok, fogasok, tábla, ablak stb. javítása ügyében intézkedni.[22]

Mivel a főgimnázium könyvtára az utóbbi években számos kötettel gyarapodott, Jámbor Pál dec. 1o-én a gazdasági tanácsos felhatalmazását kéri[23] egy könyvszekrény megrendelésére.

1865. február 5-én a félévi vizsgákra tisztelettel meghívja[24] a tanári kar nevében a községi tanácsot.

Hogy Hiador az iskola apró-cseprő ügyeinek intézése mellett az irodalom művelődésére is szakított időt, bizonyítja a szabadkai főkapitány 1865. máj. 29-i jelentése[25] a tanácsnak: „Az ide (...) zárt Hiador írta Nagy Sándor tragoedia öt felvonásában czimű mű darabot átolvasván, abban semmi olyast nem találtam, mi a kiadást bármi tekintetből akadályozhatná, mértis azt nyomtatás alá bocsájthatónak véleményezem.". – Érdemes itt megemlíteni, hogy a nyomtatott tragédia fő címe alatt ez áll: „E nyomtatvány kéziratul tekinthető; a fordítási jogot szerző magának fenntartja. A tisz. vidéki színigazgató urakat figyelmeztetem, ha darabjaim előadási jogát megakarják szerezni, egyenesen szerzőhöz forduljanak." Majd az előszó következik, amelyet Hiador az alábbi szép mondattal zár: „Valóban sok bűn van a világon, de véleményem szerint egyik legnagyobb: a madár szárnyát elvágni". És a dátum: „Kelt Szabadkán 1865. máj. 1-én."

A főkapitány július 18-án *A milliomos lány* című háromfelvonásos vígjátékát is kiadásra engedélyezi.[26]

A főgimnázium természettani eszközeire szánt 300 Ft segélypénzt Jámbor 1865. júl. 31-én kérvényezi[27] a polgármesternél.

Miután Mészáros Nándort a budai főgimnáziumhoz kinevezték, Jámbor szept. 28-án felkéri[28] a polgármestert, „méltóztassék a philológiai tanszékre felsőbb osztályokban hováhamarabb elrendelni a csődület kihirdetését". Majd ismét a polgármesterhez fordul[29] a helyettesítési díj kiutalása, valamint Major Menyhért hitszónok kinevezése tárgyában.

Jámbor igazgató december elején beadvánnyal folyamodik[30] a községi tanácshoz, amelyben rendes évi fizetésén felül a pótdíj kiigazítását kéri. A 300 Ft-os összeget azonban a tanács az elnöklő Flatt Endre polgármester érvelésére elutasítja, miután Jámbor Pál úr „(...) e város gymnasiumánál soha sem volt valóságos megerősített, hanem csak ideiglenes igazgató, és megerősített igazgató nem is lehet mindaddig, még a végleges alkalmazáshoz okvetlenül megkívántató tanári vizsgát le nem teendi..."[31]

Jámbor Pál életében 1865 végén következik be változás, amikor országgyűlési képviselővé választják. Távolléte idejére helyettesként Major Menyhértet nevezik ki, és tulajdonképpen ez a körülmény játszott közre a Jámbor Pál személye körül kibontakozó vitához. Ugyanis Jámbor távozásakor a gimnázium főkönyvét és pénztárát is magával vitte Pestre, mivel a helyettes igazgatót ekkor még nem választották meg. A közben kinevezett helyettes igazgató csak nehezen tud kapcsolatot teremteni Jámborral. „Egy kincse van az embernek a földön, sőt a földön túl is kíséri, s ez: a becsület" – kezdi 1866. jan. 30-i keltezésű levelét[32] Jámbor. Ám gyorsan rátér a tárgyra: „Hogy mily pontos s hibátlan volt igazgatásom alatt a gymnasim pénztárának kezelése: mutatják négy évi *helybenhagyott* számadásaim: annál érzékenyebben esik tehát mindazon nyugtalanító hír, mely e tekintetben hozzám érkezik." – írja. Majd kimutatja a pénztár állapotát és befejezésül arra kéri a községi tanácsot „...hogy négy évi fáradságaimért jutalmul nevemre legalább homályt ejteni ne engedjen." Közben Major Menyhért értesíti[33] a községi tanácsot, hogy ő egészen nem is érti Jámbor panaszos hangú levelét, de hozzáteszi: „...helyén van e az intézet készpénzének részletesen szakonkinti nyugtákbani átadása?" Tudniillik ez alatt az idő alatt Jámbor négy ízben leküldött 309 forintot a gimnázium legszükségesebb kiadásainak fedezésére.

A tanári kar is értesült az ügyről. És a tantestületi ülés minden tagja körmeszakadtáig védi az „igazgató urnak lelkiismeretes sőt gyakran túlságosan óvatos eljárását a gymnasium pénzügyeiben..."[34] A rendkívüli tanári értekezlet határozatát éppen a helyettes igazgató írja alá, s ezt eljuttatják a községi tanácshoz is. Az pedig február 20-án részletesen beszámol az egész ügyről a helytartótanácsnak. Arra kéri, hogy Jámbor Pál igazgatót és országgyűlési képviselőt, „oda utasítani kegyeskedjék, hogy ő a helybeli gymnasium pénztárát az összes számadásokkal együtt további kezelés végett kinevezett utódja Major Menyhért helyettes igazgatónak haladék nélkül adja át." A helytartótanács rövid leirattal válaszol:[35] előbb a Városi Tanács szíveskedjék felszólítani Jámbort, és ha az netán eredménytelenül végződne, csak akkor intézhető az ügy főhatóságilag az országos

főkormányszék közbenjárásával. A községi tanács március 17-én megfogalmazza a felszólítást: április 15-i határidővel Jámbor köteles átadni[36] utódjának számadásokkal együtt a pénztárt.

Ám a községi tanácsnak – immár másodszor – Jámbor egyéb ügyéről is dönteni kellett: nevezetesen az igazgatói pótdíjjal kapcsolatban. Tudniillik az igazgató megküldi a tankerületi főigazgatóság válaszát, de a községi tanács – éppen ennek alapján – állítja, hogy a kérdéses ügyben első fokú határozatot egyedül a községi tanács hozhat, és ismét visszautasítja Jámbor érvelését.[37]

Közben Major Menyhért helyettes igazgató 1866. április 12-én jelenti:[38] a községi tanácsnak, hogy Jámbor Pál igazgatótól a főgimnázium pénztárát Sztipics Kristóf tanácsnok elnökségével három tanár jelenlétében április 7-én átvette.

Így zárult a Jámbor Pál körüli huzavona.

1866. július 2-án Jámbor jelenti[39] a községi tanácsnak – miután az országgyűlés elnapoltatott –, hogy igazgatói állását újra elfoglalni óhajtja.

A magy. kir. belügyminiszter értesíti[40] Flatt Endre szabadkai polgármestert, hogy Jámbor Pál országgyűlési képviselőnek Német- és Franciaországba egy évre szóló útlevelet engedélyezett.

Kula mezőváros elöljárósága 1867. május 12-én Jámbor Pál részére hivatalos levelet küld,[41] amelyet a szabadkai Városi Tanács május 15-én kikézbesít.

Major Menyhért 1867. szept. 28-án lemondott helyettes igazgatói állásáról, helyette a városi közgyűlés okt. 11-én Frankl István tanárt választja[42] meg. – 1868. aug. 2-án Frankl értesíti[43] Lénárd Máté polgármestert, hogy Jámbor Pál igazgatót a közoktatásügyi minisztérium felmentette „a szabályszerű tanári vizsgálat letétele alól".

Ámde Jámbor 1869. ápr. 10-én általános megrökönyödésre bejelenti,[44] hogy ismét országos képviselővé választották, ezért kéri a közgyűlést, hogy gondoskodjék újabb helyettes igazgatóról. Mielőtt a közgyűlés döntene, meghallgatja az iskolai bizottság véleményét[45] is. Az hosszan fejtegeti, hogy mit is jelenthet egy igazgató az intézet életében, majd megjegyzi: „Bizonyára ekkép vélekedett az 1861 ik évi közgyűlés is, midőn Jámbor Pál urat irodalmi érdemei után az általa alapított főgymnasium élére meghívta (...). Átiratából azonban azt látja a bizottmány: hogy Jámbor Pál igazgató ur ismét három évig kiván az intézettől távol maradni (...) Minél fogva azon cél, melyet a város tehetségeinek megnyerése által kivánt elérni, épen nem teljesül..." És választhat Jámbor: a politikai és a „tanpálya" közül.

A közgyűlés levélben felszólítja a végleges döntésre. Jámbor szept. 9-én magánlevelében[46] Lénárd Máténak válaszol. Többek között így: „Talán tudod hogy a jankováczi lelkészi állomás megürült; felszólítottak onnan hogy nyilatkozzam vajjon elfogadnám-e?

Kérelmem abban központosul: várjatok addig mig ez ügy eldől.

A nevelés ügye ép oly fontos előttem mint a képviselői állomás; mind a kettő a nép bizalmának ajándéka. Egyiket sem lehet könnyelműen visszautasítanom. Bízzátok belátásomra! Saját érdekeimet mindig alárendeltem a közérdeknek." A magánlevél azonban nem marad magánügy! Nyilvánosságra hozzák az iskolai bizottmány szept. 27-i ülésén. Az ülés részvevőinek körében

általános felháborodást vált ki az a tény, hogy „Jámbor Pál úr nem találta a közgyűlést érdemesnek arra, hogy nyilatkozatát a közgyűléshez intézze; azon közgyűléshez, mely őt évek előtt alárendelt kápláni helyzetéből az igazgatói díszes állomásra emelte; – de még sajátságosabbnak találta a bizottmány ns. Jámbor Pál úr azon kívánatát: hogy őt a város mint igazgatót legalább addig fizesse, míg plébániát kap (...) Most azonban úgy látja a bizottmány, hogy egy oly igazgatója van kit évek óta fizet; de intézetében működése nyomát nem láthatja."

És Jámbor 1869. okt. 14-én hosszabb levélben leköszön[47] igazgatói állásáról. Többek között elmondja, hogy működése idején szép reményeinek egy része „a mostoha viszonyok és egyéni erő korlátoltsága" miatt füstbe ment, mégis úgy érzi, lelkiismeretesen végezte feladatát, amit majd csak a jövő fog igazolni. Most a két nemes hivatás közül választani veszteség nélkül nem lehet, jegyzi meg. „De miután választani kell, én a képviselőséget választom, annál inkább, mert a nevelésügy felvirágzása is azon törvényektől függ, melyeket most alkotunk (...) Én ezentúl sem szűnök meg a szabadkai ifjúságnak barátja lenni."

Közben nov. 25-én a közgyűlés meghozta végleges döntését: rendes igazgatónak Frank Istvánt választja. A volt igazgató pedig csak adóhátralék ürügyén hallat magáról olykor.[48]

1873. márc. 8-án Jámbor Pál lelkesedéssel fogadja[49] a közgyűlés február 27-i döntését,[50] amiért őt a város ismét kebelébe zárja és „minden előleges pályázat mellőzésével (...) a classica philologiai tanszék" rendes tanári állására meghívja. A vallás- és közoktatási minisztérium a határozatot ápr. 14-én megerősíti.[51] De már szept. 25-én – Héjja Endre távozásával – 40 szavazati többséggel Jámbort újra igazgatóvá választják[52] és a minisztérium október 7-én jóváhagyja[53] a döntést. Ugyanakkor megerősíti tanári álásában a Jámbor helyébe lépett Sziebenburger Károlyt – aki később olyan jelentős szerepet játszik a város művelődési életében.

Jámbor Pál ismét elfoglalja az igazgatói széket, és újra rója a nevelés göröngyös útját. Mindezt – mint igazgatói folyamodványában[54] is hangsúlyozta – főleg a tanulóifjúság érdekében cselekszi és fontos erkölcsi kötelességének tartja.

1873. szept. 28-án, okt. 10-én és okt. 22-én a két tanári állás után járó helyettesítési díjat, valamint a pályázat kiírását sürgeti[55] a tanácsnál. A tanári kar túlterheltsége következtében ugyanis „az iskolai gyakorlatok lelkiismeretes átvizsgálása csaknem lehetetlen."

Jámbor Pál 1874. jan. 24-én jelenti a polgármesternek, hogy a városi közgyűlésen alaptalanul vádolták meg Farkas Antal tanárt, mivel iskolai kötelességét maradéktalanul teljesíti.[56]

A magyar határőrvidéki tankerület kir. főigazgatóságának rendeletére hivatkozva Jámbor 1875. dec. 5-én kéri a 300 Ft-os igazgatói lakbér illetményét.[57]

1875. aug. 3-án Jámbor igazgató kéri a gazdasági tanácsot, hogy az 5. osztály tantermét természettani szertárrá alakíttassa át, mivel a jelenlegi szertárhelyiség szűkös.[58]

1875. dec. 12-én az igazgató tudósítja a gazdasági tanácsot, hogy a mellékelt jegyzéken feltüntetett könyvek nem magánhasználatra, hanem a főgimnázium könyvtára számára szükségesek.[59]

1877 júniusában meghívja az évzáró vizsgákra a törvényhatóság és a tanügyi bizottság tagjait, valamint a képviselő-testületet.[60]

A gazdasági tanács 1877. aug. 16-i határozata alapján Jámbor Pál megválasztási napjától ez ideig összesen tizenkét év és kilenc hónap szolgálati idővel rendelkezik – nem számítva képviselői éveit.[61]

Október 13-án részletes kimutatást készít a beiratkozási díjakról és bemutatja a gazdasági tanácsnál.[62]

November 25-én falitérképekért folyamodik a gazdasági tanácshoz.[63]

1878. ápr. 8-án bemutatja a gazdasági tanácsnál a gimnázium számára megrendelendő folyóiratok jegyzékét.[64]

November 30-án Ausztriából rendel könyvet az iskolának.[65]

A gimnázium tornatanárainak véleményét 1879. márc. 29-én tolmácsolja a gazdasági szakosztálynál, miután a tornaszerek közül a Spiess-féle nagy rúdállvány felette rossz állapotban van, életveszélyes rajta a gyakorlás. Ezenkívül a tornaudvar azonnali kitakarítását és súlyok megrendelését kérelmezi.[66]

Okt. 22-én kéri a gazdasági tanácsától a Tárkányi Béla által kiadott korszerűbb nyelvezetű biblia megrendelését.[67]

1880. szept. 29-én a gimnáziumi „természetrajzi múzeum" számára Jámbor néhány tárgy megrendelését kéri.[68]

A diákság egyházi énektanulásához nov. 4-én hegedű megrendelését kérelmezi.[69]

Jámbor igazgató 1881. máj. 12-én a következőket jelenti a közgyűlésnek: „Rég akartam egészségi szempontból hosszabb szabadságidőért folyamodni, de a gondjaimra bízott intézet érdekei óhajtásom kivitelében mindig gátoltak. Most azonban érezve a pihenés szükségét, teljes bizalommal kérem a tekintetes közgyűlést, hogy f. é. szeptember 1-től számítandó egy évi esetleg fél évi szabadságidőt kegyesen engedélyezni méltóztassék."[70] Nem sokkal később, június 2-án Jámbor orvosi bizonyítványában egyebek között az alábbi olvasható: „...több ízben megvizsgáltatván, úgy találtam, hogy túlfeszített munkássága következtében beállott idegbántalma miatt legalább egy évi pihenésre van szüksége..."

A szegedi tankerületi kir. főigazgatóság 1881. szept. 19-én a fentieket ekképpen erősíti meg: „... tekintettel úgy nevezettnek teljesen megrendült egészségi állapotára, előrehaladt korára, az irodalom terén országszerte elismert működésére, főleg pedig a nevelés-oktatás terén az ottani községi főgymnasiumnál évek hosszú során át szerzett bokros érdemeire, valamint a kérdéses tanintézetnek népes s a nevelés-oktatás szempontjából minden lépten-nyomon éber ellenőrzést igénylő voltára – a megérdemlett állandó nyugalomba behelyeztessék."[71]

A vallás- és közoktatásügyi magyar kir. miniszter 1882. jan. 30-i leiratában egyebek között arról értesíti Mukits János polgármestert, hogy Jámbor Pál nyugdíjaztatását addig valóban nem kell intézni, amíg maga nem kérelmezi. De ennek a folyó tanévben meg kell történnie, mivel azt Jámbor eddigi munkája alapján igazán kiérdemelte.[72]

És rövid időn belül – 1882. marc. 4-én – Jámbor kéri szabadságának meghosszabbítását, valamint végleges nyugdíjaztatását,[73] amelyet a közgyűlés július 28-án jóváhagy.

Amikor aug. 30-án Haverda Mátyás világi tanárt rendes igazgatóvá választják, az elégedetlenség egyes pártok berkeiben csak még fokozódik. Tudniillik néhányan továbbra is a főgimnázium római katolikus jellegét szerették volna meghagyni, azaz r. k. szerzetesekre bízni a tanítást, és a főgimnáziumot a „kath." jelzővel megtartani. Sőt a szegedi kir. főigazgató 1883. jan. 26-án többek között az alábbiakról tudósítja a „Főmagasságú Bíbornok – Érsek Ur"-at: „A gymnasium évi programja egész 1872/3. tanévig bezárólag mindig »Városi kath. Főgymn.« cím alatt jelent meg. Az 1873/4 tanév végén kiadott programban maradt ki először a »kath.« jelző, s ugyanezen tanévben nyert az intézetnél alkalmazást az első apostata tanár: Pottokár Endre. Vajjon nem esik-e ugyanezen időre Jámbor Pál igazgatónak apostasiája is?..."[74] Nos, ehhez gyorsan hozzáfűzhetjük: Jámbor 1871-től már aposztata.

Persze a több éven át tartó bonyolult ügyet még sokáig taglalhatnánk, ám az nem volt különösebb kihatással Hiador személyére.

1893 májusában Mamuzsics Lázár polgármesternek nyilatkozik[75] a nyugalmazott igazgató a főgimnázium leltárával kapcsolatban. Elmondja, hogy igazgatósága idején a leltárt három példányban lemásoltatta és a rendtartás kedvéért abból egy-egy példányt a hatóság és könyvtár számára átadott, az eredeti példány pedig a főgimnáziumnál maradt. „Nem is hiszem, hogy ott valamely jelentékeny hiány lehet, mert mindig buzgó szakférfiak kezelték a könyvtárat, előttem, mint a ki nyolcz évig az országgyűlésen volt, természetesen több részlet ismeretlen" – írja, majd nyilatkozatát a következő szavakkal fejezi be: „Most midőn betegségem olykor súlyosbodni érzem, kérem a tekintetes Polgármester urat, kegyeskedjék a városi hatóság részéről egy biztost és Iványi István könyvtárnokot megbízni, hogy Haverda Mátyás igazgató urnak az eredeti leltárt átadhassam."

A tanács május 27-i ülésén intézkedett az üggyel kapcsolatban.[76]

Pár évvel később – 1897. ápr. 15-én – a város árvaszéke a következő rövid jelentést küldi a Városi Tanácshoz:

„Tekintetes Városi Tanács!

Szabadkán

Jámbor Pál nyug. gymnasiumi igazgató, az ide (...) alatt csatolt haláleset felvételi ívből kitűnőleg folyóévi április hó 14-én elhunyván, minthogy az elhunyt a városi házipénztárból nyugdíjt élvezett, annak beszüntetése iránt intézkedni méltóztassék.

Szabadkán 1897. évi április hó 15 én

Petrich árv. Elnök

Szarajlics Tivadar, árv. jegyző"[77]

Eltávozott tehát Jámbor Pál – Hiador, akit hosszú évek során Szabadka annyira a szívébe zárt, és aki nemegyszer kinyilvánította a város iránti szeretetét és megbecsülését.

Hagyatékának örököse, Németh Mária már okt. 3-án a következő ajánlattal fordul a tanácshoz: „Jámbor Pálnak, az elvhű hazafinak, a jeles költőnek, a szabadkai főgymnasium sok éven át volt igazgatójának *emlékét* a város közönsége méltóbban meg nem örökíthetné, mintha a boldogultnak könyvtárát megvásárolva azt, akár a főgymnasiumi, akár a közkönyvtárba mint Jámbor Pál könyvtára czimen kezeltetné".[78]

A Tanács a Haverda Mátyás, Frankl István és Sziebenburger Károly tanárokból álló bizottságot jelöli ki a könyvtár átvizsgálására. Csakhamar elkészítik a 405 db könyv jegyzékét és értékét – a költő 400 szóból álló kéziratával együtt – 400 Ft összegre becsülik fel.[79] A város pedig a közkönyvtár számára megvásárolja a hagyatékot.

De még Jámbor halálának évében – Haverda Mátyás főgimn. igazgató és Loósz István főgimn. tanár kezdeményezésére – megalakul a „Jámbor-síremlék végrehajtó bizottság". Gyűjtőívet nyomtatnak, amelyben hosszan méltatják önzetlen, a semmiféle anyagi elismerésben nem részesült költő és író munkásságát. Éppen ezért a hála jeléül megérdemelné, hogy porai fölött érdemeihez méltó síremlék álljon, írják.

A döntés még 1906-ban is várat magára, amikor dr. Reisner Lajos th. bizottsági tag felújítja a dolgot, és terjedelmes beadvánnyal fordul a hatóságokhoz.[80] Elmondja, hogy a síremlékre közadakozásból addig 1464 korona és 7 fillér gyűlt össze, amely Kosztolányi Árpád főgimn. igazgató őrizete alatt van. Igyekezni kellene a költő halálának tízéves jubileumára egy művészi értékű síremléket felállítani. Indítványozza továbbá, hogy a tanács lépjen érintkezésbe Németh Móric paksi lakossal – néh. Jámbor Pál örökösével – műveinek kiadása tárgyában. Az ebből befolyó jövedelmet irodami alapítvány, avagy ösztöndíj létesítésére fordítaná a város. A törvényhatósági bizottság felkéri Haverda Mátyás nyug. főgimn igazgatót a síremlékre befolyt összeg beszolgáltatására, és az indítvány többi részével kapcsolatban annyi megjegyzése lenne, hogy Jámbor irodalmi hagyatékának kiadási joga nem látszik elég jövedelmezőnek.[81]

Haverda Mátyás a síremlék végrehajtó bizottságának megbízásából 1907. febr. 16-án jelenti, hogy a kérdéses pénzösszeget átadta és egyben felhívja a tanács figyelmét: okvetlenül forduljon Telcs Ede[82] hírneves szobrászhoz, e város szülöttéhez a síremlék ekészítése végett. Ez annál időszerűbb, mivel a szobrász Kosztolányi Árpáddal folytatott beszélgetésekor örömmel úgy nyilatkozott, hogy a síremléket – a város iránt érzett hálából és Jámbor iránti kegyeletből – minden haszon nélkül elkészíti.[83]

A tanács terjedelmesebb levélben most arra kéri a szobrászt, hogy részletesebben számoljon be szándékáról, majd mint lehetőséget megemlíti, hogy az emlékmű nemcsak síremlékként alkotható meg, hanem esetleg a főgimnázium előcsarnokában is elhelyezhető lenne.

Telcs Ede 1907. ápr. 6-án válaszlevelében arról értesíti a polgármestert, hogy a legnagyobb örömmel hajlandó elkészíteni Jámbor Pál síremlékét, és

annak vázlatát még az idén egy vegyes bírálóbizottság előtt bemutatni, de előbb – már a közeljövőben – helyszíni szemlét is tartani kell.[84]

Június 16-án a tanács értesíti a szobrászt, hogy érkezésének idejét – annak idején – feltétlenül közölje.[85]

És ezzel elhomályosulnak a további levéltári nyomok. Hiador személye lassan-lassan feledésbe merült.

Tanulmányunkban igyekeztünk a Szabadkai Történelmi Levéltárban fellelhető Jámbor-okmányokat minél átfogóbban bemutatni. Az okmányok ilyenfajta mozaikjából összerakható azután egy társadalmi rendszeren belül az ember egyénisége, meg-megújuló küszködésekkel teli élete.

Természetesen – Jámbor esetében – az alaposabb levéltári kutatással összefonódna a gimnázium egész történetének a feldolgozása is.

Néhány dologra azért még ki kell térnünk. Nevezetesen a szabadkai gimnáziumban hatóságilag létesített iskolai börtönre. Ez a körülmény annál érdekesebb, mivel annak felállítását – a tanári kar sugallatára – éppen Jámbor Pál kérelmezi 1865. június 12-én.[86]

Scultety János építész-felügyelő azután dec. 28-án jelenti a községi tanácsnak, hogy a gimnáziumban a volt éléskamrából „a városi közművesek által, akik is egy nagyobb ablaknak kitörésse – azt vasrostély megerösítéssével – és egy vas kementzének alkalmazása által fegyszoba készítetett. Azon fegyszoba oktober hoban használatul átt adatott."[87]

Ez a tény kétségkívül a sötét középkort idézi emlékezetünkbe. Tudjuk, hogy akkor a testi fenyítések megszokottak voltak, és egyes iskolák címerében a könyv mellett a virgács is ott díszelgett.

A pedagógiában a börtönnevelést már bizonyos hagyományok előzték meg Magyarországon. Hollandiában már a XVI. század végén kialakulhatott. A börtönnevelés később bizonyos rendszabályok alapján javító-nevelő céllal újjászerveződik. Így aztán – már a XIX. században – kifejlődhetett a kriminálpedagógia is.

Habár a büntetés és a nevelés már a régi időktől összefüggésben áll egymással, a szabadkai gimnázium esetében általában mégsem fizikai büntetésről beszélhetünk. Cél itt is inkább a fogvatartottakat javító-nevelő módszerrel helyes útra téríteni és a káros tulajdonságoktól megszabadítani. Ezek után érdemes lenne fényt deríteni Bácskában az iskolai börtönnevelés történetére. E téren Szabadka bizonyára úttörő szerepet játszik.

A másik dolog, amit nem hagyhatunk figyelmen kívül: Jámbor viszonyát az ifjúsághoz. Ezt többször joggal hangsúlyozza. Hiszen az 1870-es években az ifjúsági irodalmi kör megalakításának egyik kezdeményezője, majd 1878-ban annak elnöke. A szabadkai tanulóifjúságot nagy odaadással, önzetlenül nevelte és sokévi képviselősége is tulajdonképpen e célt szolgálta.

Bori Imre író jelentőségét többek között így méltatja: „Hiador – Jámbor Pál – irodalomtörténetet is írt, nevét azonban útirajzain kívül elsősorban az őrzi, hogy meggyőzte Arany Jánost, aki Madách Imre művét, *Az ember tragédiáját* „Faust gyönge utánzásának" tartotta, hogy ismét vegye kezébe a kéziratot, ami után *Az ember tragédiáját* „úgy concepcióban, mint compositioban igen jeles

műnek" minősítette." (Bori Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom rövid története*. Újvidék. 1993, 339.)

Már csak ezért is kell az utókornak az író iránt nagyobb megbecsüléssel viszonyulnia.

Jegyzetek

1 Jámbor Pál született Pakson 1821. jan. 16-án és Szabadkán halt meg 1897. ápr. 14-én
2 Szabadkai Történelmi Levéltár (a továbbiakban: Levéltár), Városi Tanács 524/kgy. 1861.
3 Uo.
4 Levéltár, Városi Tanács 2279/polg. 1861
5 Levéltár, Városi Tanács 11637/1883, I. 215/1899
6 Levéltár, Városi Tanács 943/polg. 1862
7 Levéltár, Városi Tanács 2568/polg. 1862
8 Levéltár, Városi Tanács 3465/polg. 1862
9 Levéltár, Városi Tanács 3702/polg. 1862
10 Levéltár, Városi Tanács 3917/polg. 1862
11 Levéltár, Városi Tanács 6219/polg. 1862
12 Levéltár, Városi Tanács 1177/polg. 1863
13 Levéltár, Városi Tanács 1323/polg. 1863
14 Levéltár, Városi Tanács 3211/polg. 1863
15 Levéltár, Városi Tanács 3583/polg. 1863
16 Levéltár, Városi Tanács 3733/polg. 1863
17 Levéltár, Városi Tanács 5277/polg. 1863
18 Levéltár, Városi Tanács 751/polg. 1864
19 Levéltár, Városi Tanács 2152/polg. 1864
20 Levéltár, Városi Tanács 3052/polg. 1864
21 Levéltár, Városi Tanács 3453/polg. 1864
22 Levéltár, Városi Tanács 4549/polg. 1864
23 Levéltár, Városi Tanács 6151/polg. 1864
24 Levéltár, Városi Tanács 710/polg. 1865
25 Levéltár, Városi Tanács 2781/polg. 1865
26 Levéltár, Városi Tanács 3686/polg. 1865
27 Levéltár, Városi Tanács 3918/polg. 1865
28 Levéltár, Városi Tanács 5069/polg. 1865
29 Levéltár, Városi Tanács 5611/polg. 1865
30 Levéltár, Városi Tanács 6282/polg. 1865
31 Uo.
32 Levéltár, Városi Tanács 569/polg. 1866
33 Levéltár, Városi Tanács 779/polg. 1866
34 Levéltár, Városi Tanács 885/polg. 1866
35 Levéltár, Városi Tanács 1206/polg. 1866
36 Uo.
37 Levéltár, Városi Tanács 1246/polg. 1866

38 Levéltár, Városi Tanács 1860/polg. 1866
39 Levéltár, Városi Tanács 3280/polg. 1866
40 Levéltár, Városi Tanács 2182/polg. 1867
41 Levéltár, Városi Tanács 2397/polg. 1867
42 Levéltár, Városi Tanács, jk. 155 sz./polg. 1867
43 Levéltár, Városi Tanács 3734/polg. 1868
44 Levéltár, Városi Tanács 1769/polg. 1869
45 Uo.
46 Uo.
47 Levéltár, Városi Tanács 5391/polg. 1869
48 Levéltár, Városi Tanács 285/polg. 1871
49 Levéltár, Városi Tanács 1140/polg. 1873
50 Levéltár, Városi Tanács 1894/polg. 1873
51 Levéltár, Városi Tanács 1894/polg. 1873
52 Levéltár, Városi Tanács 4350/polg. 1873
53 Levéltár, Városi Tanács 5125/polg. 1873
54 Levéltár, Városi Tanács 5125/polg. 1873
55 Levéltár, Városi Tanács 4863, 5067, 5306/polg. 1873
56 Levéltár, Városi Tanács 445/polg. 1874
57 Levéltár, Városi Tanács 7766/polg. 1875
58 Levéltár, Városi Tanács 2045/polg. 1876
59 Levéltár, Városi Tanács 2082/plg. 1876
60 Levéltár, Városi Tanács 4390/polg. 1877
61 Levéltár, Városi Tanács 10192/polg. 1877
62 Levéltár, Városi Tanács 7992/polg. 1877
63 Levéltár, Városi Tanács 9404/polg. 1877
64 Levéltár, Városi Tanács 3017/polg. 1878
65 Levéltár, Városi Tanács 10234/polg. 1878
66 Levéltár, Városi Tanács 2798/, 5434/polg. 1879
67 Levéltár, Városi Tanács 8258/polg. 1879
68 Levéltár, Városi Tanács 7890/polg. 1880
69 Levéltár, Városi Tanács 8999/polg. 1880
70 Levéltár, Városi Tanács 4865/polg. 1881
71 Levéltár, Városi Tanács 8366/polg. 1881
72 Levéltár, Városi Tanács 1038, 2272, 5559, 7995/polg. 1882
73 Levéltár, Városi Tanács 5904/polg. 1882
74 Levéltár, Városi Tanács I. 215/1899
75 Levéltár, Városi Tanács II. 77/1893
76 Levéltár, Városi Tanács II. 77/1893
77 Levéltár, Városi Tanács IV. 399/1897
78 Levéltár, Városi Tanács II. 228/1897
79 Uo.
80 Levéltár, Városi Tanács II. 405/1906, 26943
81 Levéltár, Városi Tanács II. 405/1906, 0659
82 Telcs Ede (1872–1948)
83 Levéltár, Városi Tanács II. 405/1906, 3859

[84] Levéltár, Városi Tanács II. 405/1906, 8302
[85] Levéltár, Városi Tanács II. 405/1906, 12151
[86] Levéltár, Városi Tanács 3203/polg. 1865
[87] Levéltár, Városi Tanács 6704/polg. 1865

Melléklet

Jámbor Pál folyamodványa szabadságának meghosszabbításáért, illetőleg végleges nyugdíjazásáért:

„Tekintetes Közgyűlés!

Van szerencsém hivatalosan jelenteni, miszerint szabadságidőm f. é. febr. 28-án letelvén, a legmélyebb hálaérzettel a képviselő testület iránt, igazgatói hivatalomat újra hajlandó vagyok elfoglalni.

Azonban egy nehézség forog fenn.

Ugyanis tanszékem elfoglalása az egész évre megállapított leckerend teljes fölforgatását vonná maga után, azonfelül egésségem annyira nem javult még, hogy a helyettes tanár által előadott külön nemű tárgyakat átvehessem.

Ennélfogva kérem a tekintetes képviselő testületet az ide mellékelt orvosi bizonyítvány alapján, méltóztassék szabadság időmet augustus végéig meghosszabbítani, a jövő tanévre pedig – tekintve 1861-től tett igazgatói szolgálatomat – fizetésem három negyed részével, vagy is ezer ötszáz forinttal kegyesen nyugdíjazni.

Mi az időközben érkezett n. mélt. ministeri leiratot illeti, egyes kifejezéseire odafönn magyarázatot kérni kötelességemnek tartom, a képviselő testületnek pedig a leirattal szemben követett hazafias eljárásáért – mi pályám édes jutalma s egyszersmind szebb emlékeim közé fog örökké tartozni – a legmélyebb köszönetem nyilvánítom.

Midőn kérvényemet teljes bizodalommal a tekintetes képviselő testület hazafias pártfogásába ajánlanám, legmélyebb tisztelettel maradok a tekintetes Közgyűlésnek

Kelt Szabadkán
1882. marc. 4

alázatos szolgája
Jámbor Pál
főgymnaziumi igazgató

Telcs Ede szobrász válaszlevele Jámbor Pál síremlékével kapcsolatban:

„Nagyságos Polgármester Ur!

3859/tan. 1907 számú nagybecsű átiratára – miután hosszabb ideig Olaszországban tartózkodtam – csak most, elkésve válaszolhatok.

Az annakidején Kosztolányi Árpád főgymnásiumi igazgató ur előtt tett igéretemet a legnagyobb örömmel és készséggel vagyok hajlandó beváltani, mely szerint néhai Jámbor Pál síremlékét ingyen tervezem és mintázom meg.

Nagyságod átirata szerint 1500 korona gyűlt össze közadakozásból mely összeg a törvényhatósági bizottság által 3000 koronára egészíthető ki. Ezen összegből már képes leszek egy monumentális hatású, természetesen nem túlterjengő emlékművet készíteni.

Súlyt fektetvén arra, hogy a létesítendő emlékmű minden tekintetben kielégítse a hozzá fűzött várakozásokat, a kivitel módozataira nézve a következőket vagyok bátor proponálni:

Az emlékmű vázlatát még az idén elkészítem, és azt a szoborbizottságból vagy törvényhatósági bizottságból kiküldött, valamint az Országos Képzőművészeti Tanácsból kiküldött vegyes jury bírálata alá bocsátom Budapesten.

Ugyanezen jury bírálja felül és veszi át a végleges nagyságú kész mintát is, mely a jövő év folyamán készítendő el.

Az érczöntők, illetve kőfaragók költségvetését is a vegyes bizottság fogja áttekinteni, és a munkát saját belátása szerint kiadni, úgy, hogy nekem az ügy anyagi részével semmi gondom se legyen. Viszont szívesen vállalkozom arra, hogy a kivitel műszaki felügyeletét gyakoroljam.

Miután Polgármester Úr a főgymnasium előcsarnokát is alkalmasnak tartja az emlékmű befogadására, a vázlat megkezdése előtt – tekintve azt, hogy nemsokára ugyis dolgom lesz Szabadkán – még helyszíni szemlét tarthatunk.

Maradtam őszinte tisztelettel
Budapest 1907. IV. 6. Telcs Ede

Jámbor Pál nyug. Főgimnáziumi igazgató jelentése a főgimnáziumi könyvtár leltárának ügyében:

Tekintetes Mamusics Lázár polgármester úrnak.

Nyilatkozat.

Igazgató koromban a szabadkai főgymnazium leltárát három példányban lemásoltattam és a rendtartás végett egyet a város, egyet a könyvtár számára átadtam, a harmadik, az eredeti példány az igazgatónál maradt. Az újonnan beszerzett könyveket s ajándékpéldányokat az évi értesítőben nyilvánosságban tartottam és ez szolgált a könyvtár alapjául és állandó naplójául.

Midőn nyugalomba léptem, Mukits János volt polgármester fölhívására, Vojnics Nándor hely. igazgatónak azonnal átadtam a gymnazium pecsétjét, levéltárát és a hivatalos irományokat a nálam levő könyvekkel együtt.

Haverda Mátyás igazgató megválasztása után fölkerestem őt hivatalos helyiségében a leltár átadása végett, de ő úgy nyilatkozott, hogy addig át nem veheti, míg felülről meg nem erősítik.

A megerősítés azonban sokáig késvén, közbe jött súlyos betegségem, miáltal az ügy mulasztást szenvedett. Különben saját igazolásomra ki kell nyilatkoztatnom, hogy én elődömtől nem vettem át könyvtárt csak *leltárt*, mint ezt a városi hatósághoz átküldött jegyzőkönyvi aláírásom mutatja, mert a mint Héjja Endre a természettani szertárt át adta, a könyvtárra kerülvén sor: „ez még két napig legalább eltart, szólt, nekem pedig rendeletemnél fogva holnap mennem kell." Ekkor a könyvtárnokhoz fordultam e szavakkal: „ha a könyvtárnok jót áll érte." Haverda Mátyás jót állt.

Nem is hiszem, hogy ott valamely jelentékeny hiány lehet, mert mindig buzgó szakférfiak kezelték a könyvtárt, előttem, mint a ki nyolcz évig az országgyűlésen volt, természetesen több részlet ismeretlen.

Most midőn betegségem olykor súlyosbodni érzem, kérem a tekintetes Polgármester urat, kegyeskedjék a városi hatóság részéről egy biztost és Iványi István könyvtárnokot megbízni, hogy Haverda Mátyás igazgató urnak az eredeti leltárt átadhassam.

Kelt Szabadkán
1893 május

Tisztelettel
Jámbor Pál nyugalmazott igazgató.

(*Üzenet*, 1997/7–8.)

A KEGYVESZTETT AMBROZIJE ŠARČEVIĆ

A levéltárak rendezetlen anyaga temérdek helytörténeti és egyéb vonatkozású adatot rejteget. Megtörténhet azonban, hogy ilyen körülmények ellenére is napfényre kerülnek olyan okmányok, amelyek egy-egy területen lényegesen gyarapítják eddigi ismereteinket.

Szabadka művelődéstörténetének és nemzetiségpolitikájának egyik legkiválóbb alakja Ambrozije Šarčević (1820–1899). A nemrégiben fellelt okmányokból következtethetünk a provizórium azon kísérletére, hogy mindenképpen megakadályazza a jeles kultúrpolitikus és közíró kibontakozását.

Šarčević a középiskola befejezése után huzamosabb ideig marad távol szülővárosától és egyetemi tanulmányainak bevégeztével többfelé tölt be felelősségteljes tisztséget. Majd 1859-ben Szabadkán díjnok,[1] egy évvel később ugyanitt az „árva bizottmány" számvevőjévé választják.[2]

Flatt Endre polgármester 1863-ban kezdi meg áskálódását Šarčević ellen. A számvevői hivatalban rajtaütésszerű szemlét tartanak, ezután a polgármester tudatja[3] Šarčevićtyal, hogy hanyagul végzi munkáját és inkább magánügyekkel foglalkozik. Elrendeli, hogy Šarčević főszámvevő munkájáról hetenként jelentést tegyen, eddigi hanyagságát pedig okolja meg, mert különben felfüggesztik állásából. Šarčević terjedelmes válaszlevelében[4] elmondja, hogy egy évig súlyos szembajban szenvedett, ágyban feküdt, melyről a nagyságos polgármester úrnak is tudomása volt. Betegsége hosszabb természetű és a budapesti orvosok tanácsolták, hogy még fél évig pihentesse szeme világát. „De én érezvén nagyságod irányábani a provisorium kezdete ótai kegyvesztetségemet, orvosi tanács adás ellenében gyógyuló *szemeim megerőltetésével is*, mindennapi egyedüli kenyerem után láttam – és a mint bírtam a dologhoz fogtam..." – jelenti keservesen Šarčević. Egyben részletesen beszámol eddig végzett munájáról is. Ami pedig a magánügyet illeti, Šarčević kijelenti: „(...) én helybeli törzs gyökeres igen terjedelmes család tagja vagyok, kik közt sok szegény is találtatik, igaz, hogy mint törvény tudó – *de különben a közigazgató és törvénykezéstől teljesen abstrahálva lévő hivatalomnál fogva* – azon időt mint süket ember és több tagból álló család apa – melyet *nálamnál szerencsésebb hivatalnok társaim*, hivatalos teendőik mellett elcomotisálva, s elpipázva eltöltik – én némely rokonaim és

ösmerőseim megbízásából négy vagy legfeljebb öt ízben a Tettes Tanácsnál ügyüket képviseltem és pártfogoltam (...)". – Šarčević furcsállja a polgármester fellépését és ezt rá nézve „(...) nem csak teljes kegyvesztésnek, hanem határozott megvetésnek (...)" könyveli el.

Flatt Endre polgármester gyorsan, ám sokkal mérsékeltebb hangon válaszol.[5] Beismeri: a tanácsi főnökség is tudott Šarčević szembajáról és sajnálatát fejezte ki balsorsa miatt. Megjegyzi azonban, hogy mindamellett a főszámvevő úr nem végezte hivatalos teendőit a megkívánt szorgalommal és felesleges volt a kifakadása. Szerinte Šarčević félremagyarázta a magánüggyel kapcsolatos észrevételt és alaptalan az aggodalma állítólagos kegyvesztettségére nézve is.

Néhány év elmúltával ismét előtérbe kerül Šarčević főszámvevő ügye. A hatóság minduntalan igyekszik megfékezni és háttérbe szorítani e harcos szellemet, mert a magyarosítás kerékkötőjét látja személyében. Az esemény akkor kezd bonyolódni, amikor Šarčević 1866 szeptemberében megrongált idegállapota miatt hatheti betegszabadságért folyamodik. A Városi Tanács örömmel teljesítené a kérelmet (hiszen a hivatali teendőket a dédelgetett Engel Nándor alszámvevő végezné), előbb azonban szükséges a zombori királyi biztos jóváhagyása. Piukovits Ágoston Bács-Bodrog megye főispáni helytartója és királyi biztosa négyheti szabadságot engedélyez[6] Šarčević részére. Egyidejűleg felszólítja a polgármestert, hogy tegyen jelentést Šarčevićról és hivatalbeli alkalmaztatásáról, miután tudomására jutott a nevezett hanyagsága, s nyilvános helyeken a rendreutasításokat és a megfeddéseket gúny tárgyává is teszi.

A polgármester csak erre várt! Terjengősen ecseteli[7] Šarčević állítólagos fogyatékosságait (amely főképp süketségén alapszik), felelőtlen kijelentéseit a Kaszinóban stb. Minthogy azonban „képességekkel bír", Flatt polgármester a levéltárnoki állásra javasolja, ahol süketsége kevésbé akadályozhatná, mivel keveset érintkezne felekkel és a tanácskozásokon sem kellene részt vennie. Engel Nándort ugyanakkor a főszámvevői állásra javasolja Flatt.

Nem kellett sokat várni a királyi biztos döntésére: 1866. nov. 10-i leirata értelmében Šarčevićet felmenti állásából.[8] Egy héttel később pedig a polgármester alaposan megokolja,[9] miért is javasolja Šarčevićet a levéltárnoki állásra. Nos, szakavatott és mint ügyvéd a törvénykezésben jártas, szorgalmas, becsületes, irodalmilag képzett...

Šarčevićet 1866. dec. 28-án nevezik ki levéltárnokká.

Láthattuk, milyen fondorlatos módon igyekezett a hatóság Ambrozije Šarčevićet mellőzni, a közéleti szerepléstől elvonni. Azonban hosszú élete során – a korlátokat áttörve – népművelési szerepköre mellett jelentékeny társadalompolitikai feladatkört vállalt és azt minden körülmények között igyekezett teljesíteni.

Jegyzetek

[1] Szabadkai Történelmi Levéltár (a továbbiakban: Levéltár), Bürgermeisteramt 4497/1859

[2] Levéltár, Bürgermeisteramt 39/1860

[3] Levéltár, 216/eln. 1863

[4] Levéltár, 219/eln. 1863

[5] Uo.

[6] Levéltár, 60/eln. 1866

[7] Uo.

[8] Levéltár, 77/eln. 1866

[9] Levéltár, 83/eln. 1866

(*Magyar Szó*, 1979. január 3.)

JAKOBEY KÁROLY SZABADKAI KAPCSOLATA

Az 1850-es évek végén immár nyilvánvaló az önkényuralom válsága. A Bach-rendszer bukását kétségkívül meggyorsítja a kulturális viszonyok folyamatos átalakulása, a szellemi élet lüktetőbb áramlása. A merev, centralisztikus kormányzati rendszer Széchenyit éppen kormányellenes irodalmi munkásságáért kergeti 1860. április elején öngyilkosságba.

Szabadkán 1860. május 4-én Flatt András országos fejedelmi biztos és tanácsfőnök elnökletével községtanácsi ülést tartanak.[1] Itt Czorda Bódog községtanácsos – gróf Széchenyi István elhunyta kapcsán – többek között a következőket indítványozza: alapítson a községtanács a gimnázium tanulói számára évi kétszáz forintos ösztöndíjat; neveztessék ezentúl a Szép utcában a most rendezett tér Széchenyi sétatérnek és ott szobor örökösítse meg emlékét. Ehhez még Manojlovics Emil községtanácsos hozzáfűzi: „...Gróf Széchenyi Istvánnak élethű arcképe olajfestményben – az ülési terem részére megszereztessék..." A javaslatokat egyhangúlag elfogadja a községtanács.

Az Októberi Diplomával (1860. okt. 20.) Ferenc József császár lemond ugyan a nyílt abszolutizmusról, de még csak ezután bonyolódnak igazán a birodalom társadalmi viszonyai. Mindent egybevetve azonban nagyobb léptekkel fejlődhet a polgárosodás, folytatódhat a feudális maradványok felszámolása. – A polgárosuló liberális középnemesség képviselője Deák Ferenc, akinek később sikerült létrehoznia a kiegyezést is.

A társadalmi körülmények ilyen alakulása késztette 1861 szeptemberében Vojnits Lukács szabadkai országgyűlési képviselőt arra, hogy most a város közgyűlési termébe javasolja Deák Ferenc életnagyságú olajfestményét.[2] Vojnits Gábor képviselő közben arra emlékeztet, hogy a polgárosodás másik nagy képviselőjének, gróf Széchenyinek olajfestményét városunk még mindig nem szerezte meg.[3]

A közgyűlés mindkét kérelmét magáévá teszi és Jakobey Károly (1826–1891) budapesti festőművészt bízzák meg a képek elkészítésével.

Ez idő tájt a zenében és a képzőművészetben is jobbadán még mindig az akadémizmus, a romantikus kifejezésmód virágzik. Székely Bertalan, Madarász Viktor, Lotz Károly, Barabás Miklós és más festők azonban igyekeznek rátapintani a társadalmi valóságra is. Szabadkán viszont a művészképzés még gyermek-

cipőben jár! Egyelőre Aksentije Marodićról (1840–1909) vannak a legrégibb hiteles forrásaink, hogy Bécsben 1862-től 1866-ig festészetet tanul. Később Olaszországban és Németországban képezi tovább magát. Kiemelkedő ikonosztáz- és arcképfestő, aki művészetével a romantikusokhoz áll legközelebb. A szabadkai levéltári források fényt derítenek a művész szegény anyagi állapotára, tanulmányainak folytatása miatti gyakori segélykérelmére,[4] és továbbképzési óhajára.[5] Városunk teljesíti Marodić kérelmét annál inkább, mert a bécsi akadémia elismerően nyilatkozik a művésznövendékről.[6] Aksentije Marodić kezdettől fogva nagy buzgósággal végzi tanulmányait, mondván: „Mint e város egyedüli egy szülöttje, ki a fen említett művészet emeltebb polcára jutni kívánom s igyekszem (...) tanulmányim folytatására egy évenkinti segélypénzt e városi közjövedelemből (...) intézkedni méltóztassék."

Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat első közgyűlését 1861-ben tartja, amelynek egyik alapítója Jakobey Károly volt. A társulat célja: „... a hazai képző művészetet minden ágában lehető tökélyre segíteni, a műízlést nemesbítni s a műszeretetet terjeszteni."[7] Ezenkívül kiállításokat rendez hazai és külföldi művekből. Könyveket és folyóiratokat ad ki. Hazai műtermékeket vásárol és eladásukat megszervezi. Fölolvasásokat rendez, műveket bírál és ezeket közzéteszi. Előmozdítja az akadémia létesítését. Segélyezi a tehetséges, de vagyontalan kezdő, valamint az elaggott művészeket és családjaikat. A társulat jelentős vállalkozása, hogy az 1860-as évek végétől igyekszik a vidéki városokban fiókkiállításokat rendezni,[8] azaz decentralizálni a képzőművészetet. Különben észlelhető ez a társulat névsorán is, hiszen igen sok vidéki rendes tagja van. Ránk nézve különösen érdekesek a kulai születésű Jakobey Károlyon és az Óbecséről elszármazott Than Móron kívül a következő társulati tagok: Scholz Jenő és Écskay Lazár (Nagybecskerek), Grosschmidt Gábor (Zombor), Hangel Nándor (Bács), Harlikovich Károly és Zdrahál Alajos (Palánka), Hrehuss József (Apatin), Müller Bernát (Újvidék), valamint a becskereki Kaszinó-egylet.

Amikor az arcképek elkészítésének elgondolása fölmerült, nem véletlenül esett a választás Jakobey Károlyra. Városunk ugyanis még 1850-ben megrendeli Pesten a császár arcképét Marastoni Jakab (1804–1860) festőművésznél,[9] aki korának tekintélyes portréfestője és az Első Magyar Festészeti Akadémia megalapítója (1846). Marastoninál több igen tehetséges művész kezdi életpályáját: Zichy Mihály, Lotz Károly, Jakobey Károly stb. Tehát e jelentős festőiskola tanulója a bácskai születésű Jakobey, mely körülmény feltehetőleg közrejátszik abban, hogy Szabadka 1861-ben éppen őt kéri fel Deák és Széchenyi arcképének megfestésére. De városunk a későbbiek során többször is készíttet festményeket bácskai származású, illetve helyi művészekkel a városháza termeinek díszítésére. Így pl. a szabadkai születésű Aksentije Marodić 1867-ben Lénárd Máté polgármester hivatalának díszítésére a császár öt arcképét készíti el.[10] Than Mór pedig Szabadka szabad királyi város századik évfordulójára Mária Teréziát életnagyságban festette meg a városi tanácsterem számára.

Jakobey Károly megbízatása után először 1861. október 30-án tudósítja Mukits János polgármestert a festmények ügyében. Elmondja, hogy az akadémia titkára megengedte neki Amerling[11] után lemásolni – ott, a színhelyen –

Széchenyi életnagyságú portréját. Simonyi Antal pedig lefényképezte Deák Ferenc arcképét, és átengedte annak megfestését. Ezt titokban kellene végezni, mert már előbb a kiadók litográfiai arcképeket jelentettek meg, amelyeknek tiszta jövedelmét jótékony célra szánták. Egyelőre tehát várni kellene, amíg a litográfiákat megvásárolják. Ezután Jakobey Károly a képek áráról és nagyságáról tájékoztatja a polgármestert. Mukits polgármester egy héttel később értesíti a festőművészt, hogy elfogadja a nyolc láb és hat coll magas, valamint öt láb és nyolc coll széles képméretet. Nem kifogásolja a festmények árát sem, azaz maradhat egyenként a háromszáz, illetőleg rámával együtt négyszázhúsz forint.

A művész 1862 márciusában költségeinek fedezésére háromszáz forintot kér. Széchenyi arcképe már készen áll, Deák portréján viszont még eleget kell dolgoznia.[12] Jakobey újabb levelét 1862. szept. 2-án Czurda Ede tanácsnokhoz intézi,[13] amelyben megokolja, miért késett a Deák-festménnyel. Tudniillik Simonyi fényképész mindeddig csak hitegette egy nagy formátumú Deák-fényképpel, mígnem a közelmúltban titokban mégis hozzájutott egyhez, melynek segítségével végre elkészíthette a festményt. Gőzhajón már el is juttatta a képet Bajára, ahonnan folytathatja útját Szabadka felé. Jakobey megjegyzi, hogy ha poros lenne a kép, akkor nedves szivaccsal le kell tisztítani, majd cukros spiritusszal és tojásfehérjével bevonni. Ezáltal a festmény visszanyeri színét. Később pedig firnisszel kell lehúzni mindkét művet, hogy tartósságukat biztosítsák.

Jakobey 1862. okt.12-én Pestről, a Sándor utca 19-ből ismét levélben fordul Czurda Ede tanácsnokhoz,[14] kéri a festményekért hátramaradt összeget. Egyben rámutat a kor művészeinek nehéz és bizonytalan sorsára: „Borzasztó idők járnak úgy is mireánk művészekre, mindenki elvonja magát a művészet kedvelésétől; – s ha akad valódi műbarát, annak pedig azon perczben, midőn akarja, nem szolgálhat az ember, már ott elvesztette a protectiót."

Városunk okt. 19-én kifizeti a festményekért hátramarat 572 forintot (beleszámítva a csomagolásért járó harminckét forintot is).

Jakobey Károly igen képzett művész, aki Marastoni festőiskolája után a bécsi Szépművészeti Akadémián folytatta tanulmányait, majd Ferdinand Georg Waldmüller műtermében képezi magát. Különösen vallásos tárgyú alkotásai jelentősek. Néhány művésztársával több oltárképet készít Vajdaságban (Bajmokon, Szivácon).[15] Ismertebb portréi is (Nagy Ignác író, Liszt Ferenc, Széchenyi István gr., Károlyi Lajos gr. stb.) magukon viselik az akadémizmus jellegét. Élete során olyan művészekkel dolgozott együtt, mint Lotz Károly, Than Mór, Székely Bertalan stb. Az 1860-as évek elejétől (a kulai Onódi Anna Máriával kötött házasságából kifolyólag) családi és anyagi gondokkal küszködik, de ez már észlelhető a Szabadka számára alkotott műveinek készítése közben a polgármesterhez és a tanácsnokhoz intézett leveleiből is.

Jegyzetek

[1] Szabadkai Történelmi Levéltár (a továbbiakban: Levéltár), 1860. évi községtanácsi jkv. 84. sz.

[2] Levéltár, 1861. évi közgyűlési jkv. 479. sz.

[3] Levéltár, 1861. évi közgyűlési jkv. 480. sz

[4] Levéltár, Városi Tanács 4910/polg. 1862; 5550/polg. 1863; 4987/polg. 1865

[5] Levéltár, Városi Tanács 2492/polg. 1871

[6] Levéltár, Városi Tanács 6260/polg. 1865

[7] Levéltár, Városi Tanács 2253/polg. 1869

[8] Uo.

[9] Levéltár, 116. polg. – II./1850

[10] Levéltár, 1867. évi tanácsi iktató, 5235 sz.

[11] Fridrich von Amerling (1803–1887) kiváló osztrák arcképfestő, a bécsi biedermeier jelentős képviselője. Az osztrák és magyar arisztokrácia tárgykörén kívül táj- és életképeket festett.

[12] Levéltár, Városi Tanács, 1272/polg. 1862

[13] Levéltér, Városi Tanács, 5388/polg. 1862

[14] Levéltár, Városi Tanács, 5738/polg. 1862

[15] *Likovno stvaralaštvo Madara u Vojvodini* 1830–1930. *Magyar képzőművészek alkotásai Vajdaságban*; Katalógus; Kiadó: A Szabadkai Városi Múzeum, 1973. 9.

Függelék

1.

Jakobey Károly levele Mukits János polgármesterhez

„Tekintetes ur!

A reám bizott ügyben következő tudósítást adhatok Tekintetes úrnak.

Az akadémia titkára megengedte nekem ott a színhelyen (Ammerling festése után) *Gr: Szécsenyi István* élet nagyságú arczképét lemásolni.

Simonyi Antal photográfus bírja *Deák Ferencz* arczképét, az *arcz* majdnem másfél czollnyi nagyságban van, tökéletes phothográfia. De mivel a megjelent lithographia arczképek tiszta jövedelmét a kiadók jótékony czélra szánták; tehát az ily tökéletes arczképek eladása levan tiltva, még a lithográfiák elnem keltek. De Simonyi collégám volt szíves megigérni – ügyem mulhatatlansága tekintetéből, azon arczképnek titokbani használatát; – tehát lehet festenem álva is, pandantnak.

Ha pedig mindkét arczkép ülve festettnék, – akkor igen jó lenne 60 czoll magas, és 45 czoll szélességű formátumban; – mert azon formátum, mit nállam látni méltóztatott 46- és 34-es kicsiny, – szükséges, egy tanács-terembeni arczképen a mellékletek aplicálása, a mi a kép hatását módnélkül növeli.

Az árakra nézve; az életnagyságú, áló alakkal, mint tudni méltóztatik, – 300 ft egy kép-
és ..... 120 ft egy ráma
A kissebb formátum 160 ft egy kép
és ..... 60 ft egy ráma
A legkissebb formátum 120 ft e. k.
és ..... 40 ft e. r.
Az első képek nagysága – 8 láb- és 6 czoll magas
5 láb- 8 czoll széles
De lehet kisebb is, a terem alacsonysága miatt,
teszem... 7 láb 6 czoll. magas
5 láb széles.
A második form: – nagys: 60 czoll magas
45 czoll széles.
A harmadik form: nagys: 46 cz magas
34 cz széles.

Rendelkezését tisztelettel várva.
vagyok mély tisztelettel Tekintetes urnak

Pest oct. 30. 1861. alázatos szolgája
Sándor uttza 19. Jakobey Károly
akadémiai képíró"

2.

Jakobey Károly levelei Czurda Ede tanácsnokhoz

„Tekintetes Tanácsnok ur, igen tisztelt uram!

Annak, hogy Deák Ferencz arczképe festésével ennyire elkéstem, nem csupán magam, de Simonyi a fényképész is oka, ki mindég hitegetett egy jó és nagyformátumú phothograf arczképpel, s mind hiába, míg nem a múlt hó közepén kéz alatt titokban jutottam egyhez, mely szerént valahára Isten segítségével megcsináltam az arczképet, rég készen lehettem volna, mert csak a fej volt készületlen, s csupán ez ígéret tartóztatott vissza;– na de már most bocsánatot is kérek, hogy ily pontatlan vagyok e képpel, ez nem fog többé megtörténni soha, ünnepélyesen fogadom azt.

Ma, az az sept. 2-kán adtuk fel a gőzhajói hivatalban, 4-kén bizonyosan Baján lehet a kép, úgy hogy 5-kén a vitel comissió mellyet oda rendelni méltóztatik bizton vihetik Szabadka felé, rendeltetése helyére.

Ha poros, vagy fürész poros lenne a kép, nedves szivaccsal tessen letisztíttatni, és aztán újra (habbavert czukros, pár csepp spiritussal vegyitett tojásfehérjével) spongyával bevonatni, hogy a szin frisseség megtérjen, s hogy fótos ne legyen.

És utóbbi alkalommal szinte igen hű két arczképet szereztem meg, Gr: Teleky László, és Palóczy László arczképeiket, mellyek után bizton dolgozhatni. – Ha a mélyen tisztelt Előljáróság a szabadkai városi tanácsteremben, e két elhunyt honfit örökíteni kívánja, én alánlkozom munkálatommal, s biztosítom tisztelt Tekintetes urat, hogy pontosabb leendek, a mint megigérek szentül fogom tartani, s hálámmal sem fogok elmaradni, csak méltóztassék parancsolni, készen leendek bármi szolgálatra.

Jövő tavasszal egy oltérképet viendek le Arany Almásra, ez alkalmat haszálva Szabadkára berándulok, tiszteletemet teendem Tekintetes urnál, – ekkor majd a képeket firneisszal be is fogom vonni, hogy tartósabbak legyenek.

A két arczkép, mint tudni méltóztatik, öszv:	600 ft oszt ért,
lőn határozva, –	600 ft
a rámák –	240 ft
a bépakolás. 16. 16.	32 ft
	872 ft
300 ft ot- felvettem, marad fizetendő –	572 ft -oszt. ért.

Pest sept. 2-án 862. Báró Sándor utcza 19 szám 1-ső emelet.

Ezek után magamat pártfogásába ajánlva maradok Tekintetes Tanácsnok urnak mély tisztelettel

E öszveget, kérném alázattal, ha szept: 10-ig méltóztatnék nekem megküldeni, igen lekötelez Tekintetes ur vele."

alázatos szolgája
Jakobey Károly
académiai festész.

.....

„Tekintetes Tanácsnok ur,
Igen tisztelt Czurda ur!

Már bocsánat helytelenségemért, én nem tudok másként magamon segíteni, én a Tekintetes urtól várom legközelebbi jövőmet, mindent megpróbáltam, egyik adósomtól sem sikerült pénzt kapnom; – csak csupán a Tekintetes ur az, ki e perczekben segíthet.

Gróf Rogendorf házánál várnak reám, végre megszakad a türelmük, s visszsza utasítják szerénytelen viseletem miatt az egész megbizatási ügyemet; – borzasztó helyzet ez, – kinálkozik a pompás kereset, s én nem tudom azt exequálni, – ott, hol oly barátságosan hívnak, s kezeim kötve ez átkozott pénz miatt. – Később már mindennek vége, mert akkor protectorom a barátjaival elutazik, s

többé nem jön vissza e jó kedvező alkalom; – akkor ignorálni fognak helytelen bánásmódomért. – A télre való keresetem akkor megbukott.

Borzasztó idők járnak úgy is, mireánk művészekre, mindenki elvonja magát a művészet kedvellésétől, – s ha akad valódi műbarát, annak pedig azon perczben, midőn akarja, nem szolgálhat az ember, már ott elvesztette a protectiót. – Az Isten is megáldja a Tekintetes urat, ne vágja el keresetem útját, midőn az most kezében van.

Bocsásson meg, hogy háborgatom soraimmal, de a szükség törvényt bont, régi monda.

Vagyok alázatos tisztelettel a tekintetes urnak kötelezett

Pest oct. 12. 862. szolgája
Br Sándor uttza 19. Jakobey Károly"

(*Üzenet*, 1984. január–február szám)

STOCZEK JÓZSEF EMLÉKÉRE

A szülőföldtől korán elszakadt nevesebb személyeket többnyire haláluk napjától értékeli igazán a szülőhely! Ez talán fokozottan érvényes Szabadkára, ahol pl. a közelmúltban elhunyt Danilo Kiš író vagy a nyolcvan éve született (és 1987-ben elhunyt) Ortutay Gyula etnográfus emlékére rendezett műsorokon ismét rádöbbenhettünk a nevezettek jelentőségére, munkásságuk igazi értékeire.

Szabadkán kívül természetesen több más vajdasági város is dicsekedhet olyan ismert személyekkel, akik korán elkerültek szülőhelyükről, hogy azután jóval később munkásságukkal országos hírnévre tegyenek szert. A helytörténeti kutatásokra még nagy feladatok hárulnak, számos kevésbé ismert adatra derülhet fény és így új megvilágításban tárható az olvasó elé egy-egy község vagy város története.

Ilyen megfontolás vezérelt bennünket, amikor a szabadkai levéltár iratait és a városi könyvtár régi újságjait lapozgattuk. Ekkor figyelhettünk fel dr. Sztoczek (Stoczek) József (szül. Szabadkán 1819. január 19-én, meghalt Budapesten 1890. május 11-én . Némely egykorú újság az elhalálozás napját május 12-ére teszi. *M. L.*) műegyetemi tanár jelentőségére, a szülővárosa iránt tanúsított ragaszkodására.

Sztoczek Józsefet 1819. január 29-én írták be a szabadkai Szent Teréz-templom születési anyakönyvébe. Apja nevét Stojtsek (!) Jánosként, anyja nevét Klimora Barbaraként jelöli meg az anyakönyv. A jómódú iparos szülőktől származó gyermek szülővárosában végzi a gimnázium hat osztályát. 1834-től Pécsett filozófiát tanul, majd az egyházmegye szerzetesnövendéke. 1840-ben megválik a papi pályától, s a mérnöki intézet hallgatója lesz. 1847-től a József Ipartanoda fizikatanára, 1857-től pedig az újonnan alakult József Műegyetemen „az általános és a technikai fizika" tanára. 1862 és 1871 között az intézet igazgatója, később 1875-től 1879-ig rektora volt. 1874-től a tanárképző intézet igazgatója és a tanárvizsgáló bizottság elnöke. A Természettudományi Társulatnak 1862-től 1872-ig elnöke, 1885-től a főrendiház, 1860-tól pedig a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja. Értekezései a *Természettudományi Társulat évkönyve*iben és közlönyeiben, a *Magyar Tudományos Akadémia értesítőjé*ben, a Poggendorff-féle *Annalen*ben stb. jelentek meg. Nagy érdemei vannak a műszaki oktatás kifejlesztésében.

Fontosabb művei: *Utasítás meteorológiai észleletekre* (Pest, 1861); *Műszaki természettan* (Budapest, év nélkül, könyomat) stb.

Sztoczek József életével, munkásságával többen is foglalkoztak: Szily Kálmán: *Sztoczek József* (*Akadémiai Értesítő*, 1892); Fodor Ferenc: *Sztoczek József* (*Institutum Geometricum*, Bp. 1955.); stb.

A szabadkai származású természettudós munkáiban többek között a fémbarométerek összehasonlítását, a színképelemzés kutatásait, a katetométert és használatát, a tatai forrásvizek lehűlésének következményeit, a testek változó irányú tengely körüli forgását méltatja.

Sztoczek József Szabadkáról való távozása után igen korán, a József Ipartanoda tanáraként való működése óta tartja kapcsolatát szülővárosával, legtöbbször a szabadkai gimnáziummal. 1854-ben pl. jelentős támogatást nyújtott ahhoz, hogy a gimnázium számára vásárolt természettani eszközök zökkenőmentesen megérkezzenek és hogy a város szaktanárai megismerkedjenek a taneszközök kezelésével. (Szabadkai Történelmi Levéltár. A továbbiakban: SzTL. 714/aec. 1854).

1862 novemberében Sztoczek József, a József Műegyetem igazgatójának, Prehoffer Károly egyleti elnöknek és Auer Ferenc egyleti főjegyzőnek aláírásával felszólítás érkezett a Szabadkai Városi Tanács címére, amelyben a nevezettek közlik, hogy az intézetben segélyegylet alakult a „...szegényebb sorsú de tehetséges egyének..." anyagi támogatására. Hogy miért oly fontos e tanulókról gondoskodni, hadd idézzük a *Felszólítás* bevezetőjét: „Hazánk ipari felvirágozásának egyik főfő rugóját és föltételét a *technikai műveltség* képezvén, ez utóbbinak elömozdítása és terjesztése *nemzeti feladataink* közt első sorban jelentkezik.

Stoczek József emlékére

A szabadkai származású természettudós halálának századik évfordulója alkalmából

A Bácskai Ellenőr beszámolója

E célnak (legalább főrészben) megfelelni a technikai és reáltanodák, de kiváló mérvben hazai *műegyetemünk* van hivatva, mint olynemű *felsőbb rangú* s *központi* főtudományintézet, melynek rendeltetése: a magasabb czélokat szem előtt tartó gyakorlati ipar, forgalom és üzletéletben szükséglett alapos szakműveltséget közvetíteni, a technikai pályára lépőknek a fennsőbb tudományos készültséget megadni... hivatalnokokat képezni... tanítójelölteket növelni". (SzTL, 6786/polg. 1862). – Szabadka szükkeblűségről tesz tanúbizonyságot: mindössze tíz forintot szavaz meg a „műegyetemi segélyzőegylet előmozdítására és terjesztésére".

A *Bácskai Ellenőr* 1884. augusztus 3-i száma arról ad hírt hogy dr. Sztoczek, a „hírneves természettani tudós" július 30-án rokoni látogatásra szülővárosába érkezett. Természetesen meglátogatta a gimnáziumot is, amelynek egykor tanulója volt. Itt Sziebenburger Károly igazgató üdvözölte, majd hosszasan időzött a természettani szertárban, élénken érdeklődött Prokesch és Kosztolányi szaktanároktól a taneszközök beszerzéséről, felhasználhatóságáról. A felszerelésről igen elismerően nyilatkozott. Bár megjegyezte, hogy a főgimnázium még mindig nincs „az újabb kor igényeinek megfelelőleg" berendezve.

A *Szabakai Hírlap* 1887. augusztus 14-i száma ismét dr. Sztoczek szabadkai látogatásáról tudósít. Ezúttal is felkeresi a főgimnáziumot. „Az érdemekben megőszült, de még erejének teljességében álló férfiú, Vojnics Nándor nyug. tanár társaságában jött, s Kosztolányi Árpád igazgatóhelyettes kalauzolása mellett, kihez Balás Imre tanár is csatlakozott, először is a természettani szertárt, azután a természetrajzi gyűjtemény helyiségét tekintette meg... Az európai hírű jeles tudós még most is élénken emlékezett vissza itteni tanulókorára, – elmondta, hogy melyik helyiséget mire használták az ő korában s férfiasan emlékezett meg gimnáziumunk egykori világi igazgatójáról, Pajorról, s kifejezte, vajha annak az intézetben meglevő arcképe érdemeihez méltó módra restauráltatnék."

Természettudósunk halálhíréről terjedelmesebben számol be többek között a *Bácska* 1890. május 16-i száma. A műegyetem halottját érdemeihez méltó részvéttel temették el május 14-én. Díszes ravatalát a műegyetem könyvtárában állították fel. A temetésen részt vettek: gróf Csáky Albin kultuszminiszter, báró Eötvös Loránd akadémiai elnök, Szily Kálmán főtitkár, Ráth Károly főpolgármester, az akadémia számos tagja, a műegyetem és a fővárosi középiskolák tanári kara és tanulói stb.

Dr. Sztoczek József természettudós emléke ma már méltatlanul feledésbe merült szülővárosában. Tudni kell azonban, hogy önzetlenül támogatta szülővárosában az ipari kibontakozást, a természettudomány meghonosítását. S ez nem kevés, ha az akkori viszonyokat, a még többnyire agrárvárosként egzisztáló Szabadkát vesszük tekintetbe.

Budapesten a Műegyetem közelében utcát neveztek el róla; életútjáról, jelentőségéről a televízió több évvel ezelőtt hosszabb műsorban számolt be.

(*Magyar Szó*, 1990. július 7.)

SZÁZTÍZ ÉVE TANTÁRGY A TESTNEVELÉS A SZABADKAI GIMNÁZIUMBAN

„A tornászat célja ugyanis egyfelől a test fejlesztését a szellem képzésével párhuzamban vezetni..."

(Idézet a gimnázium tanári karának üléséről – 1876)

A szabadkai gimnázium fejlődésének egyik legjelentősebb időszaka 1861-gyel kezdődik, amikor „felgymnasiummá emeltetett". Ám gyökeres változás csak néhány évvel később – 1867 októberében – Eötvös József reformintézkedésével történik az intézményben.[1] A klasszikus nyelvek közül különösen a latin nyelv oktatása kerül előtérbe, de megkülönböztetett figyelem nyilvánul meg az anyanyelv, a történelem és nem utolsósorban a természettudományok alaposabb megismerése iránt is.

Az újjászervezés egyszersmind újabb tantárgyak bevezetésével teljesedik ki. Az 1867/68-as tanévtől a gimnázium tantervében a szépírás és a „rajztan" mellett a „testgyakorlat" is szerepelhet hetenként két órával.

Báró Eötvös József a következőképpen okolja meg intézkedését: „Végre, mert örök igazság, hogy ép lélek csak ép testben lakik különösen az újabb társadalmi viszonyoknál fogva föltétlenül szükséges, miszerint az iskolákban a test épségének fönntartására, a testi erő edzésére szinte kiváló figyelem fordítassék. Ennélfogva szükségesnek tartom, hogy a gymnásium alsó osztályaiban a test gyakorlás, tornászat, minden tanulóra nézve kötelezőleg és pedig osztályonként a tanév egész folyama alatt alkalmaztassék."

Bizonyítékként szolgálhat a mellékletünkben (A) közölt folyamodvány[2] arra nézve, hogy Szabadka a testnevelés bevezetése terén bizonyos tekintetben megelőzte Eötvös rendeletét. Ugyanis Major Menyhért gimnáziumi helyettes igazgató már mésfél évvel korábban 1866. március 31-én beadványában rámutat a testnevelés kivételes jelentőségére a tanulóifjúság nevelése tekintetében és egyszersmind a községi tanács támogatását kéri. A „testgyakorlási előadásoknak megtartása a mostani helyen, a nevelés és közerkölcsiség szempontjából nem engedtethetvén meg s így ezeknek az iskolai épület udvarára való áthozatala lévén szükséges, a tanári karnak a nevelés érdekében elkerülhetetlen kötelességévé válandik..." – írja a helyettes igazgató. Általában a kérvényben félreérthetetlenül kifejezésre jut az a lehetőség is, hogy a testnevelés az iskolai oktatás hatáskörébe tartozzék.

Nem sokkal Eötvös rendelete után Frankl István, az új helyettes igazgató 1868. február 27-én arra kéri a polgármestert,[3] hogy az új tantervbe beiktatott

testnevelési tantárgyhoz szükséges tanszereket a városi raktárból mielőbb a gimnázium udvarába méltóztassék szállítani. Ez annál inkább lényeges, mert a testgyakorlóhely az iskolaterület közvetlen tartozéka. Mivel a testgyakorlathoz szükséges eszközök áthelyezését egyedül a gimnázium területén tanyázó ordonánc kocsisok akadályozzák, ezért a Városi Tanács 1868. április 30-án olyan határozatot hoz, hogy őket új istállókba helyezi át. Így a gimnázium udvara végleg megszabadul egészségtelen környezetétől. A tanács egyúttal elrendeli az udvarban üresen hagyott nagyobb istállónak a testgyakorlás céljára való átalakítását. Ez annál inkább fontos, mert az új tanterv a testnevelést téli időszakra is előírja.

A vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1868. aug. 13-i 11400 számú határozatával a testnevelés oktatását a gimnáziumokban az általános kötelező tantárgyak közé sorolja és ugyanakkor meghatározza a testnevelő tanár évi járandóságát. Ha a testnevelő a gimnáziumnak mind a hat osztályban hetenként összesen tizenkét órával oktat, akkor évi díja Budapesten 500 Ft, vidéki gimnáziumban pedig 400 Ft. A négyosztályos gimnáziumokban az évi díj 300 Ft.

A miniszteri rendelet hangsúlyozza továbbá, hogy az új tanterv csak fokozatosan léphet életbe, így a testnevelők sem alkalmazhatók kezdetben rendes tanárokként.

A Szabadkai Városi Tanács 1868. okt. 29-i és 30-i jegyzőkönyvi kivonatából[4] látható, hogy „... Papp István telekkönyvi írnok a helybeli főgymnasiumnál tornász mesternek f. évi 303/kgy. szám alatt kelt határozattal megállapított o. é. 400 szóval négyszáz frt-nyi évi fizetés és azon kedvezmény mellett, hogy t. i. a tornaiskolában a kötelezett tanórákon kívül magán oktatásokat is adhasson – ezennel közfelkiáltással megválasztatik, oly megjegyzéssel azonban, hogy a téli torna iskola elkészültéig mostani írnoki állomáson maradjon..."

Szabadka első testnevelő tanára tehát Papp István telekkönyvi írnok.

Mivel a testnevelést a gimnázium hat osztályában fogják oktatni, a tanács megsürgeti a testnevelési szerek mielőbbi átszállítását. Antunovits József tanácsnok és Papp István tornászmester „1869. ápr. 19-én jelentést ad a gazdasági széknek a városi raktárban levő testnevelési szerek létszámáról és állapotáról.[5] A szerek nagy hányada megrongálódott állapotban hever: a falovat és bakot birkabőrrel szükséges bevonni; az állványok lábait fel kell újítani stb. Majd részletes képet festenek a gimnázium udvarának leendő munkálatairól: el kell keríteni a teret, a nyolc árnyékszék ajtaját rendbe hozni, nélkülözhetetlen egy szemétgödör is. Az elemi osztály ajtaját a terem másik végére kell helyezni, hogy az apró gyerekek ne keveredjenek a nagyokkal. Ezenkívül a gimnázium udvarát 30–40 akáccal kell körülvenni. Végül azzal zárják jelentésüket, hogy a fenti intézkedéssel az intézetben ezentúl rend és fegyelem fog uralkodni.

A testnevelés fejlesztésének kezdeti időszakában méltó elismeréssel tartozunk Papp Istvánnak, aki önzetlen munkájával elősegítette, hogy a testnevelés mint tantárgy Szabadkán kivívja helyét és megbecsülését. Nem egy ízben kifejti véleményét a testnevelés kivételes jelentőségéről. Hadd idézzük most egyik beadványának kezdő sorait[6]: „ A tornászat, jelen fejlődés viszonyai között hogy míly kiváló helyet foglalt, jelzi azon lépés mellyel legközelebb mint országos intézmény egyletté alakult, de kitünteti annak szükségességét a magas kormány ez

érdembeni kegyes határozata mely szerint az intézeteknél kötelező tantárgyul vétetett fel."

Ennélfogva elégedetlenségét fejezi ki amiatt, hogy a gimnáziumban ez ideig nem nyílt meg a „téli tornaiskola". Ha másként nem, akár bérelt helyiségben kell lebonyolítani a téli oktatást. Siker csak így érhető el, mivel a nyári oktatási időszak alig három hónap és a kedvezőtlen időjárás miatt e rövid idő is kihasználatlan marad a téli helyiség híján.

A Városi Tanács 1871. máj. 25-én és 26-án megtartott közgyűlésén olyan határozatot hoz,[7] hogy a testnevelés téli oktatása már az 1871/72. tanévtől egy erre alkalmas kibérelt helyiségben bonyolódjék le, de egyidejűleg szem előtt tartja „az állandó téli torna iskola" építését is. Minthogy ily módon a testnevelő oktató munkája egész évre kiterjed, fizetését 400 Ft-ról felemelik 600 Ft-ra.

A téli „testgyakorolda" ügye azonban ezután is évről évre megoldatlan maradt. A tanács ezt azzal magyarázza,[8] hogy a célnak megfelelő helyiséget eddig nem sikerült kibérelni, viszont a költségvetés keretébe egyéb okokból kifolyólag nem férhetett bele az iskola udvarába építendő testnevelőterem.

Közben Papp István megelégelte a dolgot és visszavonul a testnevelői állásából.

1876. febr. 10-én Jámbor Pál (írói nevén Hiador) igazgató aláírásával hosszabb jelentést olvashatunk a főgimnázium tanári karának üléséről,[9] amelyen csak testneveléssel kapcsolatos kérdések szerepelnek. A tanári kar egybehangzó véleménye szerint az új „tornamestert" a gimnázium tanárai köréből kell kijelölni, ha netán nem pályázna megfelelő egyén. „A tornászat czélja ugyanis egyfelől a test fejlesztését a szellem képzésével párhuzamban vezetni s eszközölni, hogy ép és erős testben ép és erős lélek lakjék, másfelől pedig az ifjúságot fegyelem, – rendhez szoktatni s arra megtanítani, már pedig csak erre azok képesek első helyen, kik az ifjaikkal folytonosan érintkeznek s azokat egyenkint és fejenkint ismerik" – olvasható a jelentésben.

Mivel megfelelő pályázó nem jelentkezett, a Városi Tanács úgy határozott, hogy a „tornamesteri" állásra Mérei Ágost és Sziebenburger Károly tanárokat választja meg.[10] A testnevelés terén mindkettő gyakorlott oktató. Így Sziebenburger Károly azelőtt a modori tanítóképzőben nemcsak a növendékeket, hanem a nyári vakáció póttanfolyamán a tanítókat is testnevelésre oktatta, mégpedig *„módszeres eljárása a legszebb sikert eredményezte."*

A Szabadkai Történelmi Levéltárban megtalálható a „téli torna-oskola" tervezete is.[11] A Tóth Mihály városi építészmérnök által 1875-ben készített tervrajznak érdekessége az, hogy az emeleti rész egyben rajzteremként is szolgálhatna. Fejtörést okozó gond eggyel kevesebb lenne, ám a város képtelen csaknem tízezer forintot rááldozni. Így Szigethi Benedek Gyula, az új testnevelő tanár csak megismételheti elődjeinek óhaját a testnevelési helyiséggel kapcsolatban. De kérelmében[12] annyira állhatatos, hogy a tanács végül elfogadja ajánlatát: a gőzfürdő melletti Weinhut-féle házban Szigethi Benedek a magán vívóórák mellett télen rendes testnevelési órákat is tarthat, de azzal a feltétellel, hogy a növendékek az ő felügyelete alatt vonulnak a testnevelési helyiségbe.

Hogy Szigethi Benedek Gyula óhaja 1884-ben teljesülhetett, részben elismert szaktudásának is tulajdonítható. Többször rámutat a testnevelési helyiség hiányára, amely a nevelés szempontjából csak káros következménnyel járhat; viszont a növendékeknek „télen egyedül a tornában van megadva a lehetőség a szabad és hasznos mozgásra."

Lelkiismeretesen végzi feladatát, munkájáról igen gyakran hallhatunk a korabeli lapokban. Így a *Szabadka* 1886. ápr. 4-i számából arról értesülhetünk, hogy Benedek Gyula a főgimnázium testnevelési udvarában 6–12 éves lányok számára gimnasztikai tanfolyamot nyitott. Tanítási idő du. 5-től 6 óráig; az előfizetési díj havonként két forint. – A lap 1886. máj. 16-i száma a *Különfélék* rovatban már bővebben tudósít az eseményről. Megtudhatjuk, hogy a tanfolyamok kedden, csütörtökön és szombaton folytak. Majd a lap hozzáfűzi: „Alig szükséges különösen rámutatni, hogy míly nagy szüksége van iskolába járó leányainknak arra, hogy a fárasztó szellemi munkálkodás után a testet szabályszerű mozgás és erőfejlesztés által megedzeni törekedjünk."

A testnevelés tehát fokozatosan tért hódít a köztudatban is. A szabadkai Achilles Sport Egylet megalakítása (1888. ápr. 21-én) pedig teljes egészében forradalmasítja Szabadka testnevelési életét.

Időközben Benedek Gyula fegyelmi okokból „állásából elmozdíttatott".

A nagy hírű Vermes Lajos 1893. szept. 5-én viszont arról értesíti a Városi Tanácsot, hogy a főgimnáziumnál elfoglalt „tornatanítói" állásáról lemond.[13] Elhatározását azzal indokolja a százhúsz oklevél, kétszázötven érem, százhetvenegyen babérkoszorú és számtalan serleg stb. tulajdonosa, hogy az iskola testnevelési felszerelése egészen kezdetleges és jórészt használhatatlan, a helyiség pedig egyenesen veszélyes az egészségre. A testnevelési eszközöket, költségeket háromévi itt-tartózkodása alatt sem sikerült beszerezni. Márpedig korszerű oktatási eszközök híján a „nagy felelősséggel járó tananyag" el nem végezhető.

Az igazság az, hogy dr. Vermes Lajos közben nagyon szerteágazó munkát végzett a gimnázium négy falán kívül és amely őt őszintén szólva jobban is vonzotta. De az iskolában végzett munkája így is elvitathatatlan, hiszen nagy tapasztalatával, európaiasságával szuggesztív erővel hatott növendékeire. Hosszú idő után is példaképe maradt az egyetemes szabadkai sporttörténetnek.

A gimnázium testnevelésének igazi fellendítése azonban Matkovich Miklós nevéhez fűződik. Vermes Lajos távozása után kerül az intézményhez, és a mostoha viszonyok ellenére is tanítványaival országos hírű eredményeket ér el. Tudnillik ekkortájt már rendszeresen megrendezik a középiskolások országos testnevelési versenyét. Matkovich Miklós egy későbbi (1901) terjedelmes beadványából megtudhatjuk, milyen eredményekkel is dicsekedhet addigi munkája során.[14]

A szabadkai gimnáziumhoz 1893 szeptemberében került, és már a kezdet kezdetén rendkívüli komolysággal készíti fel növendékeit. Az eredmény már 1894-ben Szegeden megmutatkozik: a kerületi testnevelési versenyen tanítványai nyerik a legtöbb érmet. Ez nagy önbizalmat és megbecsülést hozott számára, egyúttal meghozta munkakedvét is. A következő évben Debrecenben megtartott kerületi testnevelési versenyen az összesen három aranyéremből kettőt, ezenkívül négy ezüst- és két bronzérmet nyertek növendékei. Az 1896-ban Budapesten

megtartott millenniumi országos testnevelési ünnepélyen Matkovich tanulói két arany-, nyolc ezüst- és három bronzérmet nyertek, összesítésben ismét első helyen végeztek. Az elért sikerért a császár a helyszínen fogadta Matkovichot és kézszorítással elismerését fejezte ki, majd pár szót is váltott vele. Az 1898-ban Szabadkán megrendezett kerületi verseny Matkovich szervezésében folyt le, amelyen tanítványai ismét remekeltek: egy arany-, négy ezüst-, három bronzéremmel és három díszoklevéllel tarsolyukban bizakodva várhatták az 1901. évi budapesti országos testnevelési versenyt. Itt az ország 83 középiskolai tanintézete vett részt és a vallás- és közoktatásügyi miniszter által első ízben kitűzött vándordíjat – a vándorzászlót – éppen a szabadkai gimnázium hozta el azáltal, hogy az eddigiek során – e versenyt is beleértve – az intézet 31 tanulója összesen huszonkilenc éremmel és három oklevéllel öregbítette Szabadka hírnevét.

Matkovich Miklós „tornatanítót", az elért eredmények alapján a minisztérium 1901. dec. 4-én felmenti a tanári vizsga alól és középiskolai tanításra szóló oklevelet adományoz neki. Ám a nyolcgyermekes családapának ennek ellenére továbbra is a legkisebb fizetése van, amelyet alábbi folyamodványának néhány sora is bizonyít:[15] „Az összes gymn. tanárok között én nekem van a legtöbb órám 32 óra, de a fizetésem kevesebb egy elemi tanítónál is, pedig jól tudjuk azt, hogy egy testülethez tartozóknak lehetőleg együttesen kell hogy tartsanak, pedig ez lehetetlen annyival is inkább, mert egy harmad rész a fizetésem, mint az egyes tanároké."

Habár csak lassan rendeződik Matkovich anyagi helyzete, ez mégsem akadályozhatja további lelkiismeretes munkájában.

Időközben nagy eseménynek lehetett szemtanúja a város lakossága: felépült az új főgimnázium épülete. A századfordulón végre megoldódik tehát a testnevelési terem több évtizedes kérdése is.

Mellékletünkben (B) hozzuk az új főgimnázium testnevelési leltárát, amelynek összehasonlítása a mai felszereléssel különösen érdekesnek ígérkezik.

Matkovich az országos versenyekre általában Palicson készítette fel tanulóit. Ilyenkor különösen Toncs Gusztáv helyettes igazgató szorgoskodott a tanácsnál a költségek fedezése ügyében.[16] Főleg a fuvardíj került pénzbe, hiszen a testnevelési szerek mellett rendszeresen szállították a városi önkéntes tűzoltózenekart is.

Az új főgimnázium létesítésével lezárult a testnevelés fejlődésének első jelentős korszaka. A szabadkai főgimnázium testnevelése a későbbiek során is kiemelkedő helyet foglal el, ám különösen szép sikerekkel dicsekedhet a felszabadulás utáni évektől, ami már egy újabb tanulmány tárgya lehetne.

Jegyzetek

[1] Szabadkai Történelmi Levéltár (a továbbiakban: Levéltár) 5394/polg. 1867

[2] Levéltár 1806/polg. 1866

[3] Levéltár 993/polg. 1868

[4] Levéltár 4943/polg. 1868
[5] Levéltár 1360/polg. 1869
[6] Levéltár 3917/polg. 1871
[7] Uo.
[8] Levéltár 5628/polg. 1874
[9] Levéltár 2083/polg. 1876
[10] Uo.
[11] Levéltár 530/polg. 1875
[12] Levéltár 11442/polg. 1884
[13] Levéltár XII. 698/1903, 15237
[14] Levéltár XII. 698/1903, 11369
[15] Levéltár XII. 698/1903, 07836
[16] Levéltár II. 110/1899

Melléklet

A.

Major Menyhért helyettes igazgató folyamodványa 1866-ban a testgyakorlatnak a főgimnáziumba való bevezetésére:

„Tekintetes Polgármester Úr!

Bekövetkezvén azon idő, melyben a tanuló ifjúságának testi nevelése és kiképzésére oly szükséges testgyakorlatoknak meg kellene kezdetniök, a tanári kar vonatkozván alulírott igazgatóságnak a múlt hónapban az iskolabizottmány elé terjesztett előadására f. évi március hó 26-án tartott tanári rendes tanácskozmányban egyhangúlag szükségesnek vallotta, miszerint a tekintetes községtanácsnak ez ügyben hozott határozatát tudtul venni annál inkább sürgősnek nézi, mennél nagyobb mértékben kívánatosnak lenni ismerte a tanári kar kijelenteni, hogy a testgyakorlási előadásoknak megtartása a mostani helyen, a nevelés és közerkölcsiség szempontjából nem engedtethetvén meg és így ezeknek az iskolai épület udvarára való áthozatala lévén szükséges, a tanári karnak a nevelés érdekében elkerülhetetlen kötelességévé válandik, ez ügyben a tekintetes községtanácsnál a dolog fontosságához és az ifjúságra nézve megbecsülhetetlen befolyásához képest újabb okadatolt és nagymérvű hatásának megfelelő lépéseket tenni.

Minek következtében midőn igazgatói kötelességem szerint a tanári karnak eme kijelentését kifejezni van szerencsém, nem mulaszthatom el a tekintetes Polgármester Urat tisztelettel megkérni, miszerint ez ügyet a városi ifjúság testi kiképeztetésének és nevelésének érdekében beható megfontolására méltatni kegyeskedvén, ismételt tárgyaltatásának mihamarábbi eszközlése végett a t. községtanácsnak ez ügyben legújabban hozott határozatát mennél előbb alulírott igazgatósággal közölni szíveskedjék.

Szabadkán az 1866. évi márciushó 31.én

Major Menyhért
hely. igazgató

B.

Az új főgimnázium testnevelési termének felszerelése 1899-ben, amelynek értéke 2938 korona és 80 fillér (egykori összeírás):

1. Amerikai nyújtó, acélrúddal, 2 vasállvánnyal 4 csavaros
2. 4 pár gyűrűhinta szíjjal
3. 8 db kígyóhorog hozzá
4. 1 db körhinta szíjból (4 ágú) és négy szíjlétra
5. 4 db létra vörös fenyőből, hozzá négy fakeret sinekkel ellátva
6. 8 db mászórúd fenyőből vasalással
7. 4 db vaskar vizszintes létrához
8. 4 db ugrózsámoly disznóbőrrel bevonva
9. 2 db mély ugrási polc (alkalmazható a létrára)
10. 1 db emelhető roham deszka vasalással
11. 2 db lengőkötél
12. 1 db állítható ló tehénbőrrel bevonva
13. 1 db bak, mint előbbi tétel
14. Kápás támfa, állítható 4 pár kápával
15. 1 db korlát a nyári tornahelyiségben a földbe beásva
16. 1 db alacsony korlát 3 méter hosszú, 1,10 magas
17. 2 db korlát különböző magasságban állítható korlát 1 db
18. 2 db lebegő gerenda kettős állvánnyal lap és élre állítható
19. 80 db fabot (bükkfából) 1,10 cm hosszú
20. Fabottartó állvány
21. 2 db labda kosár állvány
22. 1 db gerely állvány vasfejjel
23. 12 db gerely bot vas karikával
24. 6 db kokusz szőnyeg 1,50/1,20 m
25. 1 db nagyobb szekrény a súlyzók elhelyezésére, hát fallal
26. 1 db villás rúd 2,50 hosszú 1 vasvillával
27. 4 db felhúzózsineg csiga és horogszög
28. 80 db bőrlabda, 7 cm átmérőjű
29. 140 db buzogány, 45 cm hosszú 70-80 dk súlyú
30. Ugyanahhoz szekrény
31. 12 db ugró rúd
32. 2 db diskus (2 kg súlyú)
33. 2 db füles lada (1 db 2 kg, 1 db 3 kg)
34. 2 db rugó labda gumi hólyaggal
35. 4 db szaladó nyújtó oszlop csiga szerkezettel a létra vízszintes állításához
36. 2 db acél nyújtó rúd
37. 4 db kampos szög a lebegő gerendák elhelyezésére
38. 12 db kampos szög a kokusz szőnyegek elhelyezésére

(*Oktatás és Nevelés*, 1977. 23. szám)

MOSTARSKI – AZ ÜGYVÉD ÉS ISKOLAIGAZGATÓ

A Vuk és a pacsériak *című írás kapcsán*

Pénovátz Antal értékes írását olvashattuk 1987. november 7-én *Vuk és a pacsériak* címmel a *Magyar Szó* Kilátó c. mellékletének címoldalán. Valóban, csak az igazán beavatott szakmabeliek tudták ez ideig, hogy Jovan Mostarski (Mosztárszky János) pacséri ügyvéd és a későbbi iskolaigazgató kapcsolatban állt Vuk Stefanović Karadžićtyal. Különben nem fordulhatott volna elő az sem, hogy a Szabadkai Történelmi Levéltár járásbírósági hivatali (Bezirksamt) fondjának rendezése közben csak részben figyeltünk fel a szerb nyelvű iskola igazgatójának tényked ésére. Egy 1854-es keltezésű beadvány kapcsán szerzőnknek kételyei támadtak Mostarski személyének azonossága felől, mert cikkét az alábbi sorokkal zárja: „Nincs kizárva ugyan, de nem hinnénk, hogy az iskolaigazgatóként felbukkanó Jovan Mostarski egy egészen más valaki lenne. Ám ki tudja? A kutatást mindenesetre folytatni kell."

E soroktól felvillanyozva láttunk munkához, a járásbírósági hivatal (Bezirksamt) többnyire német gótikus kurzív írással rótt ügyiratainak (kb. 70 doboz) átböngészéséhez. De megérte a néhány órai, inkább levéltárosi ösztönnel végzett kutatás, mert végül is rábukkantunk egy 1854-ből származó másik, perdöntő bizonyítékként kezelhető dokumentumra, melyből félreérthetetlenül kitűnik, hogy a 66 éves Mosztárszky János iskolaigazgató és ügyvéd egy és ugyanazon személy. Mielőtt szó szerint idéznénk a jegyzőkönyvből, és miután már fény derült a rejtélyre (Vuk pacséri levelezője a későbbi iskolaigazgató!), hadd szóljunk néhány sorban a szabadkai levéltár fondjában lelt adat-ról és más idevágó forrásról.

Az 1854. május 24-i keltezésű jegyzőkönyv tanúsága szerint a pacséri görög nem egyesült egyház vádat emelt Mosztárszky János iskolaigazgató ellen, mert makacs módon új szerb nyelvű iskolát akar építtetni, nem pedig a meglevőt bővíteni. Pénz híján esztelenség lenne – mondták – lebontani a szilárd anyagból épült iskolát. Majd beidézték az iskolaigazgatót, aki azonban hiába igyekszik meggyőzni a jelenlevőket az új épület létesítésének előnyéről. Így a bővítési tervrajzokat készítik el. Mostarski nyilatkozata elején közölt életrajzi adatai bizonyítják (Szabadkai Történelmi Levéltár, Bezirksamt 375/1854. A továbbiakban: Levéltár), hogy valóban Vuk pacséri levelezőjéről esik szó: „Ich heisse Johann Mosztarszky, 66 Jahre alt, gr. n. u. Religion, ledig, beeideter Advokat und

Local-Schul Director zu Pacsér" (Mosztárszky Jánosnak hívnak, 66 éves, a görög nem egyesült egyház híve, nőtlen, hites ügyvéd és helybeli pacséri iskolaigazgató). Ekkortájt Jovan Mostarski kemény harcot vív Gregor Petrović községi pénztárossal, egykori tanítóval, aki ismét oktatni szeretne, de erkölcstelen és romlott magatartására felfigyel a zombori kerületi hatóság is és nem teszi lehetővé visszatérését. Talán ilyen megfontolásból: Petrović viselkedése mégiscsak ildomosabb a községi berkekben!

1854-es keltezésű az az ügyirat is, melyben Mostarski felemeli szavát Jovan Isaković pacséri pópa vádaskodásai ellen. S a hatóság is rossz szemmel nézi, hogy a lelkész elégedetlen a szerb ábécéskönyv minisztériumi utasításával és Isaković háttérbe szorítását javasolja. (Levéltár, Bezirksamt 2126/1854). Megfigyeltük, hogy az ügyiratok Mostarski nevét többször az „iskolaigazgató" (Schuldirector) és „ügyvéd" (advocat) szavakkal helyettesítik, ami még inkább alátámasztja a jegyzőkönyvben közölt személyi adatokat. Ám azt is észrevehettük, hogy 1855 novemberében egy dokumentum már „a volt helybeli iskolaigazgató"-ról tesz említést (Levéltár, Bezirksamt 2144/1854), amikor is Mostarski kellemetlenségbe kerül a községgel a szegény sorsú tanulók segélyezésére szánt pénzösszeg felhasználása alkalmával.

Nem az volt a szándékunk, hogy a Jovan Mostarskival kapcsolatos ügyiratokat felsorakoztassuk, hanem a kételyeket kíséreltük meg eloszlatni Vuk pacséri levelezőjének személye körül.

(*Magyar Szó*, 1987. november 21.)

A SZABADKAI KÖZKÖNYVTÁR (1890–1918)

Az 1849. március 4-i birodalmi alkotmány értelmében megalakul a Szerb Vajdaság, s így Szabadka is az önálló tartomány része. Az ún. Bach-korszak (1850–1860) merev, központosításon alapuló, bürokratikus rendszer lévén számos intézkedésével súlyos terhet rótt a lakosságra. Másrészt pozitív megnyilatkozásait is elkönyvelhetjük: jelentős összeget költ városrendezésre, alapítványokra, útépítésre, tanintézetekre s egyéb közművelődési célokra. Szabadkán már 1854-ben felépül a színház, és a meglevő egyesületeken kívül községi könyvtár létesítését is tervezték.

A Bach-rendszer bukását egy néhány éves átmeneti időszak, majd a dualizmus rendszerének több évtizedes (1867–1918) fejlődése követi. A tőkés fejlődés korszakában tömegesen alakulnak a különféle társadalmi egyesületek, hiszen az alkotmányos szabadság bevezetése a társadalmi-politikai élet gyors felélénkülését, a pártpolitikai viszonyok kialakítását eredményezte. Megsokszorozódnak a hitelintézmények, s minden jelentősebb településen bankfiók vagy hitelszövetkezet nyílik. A rohamos fellendüléshez jelentősen hozzájárult a kiegyezés után beáramló külföldi tőke. A gazdasági élet legfontosabb változásaként a vasúthálózat kiépítését, illetve a közlekedés forradalmasítását említhetjük. Az ipari forradalom hulláma csak lassan éri el Szabadkát, a lakosság többsége mezőgazdaságból él. Sokasodnak a megoldatlan, fontos társadalmi kérdések, s a kapitalista fejlődés ellentmondásai nyomán jelentkező munkásmozgalom erősödése városunkban különösen a múlt század végétől jegyezhető. A társadalmi ellentmondásokkal párhuzamosan mégis Szabadka kiépítésének, az oktatás fellendítésének, a művelődési élet erőteljes megnyilatkozásainak lehetünk szemtanúi. Az irodalom, a képző- és zeneművészet terén, valamint néhány tudományágban országos viszonylatban is kiváló eredményekkel dicsekedhetett e soknemzetiségű bácskai város.

Az alábbiakban a szabadkai közkönyvtár megalakításának körülményeit és további fejlődését ismertetjük hiteles források alapján.

Sok évtizeddel a városi közkönyvtár megalakulása előtt már jelentős könyvgyűjteménnyel rendelkezik többek között a ferencesek zárdája, a Polgári Kaszinó és néhány egyesület, a gimnázium, valamint a jómódú magánszemélyek

egész sora.[1] A levéltári forrásokból kitűnik, hogy a könyvtárak létesítésére kifejtett erőfeszítések ekkortájt főként a népnevelés eszméjének szorgos hordozóinál, a pedagógusok berkeiben tapasztalhatók.

1846 őszén Furdek Kelemen gimnáziumi igazgató néhány tanító aláírásával beadványt intéz a Városi Tanácshoz,[2] amelyben a tanodai (iskolai) könyvtár megalakítását szorgalmazza: „Él helybeli tanuló ifjúságunk lelkében is vágy a szellemi műveltség, és tudományok iránt... ám de hasztalan... ha nincs termékenyítő erő, mely azt mozgásba hozza; ha nincs eszköz a már termékenyített csírának folytonos gyarapítására... Bátrak vagyunk a Tekintetes Bel és kül Tanács elébe azon bizalomteljes kérdésünkkel járulni: hogy a helybeli tanuló ifjúság közhasználatára szolgáló, s bölcs belátása szerint intézendő tanodalmi könyvtárat tapasztalt bőkezüségéhez képest alapítani, s föntartani kegyesen méltóztatnék" – olvasható a kérelemben. A városi hatóságok méltányolják az indítványt, s a benyújtott könyvjegyzék alapján kiválasztják a megfelelő könyveket.[3] Közben megtudjuk, hogy a tanodai könyvtár számára az iskolai gondnok szobáját jelölték ki. A Markó Dienes szónoklattanító által beterjesztett gazdag könyvjegyzékből 1847-ben csak húsz könyvet vásárolnak meg az iskola (gimnáziumi) könyvtár számára. Ezek Virág Benedek, Petőfi Sándor, Zrínyi Miklós, a római klasszikusok stb. művei, továbbá a *Világtörténet*, a *Népneveléstan*, a *Természettörténet*, a *Rendszeres rajztan*, a *Szavaló*, valamint a nyelvi és történelmi vonatkozású munkák.

A gimnáziumi választmány egy 1851. évi folyamodványában (amikor a főgimnázium megalakításának lehetősége kerül szóba) többek között Szabadka lakosságának alacsony műveltségére hivatkozik, a könyvtár és a múzeum hiányát hozza fel.[4] A Bach-korszakban azonban már voltak kezdeményezések a községi könyvtár létesítésére. Török János jeles publicista, szerkesztő 1857-ben megküldi a községi tanács címére az általa kiadott *Kelet Népe* című folyóirat egy példányát „(...) az itt majdnem létesítendő községi könyvtár alapjául (...)"[5]

A szabadkai községi tanácsot felvillanyozza Török János felhívása, nemes indítványa. A hatóság arra a megállapításra jut, hogy a lakosság túl keveset áldoz könyvekre „(...) és azért, mit az egyesek nem bírnak, vagy nem akarnak, a testületeknek kell és lehet eszközölniük – és erre a mi városunk is hivatva van, mely a korszerű eszmék felölelése terén aminthogy magának némi nevet vívott ki úgy arra méltó is: hogy egyik az elsők közt fogja fel a községi könyvtárak korszerűségét és szükségét, nem csak az érdeklett irodalom, de leginkább azon műveltség érdekében, melyet saját fiainak s gyermekeinek jövő boldogsága tekintetében szeretnénk biztosítani... kezdjünk tehát hozzá habár a legkisebb alappal is, évenként áldozván valamit e czélra, s néhány évek alatt (...) e szellemi táplálékra gondoskodásunk is meghozza annak idejében a maga gyümölcsét." Végül a tanács azzal viszonozza Török János szívességét és figyelmét, hogy „(...) őt az alakítandó községi könyvtár egyik indító okául hirdet"-heti.

Török János (1809–1874) tehát a szabadkai községi könyvtár megalakításának egyik kezdeményezője, akit az Akadémia levelező, valamint több belés külföldi tudományos társulat tagjaként gazdasági és történetíróként, valamint több alap (*Magyar Gazda és Műipar*, *Magyar Sajtó*, *Pesti Hírnök* stb.) megindítójaként tartanak számon.[6]

Itt jegyezzük meg, hogy a város lakossága közkönyvtár híján is olvashatott könyvet, hiszen működtek már kölcsönkönyvtárak. A Bach-korszakban, 1853-tól Oblath Leo könyvkereskedésében, majd 1877-től Székely Simon üzletében nyílt kölcsönkönyvtár.[7] Másrészt, egy időszakban, az olvasók rendelkezésére állt egyebek között a Polgári és a Nemzeti Kaszinó, az Olvasókör, az Iparos Egylet, a Szerb Olvasókör (Srpska čitaonica), a Népkör könyvtára is.

Schiessler Gyula főelemi tanigazgató 1862 elején a Városi Tanácshoz intézett kérelmében többek között a célszerű népnevelés fontosságára hívja fel a figyelmet. De hogy az addig elért eredmények még inkább kifejezésre jussanak, jó könyvek társaságát kell keresni, könyvtárakat kell létesíteni. Ilyen célok vezérelték a főelemi iskola tanítóit, akik többnyire adakozás útján 1859-től kezdve gyarapítják könyvtárukat, s 1862-ben a tanítói könyvtár állománya mintegy 100 kötet.[8] Ekkortájt már a szabadkai börtön is büszkélkedhet könyvtárral.[9] Az olvasni tudó fegyencek rendszeres könyvolvasása kötelező. A felügyelő lelkészek nemcsak a rabok egészsége és lelkiállapota iránt tudakozódnak, hanem a kikölcsönzött könyv tartalmát is számon kérik. Hiszen a könyvek megakadályozhatják a lélek erkölcsi romlását – állítja a főügyész.

A Belügyminisztérium az 1870-es évektől egyre nagyobb nyomatékkal hirdeti, hogy a „(...) műveltségnek a nép között leendő terjesztésére egyik legbiztosabb eszköz és mód a helyesen szervezett iskolai könyvtárak felállítása".[10] Felhívja az állami és az egyházi hatóságokat, hogy karolják fel az ügyet. Czirfusz Ferenc, Bács-Bodrog megye tanfelügyelője 1877. április 26-i körözvényében kiemeli,[11] hogy a jó népiskolákkal megvethetjük ugyan a népnevelés és -oktatás alapját, de ez még nem minden. Az iskola falain kívül figyelemmel kell kísérni a nép művelődését, „különösen vigyázván arra, hogy a nép lelke ne az úgynevezett ponyvairodalom termékeiből táplálkozzék, mely józan gondolkozását elfojtja, szívét megmérgezi, hanem oly jó irányú népies olvasmányokból, melyek értelmét fejlesztik, életczéljaiban elősegítik és szívét lelkét nemesítik" – hangzik a tanfelügyelő utasítása, majd arra kéri a községi elöljáróságot, a Városi Tanácsot és az iskolaszéket, hogy tegyen meg mindent a nép- és iskolakönyvtárak létrehozásáért. Számos példa igazolja már, bizonygatja, hogy egy lelkes pap, jegyző, bíró, tanító egészen átalakította a községet. Csekély áldozattal célt lehetne érni. Egyesek kocsmai adóssága több, mint amennyi e nemes cél elérésére szükséges. Azután nagy lelki boldogsággal töltene el mindenkit az, ha a népet vasár- és ünnepnapok délutánjain vagy a tél esti óráiban „egy e czélra felfogadott házban az ő felfogásához mért könyvek vagy gazdasági folyóiratok mellett találhatnánk" – állapítja meg Czirfusz Ferenc.

Iványi István tanár megjelenésével (1875) nagy fordulat áll be a szabadkai művelődési életben. Gimnáziumi tanári működése mellett egyben a Nemzeti Kaszinó könyvtárosa és választmányi tagja. Hallatlan szorgalommal és lelkiismeretes munkával újjáteremti a gimnázium tanári és ifjúsági, valamint a Nemzeti Kaszinó könyvtárát.[12] „A közkönyvtár eszméjét már 1880-ban kezdtem a kaszinóban megpendíteni, s ezt a társaskörök könyveinek egyesítésével véltem létesíthetni. Ezen terv persze visszhangra nem talált. Később, 1885-ben a város hatósága által hivatalos úton és aláírásokkal igyekeztem tervemnek híveket

szerezni. Magánúton és újságokban folyton agitáltam tervem mellett. Nem egyszer gúnyt, szánalmas mosolyt, sőt gyanúsítást is kellett zsebre raknom, ami nem egyszer elcsüggesztett. A Városi Tanácsban némi jóakarattal találkoztam ugyan, de az akkori főjegyző: Kuluncsics Joszo egyáltalán nem pártolta az ügyet. A Városi Tanács mégis néhány száz forint évi segélyt szavazott meg, de én – hivatalos megbízást nem kapván – ezen összeget át nem vehettem" – írja Iványi visszaemlékezéseiben.[13] Egyéb adatait is megerősíti pl. a *Közkönyvtár Egyesület Évkönyve*, a közkönyvtár történetéről közreadott írás.[14]

Mielőtt tovább kísérnénk Szabadka monográfiaírójának a visszaemlékezéseit – tekintettel a Városi Könyvtár megalakulásának közelgő századik évfordulójára –, úgy érezzük, nagyobb körültekintéssel kell felgöngyölítenünk e tekintélyes szabadkai intézmény létrejöttének körülményeit.

Az országos statisztikai hivatal 1885 februárjában kimutatást kér a szabadkai nyilvános és magánkönyvtárakról: a legalább ötszáz, illetve ezer kötetből álló gyűjteményekről.[15] Megtudhatjuk, hogy ilyen mennyiségű könyvvel rendelkezett többek között a Polgári Olvasókör, a Nemzeti Kaszinó, a Népkör, a Szerb Olvasókör, valamint Milkó Izidor, Zomborcsevits Vince, Gulu György, Shäffer Mór, Rácz Vilmos, Antunovits Mátyás, Jámbor Pál... A tudás, a könyvek iránti tisztelet jelei egyre kifejezettebb formában jutnak felszínre városunkban!

A *Bácskai Ellenőr* 1885. november 8-i száma *Alakítsunk városi közkönyvtárt!* című írása közadakozásra szólítja fel a lakosságot (mindenféle könyv és nyomtatvány begyűjtésére) és a városi törvényhatóság támogatását kéri a közkönyvtár létesítésére.

Időközben Iványi István tiszteletbeli városi levéltáros kérelmét teljesíti a Városi Tanács és a levéltárban levő jegyzőkönyvek másodpéldányait és fölösleges nyomtatványait a leendő közkönyvtárnak adják át. 1885-ben Iványi néhány helybeli lapban sürgeti a közkönyvtár ügyének megoldását, s úgy látszik, felhívása is mind nagyobb megértésre talál a lakosság körében. Az egyre gyarapodó könyvadományokat a gimnázium tanári könyvtárának tágas helyiségében helyezik el. Iványi 1886. június 20-i beadványában örömmel jelenti: „Közel egy éve annak, hogy városunkban egy messzeható kulturális eszme testet öltött, amennyiben a tek. Tanács tudta és beleegyezésével a gymnas. tágas új könyvtári helyiségében egy leendő városi könyvtár részére könyveket gyűjtögettek... Közadakozás már megvetette az alapot..."[16] A közgyűlés 200 forintot szavazott meg e nemes célra. Ezért Iványi kéri egy állandó közkönyvtári bizottság kinevezését, a polgármesteri és más városi hivatalokban elheverő könyvek és nyomtatványok átadását, a helybeli nyomdák felszólítását, hogy nyomtatványaikból kötelező példányokat adományozzanak a könyvtárnak. A tanács azonban még a kétszáz forint kiutalását is halogatja! Erre Iványi a helyi sajtóban többször kifejti véleményét a közkönyvtár ügyének érdekében, miközben ádáz eszmei harcot folytat a maradisággal szemben. Végül a tanács tudtára adja, hogy a további könyvgyűjtésre és általában a városi közkönyvtár szervezésére magánbuzgalma nem jogosítja fel. Ekkor kéri, hogy őt hivatalosan bízzák meg a közkönyvtár ügyének rendezésével.[17]

A Városi Tanács Iványi újabb beadványait ezután a vallás- és közoktatásügyi bizottsághoz tette át. Fontos megemlíteni tanárunk 1887. december 20-án felterjesztett memorandumát,[18] amelyben többek között a közkönyvtár létesítése érdekében kifejtett eddigi erőfeszítéseket, annak jelentőségét adja elő, valamint a könyvtári bizottság megalakítását javasolja. Különösen figyelmet ébresztenek a hat pontba foglalt vezérelvek, melyek a közkönyvtár szervezésében nyújthatnak útmutatást. Ezekben többek között arról tesz említést, hogy a könyvtári bizottságnak kellene gondoskodnia a rendelkezésre álló pénzösszeg célszerű felhasználásáról, a szükséges könyvvásárlásokról, a leendő közkönyvtár megnyitásának tervezetéről. A megőrzés és a rendezés munkája Iványira hárulna...

Jelentőségére való tekintettel hadd idézzünk a memorandum hatodik pontjából: „6. A közkönyvtár jellege ne egyoldalú legyen, sem kizárólagosan tudományos szakkönyvtár, sem pedig regénykönyvtár ne legyen. Ellenkezőleg legyen az törvényhatósági könyvtár, népkönyvtár és iparkodjék a művelt közönség igényeinek is lehetőleg megfelelni. A könyvtári bizottság teendője lesz ezen általános irányoknak megfelelő műveket kiszemelni és beszerezni. Ilyen a népszerűen írt tudományos munkák, az általános irányú encyclopediák s hasonlók, a mezőgazdasági ipar és a tudomány minden ágára vonatkozó főképen népszerű munkák, a hazai és világtörténelmi munkák, nemzetünk remekírói és bölcseinek munkái, erkölcsnemesítő s tanulságos ifjúsági és népolvasmányok, tisztességes szépirodalmi művek... A bizottság dolga lesz továbbá a m. tud. Akadémiát a közkönyvtár létesítéséről tudósítani, amely azután szabály szerint kiadványait, a régieket valamint a jövőben megjelenőket is állandóan meg fogja küldeni (díjtalanul). Így egyéb társulatokhoz is fordul. A helybeli könyvnyomdákat és szerkesztőket felkéri, hogy nyomtatványaikból s lapjaikból egy egy példányt küldjenek be; így a városi törvényhatóság által kiadott minden nyomtatványból is egy példány félreteendő. Ezekből egy osztály tisztán *helyi érdekű* nyomtatványokból állítható össze.

S ha ilyen és hasonló módon a könyvtári anyag a városra nézve alig érezhető csekélyebb áldozatok árán lassanként annyira megszaporodott, hogy a könyvtár egynéhány év múlva a közhasználatnak megnyittatatik... A kezelő személyzetre pedig elegendőnek tartok egy felügyelőt egy vagy két írnokkal."

A fentiek alapján maradéktalanul következtethetünk Iványi könyvtárszervező képességére, szakmai felkészültségére. De nem hallgathatjuk el, hogy a könyvek nyelvezetének meghatározásakor tanárunk elfogultságáról tesz tanúbizonyságot: nem hangsúlyozza ki a magyar és német nyelvű munkákkal együtt a szerb és horvát (bunyevác) nyelven íródott könyvek fontosságát, megfelelő mennyiségben való beszerzését. Ez elkerülhetetlen, ha a város lakosságának összetételét vesszük szemügyre.

Iványi István memorandumát azonban ez idő tájt a közgyűlés nem vitatja meg, mert fontosabbnak tartja az iskolák és óvodák létesítését. Mondanunk sem kell, mélységesen elkeserítette tanárunkat a hatóság érdektelensége, s belefáradva a hosszú küzdelembe, tanácstalanul állt a történtek előtt. Már-már lemondott tervéről, amikor 1890-ben Milkó Izidor őt újra bátorította és tanácsolta, hogy most „társadalmi úton, egyesület keretében" igyekezzék célját elérni.

Iványi 1890. május 7-én a Nemzeti Kaszinó helyiségében értekezletet hívott össze „egy létesítendő városi könyvtár eszméjének megbeszélésére." A kilenc részvevő Pertich Mihályt értekezleti elnökké választja, s a tagság előkészítő bizottságként egzisztál tovább.

Közben a helyi lapokban mind több hír jelenik meg a közkönyvtár megalakításával kapcsolatban. A *Szabadkai Közlöny* 1890. május 11-i száma *Közkönyvtár* című vezércikkében immár elkerülhetetlennek tartja a művelődési intézmény megalakulását, jóllehet az ország harmadik nagyvárosában kevés hagyománya van a „tudományos foglalkozásnak és a műveltségi postulatumoknak". A *Szabadkai Hírlap* 1890. évi 20. száma *Városi közkönyvtár* címmel hosszabb írást közöl a leendő intézmény könyvállományáról, rendeltetéséről. „Az alakítandó Könyvtár más, mint magyar, természetesen nem lehet. Foglalhat ugyan magában idegen nyelvű műveket, de a túlnyomó elemnek mégiscsak mindvégig a magyar irodalom termékeiből kell kitelni... és csak azon nép boldogul a magyar társadalomban, mely a magyar társadalom eszméit, érzelmeit, s aspirációit szivta magába. E czél elérésében sokat várunk a közkönyvtártól..." – olvasható abban a cikkben, amely híven tükrözi a dualizmus államrendszerének nemzetiségi hitvallását is.

Időközben az előkészítő bizottság a cél megvalósítása érdekében toborozza a város műveltebb néprétegét, s 1890. június 8-án már 34-en jelennek meg a Pest Szálló dísztermében a közkönyvtár létesítésére összehívott értekezleten. Hadd idézzük most a részvevők névsorát: Pertich Mihály értekezleti elnök, Sziebenburger Károly értekezleti jegyző, továbbá: Iványi István, dr. Gulu György, dr. Zomborcsevits Vince, Antunovits Mátyás, dr. Milkó Izidor, Mánich Péter, Váli Béla, dr. Schäffer Mór, Haverda Mátyás, Mérey Ágost, dr. Káplány Antal, Mamuzsich Benedek, Prokes Ignác, Toncs Gusztáv, Grohmann Vilmos, Kosztolányi Árpád, Balás Imre, Malachowszky László, Piller György, dr. Patek, Milkó Henrik, Prokes Mihály, Döntő István, Milassin Ignác, Milassin Illés, Budánovits Antal, Kladek Mihály, Petonszky József, Haraszty Gyula, Palotay Bódog, Resits M., Balog Károly.

Dr. Milkó Izidor hosszasan fejtegeti a könyvtár művelődési jelentőségét és jellegét. Szerinte olyan könyvtárra van szükség, amely a népnek alaptudást nyújt, bővíti tudásszintjét, az iskolázott lakosságnak útmutatást ad a tudomány birodalmában. – Ezután az értekezlet magáévá teszi az indítványt, hogy immár nélkülözhetetlen egy nyilvános jellegű városi könyvtár, mi több: egyesület létesítése, az alapszabályok elkészítése. És a szükséges előmunkálatok lebonyolítására egy 26 tagú könyvtári bizottságot neveznek ki (elnöke Mónich Péter, alelnöke Pertich Mihály), amely majd ősszel, a könyvtár alakuló közgyűlésén számol be munkájáról.

Az értekezlet kétségkívül fordulópont volt a könyvtár létrehozásában, a város művelődési életében. A *Szabadkai Hírlap* 1890. június 15-i száma az eseménnyel kapcsolatban megállapítja: „Oly közkönyvtárt kell itt teremteni, a melyben a műveltség legmagasabb fokán állóktól lefelé egészen a kezdőkig mindenki megtalálja az ő igényeihez megkívántató szellemi kincseket; de ezt nem a társadalom egyik vagy másik rétege, hanem az összes lakosság lesz képes csak megvalósítani."

Mindez természetesen nem valósítható meg olyan hozzáállással, mint amit a fenti lap 1890. évi 20. számában, a leendő könyvtár könyvállományának nyelvezetével kapcsolatosan idéztünk!

Tovább kísérve az eseményeket, megtudtuk, hogy Iványi István 1890. szeptember 21-én elkészítette a közkönyvtár egyesület alapszabályának tervezetét, felolvasta Mánich Péter és dr. Szilasi Fülöp előtt, majd 1890. október 13-án a Kaszinó helyiségében a közgyűlés (amelyen 19 személy vett részt) elfogadja az alapszabályok szövegét.[19] Ezzel *ideiglenes működésre jogosult a könyvtár*, vagyis – a miniszteri rendelet értelmében – egyelőre csakis *ideiglenes megalakulásáról* beszélhetünk.[20]

Az alapszabály érthetetlenül csak 1891 májusában került a Városi Tanács asztalára!A felterjesztett alapokmányt a belügyminiszter nem hagyja jóvá és október 31-én visszaküldi kiegészítésre. A december 8-án megtartott gyűlésen elvégezték a pótlásokat, s Pertich Mihály ideiglenes elnök már december 15-én az alapszabályt (a saját és Iványi aláírásával) ismét eljuttatja a Városi Tanács címére, mire azt a belügyminiszter 1892. január 7-én a szabadkaiak nagy örömére – jóváhagyja.[21]

Hogyan határozza meg a Szabadkai Közkönyvtár Egyesület alapszabálya az egyesület célját?

„Czélja: Szabadkán egy közkönyvtár létesítése szépirodalmi és tudományos munkák, folyóiratok, hírlapok stb. beszerzése, összegyűjtése és ezeknek azután közhasználatra bocsátása által: egyrészt a város összes lakósága közt az általános műveltséget terjeszteni, másrészt a tudományos kutatásokat is megkönnyíteni. E czél elérésére használja egyrészt a tagdíjakat, másrészt az e czélra tartandó felolvasások, hangversenyek stb. jövedelmeit, valamint a pénz és könyvajándékokat."

Iványi István a belügyminiszter döntését lelkesen üdvözli a *Szabadkai Hírlap* 1892. évi 8. számában. Megindul a tagok toborzása, amelyben különösen Milkó Izidor vette ki a részét. A 124 tag aláírása szavatolta már az egyesület létjogosultságát, s a közkönyvtár alakuló közgyűlését 1892. március 6-án, a Nemzeti Kaszinóban megtartják. Pertich Mihály ideiglenes elnök a közgyűlés megnyitójában kiemelte, hogy városunk értelmiségi köreiben már az előző években szélesebb körű mozgalom indult meg a városi közkönyvtár létesítésére, amely a „(...) nálunk eddigelé tespedő szellemi életet feleleveníteni s ezáltal a közművelődés egyik leghatékonyabb tényezőjeként szerepelni lenne hivatva."[22]

Miután Pertich ideiglenes elnök az egyesületet megalakultnak nyilvánítja, kijelölik az egyesület tisztviselőit és a választmányi tagokat. Elnökké dr. Gulu Györgyöt, alelnökké dr. Milkó Izidort, főjegyzővé Grohmann Vilmost, pénztárossá Döntő Istvánt, könyvtárosokká Iványi Istvánt és Balogh Károlyt választják meg. A választmány tagjai lettek: Balás Imre, dr. Balogh Lajos, dr. Békefi Gyula, dr. Blau Géza, dr. Brenner József, Farkas Zsigmond, Frendenberg Zsigmond, id. Frankl István, Geiger A. Mór, dr. Geréb Mihály, dr. Gyorgyevits Szredoje, Haverda Mátyás, Kunetz Ignác, Malachowszky László, Mamusich Lázár, Mamusich Ágoston, Melkay György, Paukovich Andor, Pertich Mihály, Reinitz Márk, dr. Schäffer Mór, Szárits Károly, dr. Szilasi Fülöp, Szigeti József,

Toncs Gusztáv, Váli Gyula, Varga Károly, dr. Vécsei Emil, dr. Vécsei Samu, Vojnits Félix.

Iványi István így emlékszik vissza erre az időszakra: „Én lettem a könyvtáros és az egész ügynek mozgató lelke és intézője. Az aláírt tagok nagyobb része csak társadalmi kényszerből írta oda nevét, nem szívből pártolta a közkönyvtárt. Ezt jól tudtam, de legalább törvényes jogcímet nyertem eszmém valósítására, amely városunk díszére és egy majdan érzett szükségnek kielégítésére lesz hivatva. A jövőtől reméltem az ügy jobbra fordulását és a tagok buzgóságát."[23]

1892. március 17-én megtartották az első választmányi gyűlést, majd az egyesület minden erejét latba veti egy megfelelő helyiség biztosításáért, a könyvgyűjtemény biztonságos elhelyezése érdekében.[24] Az összegyűjtött anyagot ideiglenesen a gimnáziumban őrizték. Közben dr. Gulu György egyesületi elnök kérelméből kitűnik, hogy a Közkönyvtár Egyesület csaknem 200 tagot számlál.[25]

Nagy volt az öröm, amikor 1893 elején a törvényhatósági bizottság az egyesület könyveinek és folyóiratainak elhelyezésére (a gimnázium helyett) a régi törvényszéki épület két helyiségét jelölte ki a működéshez szükséges átalakításokkal, felszereléssel.[26] Nem sokkal később Farkas Zsigmond, a közkönyvtár újonnan választott elnöke évi segélyt kér, ami elé a Városi Tanács immár nem gördít akadályt.[27]

Ezután felgyorsulnak az események. A Közkönyvtár Egyesület minden alkalmat megragad, hogy gyűjteményét gyarapítsa. A könyvek és nyomtatványok mellett a régiségek sem kerülik el figyelmét. A közgyűlés már 1893-ban elvben elfogadja Iványi István előterjesztését (Gohl Ödön indítványát) egy régiségmúzeum megszervezésére is. Könyvtárosunk hírlapi cikkekben és egyéb módon tárja a nyilvánosság elé a közkönyvtár ügyét. Könyvek, lapok és más nyomtatványok, valamint egyéb régiségek begyűjtésére szólítja fel a nyomdákat, lapszerkesztőket és magánszemélyeket, kapcsolatban áll a budapesti antikváriusokkal stb. Annál inkább teszi azt, mert a várostól kapott helyiséget (az egykori törvényszéki épületben, később a Magyar-féle házban) már elkészítették, szerényen felszerelték.[28] Iványi, aki a gimnázium könyvtárát mintaszerűen rendezte be, most nélkülözhetetlen munkát végzett az egyesület anyagának átköltöztetése, rendezése és leltározása alkalmával.

1893 novemberében a közkönyvtár 7 alapító, 110 rendes és 38 pártoló, vagyis összesen 155 tagot jegyzett.[29] A közönség tájékoztatása végett nyilvánosságra hozzák a tagság névsorát. Érdekességként megemlíthetjük az alapító tagokat: Kunetz Ignác, Mamuzsics Félix, Szárics Károly, Vermes Lajos, a Nemzeti Kaszinó, a Kereskedelmi és Iparbank, a Takarékpénztár és Népbank.

Időközben Gohl Ödön gimnáziumi tanárnak kétségkívül nagy érdeme volt abban, hogy olyan közkönyvtárral egybekapcsolt múzeum létesüljön, amely „... természetrajzi, régiség-történeti s különösen Szabadka város múltjára vonatkozó emlékeket és néprajzi tárgyakat..." foglal ekkor magában. A közkönyvtár szintén 1894-ben, pontosabban a december 2-án tartott választmányi gyűlés után egy hétre nyitja meg kapuit a nyilvánosság előtt, miután elfogadták a használati szabályzatát.[30] A megnyitás csendben, minden ünnepélyesség nélkül

történt. Tekintettel a helyiség szűk voltára és a könyvgyűjtemény csekély számára, a közkönyvtár használati szabályzata többek között az alábbiakat tartalmazza: 1. Az egyesületi tagok egy-két kötetet hazavihetnek. 2. Akik nem tagjai az egyesületnek, csak a helyiségben használhatják a könyvtárt. 3. Hírlapok egyes folyóiratok, térképek, értékes művek csak a könyvtárban használhatók. 4. A kiadott könyveket minél előbb, legkésőbb egy hónap múlva vissza kell juttatni. 5. Az a személy, aki a könyveket rongálja vagy elveszíti, megtéríti a kárt. 6. A könyvtár nyitva van szerdán d.u. 2 és 3 és vasárnap 10 és 11 óra között.[31]

A múzeumosztállyal bővült közkönyvtár még nagyobb anyagi kiadásokra kényszerült. A városi segélyből és a tagdíjakból 1893-ban 222 Ft 45 krajcárt, 1894-ben 450 Ft 50 krajcárt fordítottak könyvvásárlásra és könyvkötésre.[32] Ezen összesen 341 munkát vásároltak, a könyvgyűjteményhez javarészt ajándék útján jutottak. Különösen sok könyvvel és nyomtatvánnyal gazdagította a közkönyvtárt a Városi Tanács. Ekkortájt az ajándékozók sorába sorolhatók még többek között az alábbi egyesületek és magánszemélyek: Nemzeti Kaszinó, Népkör, továbbá dr. Milkó Izidor, Iványi István, Lénárd Máté, Vojnics Tivadar, Dr. Schäffer Mór, Malachowszky László, Antunovics István, Birkáss Gyula, Balogh Károly, Bittermann József, Grohmann Vilmos, Furherr Béla, Gohl Ödön, özv. Hidegh Ignácné, Joó Andor, Jámbor Pál, Krécsi György, Milkó Henrik, Melkay György, Milassin-Vukovics Ilka, Völgyi Lajos, Vojnits Imre, dr. Váli Emil, dr. Váli Ernő, dr. Váli Béla, Toncs Gusztáv, Terbe Vince, Sziklay Vilmos, Székely Simon, Szigeti József, Petres János, Sámuel Ferenc, azután néhány gimnáziumi tanuló, a helybeli lapok kiadói és szerkesztői.

A közkönyvtár állományát tekintve – a megnyitás idején – a következő területet ölelte fel: hittudományi és vallási munkák 77 db, bölcsészeti munkák 27 db, világtörténelem 206 db, Magyarország története (politika, régészet, művelődés stb.) 110 db, földrajz (utazás) 94 db, statisztika 61 db, politika és társadalomtudományok 164 db, jogtudomány, igazságügy 78 db, országgyűlések és törvények 148 db, nemzetgazdaság 41 db, természettudomány 59 db, mezőgazdaság és mezőipar 103 db, állattenyésztés és -gyógyítás 23 db, orvosi és egészségtani munkák 23 db, ipar, kiállítások 51 db, művészet 9 db, katonai szakmunkák 33 db, magyar nyelvű szépirodalmi olvasmány 419 db, népi és ifjúsági olvasmányok 38 db, német nyelvű szépirodalom 71 db, idegen nyelvű olvasmányok 19 db, ókori klasszikus irodalom 41 db, irodalomtörténet 67 db, nyelvtudomány és szótárak 43 db, vegyes tartalmú munkák, naptárak, névkönyvek stb. 116 db, iskola és nevelés 37 db, mennyiségtan, pénzintézetek, biztosítás 38 db, Szabadka várost és Bács megyét illető könyvek, lapok és egyéb nyomtatványok stb. 242 db mű. Vagyis az egyesület könyvállománya 2328 db egységből és 1397 műből állt, aminek értéke 2440 Ft volt.[33]

A már Közkönyvtár és Múzeum Egylet elnevezéssel működő intézmény 1897 októberében arról értesül, hogy Jámbor Pál (Hiador) költő örököse, Németh Mária, felkínálta városunknak megvételre a költő könyvtárát.[34] Haverda Mátyás főgimnáziumi igazgató, id. Frankl István és Sziebenburger Károly tanárok átvizsgálják a könyvtárat, jegyzéket készítenek és azt jelentik, hogy a könyvállomány mennyiségileg ugyan jelentékeny, de „részben csonka művekből áll, részben

pedig rendezetlen". Jámbor Pál sokáig volt a szabadkai főgimnázium igazgatója és ennek kapcsán a jelentés így folytatódik: „Ha a tekintetes Tanács mindezek daczára – tekintettel az elhunyt költő hazafiúi, irodalmi és nevelő-oktatói érdemeire – e könyvtár megvásárlását elhatározná s azt mint »Hiador-könyvtárt« kezeltetné, szerény javaslatunk az, hogy ezen könyvtár, ha az elhunyt költő kéziratai is ahhoz csatoltatnak, 400 frtot megér." A Városi Könyvtár természetesen megvásárolja a négyszáznál több könyvet.[35]

Iványi István 1896 októberében tollba mondja kérelmét:[36]

„Tisztelettel alulírott több évi szorgalmas gyűjtés és költséges beszerzések által a tudomány minden szakát felölelő könyvtárat gyűjtöttem össze. Szemem világát elveszítvén sok költség és fáradsággal összegyűjtött könyveim reám nézve hasznavehetetlenekké lettek. Mindezeknél fogva azon ajánlattal lépek a t. tanács elé, hogy könyveim közül azokat, melyek a főgimnáziumi tanári és ifjúsági könyvtárban szükségesek és használhatók, igen jutányos árban átadom a t. tanácsnak, illetve a mondott intézetnek" – írja a neves monográfiaszerző és egyik későbbi kérelméhez csatolja könyveinek jegyzékét.[37] Ezekből azután Sziebenburger Károly és id. Frankl István kiválasztják a megfelelő példányokat. Ennek ellenére a tanács elodázza a kérdés megoldását, s a főleg német nyelvű (és a német irodalmat felölelő) könyvek csak 1898 elején kerülhetnek a főgimnáziumba mintegy 500 forint vételár ellenében.

Iványi István visszaemlékezéseiben vallja, hogy szembaja ellenére a közkönyvtári tevékenységét egy ideig még folytatja, majd 1997 elején érdemeinek elismeréséül „örökös könyvtárosnak" választják meg. Megemlíti ezenkívül, hogy a közkönyvtár könyveiről 1895-ben és 1897-ben jegyzéket készített. „Az utódaim könnyelmű és gondatlan kezelése miatt a közkönyvtár válságba került és azon voltam, hogy a város vegye át egészen. De ezután is mindig én voltam az ügy mozgatója egészen a mai napig és nem engedtem, hogy a közkönyvtár, mely már oly szépen felgyarapodott, a város kezében is elpihenjen. Nem én vagyok oka, ha eddig nem sokat érhettem el" – írja Iványi visszaemlékezéseiben.[38]

1897-ben Fraknói Vilmos püspököt, történetírót nevezik ki a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőjévé. A vallás- és kozoktatásügyi miniszter megküldi „a törvényhatósági, községi felekezeti és egyesületi múzeumok és könyvtárak országos felügyeletének, szervezésének és gyarapításának szabályozásá"-t.[39] E szabályzatból kitűnik, hogy az országos főfelügyelő feladata a törvényhatósági, községi, felekezeti vagy társadalmi javadalmazásból fenntartott múzeumok, képzőművészeti, iparművészeti, régészeti, természetrajzi és néprajzi gyűjtemények, valamint az azokkal kapcsolatos vagy önálló könyvtárak ellenőrzése, tanácsokkal való ellátása és tanulmányozása.

A miniszter gyümölcsöző együttműködésre szólítja fel Szabadka törvényhatóságát. A Közkönyvtár és Múzeum Egylet 1899. március 30-i kérvényében egyebek között előadja, hogy az egyesület az országos felügyelőségtől nagyobb évi segélyt kért, de nem teljesülhetett az óhaja, mert a helyiséghiánnyal küszködő intézmények nem részesülhetnek ilyen támogatásban.[40] A szabadkai egylet igen

nehéz körülmények között teljesítheti „culturalis missióját", s a folyamodvány ekképpen tárja elénk súlyos gondjait: „Mostani helyiségünk ugyanis áll három szobából, mely közül csakis egynek van ablaka, a másik kettőnek nincs; a hátulsó az udvarra nyíló üveges ajtón át kap világosságot, míg a középső a másik két szobából. Ily körülmények között könyvtár helyiségünk oly sötét, miszerint ott a legnapfényesebb időben is nehezen lehet látni, s a könyvtár vezetését csak is a legnagyobb megerőltetésével a szemnek lehet teljesíteni s az avval foglalkozó valósággal a megvakulásnak van kitéve.

Azon felül könyvtár helyiségünk könyveink és múzeumunk számára már most szűknek bizonyult, mit mutat azon körülmény, hogy számos könyvet el sem lehet helyezni, s így a közhasználatnak átadni." Ezután a múzeumosztály gondjairól szól és a válságos helyzet áthidalására tett javaslatokkal zárul a beadvány.

Az előbb említettekhez hadd fűzzük hozzá, hogy 1899 áprilisában a közkönyvtár látogatottsága a következő volt:[41] házi használatra kivettek 62 művet (6 tudományos, 56 szépirodalmi), helybeli használatra 53 művet (7 tudományos, 46 szépirodalmi). De már novemberben – Bibó Bige György jelentése szerint – általában a kétszeresére emelkedett a közkönyvtár látogatottsága.

Közben – 1899 júliusában – a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelősége nevében dr. Fehérpataki László meglátogatta a szabadkai közkönyvtárat és megelegédettségét fejezte ki a látottakkal kapcsolatban.[42] 1900 júliusában még egy említésre méltó esemény történt: megtartotta tisztújító közgyűlését az egyesület. Elnökké Farkas Zsigmondot, könyvtárossá Bibó Bige Györgyöt, helyettes könyvtárossá Balogh Károlyt választották.[43]

A gimnázium ez idő tájt éppen új épületébe költözködik és a Városi Tanács eleget tesz a kérelemnek: átengedi a régi gimnázium néhány bútordarabját az egyesületnek. Bibó Bige György a városi levéltárban elfekvő történelmi értékű tárgyak kiállításának összeállítását indítványozza.[44] A levéltárból 1901 folyamán sok történelmi vonatkozású könyv is átkerül a már rendezettebb körülmények között működő Közkönyvtár és a Múzeum Egyletbe. Farkas Zsigmond elnök és társai azonban továbbra sem nyugszanak. Főként az évi 400 korona pénzsegélyt keveslik. Az elnök 1903 júniusának végén terjedelmes beadványban fordul a közgyűléshez; ebben az évi juttatás felemelését és az egylet helyiségeinek kibővítését stb. kérelmezi.[45] Sok érdekes és nagyon fontos mozzanatra, az intézmény életének mostoha körülményeire tapint rá Farkas Zsigmond. Elmondja, hogy a közkönyvtár háromezer művet tartalmaz ötezernél több kötetben, s a két udvari szoba zsúfolásig megtelt könyvekkel. A nehézségek ellenére az egyletnek tovább kell fejlődnie, gyarapítani könyvállományát „régibb fontosabb művek s az újabb irodalmi termékek beszerzésével." Az egylet összes teendőit két személy látja el. A könyvkiadó – aki rendesen gimnáziumi tanuló – csakis a könyvkiadást végezheti. A többi irodai teendőt a könyvtáros végzi: a könyvek kiadását ellenőrzi, a könyvhasználatot naplózza, magát a könyvtárt rendezi, vezeti a könyvtári naplót, a könyvek törzslapozását. Ezenkívül rendezi a múzeumot, leltározza, törzslapozza, katalogizálja és a levelezéseket lebonyolítja. A munka tetemes részét a hivatalos óráin kívül végzi. Farkas elnök továbbá kéri a gáz bevezetését a könyvtárszobába, az ablakok kijavítását stb. Rámutat arra, hogy a tagdíjból szár-

mazó jövedelem és az évi négyszáz korona városi segély más városokhoz viszonyítva igen csekély.

A Városi Tanács később az egylet segítségére siet, de a Közkönyvtár és Múzeum Egylet berkeiben ezután sem lesz rózsás a helyzet. A múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelősége 1905. július 12-én a Fraknói Vilmos aláírásával ellátott leiratát így kezdi:[46] „Az a sajnálatos körülmény, hogy az 1890-ben, illetve 1896-ban megalakult szabadkai közkönyvtár és múzeum-egylet, mely létezése első éveiben oly eredményes munkásságot fejtett ki, életképességét – jórészt a tagok részvétlensége folytán – szinte végkép elvesztette." A főfelügyelőség most azt óhajtja, hogy az egylet feloszlása után annak könyvtárát és múzeumát a város vegye kezelésbe. Ha ez megtörténik, az állami segélyt természetesen tovább folyósítják. Erre a Városi Tanács 1905 júliusában értesíti a Közkönyvtár és Múzeum Egyletet, hogy „a város közönsége ezen, a város és környékén kulturális központjává fejleszthető intézményt szükség esetére hajlandó a saját kezelésébe átvenni". Farkas Zsigmond elnök 1906. április 6-án közli, hogy az egylet készen áll a város javára minden tulajdonjogáról lemondani és feloszlani.[47] Ez meg is történt 1906 júliusában.[48]

A főfelügyelőség örömmel veszi tudomásul az egylet „városi tulajdonba való átvételét", és röviddel később négyszáz korona könyvtári államsegélyt javasol. Ám adatunk van arról is, hogy Farkas Ferenc színigazgató száz koronát juttat el a Közkönyvtár és Múzeum Egylet címére.[49] Az intézmény 1908-ban már nem részesül állami segélyben. A városi székház építése folytán a hivatalokat nagy szorultságban helyezték el, úgyhogy a közkönyvtár és múzeum is helyiséghiány miatt 1908-ban zárva volt. Időközben az intézmény felügyeletét a város Bölcskei Lajos múzeumőr kezéből Balogh Károly főlevéltárosra bízza,[50] akinek gondos munkája következtében e kilátástalan helyzetbe került „szellemi kincsestár" lassan talpra áll. A főlevéltáros már 1908 novemberében közli, hogy a „régi könyveket", de különösen múzeumi tárgyakat... szakértelemmel eszközölt gondozás-, állandó naponkénti szellőztetéssel stb. lehet csak az enyészettől megóvni."[51] Később tanácsi engedéllyel Budapestre utazik, hogy a helybeli múzeum kezeléséhez és fenntartásához szükséges szakismereteket elsajátítsa, majd 1910 elején elkészíti a közkönyvtár leltárát.[52] Mint tudjuk, Balogh főlevéltáros kivette részét a városi levéltár rendezéséből is és volt annyi ereje, hogy a múzeum mellett a könyvtári állományt áttekintse, gyarapítsa. Évről évre (egészen 1918-ig) nagyszámú fővárosi lapot rendel meg közkönyvtárunk számára,[53] különböző tudományos tárgykörökből. Balogh Károly 1911 novemberében már azt jelenti, hogy megkezdődhet a költözés a városi könyvtár és a múzeum új, a réginél immár tágasabb és célszerűbb helyiségeibe (a Magyar-féle házba), azután pedig a szakszerű berendezkedés. Minthogy ez egy ember erejét jóval felülmúlja, „azért a feladat helyes megoldása szempontjából javaslom, hogy a múzeumtól a közkönyvtár különválasztassék és egy külön erre alkalmas egyén kezelésére bízassék, aki ezen kívül egyszersmind a múzeum és közkönyvtár hivatalos ügyeit is vezetné és az intézetet kifelé képviselné"[54] – indítványozza a főlevéltáros.

Időközben újra napirendre kerül Milkó Izidor jeles író rendkívül értékes magánkönyvtárának átvétele. Adataink szerint a szabadkai író már 1906 decemberében a tanácshoz fordul könyvtárának átengedése végett, hogy gyarapítsa az akkor még hatezer kötetet számláló és feloszlott Közkönyvtár és Múzeum Egylet gyűjteményeit, hiszen a város ezentúl a közönség számára hozzáférhetőbbé kívánja tenni az egylet könyvállományát.[55] Különböző ellenvetések és más nehézségek következtében azonban elodázzák a kérdés megoldását. Bíró Károly polgármester érdeme, hogy az indítványt végleg mégsem vetik el. És hosszú idő után (1917 decemberében) Bíró Károly ismét napirendre tűzi a könyvtár ügyét. „Köztudomású, hogy Szabadka városnak számba vehető könyvtára nincs. Régi vágyam, hogy ennek a kultúra szempontjából nagyon szomorú állapotnak véget vessünk, s olyan nagyszabású közkönyvtárat állíthassunk fel és nyithassunk meg a közönség számára is, a mely okos, céltudatos és szakszerű továbbfejlesztés mellett – ha bizonyos áldozatoktól nem riadunk vissza – rövid időn belül az ország legtekintélyesebb könyvtárai közé lesz sorozható."[56] – olvasható a tanácshoz intézett kérelmében. A már mintegy tizenkétezer kötetet számláló Milkó-féle magánkönyvtár – a szakvélemény szerint – többek között ötvennyolc 1513 és 1592 között kiadott, eredeti művet tartalmaz. De megtalálható a XVII. század kilencvenegy, a XVIII. század elejétől a XIX. század első két évtizedéig terjedő időköz kétszázhét becses és ritka példánya is.

„A régebbi művek között számos könyvet találunk, melyeket kiadóik vagy szerzőik neve és ritkaságuk valóságos múzeumi példányokká emelt. Itt láttunk több könyvet az amsterdami Elzevir, a velencei Aldus, a firenzei Giunta, a párnai Odoni, a párizsi Didot, Wetstein, a Giolito és más híres világcégek kiadványai közül.

A Milkó-könyvtár raritásainak értékét azonban nemcsak régiségük adja meg, hanem külső kiállításuk szépsége... Azonkívül van a gyűjteményben néhány kéziratos mű is a XV., illetve a XVIII. századokból s több kézifestésű könyvtáblákkal ellátott munka, több fakszimile kiadás... Végül még ki kell emelnünk, hogy a könyvtár gazdag a réz- és acélmetszettel és színes képekkel díszített könyvekben... A Milkó-könyvtárban 3430 szerző (van) képviselve 9250 művel mintegy 10 600 kötetben és körülbelül 1400 füzet és folyóirat, igy tehát megállapítottnak tekinthető, hogy a könyvtár a 12 000 kötetet kb. meghaladja."[57] – állítja szakvéleményében Loósz István főgimnáziumi tanár, dr. Pásztory Endre főgimnáziumi tanár és a Nemzeti Casino könyvtárosa, Resch Béla, a kereskedelmi iskola igazgatója és a Néprajzi Múzeum őre, Balogh Károly főlevéltáros, a városi Közkönyvtár felügyelője.

A törvényhatósági bizottság hajlandó e kivételes értékű könyvtárat nyolcvanezer korona értékben megvásárolni és „ezzel egy modern közkönyvtár alapját lefektetni."[58] A hatóság előlegként kifizet ötvenezer koronát, és megbízza Toncs Gusztávot, a kereskedelmi iskola igazgatóját 1918 szeptemberében a közkönyvtár vezetésével. Annál inkább, mert a Milkó-féle könyvtár beillesztése, annak közhasználatba bocsátása különös szakértelmet és készséget igényel. A magánkönyvtár átvételére már a Monarchia összeomlása után igen viszontagságos körülmények között került sor[59] és egészen 1926-ig elhúzódik az ügy. Sajnos

a gyűjtemény tekintélyes részének idővel nyoma veszett, s ezzel pótolhatatlan veszteség érte mindmáig a városi könyvtárat.

Hadd térjünk közben vissza Toncs Gusztávhoz. Már kinevezése előtt a polgármesterhez intézett egyik bizalmas leveléhez csatolja (1918. augusztus 6-án) a közkönyvtár és múzeum szervezésére vonatkozó irányelveit.[60] Nyolc pontban foglalkozik a jövő könyvtárával. Célszerűnek tartja, ha a múzeummal egy szervezetet alkot, amikor egy vezetés alatt működik, mert egymás munkáját kiegészítik. Jellegére nézve tudományterjesztő és népszerűsítő intézet: könyveket gyűjt, kikölcsönöz, előadásokat és tanfolyamokat rendez. A társadalom valamennyi osztályát szem előtt tartja. Az állomány rendezése tudományos elvek alapján történik. A könyvtár fő célja a használat, a gyűjtés csak eszköz. A közkönyvtár eredeti állományához tartozik a Milkó-féle könyvtár, amelyet még ki kell egészíteni a Zomborcsevits-féle könyvtárral és a tanári könyvtár jelentős részével. Ezenkívül más könyvgyűjteményekre is igényt tart a közkönyvtár. Voltaképpen egy egységes könyvtárat kell szervezni – állapítja meg, oly módon, hogy[61] a meglevő állomány alaposan kiselejtezendő. Mivel a közkönyvtár pillanatnyilag rendezetlen, különféle katalógusok és címtárak készítésére van szükség. A szabadkai és a szabadkai vonatkozású munkákat külön kell katalogizálni. Legyen a könyvtár könnyen hozzáférhető, a kikölcsönzést és az olvasóteremben folyó munkát ne akadályozzák fölösleges „alakítások". A közkönyvtárat kiváltképpen a középosztály veszi igénybe... Ki kell elégíteni az alsóbb néposztályok olvasószükségletét is, erre a célra a város külső és belső területén fiókkönyvtárak, kiadóhelyek, kisebb állandó vagy vándorkönyvtárak – lehetőleg az iskolák mellett – állítandók fel" – emeli ki Toncs Gusztáv, majd a közkönyvtári előadások kivételes jelentőségéről szól, amelyeknek a szabad oktatást kell kiegészíteniük és az iskolai munka hatékonyságát fokozniuk, de még a napi kérdésekkel is foglalkozniuk kell. A közkönyvtár a múzeummal való kapcsolaton keresztül teljesedik ki.

Toncs irányelvei már nem válhattak valóra a tönk szélére jutott Osztrák–Magyar Monarchia vidéki városában. Amikor a lakosság már a bizonytalan jövő elé nézett, nagy örömmel és köszönettel fogadja a városi közkönyvtár a néhai Iványi István történetíró hagyatékából származó könyvadományt, amelyet a család 1918 januárjában ajándékozott az intézménynek.[62]

Csak üdvözölhetjük a hatóság és a közkönyvtár felügyelőjének erőfeszítéseit, hogy ilyen válságos időkben, amikor a Monarchia gazdasági bomlása már nyilvánvaló, a városi közkönyvtár átszervezésén, újabb értékes gyűjtemények megszerzésén és leltározásán, a kormányhatósággal való együttműködésen munkálkodik. Az a tény, hogy a világégés idején a közkönyvtár és a múzeum nem zárja be kapuit, feltétlenül közrejátszik abban, hogy az intézmény a rendszerváltozás után is folyamatosan fejlődött.

A mai Városi Könyvtár (Gradska biblioteka) kézikönyvtár- és helyismereti gyűjteménye, de különösen a régi és ritka könyvek gyűjteménye (amelynek gerincét Milkó Izidor író és Zomborcsevits Vince orvos magánkönyvtára alkotja) számos értékes, több világviszonylatban is ritka kiadványt őriz.[63]

1990. május 19-én

Jegyzetek

[1] Blaško H. Vojnić: *Bibliografija većnih knjižica u Subotici 1692–1906. Rukovet*, 1970. 1-2. 128–144

[2] Szabadkai Történelmi Levéltár (a továbbiakban: SzTL) 7. A. 136/polg. 1846.

[3] SzTL. 20. B. 119/aec. 1847.

[4] SzTL. 1790/aec. 1851.

[5] SzTL. 119/Ügyvédi hivatal 1857.

[6] *Magyar lexikon. Az egyetemes ismeretek encyklopaediája.* XV. kötet. Budapest. 1884. 416 –417.

[7] Iványi István: *Szabadka szabad királyi város története* II. Szabadka, 1892. 228. (A továbbiakban: Iványi, II.).

[8] SzTL. 83/aec. 1862.

[9] SzTL , 2587/polg. 1867.

[10] SzTL. 1246/polg. 1877.

[11] SzTL. 3388/polg. 1877.

[12] Iványi István: *Visszaemlékezéseim életem folyására (önéletrajz). Életjel Miniatűrök* 27. 1974. 35. A továbbiakban: Iványi *Visszaemlékezéseim.*

[13] Uo. 39.

[14] A közkönyvtár fejlődésének története. *A Szabadkai Közkönyvtár-Egyesület Évkönyve.* Jelentés az 1892–1894. évekről. Kiadja: Farkas Zsigmond egyesületi elnök. Szabadka. 1895. 3–23 (a továbbiakban: *Évkönyv*).

[15] SzTL. I. 1885/205.

[16] SzTL. 11375/polg. 1886.

[17] SzTL. II. 2/1887. 14221.

[18] SzTL. II. 2/1887.

[19] *Szabadkai Közlöny*. 1890. június 15., 24. szám. *Értesítés, Szabadkai Hírlap*. 1890. június 15., 24. szám. Könyvtár-egyesület.

[20] *Évkönyv*, 9.

[21] Az 1875. május 2-i belügyminiszteri közrendelet értelmében minden egylet megalakulása előtt köteles alapszabály-tervezetét felterjeszteni a kormány hatósághoz. Az egyesület működését ideiglenesen megkezdheti ugyan, de véglegesen csak akkor alakulhat meg, ha alapszabályait a kormányhatóság láttamozza.

[22] *Évkönyv*, 9, SzTL. II., 2/1887.

[23] *Szabadkai Hírlap*, 1892. márc 12., 11. szám.

[24] Iványi: *Visszaemlékezéseim* 40.

[25] SzTL. II. 61/1892.

[26] SzTL, uo.

[27] SzTL. II. 17/1892.

[28] SzTL. X. 32/1893.

[29] *Évkönyv*, 10.

[30] *Szabadkai Hírlap*, 1893. november 5., 45. szám. A közkönyvtár egyesület. 31. *Évkönyv*, 11–12.

[27] *Évkönyv*, 14–15.

[28] *Évkönyv*, 12.

[29] *Évkönyv*, 13–14.

[30] SzTL, II. 228/1897.
[31] Uo. Hiador könyveinek leltára is.
[32] SzTL, II. 53/1897.
[33] SzTL, II. 43/1897.
[34] Iványi: *Visszaemlékezéseim* 41–42.
[35] SzTL, II. 334/1897.
[36] SzTL, II. 70/1899.
[37] *Szabadka és Vidéke*, 1899, máj. 7., 19. szám.
[38] *Szabadka és Vidéke*, 1899. július 23,. 30. szám.
[39] *Szabadka és Vidéke*, 1900. július 8., 27. szám.
[40] SzTL, II. 121/1899.
[41] SzTL, II. 147/1903.
[42] SzTL, II. 79/1915.
[43] SzTL, uo.
[44] SzTL, uo., lásd még: Magyar László: *Adalék a szabadkai múzeum történetéhez. Létünk*, 1978. 5-6. szám. 79. – Magyar László: *Három kincsestár* (Adalékok a szabadkai levéltár, könyvtár és múzeum történetéhez). Életjel, Szabadka, 1985, 54–127.
[45] SzTL, II. 82/1907.
[46] SzTL, uo.
[52] SzTL, II. 143/1908
[53] SzTL, uo.
[54] SzTL, II. 33/1909, I. 46/1911. II. 2/1915, II. 8/1918.
[55] SzTL, II. 247/1911.
[56] Magyar László: *Milkó Izidor magánkönyvtára. Üzenet*, 1980. 1–2. szám, 21.
[57] SzTL, II. 292/1917
[58] SzTL, uo.
[59] SzTL, uo.
[60] SzTL uo. valamint Gubás Ágota: *Porlepte értékek* (Beszélgetés dr. Milkó Auréllal). *Üzenet*, 1985. 7–8. szám 478.
[61] SzTL, II. 292/1917.
[62] SzTL, II. 20/1918.
[63] Gradska biblioteka – Városi Könyvtár *Vodić kroz biblioteku – könyvtári kalauz*. Szerkesztette: Kunkin Zsuzsanna. Subotica, 1988.

(*Sto godina Gradske biblioteke u Subotici*. Gradska biblioteka, 1991)

A SZABADKAI FELSŐ KERESKEDELMI ISKOLA MEGALAPÍTÁSA (1907)

A dualizmus kora Szabadka történetének egyik leggazdagabb s egyben legellentmondásosabb időszaka. A kiegyezést (1867) követő évek felgyorsuló gazdasági fejlődésével szükségessé vált az oktatás korszerűsítése, s az erre irányuló intézkedésekről levéltári és más források állnak rendelkezésünkre. A közoktatás polgári átalakítását az 1868. évi népiskolai törvény alapozta meg, amely liberális szelleműnek mondható, attól eltekintve, hogy rendelkezései sok vonatkozásban nem érvényesültek a gyakorlatban. Ezért később Szabadkán többek között Mijo Mandić és Pajo Kujundžić nagy erőfeszítéseket tettek a nemzetiségek – elsősorban a bunyevácok – nyelvén folyó oktatás szavatolására. Az 1868-ban szentesített törvény bevezette az általános tankötelezettséget, szabályozta a népoktatási intézmények típusait: az elemi népiskolát, a felsőbb népiskolát, az ismétlő iskolát, a polgári iskolát, a tanítóképzőt és még nagyon sok oktatásügyi kérdést foglalt jogi keretbe. Megkezdődött az iskolák újjászervezése, ami már elkerülhetetlen volt, hiszen pl. az 1867/68. tanévben – az ország harmadik legnagyobb városában – a tízezer tanköteles gyermek közül mindössze 2718 látogatta az elemi iskolát. Az oktatási körülmények még 1889-ben is aggasztóak: a kisméretű tantermek túlzsúfoltak, rossz a szellőztetés, a közegészségügyi felvilágosítás kezdetleges. A törvény egy-egy osztályban nyolcvan tanulónál többet nem engedélyez, mégis az átlag: 93-94 növendék. A város területén ekkortájt 43 népiskola működött 82 tanítóval, de csak 32 iskola felszerelése felelt meg a törvényes követelményeknek és a beiskolázás kérdése továbbra sem oldódott meg. Iskolakerttel 23, tornatérrel 30, könyvtárral 7 iskola rendelkezett.[1] A szabadkai hatóságok a tőkés fejlődés alapozó szakaszában, tehát 1890-ig, nem támogatták kellőképpen anyagi eszközökel az iskolaépítést.

A szabadkai népiskolák 1890 és 1918 közötti fejlődése változatos képet mutat. A legnagyobb hangsúlyt most az oktatási körülmények javítására és újabb iskolák építésére helyezték. 1898-ban Szabadkán felállítják Baja, Újvidék és Szabadka városok tanfelügyelőségét, amely további lendületet adott a város oktatásügyének. 1902-ben a tanyai iskolák száma csaknem harminc, de legtöbb „tanodát" 1908 és 1912 között építettek. Sajnos, a kimutatások arról tanúskodnak,

hogy Szabadkán továbbra is sok az írástudatlan: 1900-ban a város 82 122 lakosa közül 35 127 analfabéta, 1910-ben pedig 31 115 írástudatlant jegyeztek (ekkor a város népessége 94 610 fő volt). A statisztikai kimutatás szerint az 1905/6. tanévben a 45 „elemi mindennapi iskola" tanulóinak száma a tanév végén 6897 (3765 fiú és 3132 lány) volt. Nemzetiségi megoszlás: 4419 magyar, 2123 bunyevác, 250 szerb és 105 német. A tanítás 41 iskolában magyar, 2 iskolában szerb és 2 iskolában bunyevác nyelven folyt.[2] Ekkoriban Szabadkán két inasiskolát tartottak nyilván: az általános irányú iparos inasiskolát (1883-ban szervezték meg) és a kereskedő inasiskolát (újjászervezése után 1888-ban nyitották meg).

Szabadka legrégibb középiskolája a gimnázium, amely a legtöbb kutató megállapítása szerint az 1747-ben alapított latin iskolával veszi kezdetét. A gimnázium hosszú fejlődése során döntő szerepet vállalt a fiatal polgári értelmiség megteremtésében. A városi zenedét, mint önálló zene- és énekiskolát 1868-ban szervezték meg, amely mindmáig szintén nagy szerepet játszik nemcsak a város, hanem a térség művelődési életében is. Ugyancsak nagy múltra tekint vissza a szabadkai állami tanítóképző, amelyet a gyakorló elemi iskolával együtt 1871-ben nyitottak meg. Ezzel szemben rövid életű volt az 1910-ben alapított középfokú szakiskola: a Szabadkai Felső Nőipari és Iparművészeti Szakiskola, amely Aczél Henrik festő- és iparművész igazgatósága alatt országos hírű eredményeket mutatott fel. Ennek ellenére a minisztérium módosítja az iskola szervezeti felépítését, a tantervét, és egy alsófokú, szürke szakiskolát hoz létre!

A középfokú iskolák sorában előkelő helyet foglalt el a Szabadkai Kereskedelmi Egyesület támogatásával alapított Felső Kereskedelmi Iskola, amely 1907 szeptemberében nyílt meg.[3] A kereskedelem gyors ütemű fejlődése ugyanis indokolttá tette, hogy az említett középiskola az üzleti élet, a pénzintézetek stb. hivatalnokait képezze ki. 1912 közepéig a főgimnáziumban működött, később az egykori Prokesch-féle házat bérelték ki számára. 1912-ben a Toncs Gusztáv tudós tanár igazgatása alatt működő iskola osztályainak száma: 4, a beírt tanulók létszáma: 105 volt. Az alábbiakban részletesebben, levéltári források alapján tekintjük át a Felső Kereskedelmi Iskola megalakításának körülményeit és további fejlődésének néhány állomását is számba vesszük.

A városi levéltár irataiból kitűnik, hogy Breuer Károly és társai már 1899-ben indítványozták „egy felső kereskedelmi iskola (kereskedelmi akadémia)" felállítását.[4] A figyelemre méltó felterjesztésben többek között az áll, hogy a gyakorlati pályákra való kiképzés szükségessége és fontossága immár vitathatatlan. A vidéki ifjúság számára ez „elsőrendű culturális igény", mert a kereskedelem és ipar fejlődése mind erőteljesebb. S a kenyérkereseti szakismeretek elsajátítása sem megvetendő körülmény. Sajnos, a kormányhatóságok nem támogatták Breuer Károly és társai előterjesztését.

A városi értelmiség azonban nem nyugszik. De még a bácsi lakhelyű Resch Béla tanár is 1906 júniusában terjedelmes kérelemmel fordul dr. Bíró Károly polgármesterhez a Szabadkán létesítendő „felső ipariskola" ügyében.[5] Azzal érvel, hogy az országnak csak két felső ipariskolája van: Budapesten és Kassán. „A szebb jövőbe vetett hitünk is arra int, hogy fokozzuk és terjesszük az ipari szakoktatást, neveljünk művelt iparos osztályt, mert csak akkor tudjuk az

önálló vámterületet igazán hasznunkra fordítani, ha a gazdasági életünkben beálló új rendhez minden zökkenés nélkül alkalmazkodhatunk.

„A technikai tudományok rohamos fejlődése is szükségessé teszi, hogy az iparos pályára készülő fiatalember a kor igényeihez képest iskoláztassék, mert csak így tarthat lépést és fordíthatja hasznára a technika vívmányait. Ha Magyarország ipari állammá akar alakulni, akkor elsősorban művelt munkásosztályra van szüksége. Művelt vezető munkásosztályt elsősorban a gyakorlati és elméleti irányú felső ipari szakiskolák nevelnek az országnak. Míg a gimnáziumok inkább az úrigyerekek iskolája, addig az ipariskolák a munkán megélők iskolája"– állítja Resch tanár. Egyúttal mellékeli a felső ipariskola „tájékoztató tervezeté"-t, amelyben meghatározza a tanintézet célját, a szakosztályokat, a képesítés szakmai előnyeit, a tanulók felvételi feltételeit, a szaktantárgyakat, az iparossegédek továbbképző rendkívüli tanfolyamait stb. Resch Béla a tanintézet célját így határozza meg: „A tervezett felső ipariskola célja és feladata a hazai gyáripar, közlekedési vállalatok, mezőgazdaság számára gépészeket, előmunkásokat, szerelőket, művezetőket, az építőipar részére előmunkásokat, pallérokat és építésvezetőket nevelni, kik idővel a kiszabott gyakorlat mellett önálló iparosokká, kisebb gyárak és ipartelepek vezetőivé, vagy önálló mesterekké lehessenek." Egyébként az intézet tervezete a gépészeti, a fém- és vasipari, az elektrotechnikai, a faipari és az építészeti szakosztályokat öleli fel. Resch tanár indítványával azért foglalkoztunk bővebben, mert a szabadkai hatóságok valójában ekkor tesznek jelentősebb lépéseket egy újabb középfokú iskola felállítására. A törvényhatósági bizottság ugyanis 1906. augusztus 27-i ülésén fontosnak tartja a felső ipariskola megnyitását és utasítja a Városi Tanácsot, hogy intézzen feliratot a minisztériumhoz. S hozzáteszi: „Ennek kapcsán elhatározza a törvényhatósági bizottság, hogy a régóta nagy hiányt képező Kereskedelmi iskolának állami létesítése iránt és a fenti módon lépéseket tesz (...) felkéri a polgármestert, és Dr. Mukics Simon és Varga Károly orsz. képviselőket, hogy a vonatkozó feliratok átnyújtását személyesen eszközölvén a kért intézetek létesítése iránt szóbeli tárgyalásokat is folytassanak." Tehát a városi hatóság a felső ipariskola mellett egyszersmind a felső kereskedelmi iskola létrehozását is szorgalmazza.

A szabadkai hatóságok terjedelmes feliratot intéznek a minisztériumhoz a felső ipariskola és a felső kereskedelmi iskola államköltségen való létesítésével kapcsolatban. E feliratokban – s majd a minisztériumi leiratokban is – nagyon sok érdekes gazdasági mozzanatra derül fény.

A kereskedelmi miniszter – Szabadka kimerítő érvelése ellenére – 1906. november 22-i leiratában nem támogatja a felső ipariskola létesítését. Szerinte az új tanintézet – a város nagyszámú lakossága és kulturális jelentősége ellenére – nem tudna beilleszkedni a helyi ipar keretébe. Megítélése szerint a létesítendő tanintézettel nem fejlődne az ipar, mert a tapasztalat azt mutatja, hogy a felső ipariskolák végzett tanulóinak nagy része a gyáriparban keres alkalmazást, sokkal inkább, mint a kisiparban. Szabadka gyáripara fejletlen, ipara a „kézműipar keretében mozog", s gazdasága elsősorban a földművelésen alapszik.

A Felső Kereskedelmi Iskola felállítása érdekében a szabadkai hatóságok a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez intézték feliratukat. Ebben többek között arról olvashatunk, hogy a szabadkai kereskedelmi iskola létesítése annál inkább indokolt, mert Szabadka nagy kiterjedésű, lakossága számának tekintetében előkelő helyet foglal el és Bács-Bodrog vármegye jelentékeny gazdasági gócpontja. „Hogy azonban az ország e vidékét a rázkódtatástól megóvjuk, szükséges egy elméletileg is képzett modern kereskedelmi, a kereskedelem fontosságát helyesen felmérő, a kereskedelmi viszonylatokban is kellően jártas gazda és ipari osztály megteremtése, a mi csak úgy érhető el, ha a kereskedelmi iskola minél előbb felállíttatik" – áll a feliratban.[6] Még az sem hatotta meg különösképpen a minisztériumot, hogy a város hajlandó az iskola felállítási költségeinek egy részét fedezni. 1907. július 24-i leiratában még azt válaszolja a kormányhatóság, hogy a Felső Kereskedelmi Iskola felállítása itt ez idő szerint nem teljesíthető, mert „(...) a szükségletet kielégítik Szabadka közvetlen szomszédságában Szegeden, más oldalról Zomborban s Újvidéken működő felső kereskedelmi iskolák. De jelenleg országos érdekek sem indokolják ezen iskolák már 40-re emelkedett létszámának szaporítását" – érvel a minisztérium.[7] Ekkor váratlan fordulat következett: a városi törvényhatósági bizottság, a minisztériummal ellentétben, igenis igényt tart a felső kereskedelmi iskola felállítására és azt állítja, hogy a tanintézet „indokolt voltát" legjobban az a körülmény bizonyítja, hogy a Szabadkai Kereskedelmi Egyesület által létesítendő iskola első osztályába – a magas tandíj ellenére – csupán Szabadkáról már eddig is negyvennél több tanuló jelentkezett. De a törvényhatósági bizottság gyorsan hozzáteszi, hogy újabb feliratot intéz a miniszterhez, és ha ő továbbra is ragaszkodik korábbi álláspontjához, akkor a „társadalmi úton létesült iskolának állami segélyezését kérelmezi." Időközben – pontosabban 1907. augusztus 11-én – a szabadkai *Függetlenség* c. napilap terjedelmesebben tájékoztatta a közvéleményt a felső kereskedelmi iskola létesítésének kérdéseiről. *Társadalmi mozgalom. Segítsünk magunkon* címmel arról olvashatunk a lapban, hogy Toncs Gusztáv, Mérey Ágost, Bröder Gyula tanárok és dr. Révész Ernő ügyvéd emlékiratot nyújtott be a Szabadkai Kereskedelmi Egyesülethez a Felső Kereskedelmi Iskola felállítása tárgyában. Az emlékiratban (amelyet a napilap teljes egészében közzétesz) többek között az áll, hogy Szabadkán a nevezett egyesület a legilletékesebb a kereskedelmi iskola kérdésének eldöntésében. Az emlékirat szerzői a következő kérdések kapcsán fejtik ki nézeteiket: „Van-e szükség Szabadkán felső kereskedelmi iskolára? Felállítása mekkora költségbe kerülne? Miben állana tovább fejlődése? Hogyan teremthetnénk állandó fentartási alapot? Az Sz. K. Egyesületnek az intézet felállítása tekintetében mily lépéseket kellene tennie? S végül, a községi jelleg és az állami segély miképen volna megszerezhető?" Majd a kérdésekre válaszolva elmondják, hogy Szabadkán immár nélkülözhetetlen a felső kereskedelmi iskola felállítása. Annál inkább, mert a város nem rendelkezik középfokú kereskedelmi szakintézettel. Továbbá a társadalmi élet „napról-napra mindjobban az ipar és a kereskedelem alapján szervezkedik."A számos kis- és nagykereskedő, a sok iparos és a pénzintézetek hivatalnokai stb. nem szabadkai születésűek, hanem olyan városokból érkeztek ide, ahol kereskedelmi iskola létezik. Azt mondani

sem kell, hogy az ipar és kereskedelem fejlettségével emelkedik a lakosság kulturális színvonala. Másrészt a felső kereskedelmi iskola felállítása különösebb anyagi nehézségbe sem ütközne. Azért, mert az első esztendőben csak egy osztályt kellene felállítani, s a költségek alig néhány ezer koronára rúgnának.A következő években a második és a harmadik osztályt állítanák fel. Az első osztály óráinak száma 32, amiből egy rendes tanárra 17-18 óra esik; így fennmarad még 15 óra, amit az igazgató és kisegítő tanárok láthatnak el óradíjak mellett. A három osztály felállítása után tovább kell fejleszteni az iskolát párhuzamos osztályok létesítésével és különféle tanfolyamok szervezésével. A tanintézetet a tan- és felvételi díjak, azután az önkéntes adományok kamatai és a városi segély biztos anyagi alapokra helyezné. A feliratban ezenkívül arról olvashatunk, hogy a Felső Kereskedelmi Iskola megalakítására a kezdő lépéseket a Szabadkai Kereskedelmi Egyesületnek kell megtennie. Az egyesület erkölcsi kötelessége társulati alapon fenntartani a tanintézetet, amit Szabadka város közönsége évenként megszabott összeggel gyámolítana. Mindaddig, amíg azt végleg községi alapon nem szerveznék meg, amikor aztán – vagy talán már előbb – az állami segély is kieszközölhető lenne. Végül az emlékirat összegezi, milyen intézkedések várnak a Szabadkai Kereskedelmi Egyesületre, hogy a felső kereskedelmi iskola megnyithassa kapuit: 1. Közgyűlési határozatban kimondani, hogy társulati alapon felső kereskedelmi iskolát állít fel s annak ügyeit, míg a tanintézet községivé nem lesz, egy bizottság által gondozza. 2. Kideríteni, hogy Szabadkán „leánykereskedelmi" iskolai tanulókra lehet-e számítani az első évtől kezdve. 3. Megállapítani a tandíj összegét s alkalmas személyt megbízni az előkészítő munkálatok vezetésével, hogy az iskola legkésőbb az 1908/9. tanévben megnyitható legyen. 4. A tanintézet fenntartására gyűjtést eszközölni. 5. Megszerezni a nyilvánossági jogot. 6. Összeköttetésbe lépni Szabadka városának közönségével a községi segély megszerzése, később pedig a községi kötelékbe való felvétel tárgyában.

Az emlékirat végül hangsúlyozza, hogy a legutóbbi miniszteri leiratból sajnos az tűnik ki, hogy az államnak nincs szándékában Szabadkán Felső Kereskedelmi Iskolát felállítani. Viszont a Szabadkai Kereskedelmi Egyesület a kérdést még ilyen helyzetben is megoldhatná...

És valóban, a röviddel később lebonyolított tanácskozáson megtalálták a kiutat, elhárították az akadályt, s a Kereskedelmi Egyesület végre hozzáláthatott a tanintézet felállításához. Az egyesület az 1907. augusztus 2o-án tartott közgyűlésén határozta el, hogy „felső kereskedelmi iskolát állít, a melynek alsó osztályát még szeptember hóban megnyitja."[8] Minthogy a város sikertelen lépéseket tett a minisztériumnál az iskola létrehozására, „(...) gyors intézkedésre volt szükség, egyesületünk az intézetet felállította (...)"– jelenti a Kereskedelmi Egyesület alelnöke és titkára a Városi Tanácsnak. Majd arra kérik a szabadkai hatóságokat, hogy az első tanévtől főgimnáziumi tanárok alkalmazását engedélyezzék, ezenkívül háromezer korona segély megszavazását sürgetik. „Itt bátorkodunk utalni arra, hogy Szabadkán a kereskedői osztály semmiféle magasabb iskolával nem rendelkezik. A midőn ezt társulati úton felállítjuk Szabadka várost egy nagy kiadástól mentjük meg, mert az intézetet előbb-utóbb a városnak kellene feállí-

tani"– állapítják meg befejezésül az egyesület elöljárói. Erre a Városi Tanács eleget tesz a kérelemnek, de hozzáteszi, hogy a háromezer korona összeg csak akkor utalható ki, ha a megalakított felső kereskedelmi iskolát nyilvánossági joggal ruházzák fel.

A Szabadkai Kereskedelmi Egyesület 1907. szeptember eleji beadványából megtudjuk, hogy az általa létesített felső kereskedelmi iskola megnyitását most már csak az alkalmas helyiség hiánya késlelteti. Ekkor a Városi Tanács gyorsan intézkedik: az iskola számára november 1-ig terjedő időre ideiglenesen átengedi a főgimnázium egyik földszinti tantermét. November elején pedig arról határozott, hogy a gimnázium tantermét az 1907/8. tanév végéig bocsátja az egyesület iskolájának rendelkezésére. Tehát látható, hogy a Szabadkai Felső Kereskedelmi Iskola a Raichle J. Ferenc tervezte és az 1899-ben felavatott új főgimnáziumban kezdte meg működését.

Érdemes áttekinteni az újonnan létesített tanintézet három fejezetből és 33 szakaszból álló szervezeti szabályzatát.[9] A Felső Kereskedelmi Iskola célja: „művelt és szakképzett kereskedőket nevelni úgy, amint azt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium által 1895-ben 44001 sz. a. kiadott szervezet megszabja."A tanintézet fölött a tanulmányi és a fegyelmi „főfelügyelet"-et a Vallás- és Közoktatásügyi, illetve a Kereskedelemügyi Minisztérium gyakorolja. „Az általános erkölcsi felügyelet s az intézet vezetése fenntartás s anyagi ellátás tekintetében a Szabadkai Kereskedelmi Egyesület mint alapító és fenntartó testület megbízásából, közvetlenül a felügyelő bizottság feladata, mely tizenkilencz tagból álló" – olvasható a szervezeti szabályzatban. A felügyelő bizottság jogai és kötelességei: az igazgatót választja és megerősítés végett a főigazgatóság útján a minisztériumhoz fölterjeszti; felsőbb jóváhagyással választja a tanári kart és az igazgató javaslata alapján az intézet tanárait előlépteti, valamint megállapítja illetményeit a szolgálati szabályzat alapján; az óradíjas (bejáró) tanárokat az igazgató előterjesztése alapján alkalmazza; pénztárnokot választ; joga van egyes tanórákon jelen lenni, s tapasztalatait az igazgatóval bizalmasan közölni; kérelmezheti a tanárok elleni fegyelmi eljárás megindítását; a tanintézet vagyonát kezeli; határoz minden tandíj ügyében; az intézeti szolgaszemélyzetét – az igazgatóval egyetértve – felfogadja és elbocsátja.

Az igazgató csakis megfelelő képesítésű, már „működő rendes tanár lehet", aki a tanintézet szellemi ügyeinek a vezetője. Tetteiért vagy mulasztásaiért a felsőbb tanhatóságnak és a felügyelő bizottságnak felelős. Az igazgató jogai és kötelességei: a miniszteri, főigazgatói rendeleteket s a felügyelő bizottság határozatait végrehajtja; a tanintézetet igazgatja, a tanári kart vezeti és ellenőrzi; a bizottsági üléseken előterjesztéseket és javaslatokat tesz; felügyel az intézet helyiségeire és fölszerelésére...

A tanintézet tanárai: rendesek, helyettesek és bejárók (óradíjasok). A rendes tanár oklevéllel rendelkezik és állandó alkalmazásban van. Igényli a rendes fizetést, lakbért és nyugdíjat. A helyettes tanár olyan okleveles tanerő lehet, akit csak egy évre alkalmazhatnak, utána megújítható a megbízásuk. A bejáró tanárok okleveles tanerők, s egy-egy rendes vagy rendkívüli tárgy tanítására alkalmazhatók. Megbízásuk szeptember 1-től június 30-áig tart és a következő tanévre megújítható.

A rendes tanulók a következő díjakat fizetik: a) 10 korona felvételi díj, b) 150 korona tandíj, c) 1. korona a tanuló utazási alapjára, d) 2 korona az ifjúsági könyvtárra, e) egy-egy rendkívüli tantárgy tanulásáért egész évre 15 korona, f) 2 korona nyomtatványdíj.

Az intézet vagyona az összes fölszerelésből, leltári tárgyból, pénz- és értékkészletekből áll, amelyek csak az intézet céljaira használhatók fel. A tanintézet vagyona gyarapítható: a) segélyből, b) tandíjból és más illetékekből, c) esetleges adományokból és más jövedelmekből, d) alapítványokból, amelyek rendeltetésüktől el nem idegeníthetőek, végül az összes vagyonrészek esetleges hozadékaiból.

A Szabadkai Felső Kereskedelmi Iskola fenntartására a város évente egy bizonyos segélyösszeggel járult hozzá (1909-től már évi ötezer koronával). Hogy az iskola megnyitása helyénvaló" volt, bizonyítja a tanintézet felügyelő bizottságának 1908. szeptember 30-án a városi hatósághoz iskolasegély kérdésében intézett kérvénye, amelyben a többi között ez áll: „Kérelmünket azzal indokoljuk, hogy a Szabadkai felső kereskedelmi iskola, mely a folyó tanévben már két osztályból áll, a szabadkai kereskedelemnek, tehát a közgazdasági életnek egyik nélkülözhetetlen szükséglete (...) Ennek igazolására utalunk arra, hogy az iskola gyorsan virágzásnak indult; a tanulók a fennálló két osztályba a rendes létszámon fölül főigazgatói engedéllyel is iratkoztak be, úgyhogy a tanítványok száma éppen a maximum, melyen felül már nem emelkedhetik; a jelentkezés pedig a beirattokon fölül oly nagy volt, hogy a be nem fogadott jelentkezőkből körülbelül kitelnék egy párhuzamos alsó osztály, melynek felállítását csak helyiség hiánya miatt kellett elodáznunk. Továbbá a beiratkozottaknak több mint 75%-a szabadkai illetőségű, ami mutatja, hogy iskolánk mindenkor a szabadkai szükséglet betöltésére van hivatva."[10] Másrészt a felső kereskedelmi iskola tanárai immár ismeretterjesztő előadások tartásával is kitűnnek. 1908 novemberében a szegedi iparkamara Szabadkán az iparosok részére előadássorozatot (24 előadást) rendezett,[11] s a szabadkai kereskedelmi iskola tanárai közül Resch Béla az alábbi témakörökből tartott előadásokat: 1. *A gőz és a villamos áram a modern ipar szolgálatában*; 2. *Magyarország iparáról. A fontosabb iparágak ismertetése*; 3. *A vízről*. – Toncs Gusztáv tanár előadásai: 1. *Petőfi* ; 2. *A társadalom berendezése*; 3. *A társadalom élete*. – Kertész Samu tanár dolgozatai: 1. *Hazánk közjoga* (Általános érdekű részek ismertetése); 2. *A munkaadó és alkalmazottainak jogviszonya*; 3. *Az iparosok társadalmi élete*; 4. *A hitel* (különös tekintettel az ipari hitelre).

Amint láttuk, 1908-ban a Felső Kereskedelmi Iskola már a második osztályát, vagyis a „középosztályát" is megnyitotta. S az 1909/10. tanévben a felső (harmadik) osztály befejezésével első ízben tehettek érettségi vizsgát a szabadkai kereskedelmi iskola tanulói.

Az elmondottakhoz kötődik dr. Bíró Károly 1909. július 25-i, a minisztériumhoz intézett felterjesztése, amelyben a többi között arról olvashatunk, hogy a kereskedelmi miniszter még 1907-ben megadta a Felső Kereskedelmi Iskola nyilvánossági jogát. „Ez az iskola azóta fennáll és virágzik, amennyiben immár megnyílik a felső osztálya is s tanulóinak a létszáma a szabályszerű létszámon állandóan felül van (...) Ez az intézet nagyobbára a tandíjakból, továbbá a Szegedi

Kereskedelmi és Iparkamara 500 és Szabadka város 5000 korona segélyéből tartja fenn magát (...)"[12] – jelenti a polgármester. De hozzáteszi, hogy a jövőben a város az iskolát nehezen tudja fenntartani, mert kulturális kiadásai felette nagyok: évi 420 000 koronára rúgnak. Államosítani kellene, de a városnak ezt a kívánságát egyelőre visszautasítja a minisztérium.[13] A következő években mégis nagy változások észlelhetőek a Felső Kereskedelmi Iskola életében: módosítja szervezeti szabályzatát, párhuzamos osztályokat állít fel, női tanfolyamot indít és ötévi főgimnáziumi elhelyezés után a Petőfi utcai új helyiségeibe való átköltöztetéséről határoznak. A Városi Tanács és más közegek anyagi támogatásával fejlődhetett tovább a tanintézet: 1913 szeptemberében a tanulók létszáma már 200, a női tanfolyamon pedig 45 növendéket jegyeztek.[14]

Összegezésként megjegyezhető, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia központi igazgatása a vidéki városok felé tovább lazul, s a minisztériumok a XX. század elejétől egyre nehezebben tartják kordában a Budapesten kívüli térség városi önkormányzatait, s egyúttal nehezebben követhetik az oktatási intézetek és a művelődési intézmények munkáját. A kormányhatóság többször anyagi támogatásban sem részesített kiválóan működő és gazdasági szempontból fontos tanintézeteket. Jelen írásunkban is erről győződhetett meg az olvasó.

A Szabadkai Felső Kereskedelmi Iskola (amelyet az egyik 1912. évi irat „közgazdasági középiskola"-ként is feltüntet)[15] minisztériumi pénz- és erkölcsi segély híján, valamint az elhúzódó bonyodalmak ellenére életképes tanintézet marad. Ezt bizonyítja az a tény, hogy az első világégés idején – 1916-ban – megnyitotta kapuit a Szabadkai Női Felső Kereskedelmi Iskola is. S a Monarchia összeomlása után, 1920-ban Állami Felső Kereskedelmi Iskola néven egyesítették a két iskolát.[16]

Jegyzetek

[1] Szabadkai Történelmi Levéltár (a továbbiakban: Levéltár), 8446/polg. 1889.
[2] Magyar statisztikai közlemények. 31. kötet. Bp. 1913. 132., 190., 191., 220., 221.
[3] Levéltár, II. 104/1906; 18261; II. 154/1909; 13841.
[4] Levéltár, II. 162/1899; 14942.
[5] Levéltár, II. 104/1906; 13203.
[6] Levéltár, II. 104/1906; 18246.
[7] Levéltár, II. 104/1906; 16660.
[8] Levéltár, II. 104/1906; 18261.
[9] Levéltár, II. 104/1906; iktatószám nélkül.
[10] Levéltár, II. 104/1906, 22413.
[11] Levéltár, II. 222/1908, 22465.
[12] Levéltár, II. 154/1909, 13841.
[13] Levéltár, II. 154/1909, 20168.
[14] Levéltár, II. 104/1909, 25574.
[15] Levéltár, II. 104/1909, 24982.
[16] Tóth Lajos: *Szabadka mint iskolaközpont – a múltban és jelenben.* A közép- és felsőoktatás kialakulása. *Létünk.* Évkönyv 1985. Szabadkáról. Újvidék. 1985.

TANYAI ISKOLÁINK

A Szabadkai Történelmi Levéltár csaknem négyezer folyóméternyi iratanyaga között nagy mennyiségű térkép, különféle nyomtatványok, épülettervek stb. is találhatók, amelyek múltunk alaposabb, „szemléletesebb" megismerésének nélkülözhetetlen láncszemei.

A szabadkai tanítóképzés a 18. században veszi kezdetét, majd a tanügy második országos rendezése után, a 19. század elején Sándorban szerb iskolát is alapítottak. Az első tanyai iskolát 1832-ben, Ludas lakossága saját költségén nyitotta meg, és Tolmács Euthim tanítót alkalmazta. – Az 1867. évi kiegyezéssel nagyobb figyelmet fordítanak a tanyai (pusztai) iskolák fejlesztésére, s 1890-ig többek között már Tavankúton, Györgyénben, Ludason (és Ludas-Noszán, valamint Ludas-Bíbicháton) folyhatott tanítás. Immár 18-ra emelkedett a pusztai iskolák száma (17 férfi és egy nő tanító vezetése alatt), de jobbára még mindig bérelt házakban, célszerűtlen és elhanyagolt épületekben oktatják a nebulókat. Ezért a városi hatóságok az 1880-as években elhatározzák, hogy a feltételeknek megfelelő (a képmellékleten látható) tanyai iskolaépületeket építenek. Az 1883-ban Hönsch Dezső építész által tervezett épület 80-90 tanuló befogadására alkalmas tanteremből és két szoba, konyha, kamra helyiségből áll. Hozzátartozik az udvaron szabadon álló épület fészerrel és árnyékszékkel (Szabadkai Történelmi Levéltár, 9757/polg. 1883). – Különben jeles szabadkai építészmérnökök terveztek tanyai iskolaépületeket: Scultety János (a szabadkai színház tervezője) klasszikus, Macskovics Titusz pedig népies (erdélyi) stílusban. Azonban főként a 20. század elejétől már a miniszérium által megküldött egységes tervek alapján épültek a tanyai iskolák. Ennek ellenére a beiskolázás kérdése továbbra is napirenden szerepelt. A városkapitány gyakran jelenthette az iskolaszéknek: „...a tanköteles gyermekek szülőit megidéztem, a körülményekhez képest néhányat mebírságoltam, mind annyit a legszigorúbban megdorgáltam és gyermekeiket az iskolába járatni utasítottam".

(*7 Nap*, 1994. szeptember 21.)

A ZOBNATICAI ZUGISKOLA

Zobnatica történeti dokumentumainak felkutatása közben bukkantunk rá a puszta zugiskolájával kapcsolatos iratokra (Szabadkai Történelmi Levéltár, Közigazgatási Bizottság, III. 292/1909). Csakhamar meggyőződhettünk róla, hogy a zugiskola fogalma régóta ismert vidékünkön. A Pallas Nagy Lexikona (Budapest, 1897. XVI. kötet, 1186. o.) olyan „intézetek"-ként nevezi meg őket, amelyeket a hitfelekezetek, a magánszemélyek és társulatok tartanak fenn, de nem törvényes keretek között. A hatályos magyar törvények gyűjteményének 1868. évi XXXVIII. törvénycikke szabályozza az ily módon létesített iskolákat: „Magán egyének és társulatok is állíthatnak fel elemi és felső népiskolákat, polgári iskolákat és tanító-képezdéket, ha

a.) a magán egyének az általok nyitni szándékolt tanfolyamra oklevéllel képesítvék, vagy azon téren működésük folytán mind a tankerületi iskolai tanács, mind a kormány tudomása szerint közelismerést vívtak ki;

b.) a társulatok a kormánynak eleve bejelentett alapszabályaik szerint kifejezetten e czélra is alakultak.

22 §. Ellenben, ha ezen tanintézetekben a jelen törvény intézkedései meg nem tartatnának, vagy ha a kormány erkölcsi bajoknak jönne tudomására: a tankerületi iskolai tanács útján a vizsgálatot elrendelheti s annak eredményéhez a tanintézetet bezárathatja... felfüggesztheti."

Hadd lássuk ezek után a zobnaticai esetet.

A nagyfényi csendőrőrs 1908. november 19-én jelenti a szabadkai rendőrkapitányságnak, hogy Zobnatica pusztán Szárics Pál szabadkai lakos 73. számú szállásán népiskolát nyitottak. Itt Szentkereszti György őrmester megtudta Imrity Pál bérlőtől, hogy „...az ő és azon környékbeli lakosok önálló elhatározásából Kókai Mihály 33 éves, nős, topolyai lakos, községi iskolában 6 elemi osztályt végzett egyénnel gyermekeiket taníttatják és azért Kókainak minden gyermek után 5 koronát fizetnek és azért ősztől tavaszig volna köteles tanítani s már van is 22 tanítvány 6-8-10 éves gyermekek; Imrity előadása szerint ezen iskolát azért létesítették, mert hozzájuk a hatóságilag fennálló iskola igen messze van. Kókai ugyan a már leírtakat adta elő azzal, hogy ezen iskola fennállására engedély nincsen és arról az érdekelt hatóságnak tudomása nincs, valamint ezen iskolát ő folyó hó 9 ike óta tartja fenn."

Szalay rendőrkapitány intézkedik: beidézi feleit és jegyzőkönyvfelvételre kerül sor. Imrity Pál 53 éves napszámos vallja, hogy díjtalanul engedte át bérleti lakását Kókai Mihály topolyai napszámosnak, aki ott a környékbeli gazdák gyermekeit 5 korona ellenében megtanítja az ábécére, magyar nyelvre, számolásra és imádságra.

Kókai Mihály napszámos Topolyán Ferró János házában lakik. Beismeri, hogy az említett lakáson 1908. november 10-étől fogadja 21 bunyevác ajkú tanítványát Imrity és Sztantics nagyfényi lakosok kérelmére. Az említett összegért 1909. április 24-éig köteles oktatni a 6 elemit végzett „tanító", de aki „...azóta is folyton művelte magát, azért mert vállalkozni gyermekek tanítására." Határozottan állítja, hogy erkölcsi bizonyítványát nyolc napon belül beszerzi a topolyai község elöljáróságán.

Fekete István községi bíró már négy napra rá kiadja az erkölcsi bizonyítványát, de megjegyzi, hogy a háromgyermekes Kókait egyszer már „ingóságok elsikkasztása miatt" egynapi börtönbüntetésre ítélték.

Erre a rendőrfőkapitány a zugiskola ügyét (az összes irattal együtt) Bíró Károly polgármester és iskolaszéki elnök elé terjeszti. A szabadkai községi iskolaszék 1909. március 28-i ülésén kéri a közigazgatási bizottságot, hogy rendelje el a zugiskola megszüntetését. Hasson oda, hogy Zobnaticán mielőbb állami iskolát létesítsenek, hiszen a minisztérium is a tanyai iskolák szaporítását szorgalmazza. Az iskolaszék továbbá hangsúlyozza, hogy ez esetben kétségkívül zugiskolával állunk szemben, mert az 1868. évi törvénytől eltérően a tantárgyakat „...nem minősített magánegyén tanítja és mert sem Kókai Mihály sem az érdekelt szülők a népoktatási törvény... értelmében a fenntartásra a vallás- és közoktatásügyi minisztertől jogosultságot nem kaptak."

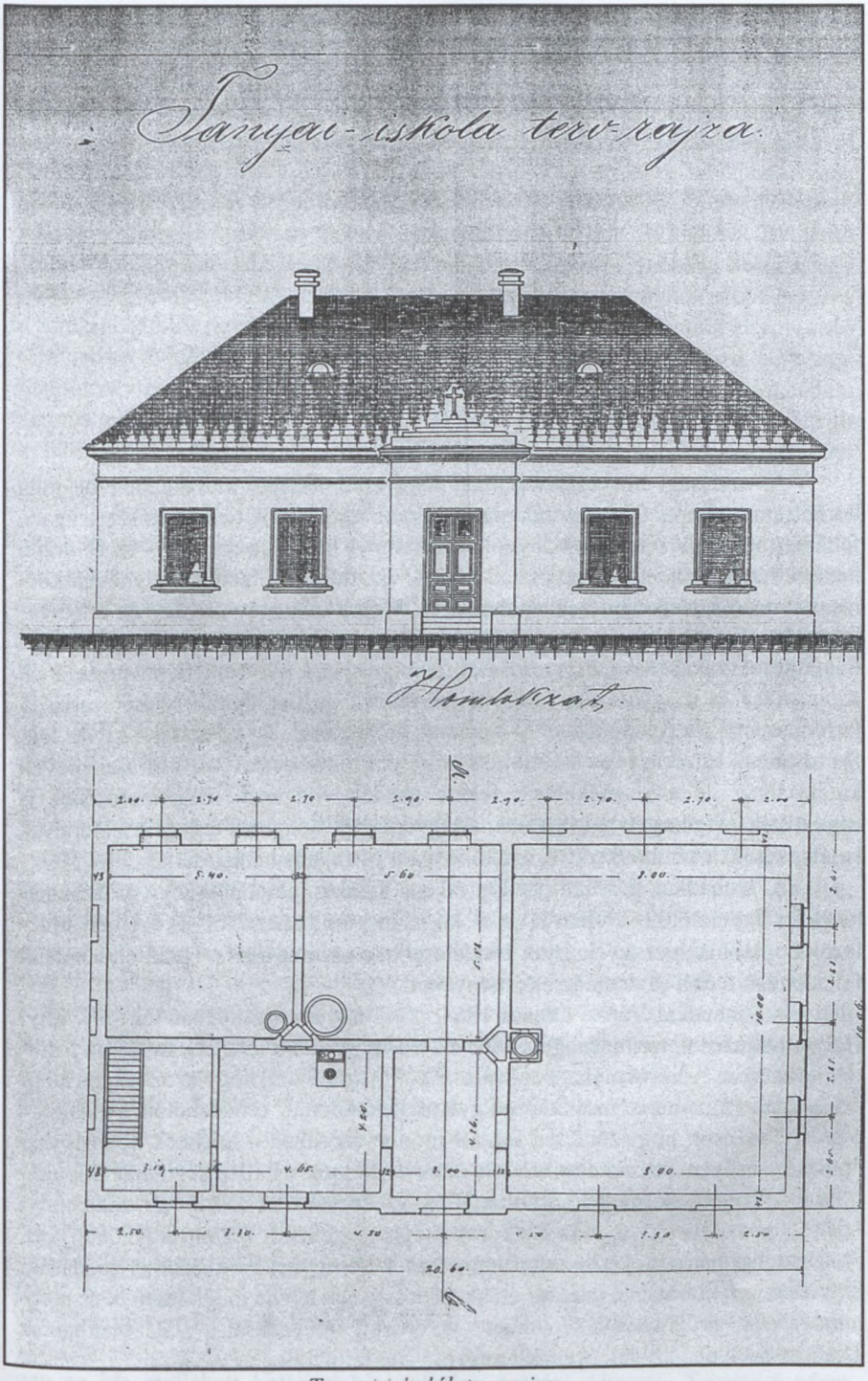
Figyelmet érdemelnek a jegyzőkönyv alábbi sorai is:

„A városi s illetve állami fenntartóval szemben az iskolaállítás kötelezettségének kimondása az 1868. évi XXXVIII. tc. 44. és 47. §-ain alapszik; mert a többször említett tanyai csoportozatnak 203 mindennapi és 59 ismétlő tankötelese mellett egyáltalán nincsen nyilvános iskolája."

Miután a községi iskolaszék jegyzőkönyvéből, valamint a bemutatott ügyiratokból nyilvánvalóan kitűnik, hogy a Szabadkához tartozó Zobnaticán pusztán zugiskola működik, a főispán – mint a közigazgatási bizottság elnöke – 1909. április 13-án elrendeli bezáratását. A véghatározat megjegyzi, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1891. október 23-án kelt rendeletével 10-től 200 koronáig terjedő pénzbüntetéssel (a fizetés megtagadása esetén egynapi börtönnel) sújtja a zugiskolába járó diák szüleit. A főispán egyúttal megparancsolja a Városi Tanácsnak, hogy feltétlenül tartsa szem előtt 1909 folyamán a zobnaticai új állami elemi iskola felépítését és sürgősen intézkedjék a tanítólakás elkészítése ügyében is. S a rendőrfőkapitány 1909. augusztus 12-én jelenti a közigazgatási bizottságnak, hogy a zugiskolát beszüntette.

Az elmondottakból látható, hogy a zobnaticai zugiskola nem egészen egy évig működött és a hatóság meglehetősen szigorúan lépett fel. Ám az is bizonyos (amint Imrity házbérlő megjegyezte): az állami iskola nagy távolsága teszi szükségszerűvé Kókai napszámos kezdeményezését. Ez pedig meggyorsította a főispán határozott intézkedését.

(Magyar Szó, 1987. március 14.)

Tanyai iskolák tervrajza

SÉTATÉRI JULIS ÉS A TÖBBIEK

Adalék vidékünk névtudományához

A vajdasági névkutatás immár némi eredménnyel dicsekedhet, de még korántsem ölelhette fel a névtudomány számos területét. A beható és szerteágazó feltárás többek között tartományunk valamennyi helysége személy- és földrajzi neveire fényt deríthet, hiszen család-, utca-, víz, dűlő- s általában helyneveinkből messzemenő következtetések vonhatók le. Még a tanyanév-, avagy az állatnév-vizsgálat révén is sok száz éves gyökérhajtásra bukkanhatunk, amelyeknek egybegyűjtése, szakszerű rendszerezése és feldolgozása, a nyelvemlék névanyagának azonosítása és magyarázata fokozott mértékben gazdagíthatná soknemzetiségű tartományunk helytörténetét. A névtani dolgozatok és adattárak egyik legfontosabb kútforrása a levéltárak, amelyek különösen a földrajzi nevek kutatásához, de a vezetéknevek felette gazdag világának megismeréséhez is egyedülálló segítséget nyújthatnak. Magyarázatot adhatnak egyes családnevek keletkezésének körülményeire, gyakoriságára és sajátos hangzására.

A szabadkai levéltár gazdag állaga érdekes névtudományi mozzanatra hívja fel figyelmünket a város lelencei kapcsán a múlt század 60-as éveiben, amelyről az alábbiakban igyekszünk részletesebben számot adni.[1] Hadd elevenítsük fel azonban előbb röviden az előzményeket!

A Szabadkai Városi Tanács 1864. végi folyamodványában kéri a Királyi Helytartótanácsot, térítse meg az 1861-62-63-as évekre a lelencek tartására fordított költségeit. A kormányhatóság válaszából megtudható, hogy az országos alapból csupán az „ismeretlen illetőségű gyermekek tápdíjai" rendezhetők, s utasítja a Városi Tanácsot, hogy tüntesse fel, mi módon szorultak e lelencek közhatósági ápolásra, milyen intézkedéseket tett azok szüleinek és illetőségüknek kipuhatolására. Továbbá „megparancsoltatik" a Tanácsnak: terjessze fel valamennyi lelenc keresztlevelét vagy az életkoruk meghatározásáról felvett jegyzőkönyvet. A szabadkai hatóságok alaposan utánanéznek az ügynek, s a számos gazdasági jegyzőkönyv, kimutatás, jelentés elénk tárja egy-egy lelenc meglelésének és megmentésének körülményeit, szokatlan – de eredeti – névadását. Az alábbiakban az 1860-as évek néhány lelencének esetével ismertetjük meg az olvasót.

Sinkovics Mihály helybeli csizmadiamester 1861 decemberében értesíti a hatóságot, hogy útban a hajnali misére a Nagyvendégfogadó (színház épülete) előtt egy csecsemőt talált, majd a városi őrházba vitte. Tanácsnoki utasításra a templomban Nagyvendégfogadói Tamás névre keresztelték. A gazdasági ülés jegyzőkönyvében ekkorájt pedig az áll, hogy Rozemberszky Jakab több társával Szegedről hazafelé jövet Palics közelében egy fiúgyermeket talált, akit még aznap Palicsi András névre megkeresztelte, hogy a kisbabát azután Rolncsek Krisztina dajka a szokásos fizetés és járandóság mellett felfogadja. Benovits Antal városi káplár1862 decemberében előadja, hogy az őrszobába belépve egy pólyás fiúgyermeket talált, azonnal átadta egy ismerős asszonynak szoptatásra és a Strázsai Miklós nevet adták neki. De a téli időszak még számtalan elszomorító történetben bővelkedik: 1862 februárjában Polyákovits Máté háza előtt egy Sándor névre már megkeresztelt pólyásra akadtak, s a dunyhájába rejtett cédula alapján még megállapítható volt hathetes kora, de szüleit sehogyan sem sikerült a hatóságnak kinyomoznia. Most a gazdasági szék Czédula vezetéknévvel ajándékozta meg a csecsemőt, s dajka is akadt gondozására.

Névtudományi szemszögből érdekesnek véljük még feltüntetni az 1860 és 1863 közötti téli időszakban megkeresztelt azon lelencek névsorát, akiknek vezetékneve helyhez, helységhez, tárgyhoz, állathoz stb. kötődik. Ernyősi Katalin, Sarki Alajos, Hidasi Borbála, Havi Julianna, Gombos Marcella, Farkas Eszter, Hajnali Éva, Járdai Lőrinc, Sándori Simon, Kalapos Márta és Márton, Temetői Örzse, Majsai Pál, Erdődi Sebők, Karácsonyi Ádám, Sárosi Gyula, Szél Viktor, Havasi Magdolna, Vörös Ernő.

A téli évszak után hadd lássuk most, milyen családnevek keletkeztek az említett évek egyéb időszakaiban. Milyen körülmények között találtak rá tavasszal a lelencre?

Kranyakin Anna 6. köri lakos 1862 májusában reggel nyolc órakor a Szent Teréz-templomban egy alig pár napos újszülöttet talált, akit Utczai Teréz névre azután meg is kereszteltek, s a dajkálása is megoldódott. Ugyanaznap a Topolyai kapun kívül a gyep szélén mintegy féléves leánygyermeket találtak és Topolyai Katalin névre keresztelték meg. Szaulics József helybeli ácsmester pedig a kora reggeli órákban talált rá egy elhagyott csecsemőre az általa épített új házban; a lelenc az Újházi Dezső nevet kapta. Persze ezek után érthető, miért keresztelték Szerb Albert névre a „Szerb templom sarkán" 1863-ban meglelt kisdedet; az Ivanits-féle malomnál sivalkodót Molnár Ubaldusra; a külvárosi szőlők közti árokban találtat Szőlősi Katalinra; a szabadkai hetivásárra érkező mélykútiak által a gödörben megpillantott síró-rívót Mélkúti Gáborra.

Igen jellemző, egyben fájdalmas Mátits Ábrahám tanácsnok jelentése 1862 márciusában, amelyben többek között az alábbiak olvashatók: „Folyó hó 5-kén reggeli öt órakor Letity Mártony városi cseléd Sebők István háza előtt az élő fán egy kendőbe lógott pólyában burkolt mintegy 4 hetes élő kisded leánygyermeket talált, mellyet azonnal Sebők István feleségének szükség ápolása végett átadott.

Mivel pedig ezen lelencnél semmi jel sem találtatott, a mely a történt keresztelésre vagy névre mutatott volna, ennél fogva az említett Lelenc még az nap az ide mellékelt Lelkészi bizonyítvány szerént Akasztai Friderika névre

kereszteltetett és szoptatásra s ápolásra Bartus Julis Ábrahám Pál nejének 8 k[öri] házában szokott feltételek melett átadatott." Különben a tavasszal talált csecsemőket még a következőképp keresztelték meg: Utczai Franciska, Kuti Celesztina, Tőkési Apollónia, Zombori János (a zombori kapunál talált lelenc), Udvari Teréz, Udvarosy Borbála, Szőlősi Lipót, Miklósi György...

A nyári évszakban is rábukkanhatunk néhány jellemző lelencnévre: Kerti Anna, Sétatéri Julis (a Széchenyi sétatéren talált csecsemő), Kapusi Vince, Czifra Etelka, Lábosi Örzse, Szigeti Miklós...

Végül adósak vagyunk még az 1860 és 1863 közötti évek őszén született lelencek ízes névadásával: Őszi Panna, Deszkásy Mária, Birkási András, Süvegi Tamás, Füzfás Anna, Csatornai Dénes, Kósz Gyula, Szabó Viktor, Kukoriczás István...

A fentiekből tehát többnyire kiviláglik a szabadkai lelencek családnevének megszületése, olykor bizarr mozzanata. Hiszen egészen nagy százalékban a körülmények játszottak közre, de előfordult olyan eset is, hogy a névadást (a vezetéknevet) egy létező személytől kölcsönözték, vették át akkor, ha az az adott pillanatban legjobban megfelelt, vagy inkább a szubjektív tényezők játszottak közre. Így pl. a Szabó András háza mögött elhagyott gyermek később a Szabó Lőrinc, a Szabó Roza által talált gyermek pedig a Szabó Ferenc névre hallgatott. Az is megtörtént, hogy a lelenc a megtaláló keresztnevéről kapta vezetéknevét: Czopkov Fülöp városi káplár talált gyermekét Fülöp Guidóra keresztelték 1863-ban. Ellenben Vertovits Mihály vezetékneve valószínűleg földrajzi névre vezethető vissza: szláv nemzetiségű (?) személy találta meg a Palicsi-tó melletti Vér-tónál.

A szabadkai levéltárban időközben rábukkantunk a „Szabadka sz. kir. város kebelében ápolt ismeretlen származású lelencz gyermekek (...)" névjegyzékére 1852 és 1859 között.[2] Összehasonlításként az 1860-as években keletkezett vezetéknevekkel nyomban megállapítható, hogy a Bach-korszakbeli lelencnevek csak ritkábban kötődnek helyhez és tárgyhoz (Kápolnai Matild, Oszlopi Julianna), a legkevésbé élőlényhez. Nagy hányaduk szláv eredetű (Gribits Liza, Lavenkovits Anna, Andriskova Antal, Rudits Luca, Pertits Ágnes, Simonovits Terézia stb.), esetleg származásra utolsó nevek (Németh Domján, Orosz Viktória). Viszont a magyar foglalkozásnevekkel (Juhász Anna) párhuzamosan szláv eredetűekre is ráakadtunk (Csobanits Liza). De a lelki tulajdonságra, jellemre utaló lelencnevek is fellelhetők mindkét nemzetiségnél (Bujdosó Kálmán – Krijeva József).

A sötét Bach-korszakot követő provizórium korában azonban csak növekszik a lelencek száma, hiszen az új rendszer társadalmi következményei egyéb vonatkozásban is gyorsan megnyilatkoznak. A nincstelenek sorsa ez idő tájt egyrészt az időjárás viszontagságaiból kifolyólag (súlyos aszályos évek stb.) végképp megpecsételődött. S az éhség, a nagy ínség késztette a szabadkai piaci árusokat arra, hogy zavargást, sőt olykor zendülést idézzenek elő. – A lelencek létszámának növekedése a vezetéknevek tarkaságát eredményezi; a társadalmi-gazdasági háttér a névtudományt gazdagíthatja.

Jegyzetek

[1] Szabadkai Történelmi Levéltár (a továbbiakban: Levéltár), Városi Tanács, 423/polg. 1865.

[2] Levéltár, Városi Tanács, 6121/polg. 1864.

(*Magyar Szó*, 1981. június 20.)

A SZABADKAI ESZPERANTÓ MOZGALOM ÉVFORDULÓJÁN

Az 1887-ben Zamenhof lengyel orvos által alkotott nemzetközi mesterséges segédnyelv immár jelentős tényezője a népek közeledésének, a nemzetközi érintkezés megkönnyítésének. Városunk eszperantó mozgalmának hetvenöt, az egyesület fennállásának hatvanöt éves jubileuma kapcsán 1918-cal bezárólag levéltári kutatást végeztünk, s elég bőséges adatokra leltünk, hogy kirajzolódjon előttünk a tagok lelkesedése, a nemes ügyért folytatott szívós munka, az egyesület megalakulásának körülményei...

Ha a nyelvtanítás oldaláról közeledünk a kérdéshez (jóllehet itt sokkal többről van szó), tapasztalhatjuk, hogy az egyre polgárosodó Szabadkán már hagyománya van az idegennyelv-oktatásnak, főként a magánnyelvtanítók jóvoltából. Az egykorú szabadkai sajtóban olykor erre epés megjegyzéseket is olvashatunk az „előkelő réteg" sznobságának rovására. A világ gazdasági vérkeringésébe való teljesebb bekapcsolódás azonban elengedhetetlen követelmények elé állítja a hatóságok művelődési felelőseit: a világnyelvek gondosabb oktatására az iskolákban, illetve a korszerű nyelvtanfolyamok állandósítására. Példaként említhetjük dr. Kanyó Gyula szabadkai káplánt, akinek 1902 végén engedélyezik, hogy olasz nyelvtanfolyamot vezessen hetente háromszor a gimnáziumban,[1] avagy Dietrich Sergei helybeli nyelviskolai igazgatót, aki a Kállay utca 18. alatt a híres Berlitz módszer alapján nyit nyelviskolát a felnőttek számára.[2] Persze, feljegyezhetjük Matkovich Béla felső kereskedelmi iskolai tanár nevét is, aki harminc köztisztviselő nevében 1917 augusztusában így indokolja meg az általa vezetendő német nyelvű Berlitz-tanfolyamot:

„Városunk szerencsés geográfiai fekvésénél fogva abban a helyzetben van, hogy a háború után a Kelet és a Nyugat között megindulandó nagy gazdasági érintkezésbe bekapcsolódjék. Ezen bekapcsolódásnak egyik hathatós eszköze lesz a német nyelvnek az ismerete." S nagy szerepe van Lányi Ernő zeneszerzőnek, hogy a városi zeneiskola nagytermét Matkovich tanár rendelkezésére bocsátják.[3]

Másrészt a főleg neolatin és germán nyelvekből összeállított eszperantó igen gyorsan terjed a munkásság körében is. Szabadkán a század elején érezhető

a mozgalom, jelentős változásra azonban csak 1917-ben kerül sor, amikor megalakul a Magyar Országos Eszperantó Egyesület szabadkai csoportja, illetve a Libereco Grupo Esperantista Szabadka. Itt mondjuk el, hogy közvetlenül az egyesület létrejötte előtt 1917. június 5-én Kónya Lajos és Wekerle József lapszerkesztők, valamint Sátor Vilmosné kérésére átengedik a palicsi Vigadó nagytermét eszperantó gyűlés tartására.[4] Fontos dokumentumként tartjuk számon a csoport 1917. június 8-i alakuló üléséről készült jegyzőkönyvmásolatot. A szabadkai MÁV altisztikör hivatalos helyiségében városunk tizenöt eszperantistája és az altisztikör számos tagja vett részt rajta.[5] Az alapszabály ismertetése után tagfelvételre került sor. A következő személyeket vették fel az egyesületbe: Kónya Lajos és Wekerle József lapszerkesztők, Sátorné Etelka, Zsiga Antal, Roth Béla, Lebovics Pancus, Sefcsics Géza, Ruzman Imre, Krizse Ilonka, Óváry Maca, Darvas Terézia, Dinkovics Irma, Szász Károly és Virág Pál. Ezután az egyesület elnökévé Kónya Lajost, titkárává Wekerle Józsefet, pénztárosává Lebovics Pancust stb. választották meg. Az eszperantó nyelv előadóivá Sátorné Etelkát és Wekerle Józsefet nevezik ki. Ezután egy érdekes mozzanat következett: Szalay Mátyás rendőrfőkapitányt – aki a június 10-én tartott (!) eszperantó összejövetelen a védnökséget elvállalta és az ülésen részt vett – díszelnöknek választják meg. Mivel a megalakult csoport tagjai közül többen nem ismerik a nyelv szerkezetét, az értekezleten úgy döntenek, hogy hetente három órával tanfolyamot indítanak. A csoport jelvényeket árusít, hogy ezáltal is növelje vagyonát. Hosszas megbeszélés tárgya a kör helyiségének kérdése. Végül is egy bizonyos időre még átengedik az altiszti kör épületét.

Nem árt néhány mondatban kitérni az egyesület alapszabályának ismertetésére, jóllehet az a Magyar Országos Esperantó Egyesület 1912 januárjában jóváhagyott másolatán alapszik.[6] A terjedelmes szabályzat harminchat paragrafusból áll, s igen figyelemre méltó gondolatokat rögzít. Az egyesület célja és hivatása alatt (3. §) többek között ez áll: „Tartalmi értékét még azzal is emeli, hogy a modern kor humánus és kulturális törekvéseiben részt vesz olyképpen, hogy az esperanto nyelvnek, mint szellemi nemzetközi érintkező eszköznek terjesztését felhasználja olyan mozgalmak, – mint a béke mozgalom, a nő mozgalom, a munkás és gyermekvédelem, mértékletesség stb. eszméjeinek propagálására és az ilyen eszmék követői között kapcsolatok létesítésére, mivel a törekvések nemzetközi jelentőségűek". A tagok jogai között (11. §) olvasható, hogy a rendes vagy alapító tagok díjmentesen kapják az egyesület hivatalos közlönyét és ugyancsak díjtalan eszperantó nyelvoktatásban részesülnek. A csoportok belső szervezete és működése (18. §) szól az egyesület társas életéről, a kedvezményekről (estélyek, kirándulások, előadások stb.). Az alapszabály a legnagyobb részletességgel kitér a csoport életére és munkaformáira. Az alakuló ülés után néhány nappal Kónya Lajos és Wekerle József hivatalosan is bejelentik az egyesület megalakulását a rendőrkapitányi hivatalnak.

Visszatérve az alakuló közgyűlésre: elgondolkodtató, miért csak tizenöt szabadkai eszperantista vett részt rajta, holott egyes forrásokból tudjuk, hogy városunkban már korábban az eszperantó lap példányaiból nyolcvannál is többet kézbesítettek. Mindent egybevetve kezdetben nem kis nehézséggel küszködött a

mozgalom tábora, ami részben tükröződik az egyesület választmányának 1917. szeptember 8-i kérvényéből: „Városunkban hosszú évek óta több kísérlet próbálkozott azzal, hogy Szabadkán is biztosítsák az esperantizmus jogait. Mind e kísérletek – sajnos – úgyszólván eredménytelenek maradtak. A sikertelenségek azonban semmi csodálkozásra nem adhatnak okot, mert könnyen megtalálhatjuk ennek magyarázatát abban, hogy nálunk nem volt kellőképp biztosítva a megindított mozgalmak sikere... mert hiányoztak az összetartozandóságához elengedhetetlen létfeltételek... E létfeltételek egyik legfontosabb kérdését sikerült megoldanunk... megalakítottuk a szabadkai csoportot, mely lelket lehelt – Szabadkán – a már haldokló eszmékbe."[7] Majd azzal is jobbra fordul az egyesület sorsa, hogy a tagok a Rákóczi utca 20. alatti szálláshelyükről – Lányi Ernő támogatásával – a zeneiskola épületébe költözködhetnek át. A nagy világégések nem béníthatták meg az eszperantó mozgalom munkáját, ügyét Szabadkán sem, hiszen e világnyelv mindenkor a haladó eszmék szócsöve, mindmáig hirdetője.

Jegyzetek

[1] Szabadkai Történelmi Levéltár (a továbbiakban Levéltár) Városi Tanács. II. 319./1902

[2] Levéltár, v. t.. II. 11/1908.

[3] Levéltár, v. t. II. 176/1917.

[4] Levéltár, v. t. XVIII. 19/1917.

[5] Levéltár, 2979/ eln. 1917.

[6] Levéltár, uo.

[7] Levéltár, II. 193/1917.

(*7 Nap*, 1983. március 18., *Velo*, 1990. 3–4. szám.)

„NEM VAGYOK SEM RÉGÉSZ, SEM TÖRTÉNÉSZ...”

Így kezdi vitacikkét a szerző a *Magyar Szó* (Kilátó) február 17-i számában és Szekeres László könyvének ismertetése kapcsán olyan gondolatok foglalkoztatják, amelyekre valószínűleg megannyi vajdasági magyar értelmiségi és átlagember is felfigyelt. Burányi Nándor szorongással figyeli „...az elődeink által ezen a vidéken megalkotott értékek pusztulását...” Kalapis Zoltán szép könyvének, a közelmúltban napvilágot látott *Történelem a föld alatt* című hézagpótló munkájának gondolatébresztő tartalma, illetve a könyvismertető sorai még inkább tenni akarásra serkentik Burányi Nándort: „...úgy gondolom, hogy újra csak meg kellene próbálni az eddiginél szervezettebben, átgondoltabban gondoskodni az itteni magyar (mindenekelőtt a középkori) műemlékekről” – írja. – Töprengése közepette a fő kérdés megoldására néhány okos elgondolással rukkol elő, mert – ahogyan Kalapis Zoltán is már megállapította – „... történelmi tudatunk kilúgozott, szétmállott állapotban van” és a műemlékek védelme érdekében mielőbb cselekedni kell. S most ideillik Szekeres László könyvismertetőjének egyik alapgondolata: „...a könyvterjesztés, a műemlékvédelem stb. is van olyan fontos, mint akármelyik (gyakran erőltetett) politikai kérdés.”

Közölhetné a nyilvánossággal e sorok íróján kívül vidékünk számos halandója: „Nem vagyok sem régész, sem történész...” Ami – mint már a múltban is sokszor bebizonyosodott – egyáltalán nem akadályozhatja az elmélyültebb helytörténeti és egyéb kutatásokat. Hiszen napjainkban éppen Kalapis Zoltán, Németh Ferenc vagy Burányi Nándor (és) még néhány „sem régész, sem történész” ügybuzgósága révén csillapítható nem is kevés eredménnyel történelmi tudatunk további „kilúgozás”-a. Nem beszélve a levéltárosról, aki szintén nem egyenlíthető ki okvetlenül a történésszel, a történetbúvárral, ám nagyon sokban elősegítheti műemlékeink fehér foltjainak eltüntetését.

Sokszor hangsúlyozzuk a régészeti és levéltári kutatások jelentőségét. Ahhoz azonban, hogy még jobban értékeljük legrégibb műemlékeinket, úgy érezzük, e tekintetben sokkal alaposabb búvárkodást kellene végeznünk. Csakis akkor becsüljük meg igazán eleink szellemi és tárgyi örökségét, ha azokról minél több adat kerül napvilágra. Módot kell találni arra, hogy a települések helytörténészei (krónikásai) a *középkori* értékek felderítésén is munkálkodjanak. Annál inkább, mert pillanatnyilag még a legnagyobb vajdasági városok közép-

kori okleveleinek felkutatása sem fejeződött be (több helyütt még el sem kezdődött). Jól tudjuk, nem kis vállalkozásról van szó, meg azután sohasem lehet maradéktalanul összegyűjteni egy-egy település több külföldi levéltárban tengercseppként lapuló középkori oklevél adatait. De megfelelő hozzáállással, lelkességgel, szívós munkabírással, kellő szakismerettel – viszonylag rövid idő alatt – meglepő eredményesség koronázza erőfeszítéseinket.

Egyik legfontosabb feladatunk a szakmai utánpótlás nevelése. Az egyre szaporodó honismereti és egyéb táborozásoknak felbecsülhetetlen jelentőséget tulajdonítunk. Az efféle munkaformák keretében ugyanis a nagy tapasztalatú szakemberek olyan tudással és ismeretekkel vértezik fel az ifjú nemzedéket, amire semmilyen iskola nem képes és ami történelmi tudatunk meghatározójává válhat. Másrészt könyvtárak, múzeumok, levéltárak stb. állnak a fiatalok rendelkezésére, amelyek kiegészíthetik ismereteiket. Talán nem ringatjuk magunkat illúziókban és nem adunk hangot naivitásunknak, amikor kimondjuk: a „történtek" után igyekszünk minden erőnkkel olyan fiatal szakembereket nevelni, akik felette hisznek munkájukban és ezer szállal fűződnek a szülőföldjükhöz!

E sorok írója levéltárosként – a szakmai alaptevékenység mellett – több mint két évtizede igyekszik tőle telhető módon a különböző szakterületek kutatóit segíteni, szaktanácsokkal ellátni. És büszkén vallja, nagyon sokat éppen ezekben a szűk témakörökben búvárkodó, látszólag „bogaras" emberek tudásának kútjából merített. Ugyanis egy-egy levéltári iratot más szemmel vizsgál a nyelvész, a néprajzos, az orvos, a jogász, az építész, az író, a történész... Viszonylag jól követhető – legalábbis észak-bácskai vonatkozásban –, milyen történeti témakörök foglalkoztatják leginkább a különböző nemzedékek kutatóit. A publikált résztanulmányok, cikkek stb. alapján derűlátással tekinthetünk a helytörténeti kutatások további alakulására. Egyrészt azért, mert az elmúlt néhány évben lezajlott események felette felértékelték a történelmi tények, a forrásértékű adatok jelentőségét. A tényirodalom objektív közreadása és a dokumentumkötetek számának gyarapodása óriási mértékben gazdagítja majd eddigi helytörténeti ismereteinket. Ebből következik, hogy az évekkel és évtizedekkel ezelőtt megjelentetett egyes helység- és várostörténetek, helységnévtárak és terjedelmes résztanulmányok minden bizonnyal lényeges korrigálásra szorulnak. Látható tehát, hogy csakis alapos feltáró munkával léphetünk előre. Amíg minden erőnkkel igyekszünk megvédeni legrégibb műemlékeinket, egyben gondoljunk az utánpótlás felkészítésére, sok évszázados emlékeink megbecsülésére.

Tudomásunk szerint Vajdaság-szerte számos település történetének megírásán munkálkodnak, de valamennyi esetében a legnagyobb akadályt éppen a *középkori források* felkutatása jelenti. Ezért külföldi kutatásaink során nem csak a Szabadkát és környékét, hanem olykor egyes nagyobb bácskai városokat (Zombor, Topolya, Kanizsa, Temerin...) érintő oklevelekről is készítettünk másolatokat vagy feljegyeztük jelzetüket. Egyet közülük, a Kanizsához tartozó Horgas falu 1502. évi adatait (és a Magyar Országos Levéltárban levő jelzetét) évekkel ezelőtt közreadtuk, érthetetlen, miért maradt ki Kanizsa 1995-ben megjelent monográfiájának első kötetéből. Ez azért is megmagyarázhatatlan, mert a település eddig ismert legrégibb előfordulását örökítette meg az írásos emlék. (Egy másik,

az I. Géza király 1057. évi garamszentbenedeki adománylevelében található Horgas nem azonosítható a mai bácskai településsel!) És ami különösen érdekes: „Horgas faluban lakó kunok"-ról tesz említést az oklevél. Úgyszintén a régészek érdeklődésére tarthat számot a korábbi, az 1458. évi dokumentum is, amelyben Mátyás király a szabadkai kunokról közöl híreket. Az utóbbi években pedig tucatnyi oklevél került elő, amelyek a vastoroki kunokkal kapcsolatosak. Ezeknek a feldolgozása folyik. Viszonylag bőséges irodalom áll rendelkezésünkre e török nyelvű nomád népről, amely már sok évszázaddal ezelőtt beköltözött Magyarországra. A tatárjárás után IV. Béla többségüket az Alföld lakatlanul maradt vidékeire telepítette, de itt néhány évszázad alatt magyarokká váltak. Sok XVI. és XVII. századbeli országtérkép a Duna–Tisza közét „cumanus campus"-ként (illetve „campus cumanorum"-ként, „cumani"-ként stb.), vagyis a kunok térségeként (mezejeként) tünteti fel. Így aztán nem hat meglepetésként, ha arról olvasunk, hogy az anyaországban már több kun és jász sírleletre bukkantak. A „kumánok"-kal kapcsolatos középkori oklevelek gyarapodása immár nem kerülheti el a vidékünkön munkálkodó régész s általában a kutató helytörténész figyelmét sem... S ha még hozzátesszük, hogy a közelmúltban előkerült egy mohácsi vész előtti jobbágynévsor (Engel Pál: *Egy bácskai jobbágynévsor 1525-ből.* Történelmi szemle. 1995. 3. szám. 353–364.) – amely 26 bácskai település családnevét közli (ezeknek túlnyomó része magyar, de vannak közöttük délszlávok és mások is) –, akkor mégis azt sugallják a körülmények, hogy a jövőben az eddiginél sokkal szervezettebben kell együttműködni a különböző tudományágak kutatóinak, a középkori emlékeink felkutatásán és értékelésén szorgoskodóknak. Mert a feladat sokkal bonyolultabb: a valóságban még mindig hiányosak a műemlékeinkről alkotott ismereteink s a középkori okleveleink hollétét sem igen tudjuk... Sok vajdasági településre vonatkozó oklevél felkutatására, értékelésére van szükség ahhoz, hogy egy összefüggő történeti kép táruljon elénk, hogy elfogulatlanul összegezzük az évszázadok eseményeit.

Amennyire a lehetőségek (és az anyagiak!) megengedik, minél előbb cselekedni kell!

Véleményünk szerint a középkori források ügyében feltétlenül kapcsolatba kell lépni több jeles anyaországi szakemberrel (az oklevelek nagy hányada a budapesti intézményekben található), majd a szakirodalom alapos tanulmányozása után mindenképpen át kell nézni a Magyar Országos Levéltár sok ezer számrendi regesztáját. Ez a minimum! Ezután nyugodt lelkiismerettel kutathatunk a mikrofilmtárban és másutt. Tudjuk, számtalan akadályt kell továbbra is leküzdeni, de kinccsel ér fel minden fellelt középkori adatunk. Mert felbecsülhetetlen az értéke minden láncszemnek! Tengernyi anyagot kell átnézni, különben nem megy, ezt tudomásul kell venni. Minthogy a régész is zátonyra fut tudományával, ha kevés lelőhely értékeléséből igyekszik végső következtetéseket levonni. Nem beszélve a nyelvtörténészről vagy a néprajzosról. Az elöregedő települések tárgyi és szellemi értékeit végső ideje már átmenteni és szakszerűen feldolgozni.

(*Magyar Szó*, 1996. február 24.)

ARCFESTÉS HAJDAN

Köztudomású, hogy a szépségápolás (kozmetika) „tudománya" sok évszázadra vezethető vissza. A szakirodalom arról is hírt adott, hogy már a bronzkori sírokban rábukkantak szőrtépő csipeszekre. Szépségápolási előírásokat tartalmaz az úgynevezett Ebers-féle papirusz, amely több mint 3500 évvel ezelőtt keletkezett az egyiptomi Luxorban, s a szemöldök, szempilla és a köröm festésének módját ismerteti. Egyiptomban és Görögországban olyan különféle szépségápolási szereket készítettek, amelyeket minden testrészen alkalmazhattak. A rómaiak hatalmas összegeket áldoztak a külföldről (Egyiptom, Asszíria, Görögország) behozott piperecikkekre. Több mint ezer évvel később Medici Katalin, majd XIV. és XV. Lajos idejében ismét reneszánszát éli a szépségápolás.

Az ókorban borral, ecettel, olajjal vonták ki a virágok illatát. S a szappankészítés gyári úton való előállításáig, valamint a bőrápoláshoz szükséges sokféle púder és krém elkészítéséig nagyon sok idő telt el. Ám egy csapásra így sem oldódott meg a kérdés, mert az előállított kozmetikai szerek közül több inkább károsan hatott a bőrre.

A múlt századbeli kapitalista fellendüléssel, a polgárosodás erősödésével vidékünk lakosságának bizonyos rétege is nagyobb figyelmet szentel a szépségápolásnak. Szabadka vasútvonallal dicsekedhet az 1860-as évektől, s a Palicsi-tó mind több vendéget vonz... A lakosság felső rétege, de az iparosréteg is, egyre többet látogat külföldre; az európai kultúra jelei tükröződnek az öltözéken, a viselkedésen, a kozmetikai szerek sokaságán is... Az utóbbit azonban nem minden városatya nézi jó szemmel. Ilyen közöttük Vuics Tivadar városi virilis képviselő is, aki 1879. január 26-án hosszú kérelemmel fordul a városi képviselő-testülethez. Hadd idézzük az alábbiakban érdekes levelét (Szabadkai Történelmi Levéltár, 728/polg. 1879/9):

„Mélyen tisztelt városi képviselőtestület!

Nem tudom minek tulajdonítani, vagy az erkölcstelenségnek – avagy az egyszerű műveletlenségnek, hogy kiválván a nép alsóbb rétegében azon romlottság és rossz szokás dívik, miszerint a női nem magát a legnagyobb mértékben festi, és pedig leginkább kártékony szerekkel (mint mirény és higany vegyülettel, Quecksilberpräparate, siridzika) a mi nem csak az egészségre ártalmas, hanem magára a társadalmi életre csúf és minden aesthetikai érzéket sértő. – És miután

ez az egészségügyi-rendőrségi szabályokkal, és a társadalmi-erkölcsi élettel oly éles ellentétben áll, tisztelettel alolírt indítványozza:

1 ör Hogy a városi főkapitányi hivatalnak meghagyassék, miszerint az úgynevezett higanykészületnek, siridzika, Quecksilberpräparate árulását a legszigorúbban ellenőrizze, és azokat a kik ilyes czikkeket *a festés céljából árusítanak*, a legszigorúbban megbüntesse.

2 or Hogy városunk minden hitfelekezetbeli lelkészei fölhívassanak, miszerint úgy a templomban a szószékről, mint más alkalommal, midőn a hívekkel érintkezésbe jönnek, ennek folytonosan hírdessék, ajánlják és tanácsolják, hogy a női nemünk mondjon le és szokják el festési rút szokásáról.

3 or Hogy valamennyi tanár, férfi és nő tanító felhívassék, hogy tanítványaiknak előterjesszék az arczfestésnek, különösen pedig a mérges szerekkel mint higany és mirény készülettel való ártalmas voltát és ifjú szíveikben gyűleletet és undort fejlesztessenek az arczfestés kártékony szokása ellen. – És

4 er Hogy a rendőri kőzegek felhatalmaztassanak, hogy a midőn valamely női személyen *feltűnően észreveszik, hogy arcza mirénynyel* [van kifestve], az oly női személyt a főkapitányi hivatal elé meghívni és előállítani, a hol is a kapitányi hivatal az illető egyéniséget kihallgassa, és annak nyomán kutassa, hogy az ily személy mi módon jutott a tíltott szerhez, és e szerint az ily méregszereknek áruba bocsájtását szigorúan megbüntesse."

A városi közgyűlés azonban kereken elutasítja Vuics Tivadar indítványát. Megállapítja, hogy a felhozott esetben nem alkalmazható rendőri intézkedés, mert ez nem „korszerű" lépés és „az egyéni szabadsággal összeférhetőnek nem találtatott."

Az elmondottakhoz hozzáfűzhetjük: a későbbi évtizedekben még sor kerül nézeteltérésre, de a városi hatóságok továbbra sem gördítenek akadályt a hölgyek arcfestése elé.

(*7 Nap*, 1988. december 16.)

EGY RÉGI BÁCSKAI POHÁRKÖSZÖNTŐ

A múlt századi polgári sajtóban tallózva gyakran szembetűnik a vidékünk egy-egy tekintélyesebb földbirtokosának, nagypolgári családjának fényűző társas összejöveteleiről való részletesebb tájékoztatás. Már korábban is észlelhető persze a feudális rendszer bomlása, a gazdasági és társadalmi élet minden vonatkozásában süllyednek a Vojnitsok, Piukovitsok, Halbrohok, Fernbachok, Pilaszánovitsok stb. hajói, mégis úgy ropják táncukat, mintha mi sem történne! Egymást s a nyilvánosságot fényűző mulatságokkal igyekeznek minduntalan meggyőzni társadalmi helyzetük sértetlenségéről.

Bármennyire szokatlan is, ebben a légkörben, miliőben észlelhetjük az irodalom egyes válfajainak megnyilakozását! A szabadkai levéltárban például dr. Rudics Iván ny. községi bíró hagyatékában[1] rátaláltunk egy, az 1840-es években íródott pohárköszöntőre.

A magyar néprajztudomány felszínre hozott számos kisepikai műfajt: proverbiumot, találóst, rigmusokat, jelszavakat, kikiáltókat, üdvözléseket, köszöntőket stb., amelyek olykor verses alakban is előfordulnak. A felköszöntések (ünnepi, névnapi, alkalmi) inkább hosszabbak, s gyakran vidám hangnemben tréfás szöveggel adják őket elő. Tartalmuknál fogva hasonlatokkal, díszítőjelzőkkel stb. vannak megtüzdelve hangulatosabbá teszik az összejövetelt, fokozzák a jó kedélyállapotot.

A magyar szellemi néprajznak e „keveset vizsgált hagyománycsoportjá"-hoz kell nézetünk szerint besorolni a szabadkai levéltárban fellelt és a feudalizmus alkonyán keletkezett pohárköszöntőt is, amely inkább a közigazgatás vezető rétegének jelenlétében hangzik el. Minden jel arra mutat, hogy a többször vulgáris kifejezéssel megspékelt sorokat Fábián Ferenc, Bács megye hites írnoka Piukovits Ágoston alszolgabíró (később a megye királyi biztosa) köszöntésére olvasta fel.

Az alábbiakban idézzük a szöveg hű mását:

„Az én Istenem Kinek nevit természeti bőgővel bárányt hordó fülemüle hangon dudával és dorombal dicsőittjük, engedje hogy azon fajbeli aranyhajszálak mellyek czimeres homlokát hahotával csufolja az üstökös csillag ama jó

Farsangi szán úton visza kaligirozzanak és gyökeret verjenek, a bornak pedig áldott adója és vigasztalásoknak attya köszöntse a Kegyelmed már régen aranyoszlopokat érdemlő gégéjére ama ötven itzes újáig borával töltött kulatsát támaszon azon napon egy Chánai Mennyegzőt, a hol Szent Jakab és Joachim Násznagysága alatt mint egy öreg vőfény foglalatoskodhassék kegyelmed és ama Alföldy Kurutzos Verbungot ama csergős csetneki sarkantyús csizmájába egésséges testel eltánczolhassa – azután vigye be kegyelmedet ama megyei dáridóba ahol Izsák és Cherubin járják azon heted hét ország ellen szólló Tyukverőt – kalbászon kutyorgó, tyuk kappan menykövek közt termeszen a mindenható a kegyelmed udvarába egy gatya kötésig érő Bor Záport, – bárányt hátán hordozó, garabonciás Deákok regimentjeibe iktassa be kegyelmedet kapitánynak, – azután vigye kegyelmedet ama különbféle pecsenye szagokkal parfumírozott menyei szálakba, ahol a betsinyált paróka, csiga vérrel gyúrt kudluf – menyei málé, eczetbe szaggatott pandúr szar, – zsírba pattogatott Takony, – potyogatott pástétom – zsallangos kutya szar – czafrangos vén Zsidó okádék és bolha zsírba sült tetű köpönyegek – ahol is kegyelmednek ezen tisztességes és becsületes sütemények után hat ölnyire kiterjedő száját kinálja – utoljára és végtére ha kegyelmed lelke a helyiből kificzamodik, és a jövendő boldogságra által költödzik, az ott reménylett és várt menyei boldogság úgy áljon kegyelmednek, mind bimbó ökröm a bagja szénának – adja Isten úgy lásson mint a tököm, akkora záb foga nyőjön kegyelmednek mint Monyam — Isten áldja meg kegyelmedet –

Kiadta és olvasta Fábián Ferenc
Ttts Bács megye hites Irnoka."

Hadd tegyük hozzá: a vajdasági néprajzot igen gazdagítaná a kisepika rendszeres összegyűjtése, ízes nyelvezete, találó és fordulatos kifejezései pedig a nyelvtörténetünket.

Jegyzet:

[1] Szabadkai Történelmi Levéltár, dr. Rudics gyűjteménye, 4. számú tárgy

(*Magyar Szó*, 1981. július 11.)

AZ A HÍRES BOGÁR IMRE...

...a szabadkai határban

Az alábbiakban nem a betyárromantikát, a vadregényes betyárkalandokat, a délibábos pusztaságon gomolygó porfelhőből előtűnő bujdosó betyár képét idézzük, hanem hiteles dokumentumok alapján emlékezünk. A szabadkai levéltár poros, megsárgult okmányaiból merítettük azt a betyártörténetet, amelytől akkoriban nemcsak a szabadkai határ visszhangzott.

Hadd jellemezzük előbb néhány mondatban a társadalmi-gazdasági tényezőket, amelyek döntően kihatottak a népi lázongások eredeti megnyílvánulásaira, a betyárság létrejöttére. A napóleoni háborúk után a Habsburg monarchia mezőgazdasága s ezzel párhuzamosan ipara is messze elmaradt a Nyugaté mögött. A nincstelenek száma nap nap után nőttön nő. A földesúri önkény következtében a jobbágyság – ha csak teheti – megtagadja a robotmunkát. Egy hányada elvándorol, a szegénylegénység viszont gyakran a bujdosást, a betyáréletet választja. A belső zsarnokság késztette ellenállásra a puszták fiait. Súlyosbítják az általános gazdasági helyzetet az időjárás viszontagságai is. A múlt század 50–60-as éveinek aszályos esztendői katasztrofális következményekkel járnak a szegény parasztságra, a napszámosokra. Tömegesen pusztul a lábasjószág, s rendkívül megnövekszik az éhínség, a munka nélkül ténfergők serege. A szokatlanul súlyos természeti csapás is közrejátszik abban, hogy a jobbágy-parasztság egy része a betyársághba menekül.

A levéltári dokumentumok igen érdekes adatokkal szolgálnak az ekkortájt Bács megyében megfordult betyárokról. A sűrű vérű Rózsa Sándor mellett „vendégeskedett" körünkben bandájával többek között a délceg Angyal Bandi, a Patkó fivérek és a Bogár família, Fazekas Dani, Gacsi Jóska, Palatinszki Pista, sőt még a hetyke Sobri Jóska bakonyi betyár is. Az alföldi betyárok közül a Bogár família (id. és ifj. Bogár Szabó Imre és Jakab, valamint unokabátyjuk Bogár Szabó Miska) tört igen sok borsot a hatóságok orra alá. A Pest megyei Levéltár 1862. évi Fenyítő Törvényszéki Iratai alapján a família tagjai szilaj, vadul rohangáló alföldi lovas betyárok, akik tudatában voltak sorsuknak, elkerülhetetlen végzetüknek. Az 1861. decemberi bajai vásárok megrablásában azonban ifj. Bogár Imre, Jakab és Miska mellett alkalmasint Baksi (Buksi, Baksa) György és Dönti Péter is részt vettek.

Milyen szabadkai vonatkozású részletekre derít fényt a Bogár-féle rablás? Az 1862. május 12-i szabadkai országos vásáron Dulics Antal földbirtokos felismeri Varga József kecskeméti biztosnál az 1861. dec. 1-jei bajai vásárra igyekvő Ferenc fiától eltulajdonított lovat. Azonnal értesíti Ivanits Antal alkapitányt, aki több tanú kihallgatása után, s a bélyegzővas igazolása alapján a lovat egyértelműen Dulics földbirtokosnak ítéli oda.

Miről vallanak a tanúk? Sztantits Márk ötvenként éves, nyolcvankét lánc földnek birtokosa, városi képviselő, érdekesen rajzolja meg a rablás végbemenetelét. Az említett napon éppen Dulics Antal és Ferenc mögött hajtott a bajai (miklósi) vásárra, amikor „...Bajai út mentén Borsódi és Bikityi utaknak a Szabadkára menő úttal összeszegellő hely meletti part alatt, némellyek szerint Kutya szorító mások szerint pedig Demer kapu nevezett alatt esmeretes helyen öt betyár által, kik közül ketteje pór ruhában, ketteje pedig pantalóu formáju ránczokkal ellátott nadrágban, mint a minőt hajósok hordani szoktak, s egy kiczifrázott subában mintegy harminczad magával való kocsi feltartóztatott, s első kocsitól utolsóig ki pénzétől, ki lovától, mibe igen válogattak kifosztatott, – melly alkalommal az előtte menő Dulits Antal 115 lánczos gazda, s szinte városi képviselő kocsija ment, melyben 3 ló volt ugyan fogva, de szerintök ketteje nem nekik való lévén, azokból csak Egy világos pej, arany szinű kancza ló, hátulsó jobb lábára kese, a bal czombján billeg alatt mintegy 15 markos, s 280 ft. v. ért: elvétetett, melyet a midőn a tulajdonos fia azt sajnálattal vissza kéré, azt ők 40 ft. v. ért: visszaadandónak ígérték, de e pénz jóllehet összecsinálható lett volna, de a meglevő pénznek felfedezése tanácsos nem vala, inkább a lovat kénytelenségből áldozta fel, s e szerencsétlenségnek közepette a többi utána jövő kocsik kirablásának beváratása után, mely mintegy jó 2 óra hosszát tartott, végre is általok azon elbocsájtó szavakkal utnak többiekkel együtt a legnagyobb szidalmak s gúnyok közepette indítatott, hogy most menjetek Bácskai bicskások, de lépve hogy lovaitokat ne csigázzátok, azzal én a többi kocsival Bajmoki, ők pedig Szabadkai úton Bikity felé tova mentek egyébb Bajára sietö kocsikat feltartóztatandók" – nyilatkozott Sztantits Márk képviselő.

Bukvits Alajos, huszonhat éves, „szolgálatából élősködő" vallomásában mindenben egyetért Sztantitscsal annál inkább, mert a jelzett időpontban Dulits kocsija előtt vágtatott. Viszont Dulits Ferenc a vásárra igyekvő kocsisok számát 40–50-re becsüli.

Varga József biztost felbőszíti a szabadkai kapitányság döntése. Azonnal panaszt emel Pest megye Kecskeméti járási szolgabírájánál. Elmondja, hogy a kérdéses lovat az 1862. márc. 6. és 8. között lebonyolított általános üldözés alkalmával, a Bogár-féle rablóbandától szerezte (a majsai határban), majd miután azt a bitangjegyzőkönyvbe beiktatta, Lovas Ferenc megyei hadnagynak használatra kiadta. Együtt mentek le azután a szabadkai vásárra, ahol a pejt erőszakos úton elvették. Varga biztos törvénytelen eljárásnak minősíti a szabadkai alkapitány fellépését. És Pest megye alispáni hivatala átiratában kéri az eset felülvizsgálatát. Az alispán azonban gyorsan meggyőződik az ügy bizonyosságáról, mert a szabadkai vizsgálóbíró igen alapos jelentést küld.

Mi történik időközben a Duna–Tisza közét rettegésben tartó Bogár famíliával?

Id. Bogár Imrét a szentlászlói pusztán egy gazda fejbe lövi, de a bajai vásárosok megrablásában részt vett három Bogár fiú sem száguldozhatott sokáig. A húszesztendős ifj. Bogár Imre nagy hírverés közepette 1862. július 19-én az Üllői úti akasztófadombon távozik el az élők sorából, a tíz évvel idősebb unokabátyja, Mihály pedig ugyanaz év december 3-án halálra sebezve a pesti vármegyeház tömlöcében tér örök nyugovóra. Bogár Jakab további sorsáról gyér adatokkal rendelkeznek a levéltárak. Valószínűleg akkor fejeződik be pályafutása, amikor bandája 1863 júliusában Halas és Majsa környékén üt tanyát. A Bogár fiúk közül főként Imrét és Mihályt örökítette meg a népköltészet és a ponyva. Különösen az ifj. Bogár Szabó Imre „elhíresedett rabló"-t megéneklő balladák éltek még sokáig vidékünkön is a nép ajkán.

Jegyzetek

[1] Szabadkai Történelmi Levéltár (a továbbiakban: Levéltár). Bács vármegye körleveleinek könyve, 1833–1843, folio 126.

[2] Levéltár. 4474/polg. 1862.

[3] Levéltár. 2737/polg. 1862.

[4] Levéltár. 3350/pol. 1865, 3652/polg., 1863., 4209/polg. 1863.

(*7 Nap*, 1980. február 21.)

VIDÉKÜNK POSTAKOCSI-RABLÓI

A megsárgult levéltári iratokkal sokszor bizonyítható apáink-nagyapáink elbeszéléseinek megannyi mozzanata, hihetetlennek tűnő története... Észak-Bácska lakossága nemegyszer évszázados szájhagyományt ment át a jelenkorra, de érdekes lenne bizonyos területeken (néprajz, nyelvtudomány stb.) a dokumentumok segítségével felfedni és összegezni szellemi örökségünk magvát, mérlegelni reális alapját.

Az alábbiakban az egykori Szabadka környéki postarablásokról és ilyen kísérletekről, a postajáratok nehézségeiről, kormányhatósági intézkedésekről stb. hallhatunk a „szavahihető tanúk": a múlt századi levéltári iratok jóvoltából.

A postakocsikkal történő levél- és személyszállítás Európa-szerte a XVI. században állandósult. Az 1698. évi első magyar úti- és postatérkép Szabadkánál postakürtöt jelez, s a Zentai (posta-) út a Palicsi-tó délkeleti csücskénél feltüntetett postaállomáson (illetve a helységen) halad keresztül. De a szabadkai levéltár gazdag térképgyűjteményében is nyomon követhető városunk és környékének úthálózata, amiből szintén következtethető, hogy az észak-bácskai város immár élénk vásárhely és a fontosabb postajáratok sem kerülhetik el. Az 1700-as évek végétől Szabadka hét kapuján át az idegen piaci és vásári árusok sokasága közeledik, akik közben nemegyszer rablótámadásnak esnek áldozatul. Még inkább ilyen sors várt a postajáratokra!

A közúti postakocsi-járműveknek ekkortájt néhány típusát különböztetjük meg. A küldönckocsin (közönséges parasztszekér) a pénzt egy vaspántos ládában, a többi tárgyat pedig ponyva alá rejtették el. Nagyobb forgalom esetén zöldre festett, koronás postajelvénnyel ellátott kis és nagy kariolkocsit használnak. A kariolhoz hasonló alakú kis és nagy tárkocsik közlekednek a városokban. Levélgyűjtésre, avagy a levél házhoz kézbesítésére kis záros kocsikat, személyszállításra pedig az ún. malle kocsikat veszik igénybe.

Hadd nézzük ezek után, miről tanúskodik néhány múlt századi levéltári forrás.

Elődjeink a lehetőségekhez mérten gondot fordítottak a közutak karbantartására. Azt is tudjuk azonban, hogy a kormányhatóság igen gyakran számon kérte az utakról való gondoskodást, és rendszeresen érdeklődött állapotukról. Így

pl. a helytartótanács kérésére Tóth Sándor városi mérnök 1837 márciusában kimutatást készít a „Szabad Királyi Szabadka város határában levő minden ország, posta és közösülő utak, nem különben ezen utakon található s épült hidak"-ról. Ebben mérnökünk részletesen tudósít a Szabadkáról Tompára, Mélykútra, Almásra, Bajára, Kunbajára, Zomborba, Madarasra, Katymárra, Pacsérra, Ómoravicára, Szivácra, Pétervárádra, Csantavérre, Zentára, Kanizsára, Szegedre és Majsára vezető utakról, melyek „tavaszi és őszi hónapokra a sok nedvességtől feláznak, mint más illyetén természetes utak a nagy kocsi vágások miatt az utasoknak alkalmatlanok s nehezek."

A kormányhatóság1846 márciusában immár jelenti, hogy az ország legtöbb részén a postautak járhatatlanok és veszélyesek, s ez a kereskedelem lebonyolítását is érezhetően gátolja. Szigorú intézkedésekre hívja fel a törvényhatóságok figyelmét. Kuluncsits István szabadkai főkapitány ennek kapcsán ellenőrzi a város környéki postautakat és arra a megállapításra jut, hogy kevés a pusztázó, s nem járhatják be eléggé a határt, ami ugyancsak kedvez a postarablásoknak. Ezért főként a ludasi és csantavéri, valamint a bajmoki és mélykúti postautakat erősíti meg a főkapitány, a postajáratok mellé – éjjelre is – pusztázókat rendel.[1] A kormányhatóság újabb leiratából mégis arról értesülünk, hogy 1847. május 5-én este 9 órakor a Szabadkáról Horgos felé igyekvő postát a „postakocsisnak csaknem halálra veretésével" rabolták ki.[2] Hasonló esetek fordultak elő az előző évben is, ami arra enged következtetni, hogy városunk – a rendelet ellenére – nem intézkedett kellőképpen. A helytartótanács utasítja Bács és Csongrád megyéket, hogy közösen erélyesebben lépjenek fel a rablótámadásokkal szemben, mert e vidéken már huzamosabb ideje veszélyeztetett a közbiztonság. A szabadkai fenyítő bizottság azonban nem sokkal a rablótámadás után felelősségre vonja Bernáth Trézát, a Fekete csárda alkalmazottját a körösi posta „megrablásában" tanúsított „czimboraság gyanúja miatt". Majd Bernáth Trézát átadják a Csongrád megyei csendbiztosnak. Az esettel kapcsolatban Kuluncsits szabadkai főkapitány jelenti, hogy a postakocsis „a horgosi határban, jelesen Kárász féle földön keresztül vezető s esős üdőben lehető legrosszab utat sár miatt kikerülvén, nem a rendes posta úton hanem a körösi csárda felé vivő szegedi országúton ment, s közel a körösi csárdához Kárász földjén, s így nem e város határában raboltatott meg." A főkapitány jelentése tehát elhárítja a felelősséget Szabadkáról. Majd városunk külön feliratban hozzáfűzi még, hogy a postaút szabadkai szakaszát teljes biztonságba helyezték, mindent megtettek a közlekedés zökkenőmentes lebonyolításáért, amiről végső soron a kormányhatóság is meggyőződhet.

Az igazság kedvéért azonban hadd mondjuk el, hogy a helytartótanács ezután fokozott érdeklődést tanúsít a postahivatalok működése és a postajáratok lebonyolítása iránt. 1862. december 22-i leiratában arról tesz említést, hogy a postakocsik és „talyigák" – melyek állami pénzt szállítanak – nincsenek kellőképpen biztosítva. A veszélyeztetett vonalakon a kocsit nem egy, hanem a jövőben két közbiztonsági felfegyverzett csendőr kísérheti.[3] Ennek ellenére a postakocsik ezután is sokszor kíséret nélkül száguldoztak.

Lénárd Máté főispán 1876 februárjában a szabadkai tanácshoz intézett leiratában továbbítja a temesvári postaigazgatóság üzenetét a postarablások előfordulásával és a postaszállítmányokkal kapcsolatban. A minisztériumi szabályrendelet erről még mindig nem készült el, de a városi hatóságnak továbbra is kötelessége, hogy a kariolkocsik mellé „erős katonai fedezet"-et biztosítson. Annál inkább, mert vidékünkön burjánzanak a rablótámadások. Mi több: a postahivatal egy esedleges „lázadás" célpontja is lehet. A hatályos törvények 1878. évi törvénycikke többek között kimondja: ha a „lázadó csoport" községet, fegyvertárt, vaspályát, távirda- vagy postahivatalt megtámad, vagy hatalmába kerít, a „felbújtók és a vezetők tíz évtől tizenöt évig terjedő államfogházzal... büntetendők".

Érdekes jegyzőkönyvre bukkantunk, amelyet 1876. október 16-án vettek fel a szabadkai postahivatalban.[4] Tóth István postakocsist a Szabadka–Csantavér közötti útszakaszon megtámadták, s a következő vallomást tette: „Én félötóra után a postával Csantavérről elindulván, amikor az ugy nevezett templomhegyi csárdánál egy kocsit elkerültem, melyen három köpönyegbe burkolt és egy Unterzierrel felöltözött kocsis volt ezek két kis lovon engem folyton követtek a sándori határon két dűlőt behaladva keresztbe kerültek s megllottak, s rám kiáltottak hogy »megállj.« Én két lánc szélességre mögöttük voltam... balkézzel a lovat visszacsavartam, jobbal pedig revolverem rájok sütöttem, ekkor harmadfél düllőt ismét Csantavér felé visszahajtottam... Így ismét a Szabadkára vezető rendes útra tértem át, melyen mint féluton lehettem Szabadka felé a midőn a kocsiúton keresztbe álló kocsival újra találkoztam, kik ismét »megálljt« kiáltva feltartóztatni akartak. Erre lovamat ismét megfordítva reálok lőttem s vágtattam a békovai úton őket kikerülve Szabadka felé, üldözőim egy darabig utánam vágtattak, de végre látván azt hogy jó lovammal messze túl haladom őket, utánam kiálltottak: »Jó jártál az anyád szentségét hogy jobb a lovad, mert most elszaladhatsz«, mire én kerülve más úton vágtattam be Szabadkára..." – Nimbsgern Antal, a helybeli postahivatal főnöke a történtekkel kapcsolatban tudósítja a temesvári postaigazgatóságot: „Tóth István csantavéri postakocsis... habbal borított lova, s az ember rendkívüli ijedtsége mind amellett tanuskodnak miszerint rablási kísérlet történt..." És a temesvári postaigazgatóság bátor tettéért jutalomban részesíti a postakocsist. Közben Pertich Mihály főkapitány erősen kételkedik a postakocsis vallomásában. A nyomozás nem derített fényt az útonállók kilétére, s a szálláson lakók sem tudnak semmit az esetről! Meg azután „a postarablók nem szoktak húsz öl távolságra előre kiáltani: »megállj!«, hanem megragadni egyszerre úgy a lovakat mint a kocsist, s ritkán adta elő magát az az eset, hogy a megtámadott elmenekült volna..."– érvel a főkapitány.

Később, 1880 áprilisában a csantavéri postahivatal egy újabb postarablási kíséretről tudósítja Temesvárt, ámde a szabadkai főkapitány nyomozása ezúttal sem vezetett eredményhez... Majd a Szabadka–Baja útvonalról érkeznek hírek 1882 októberében a kariolposta megtámadásáról. A szabadkai erdőnél ugyanis „öt parasztruhába öltözött egyén" erőszakoskodása elől a postaszállítmány csak a postalegény leleményességének, gyorshajtásának jóvoltából érkezhetett meg minden baj nélkül Almásra.

A fenti útszakaszon 1883 októberében és 1884 januárjában két alkalommal is postarablási kísérletről tudósítanak a levéltári iratok. A szabadkai közigazgatási bizottság most arra kéri a minisztériumot, hogy a Szabadka és Baja vonalon közlekedő kariolposta járathoz – a közbiztonság helyreállításáig – biztosítson feltétlenül az „egy gyalogos fedezeti kőzegen kívül még két lovascsendőr"-t. Ezenkívül a kariolpostának a jövőben nappal kellene közlekednie, annál inkább, mert naponta jelentékeny szállítmányt továbbítanak a fenti postaúton.[5]

A levéltári források azonban arról tanúskodnak, hogy a városi hatóság és a kormányhatóság vidékünkön a továbbiakban sem oldotta meg a postaforgalom biztonságos lebonyolítását.

Jegyzetek:

[1] Szabadkai Történelmi Levéltár (a továbbiakban: Levéltár), 12. B. 62 / pol. 1837.
[2] Levéltár, 12. H. 708/pol. 1846.
[3] Levéltár, 1. A. 54/ pol. 1847.
[4] Levéltár, 190/polg. 1863.
[5] Levéltár, 50/ kb. 1876.

(*Magyar Szó*, 1986. április 26.)

ÍNSÉGCSOPORTOK ÖSSZETŰZÉSEI A SZABADKAI PÉNZÜGYŐRSÉGGEL 1863 és 1865 KÖZÖTT

Iványi István, Bácska neves történetrója Szabadka történetének megírásával hatalmas munkát végzett, de korántsem teljeset, hiszen számos gazdasági, illetve szociális kérdést nem érintett, vagy csak részben dolgozott fel. Iványi az egykorú történettudomány hű követője, aki többnyire a pozitivizmus szemszögéből vezeti le és összegezi a történteket, de így is felbecsülhetetlen jelentőségű adathalmazt hagyott az utókorra, hogy az később a különböző részlettanulmányok által teljesebb képet nyújtson vidékünk múltjáról. Ilyen indítékok vezéreltek bennünket, amikor a múlt század hatvanas éveinek ínségét, a mostoha időjárásból eredő nyomort és a közigazgatási szervekkel való összeütközés részleteit az alábbiakban közelebbről bemutassuk.

A Bach-korszakot követő provizórium időszakának polgári átalakulását nagyban lassítja tehát a több évig tartó természeti csapás. Érdekes módon azonban a tőkés társadalom kialakulását is egyengeti, hiszen éppen az ínségmunkával kezdték el a Szeged–Szabadka vasútvonal építését. E közmunka révén mintegy hatszáz napszámos jutott kenyérhez.[1] Városunk nagy erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy az asszonynépet is munkába állítsa. A bécsi Nemzeti Banktól pedig háromszázezer forint kölcsönt vett fel, hogy a mintegy huszonegyezer ínséget szenvedőn segítsen.

A szabadkai levéltár állagaiban számos dokumentum arról győz meg bennünket, hogy már az 1860-as évek elején a nélkülözés, a nyomor nagymértékben jelen van. Sőt a szabadkai rend- és csendőrség, azaz a pandúrok és a látók 1862 nyarán elkeseredettségükben elpanaszolják: az életkörülmények oly nyomasztóak, hogy még ők is (a lakosság jelentős hányadával egyetemben) a legalapvetőbb életszükségleteiket csak óriási erőfeszítések árán tudják kielégíteni.[2] A város szolgálati személyzete állásánál fogva nem tartozik az elkényeztetettek közé; tud tűrni és nélkülözni, de a közállapotok már számukra is elviselhetetlenek – jelentik a tanácsnak. A mértéktelen drágaság, az alacsony bérek kilátástalan helyzetbe sodorják a lakosságot.

1863-ban olyan szárazság sújtotta vidékünket, hogy a kutak kiszáradtak, a legelőkön és szántóföldeken tönkrement a növényzet stb. Felsőbb utasításra segélyezési bizottmány alakul, amely meglehetősen szerteágazó tevékenységbe kezd: ínségkonyhák felállítása, közmunkák szervezése, könyöradományok gyűjtése

jótékony célú előadások és hangversenyek rendezése, a munkaképtelenekről való gondviselés stb.[3]

Tovább követve a történteket az okmányokból arról értesülhetünk, hogy a szabadkai tanács 1863 novemberében feliratot küld a bécsi udvari főkancellár címére, amelyben az ínségkölcsön mielőbbi átutalásáért esedezik.[4] Majd a következőket fűzi hozzá: „Ha segély gyorsan nem érkezik, a tanács a közcsendért jót állni nem képes; ennek előjátékát már ma is láttuk midőn a pénzügyőrség a vásárra eladás végett hozott dohányt lefoglalta, mely alkalommal fenyegető népcsődület alakult és csakis a pénzügyőrség mérsékelt fellépése akadályoztatta meg a legkomolyabb összeütközést, ami lehetőleg meglett volna, miután épen heti vásár lévén – több ezer ember volt egybegyülekezve kik csak fáradsággal voltak szétoszlathatók." A tanács arra is figyelmeztet, amennyiben a téli hónapokban hasonló eset fordul elő, az éhező és fázó szegénység komolyabb „tusákra" adhat okot.

Arra vonatkozólag, hogy miképpen folyt le 1863. nov. 2-án (a reggeli órákban) a pénzügyőrség és a nép közötti összeütközés, kimerítő adatokat találunk az őrség jelentéseiben, a vizsgálati jegyzőkönyvekben.[5] Skenderović, Dernikovits, Fischer és Schön pénzügyőrök a történtek után nyomban német nyelven jelentik, hogy szolgálatuk teljesítése közben megtekintették a hetivásárt (a jelenlegi Barátok temploma előtti térségen). A nagy tömegben sikerült három ismeretlen egyént elfogniuk, akik tiltott dohányárusítással foglalkoztak. Miközben a városházára kísérték őket, a hatalmas néptömeg ordítozni kezdett: „Üssétek agyon a kutyákat" (mármint a közigazgatási személyeket), majd az egyik piaci bódéból kitépett bottal háton ütötték Schön felügyelőt. Másik társát is megragadták, de a többiek segítségére siettek. A pénzügyőrség szorongatott helyzetében a városháza felé vette útját, ám a dühöngő tömeg kitartóan követte. A városháza bejáratánál felfegyverzett pandúrok állták útjukat, de a pénzügyőröknek sikerült a hátsó ajtón távozniok.

A kapitányi hivatal vizsgálati jegyzőkönyvei ugyancsak értékes adatokkal egészítik ki a pénzügyőrség jelentéseit. Rieger Antal őrmester elmondja, hogy az összeütközés idején az egyik pénzügyőr kivont karddal berohant hozzá, és tíz fegyveres legényt kért, de ő csak négy pandúrt állíthatott fegyverbe. Majd észreveszi a többi pénzügyőrt is s a városháza bejáratánál lármázó népes tömeget. Mivel erősebb karhatalmat nem tudott kivezényelni, a pénzügyőröket a polgármesterhez utasította. Ő maga pedig lement és szétoszlásra szólította fel a tömeget, amely minden zavargás nélkül eleget tett a felhívásnak.

Benovits Antal városi pandúr azt vallja, hogy tanúja volt a tömeg lármájának, a pénzügyőrök kivont kardokkal való védekezésének, de nem nyújthattak jelentősebb fegyveres segítséget, mert a legénység valahol kinn tanyázott. Ellenben megfigyelte, hogy a felbőszült nép között asszonyok, sőt gyermekek is voltak. De ő sem tapasztalt fenyegető magatartást. Különben a többi városi pandúr is ehhez hasonlóan adta elő a látottakat.

Néhány nappal később a szabadkai pénzügyőrség értesíti a Városi Tanácsot, hogy néplázítás gyanújával letartóztatták Manyák Domokos szabadkai lakost.[6]

Mindez nem sokat változtatott a körülményeken. Szüntelenül érkeznek az elkeseredett hangú beadványok. Így pl. három szabadkai beltéri tanító előadja,

hogy csekélyke bérükből nem futja sem ruházkodásra, sem élelemre. A felszökkent árak mellett képtelenek tartozásaikat leróni.

Pálfy János jómódú helybeli lakos közli, hogy dologtalan és éhező emberek gyakran meglátogatják kibérelt nagyfényi tanyáját, s élelmiszereitől megfosztják. Még számos hasonló példával élhetnénk, hadd hívjuk fel azonban a figyelmet a kapitányi hivatal 1863. dec. 16-i jelentésére, amelyben „az ínséggel küzdő nép" súlyos helyzetére mutat rá.[7] Egyenesen a községi tanácsnak adja elő, hogy Szabadkán és környékén a nyomor folyton növekszik. A kapitányságot minduntalan olyan családok keresik fel, akik több napon át éheznek, kenyérért könyörögnek, s egyesek elpanaszolják, hogy gyerekeiket szőlőtörköllyel etetik. Elszaporodtak a koldusok, a tolvajok. A sürgős segélynyújtás immár biztonsági okokból sem odázható el, mert „(...)az éhség a kétségbeesést sietteti, a kétségbe esett ember pedig mindent merészel." A segélyezés a kereseti lehetőség nyújtásából a közmunka megszerzéséből álljon. Az ínségesek saját kezükkel keressék meg kenyerüket!

Röviddel később már hatezernél több személy jut kenyérhez, akik közül 2125 nő kenderfonással foglalkozik.[8]

Csakhogy a szabadkai főpiacon újabb mozgolódás észlelhető. A szabadkai polgármesternek a budai helytartóhoz küldött jelentéséből azután megtudható, hogy az 1864. márc. 11-i összetűzés is igen komoly lefolyású volt, s ennek következtében két pénzügyőr komolyabban „megsegesítetett".[9] A pénzügyőri bizottság szolgálati gyávaságra hivatkozva felelősségre akarja vonni az illető őrjáratot, mert lőfegyverét nem használta. A polgármester ezt felette elhamarkodott intézkedésnek véli, mondván, hogy hetivásár alkalmával a köztéren ezrével járnak-kelnek és könnyen ártatlan emberek eshettek volna áldozatul. Az általános forrongástól a jelenlegi válságos időkben mindenképpen óvakodni kell, hangzik a polgármesteri vélemény. Majd a polgármester jelentésében arra kéri a helytartót, hogy a pénzügyi hatóságok ilyen helyzetben csakis feljebbvalói felhatalmazással cselekedhessenek.

Egyébként az összetűzésről készült pénzügyőrségi jegyzőkönyvből az is kitűnik, hogy a felbőszült piaci nép megakadályozta Latyák András napszámos előállítását, miközben Ballon felügyelő kardjával súlyosan megsebesítette a dohányárust.[10]

A szabadkai lakosság szegényebb osztályát újabb csapás éri. Elterjed a C-vitamin-hiány okozta, ínysorvadással és vérzésekkel járó súlyos betegség: a skorbut.

A főkormányszék figyelemmel kíséri a szabadkai fejleményeket, s 1864 közepén leiratot intéz városunkhoz, amelyben a pénzügyőrség elleni ellenszegülések súlyosbodására hívja fel a figyelmet. Ezenkívül komolyan meginti a Városi Tanácsot, amiért a néppel való összetűzések alkalmával nem lépett fel kellő módon. Illetve megengedte, hogy a pénzügyőrség segítségére katonaságot állítsanak.[11] A tanács azonban nem retten meg, hanem hosszú válaszában azt bizonygatja, hogy a város összes fegyveres őrségére elkerülhetetlenül szükség volt, mert a pénzügyőrséget tettlegesen bántalmazták. S a további kihágások meggátlása érdekében a pénzügyőrség sajnos kénytelen katonai kísérettel végezni őrjáratait.

Amint a későbbiek során megtudjuk – ez sem segített a körülményeken. Tudniillik 1864. október 24-én a pénzügyőrséget kísérete jelenlétében támadják meg.[12] A közelmúltban lejátszódott események ugyanis határtalan ellenszenvet váltanak ki a lakosság körében, s ezzel magyarázható Karró István szabadkai lakos tette, amiért a szóváltást követően fokosával megüti az egyik katonát, mire az a puskacsővel gyomron szúrja a támadót. A nagy tumultusban Karró futásnak ered, és csak nagy üggyel-bajjal kerül kézre. Meglepő azonban, hogy a Városi Tanács is megelégeli a pénzügyőrség fellépéseit![13] Bács-Bodrog megye főispáni helytartójához címzett leveléből kitűnik, hogy a pénzügyőrök Szabadkán minden törvényességet mellőzve visszaélésekre vetemedtek; a feletteseik tudta nélkül izgatnak, házkutatásokat végeznek, a pénzügyi törvények áthágásával gyanúsítottakat véresre kínozzák, huszonöt botot osztogatnak. A szabadkai Városi Tanács egyik későbbi feliratában ismét segítségért folyamodik a Zomborban székelő főispáni helytartóhoz, s többek között az alábbiakat jelenti: „Ilynemű túlcsapongások tehát a népet rendkívülileg elkeserítik és családi csendes életét felzavarva, kedélyállapotát naponként ingereltebbé teszik, úgy annyira hogy e város tanácsa a cs: kir: pénzügyőrök eme kihívó eljárása által talán előidézhető népkitörés meggátlását aligha leend képes eszközölni (...)"[14] Kétségkívül a fenti körülmények is közrejátszanak abban, hogy a szabadkai napszámosok időszakonkénti kivándorlása fokozódjon: évente csaknem ezer személy hagyja el a községet, s kora tavasztól késő őszig Szlavóniában, Szerbiában stb. keresik meg napi kenyerüket.[15] A nagy szárazság következtében egész utcasorok néptelenednek el.

A Városi Tanács jól sejti a veszélyt, de a hatóság már nem akadályozhatta meg az 1865. márc. 26-i nagy utcai zavargást, a múlt század Szabadkájának egyik legtömegesebb forrongását. Idézzük most fel sok év távlatából a főpiacon és környékén lezajlott eseményeket, annál inkább, mert érzésünk szerint szorosan kapcsolódik vidékünk egyetemes munkásmozgalmához.

Közvetlenül a történtek után Bíró Antal főkapitány (a szemtanúk vallomása alapján) tesz jelentést a pénzügyőrök és a nép között történt „botrányos összeütközés"-ről.[16] Eszerint az őrség tiltott dohányárusításért egy egyént pofoncsapás közepette kísért a városházára, aki azonban az ütést viszonozta. Az eset felbosszantotta az őrséget, s visszatérve Majerhoffer pénzügyőri felügyelő rendkívül durván lépett fel a tömeggel szemben: fegyverével ide-oda hadonászott, békésen álldogáló embereket gorombán odébb lökött, ordítozott, mellyel csak olajat öntött a tűzre. A hatalmas tömeg lázongani kezdett, mire a pénzügyőrök jobbnak látták, ha a zárda felé veszik útjukat. Majd visszaléptek és fegyvereiket a népre szegezték. Az összecsapás elkerülése végett a városi őrmester rendőrséget küld a tetthelyre, ami még inkább felháborítja a pénzügyőröket: puskatussal, karddal, szuronnyal támadnak rá a közeledő néptömegre, de az ártatlan templomba menőket is agyba-főbe verik. A nagy zavargásnak Milutinović Svetozar főbíró vet véget azzal, hogy az elmérgesedett helyzet magakadályozására beveti a városban a rendőrséget. A négy pusztázó és hét pandúr védelme alatt a pénzügyőröket a városháza irányába kísérik, miközben a feltartóztathatatlanul utánuk tóduló nép őrizetbe vételüket követeli. A kapitányságon azután a városi őrmester – a nép óhaját teljesítve – tapintatosan megfosztotta a pénzügyőri személyzetet fegy-

verzetétől, de a főbíró nem adott parancsot letartóztatásukra, ellenben a fogház udvarán át csendben távozásra szólította fel őket. Közben a főkapitány azzal toppan be, hogy az őrség lefegyverzése merő tévedésből történt. A pénzügyi őrmester nemtetszését nyilvánítja a történtek miatt és üvöltő hangon kérdőre vonja az őrséget, amiért nem lőtt a tömegre. Majd fegyverbe szólítva velük együtt távozott.

A főkapitány az esettel kapcsolatban többek között megjegyzi: az „(...) utczai zavargásoknak fő oka abban rejlik, hogy a pénzügyőrök hivatalos hatáskörükön túllépnek, az embereket oknélkül bántalmazzák, s ha netalán valakit a tilos dohány áruláson rajta kapnak, azt puskatusával vagy egyébként is ütlegelni szabadosnak tartják, s nem ritkán vérig sértik".

Ha most összevetjük a vizsgálati jegyzőkönyvet Bíró Antal főkapitány jelentésével, néhány újabb mozzanatra figyelhetünk fel a szemtanúk vallomása alapján.[17] Kosztolányi Ágoston kereskedő a Vermes-féle épületben levő boltjából végig követhette az összetűzést. Azt vallja, hogy az említett nap reggelén két-három ezer ember szegült szembe a pénzügyőrséggel. Szarvasy Ede városi főjegyző egyebek között így nyilatkozik: „Ez alkalommal a 4 legények egyike, és pedig parancsnokuk – főőr (Oberaufseher) előadá, miszerint Vermes házának átellenben a barátok zárdája felé vonuló utczában lakó bizonyos katonatiszt az első emeleti ablakról fennhangon kiáltott volna, hogy lőjenek a népre, majd ő felel róla, németül intézvén hozzájuk e szavakat: nur feuern, ich verantworte alles – a pénzügyőri legények parancsnoka azonban e felhívást teljesíteni nem akarván, legényeinek megtiltotta fegyverüket elsütni, mert így mondá: lőni csak legszélsőbb esetben lehet..."

Az 1865. március 26-i összetűzésről a Városi Tanács révén értesül a főispáni helytartó is.[18] Előadja, hogy a zavargást a pénzügyőrség szokásos visszaélései idézték elő. Ilyen viszonyok között képtelen a tanács a biztonságot fenntartani. Majd türelmetlenül hozzáteszi: amennyiben a pénzügyőrség kegyetlenségeinek megszüntetése érdekében a felsőbb hatóságok részéről továbbra sem történik intézkedés, kénytelen egyenesen a királyhoz folyamodni!

Piukovits Ágoston helytartó „tiszteletlenség"-nek vélné a szabadkai Városi Tanács felterjesztését a királyhoz.[19] Városunk hatósága azonban nem nyugszik: a helytartó szemére veti, amiért nem veszi elejét a pénzügyőrség hatalmaskodásainak. Egyáltalán érthetetlen számára, miért hunynak szemet a felettes hatóságok az állandó zaklatások, a visszaélések felett. Ebből következik azután – állítja a tanács – a nép ingerültsége és elkeseredettsége, a tűrhetetlen állapot, amely már-már a tetőfokára hágott és „végzetteljes következményű szerencsétlenség"-gé válhat.[20]

A zombori cs. kir. pénzügyigazgatóság immár kénytelen komolyabban eljárni az ügyben. Hirdetés útján rendeli el, mely esetekben használhatja a pénzügyőrség lőfegyverét a néppel szemben: önvédelem, valamint erőszakos ellenállás esetén.[21] Könyörtelen leszámoláshoz folyamodhat tehát az őrség abban az esetben, ha a „(...) fegyvertelen nép oly számosan nyomul elő a pénzügyőrökre, hogy ez utóbbiak veszélyben forognak, s a támadók a visszavonulás iránti felhívásnak nem engedvén – haladnak." A pénzügyigazgatóság egy másik leirata

kapcsán szigorúan megtiltatik a „csempézett" dohánynak hetivásárokon és bármilyen módon való árusítása.[22] A tilalom megszegőit súlyos pénzbírsággal vagy börtönbüntetéssel sújtják.

Közben a szabadkai hatóságok erőfeszítéseket tesznek a lakosság védelmére. Flatt polgármester a fővárosba igyekszik, hogy az 1865. márc. 26-i nagy zavargás miatt a helybeli katonai törvényszék által indított részrehajló vizsgálatot tisztázza.[23] Néhány hónappal később már – ha nem is a szabadkai polgármester indítványára – királyi rendelettel beszüntetik a katonai törvényszékeknek a pénzügyőrségre gyakorolt hatáskörét. A pénzügyőri személyzetet ezentúl a polgári bíróságok jogkörébe helyezik.[24]

A nagy vihart keltett szabadkai forrongás visszhangja továbbra sem ül el. A pénzügyi közegek feliratából a helytartótanács azt a következtetést vonja le, hogy a szabadkai pénzügyőrség képtelen a kereskedelemből kizárt dohány vásári árusítását eredményesen ellenőrizni és ezért a temesvári cs. kir. pénzügyigazgatóság hatáskörébe helyezi.[25] A pénzügyi szervek időközben felróják, hogy valószínűleg a megváltozott viszonyok hatására nem lépnek fel erélyesebben a hatóságok a különböző ellenszegülőkkel szemben. Bács-Bodrog megye főispáni helytartója ezzel kapcsolatban másként vélekedik és határozottabban parancsolja meg a szabadkai helytartóságnak is a pénzügyőrség feletti oltalmat, bántalmazásuk meggátlását.[26] A Magyar Királyi Helytartótanács viszont 1866 januárjában továbbra is rosszallását fejezi ki, amiért a szabadkai biztonsági közegek egészen 1861 óta nem nyújtottak segédkezet a pénzügyőrségnek, hanem a történteket egykedvűen követték. Sőt a vizsgálati kihallgatások során a tettesek, a zavargások előidézőinek kilétét sem fedték fel. Majd a helytartótanács – csakúgy, mint a főispáni helytartó – utasítja a szabadkai hatóságokat a pénzügyőrség leghatékonyabb támogatására. Annál inkább, mert egy esetleges újabb zavargás meggátlására csakis a szabadkai katonai karhatalom vehető igénybe.[27]

Városunk felháborodással fogadja a helytartótanács leiratát és meglepő bátorsággal száll szembe felettesével.[28] A válaszlevél többek között hangsúlyozza, hogy Szabadka közbiztonsági szervei a zavargások idején teljesítették kötelességüket, s ennek köszönhető, hogy a felbőszült néptömeg lecsillapodott. Az összetűzések előidézőivel kapcsolatban pedig elmondható, hogy azok a nép legalsóbb rétegéből kerülnek ki.

Mint láttuk, a provizórium ínséges éveinek kicsúcsosodása a népi lázongások, a közigazgatási szervekkel való összeütközés, olykor akkora méreteket öltött városunkban, hogy nemcsak a főispáni helytartó, de még a kormányhatóság is minden erőfeszítését latba vetette az általános tömegmegmozdulás megfékezésére. A szabadkai község nyomorban sínylődő osztályának összefogása, együvé tartozása az előző történelmi korszakokban csak ritkán jutott kifejezésre olyan fokon, mint a polgárosodás kezdetén.

Jegyzetek

[1] Iványi István: *Szabadka szabad királyi város története* I. Szabadka, 1886. 542.
[2] Szabadkai Történelmi Levéltár (A továbbiakban: Levéltár), Városi Tanács, 3722/polg. 1862.
[3] Levéltár, Városi Tanács, 3762/polg. 1863.
[4] Levéltár, Városi Tanács, 5253/polg. 1863.
[5] Levéltár, Városi Tanács, 5279/polg. 1863; 5451/polg. 1863.
[6] Levéltár, Városi Tanács, 5398/polg. 1863.
[7] Levéltár, Városi Tanács, 6192/polg. 1863.
[8] Levéltár, Városi Tanács, 710/polg. 1864.
[9] Levéltár, Városi Tanács, 1374/polg. 1864.
[10] Levéltár, Városi Tanács, 2034/polg. 1864.
[11] Levéltár, Városi Tanács, 3329/polg. 1864.
[12] Levéltár, Városi Tanács, 5271/polg. 1864.
[13] Levéltár, Városi Tanács, 5757/polg. 1864.
[14] Levéltár, Városi Tanács, 6332/polg. 1864.
[15] Levéltár, Városi Tanács, 6138/polg, 1864.
[16] Levéltár, Városi Tanács, 1610/polg. 1865.
[17] Levéltár, Uo.
[18] Levéltár, Uo.
[19] Levéltár, Városi Tanács, 1763/polg. 1865.
[20] Levéltár, Uo.
[21] Levéltár, Városi Tanács, 1794/polg, 1865.
[22] Levéltár, Városi Tanács, 3657/polg. 1865.
[23] Levéltár, Városi Tanács, 1998/polg. 1865.
[24] Levéltár, Városi Tanács, 4375/polg. 1865.
[25] Levéltár, Városi Tanács, 4397/polg. 1865.
[26] Levéltár, Városi Tanács, 5160/polg. 1865.
[27] Levéltár, Városi Tanács, 206/polg. 1866.
[28] Levéltár, Uo.

Függelék

Bíró Antal főkapitány jelentése az 1865. márc. 26-i összetűzésről:

„Tekintetes Tanács!

Folyó évi márc hó 26-án dél előtti 8-9 óra között a főpiarczon, a kebelbeli pénzügyőrök, jelesen: Majerhoffer János pénzügyőri felügyellő, Konstantinovits Demeter, Tanian György és Mirkó János Közpénzügyőrök, és a nép között történt botrányos összeütközésről, van szerencsém a tekintetes Tanácsot tudósítani.

A kihallgatott több rendbeli szem tanúk vallomásaiból a lett dolog következőleg tűnik ki megtörténtnek u. m.

A kebelbeli fellebb megnevezett cs: kir: pénzügyőrök reggeli órákban a főpiaczon – a tilos dohány árulókat kutatván, esetleg egy dohány csempészőre bukkantak, azt a város házhoz behajtották; így történt azomban – mint Vujkovits Czviin Máté vallásából kivehetni – hogy egyike a pénzügyőröknek az elfogadtat pofonütötte, s ez az ütést viszonozta; s ennek lett hihetőleg az eredménye a többi között, hogy a pénzügyőrök – főként pedig a felügyellő – bosszúsakká váltak, – mivelcsak innen lehet megfejteni azt, hogy midőn a három köz pénzügyőr, a Vermes féle ház saroknál békésen beszélgettek – mint azt a nevezett tanún kívül Reizner Zsigmond és Jakobcsits József kereskedők vallják – akkor a felügyellő pénzügyőr bosszúsan, puskájával ide oda hadonázva hozzájuk utat tört magának, az ott békésen álló embereket jobbra balra ellökvén; s ez eljárás lett valószínűleg a következett események oka, mivel, a hivatkozott tanúk szerint már ekkor hallatszott a nép szájából, hogy miért nem ütik vissza a lökdelődző pénzügyőrt, s valószínűleg ennek hallatára rosszabbat sejtve vették útjokat a zárda tér felé. E közben történt hogy a város házától a tolongást, sőt azt hogy a pénzügyőrök fegyvereiket a népnek szegezék, a városi őrmester észre vevén, minden a rendelkezésére állott város rendőri személyzetet az összecsapás megakadályozására kiküldött, kiket midőn a pénzügyőrök a zárda templom előtti téren a Radits féle ház sarkon észre vettek, mintegy neki bátorodva, fegyvere használat mellett a körülöttük jövő menő embereket megtámadták, s nem vizsgálva ki a bűnös ki az ártatlan, nem a templomba menőket vagy onnan kijövőket, személy válogatás nélkül akit elértek, vagy puska tusával vagy szuronnyal vagy kardal bántalmazták, s nem elégelve meg hogy a nép megfutamodott, azt folyton űzték, míg nem a városi ott levő rendőri személyzet, a történteket lakása ablakján át szemlélő főbíró Milutinovits Szvetozár úr intésére, magát közbe veté s a veszélyesbé válhatott összeütközést félbe szakasztaná. A zavargásnak eként vége szakadván a pénzügyőrök mintegy ösztön szerűleg s a nép sokaság által tolatva a városi rendőri személyzet védelme alatt mint ezt már néhány előfordult hason esetben tevék a város házához bejöttek, utánnok tódulván az újság leső nép, itt a városi őrmester őket a kapitányi hivatal szobába késérte s miután a feltartóztathatatlanul utánnok forduló nép letartóztatásukat kívánta, illedelmesen felszólította őket, hogy fegyvereiket a kapitányi hivatal szobában tennék le, ők magok a halgató szobában várakoznának míg a főbíró úr, kiért azonnal küldend – bejönne; a pénzügyőrök erre puskáikat leraktak kardjaikat megtartván, míg nem újra Benovits Antal káplár azon hírrel jött, hogy parancs volna miszerint a fegyvert le kell tenni, s úgy menni át a városi foglárhoz, mire csakugyan a pénzügyőrök, kardjaikat is lerakván, a városi foglyárhoz átmentek. E közben az őrmester elküldötte Czopkov Fülöp pandúr káplárt, a városi főbíró úrhoz megtudandó határozottan a parancsot, s miután a visszatérő káplártól értesült hogy a főbíró úr letartóztatásra parancsot éppen nem adott, hanem csak hogy a pénzügyőröket a nép bántalmazása elől – mellynek hihetőleg kitéve leendettek – vonják el, rögtön átment hozzájuk, s értesíté őket a dolog miben lettéről s egyszersmind kijelenti hogy ha nékiök tetszik, a fogházi udvar ajtón elvonulhatnának, sőt ha kívánják, a bántalmazások ellenébe rendőrségi személyzetet és nyerendnek, de ők kimenni már akkor egy általán nem akartak.

Míg ezek eként történtek, alul írott szinte bejöttem hivatal szobámba, s értesülvén a történtekről rögtön felhívattam a pénzügy őröket s elmondva nékiök hogy letartóztatásuk merő tévedésből történt, arra hogy fegyvereiket vennék magukhoz felszólítottam, de ők azt tenni vonakodtak míg nem érettök saját hatóságoktól jönnének; e nyilatkozatot alig tevék, a hivatal szobába bosszúsággal rohant be a kebelbeli cs. kir. pénzügy őri őrmester, okát kérdve amazok letartóztatásának s midőn hivatalos illedelemmel őt a tévedésről felvilágosítani akartam, ő arra nem csak nem hallgatott, hanem megfeledkezve a hely iránti tiszteletéről is elég durván azzal válaszolva hogy „semmi tévedés hanem majd megtudják hogy mit teendnek" az itt volt pénzügy őröket előbb leszidván hogy miért nem lőttek, azután pedig fegyverre szólítva velük együtt eltávozott.

Kötelességnek találom még jelenteni, hogy a zavar lecsillapítására, a városi rendőri legénység közül alig 3 pusztázó és 7 pandúr – fegyverrel csupán ez utóbbiak – volt kiállítható, minthogy a 24 pandúr közül kik a város házi szogálatra rendelvék, azon időben s isteni szolgálaton, 4 óra álláson s i. a piarcz biztossal volt, 3. szoba tisztogatással foglalkozott, s 4 még megsem jelent.

A kivett vallomások nyomán imént eléadottakból azon meggyőződésre jövén, hogy ha bár nem is tagadható az, miként a nép a cs. kir. pénzügy örök ellenében olykor kihívó magaviselettel és szavakkal él mind az által valamint jelennen úgy egy egyébkor is a közöttük s a nép közt elé fordult utczai zavargásoknak fő oka abban rejlik, hogy a pénzügyőrök hivatalos hatáskörükön túllépnek, az embereket ok nélkül bántalmazzák, s ha netalán valakit a tilos dohány áruláson rajta kapnak, azt puska tusával vagy egyébként is ütlegelni szabadosnak tartják, s nem ritkán vérig sértik. A jelen esetnél is tagadhatatlan az hogy a midőn a pénzügy örök a zárda előtti térre kiértek, s a városi rendőrség ide érkezett, ha ismét vissza nem fordulnak a népet üldözni, ha a népen bosszújokat tölteni nem akarják, hanem békésen távoznak, minden további összezörrenésnek vége szakad; miknél fogva a lázatos véleményem az hogy a tekintetes Tanács az illető felsőbb helyre intézendő felterjesztéssel, a kebelbeli cs. kir. pénzügy őröknek feladatuk szoros hatás körebeni működésre leendő utasításukat s a bejelentett zavargásban okozókként résztvett elől megnevezett pénzügy őröknek érdemlett megfenyítését kieszközleni, s eként ama veszélyesé válható össze zajdulásoknak jövőre gátat vetni méltóztatnék.

Szabadkán, 1865-ik évi Márczius hó 28

Bíró Antal
főkapitány.

(*Üzenet*, 1988. 6. július, *Rukovet*, 1983. sveska 4.)

A SZABADKAI POLGÁRMESTER ÉS AZ ELLENZÉK

Az 1867-es kiegyezéssel új alkotmányos államberendezés jött létre. E kompromisszum létrehozói között jelentős szerepet játszott – a nagybirtokosságon és a nemesi értelmiségen kívül – a nagypolgárság, illetve a polgári intelligencia zöme. Az élénk közéleti tevékenységgel párhuzamosan – a kormány erőszakos fellépése miatt – egyre fokozódik az ellenzéki hangulat. A szélsőbaloldal (Madarász József, Kállay Ödön) az 1848-as szabadságharc polgári-demokratikus eszméi mellett kardoskodott. A kispolgárságra és a parasztságra támaszkodva e mozgalom nagy tömegeket vonzott, különösen az alföldi mezővárosokban. A Deák-párt képviselői pedig a modern polgári államszervezet, azaz a kiegyezés fenntartása, védelme mellett szálltak síkra. Az 1869. évi országgyűlési választásokra való felkészülés csak fokozta az ellenzéki hangulatot. E politikai zűrzavarban igen figyelemre méltó Lénárd Máté szabadkai polgármester 1869 márciusában írt levele, melyben – a megszokott hivatalos modortól eltérve – egészen közvetlen hangnemben tudósítja a külügyminisztert a szabadkai eseményekről, az országgyűlési képviselők megválasztása körül történtekről, az ellenzékről...[1] Úgy érezzük, az a levél – szubjektivitásától eltekintve – híven tükrözi a szabadkai politikai hangulatot és fényt derít egyéb társadalmi mozzanatokra is, melyekről talán huzamosabb levéltári búvárkodással sem tudnánk meg közelebbit. Ezért most hadd idézzünk hosszabban Lénárd polgármester leveléből: „...Kegyelmes Uram!a midőn ez előtt egy évvel az ismeretes Madarász féle petitioval ország szerte, különösen pedig a városunkkal szomszédos Tisza vidéken lázítottak városunk egyébbképen csendes jellemű s véralkatú népét sem kerülte egészen el az izgatás mételye; itt is mint mindenütt... a nép alsóbb rétegébe furakozva, ezt a közönségesen ismeretes ámítások és igéretekkel nyugtalanítani; bennök a megelégedetlenséget éleszteni s öregbítni nem késtek... Kegyelmes Uram! nem az réméti csekélységemet, hogy ez úttal innen is két ellenzéki, nyílvánított programjuk szerént szélsőségi eszméket valló képviselő menend az ország gyűlésre... de ha vissza gondolok az alig elmúlt napok eseményeire... kénytelen vagyok a jelen állapotok eránt való hitemet oly kifejezésben nyílvánítni: hogy egy communista irányú nép-kitöréshez közel állunk... részemről úgy

látom: ...az 1848/9 évi szomorú események idején... az adó nem fizetés, a földosztás, a papok vagyonának elvétele, az urak uralmának megsemmisítése, tehát a legveszélyesebb comunismus, s anarhiára törekvés magvai így mint ez úttal elhintve nem voltak... az ellenzék ámítgatási, s csábítási műveletei tervszerűen vezényeltettek; a szavazat nélküli csőcselék: nők, gyermekek játszák a leglármásb szerepet... Különben a város közutcáin való kortes éneklések, lármás fel alá járás kelések szigorúan betiltatván, látszatra ugyan csendeseb a felizgatott nép, de annál fenyegetőbb alattomos suttogása... legterhesebb feladat azonban a cseléd, napszámos, és iparos-segéd népet rendbe hozni, mert ezek a pártos itatások, s elféktelenítettések következtében engedetlenekké, dologtalanokká, és sértőleg szemtelen követelőkké váltak..." – vallja a szabadkai polgármester és meggyőződése, hogy e válság elsősorban szigorral hidalható át.

A belügyminiszter hathatós támogatását várják a szabadkai hatóságok röviddel Lénárd Máté elkeseredett levele után is, amikor Hidegh Árpád átiratát veszik szemügyre. A főkapitány ugyanis arról számol be a tanácsnak, hogy 1869. április 18-án a városi színház esti előadásán „botrányos kihágás történt".[2] A főként tanulókból és más „foglalkozás nélküliek"-ből álló csoport tüntetést szervezett a kirendelt rendőrség jelenléte ellenére is. Farsang Andrást, a főszervezőt és Szalai Zachart csak nagy üggyel-bajjal, tettleges bántalmazás közepette tartóztatták le, ám a tüntetés folytatódott az előadás után a városháza előtt. A főkapitány megítélése szerint e többnyire foglalkozás nélküli csoport cselekedete a törvényes rend felbontására irányul, s „...találkozott a rendetlenkedők között olyan is ki a város házának megtámadását annak ablakai betörését is szóba hozni merészkedett..." A fentiek hallatára ugyancsak feldühödik a Városi Tanács és a legszigorúbb vizsgálatot rendeli el.[3] Az ellenzék tüntetésével kapcsolatos ügy végül is „felsőbb eldöntés végett" a belügyminiszter elé kerül.[4] Érdemes itt megjegyezni, hogy e tárgyban tovább kutattunk a budapesti Magyar Országos Levéltárban is, de egyelőre eredménytelenül.

Lénárd polgármester leveléből kicseng a szocialista eszmék terjedésétől való félelem. Tisztán látja, hogy a belpolitikai fordulatokat, gazdasági változásokat osztályhelyzetüknél fogva elsősorban a proletár tömegek kísérik különös figyelemmel és nem véletlenül reagálnak fogékonyan a társadalmi visszásságokra. Mintegy figyelmeztetésként szánja tehát, amikor ezt írja: „legterhesebb feladat azonban a cseléd, napszámos, és iparos-segéd népet rendbe hozni, mert... elféktelenítettések következtében engedetlenekké... szemtelen követelőkké váltak..." Annál inkább int óvatosságra, mert a nemzetközi munkásmozgalom hatására ekkortájt, vagyis a múlt század hatvanas éveiben kezdődött meg az országban az új gondolkozás nagyobb fokú térhódítása.

Jegyzetek

[1] Szabadkai Történelmi Levéltár (a továbbiakban: Levéltár), 1277/polg. 1869.

[2] Levéltár, 1640/polg.1869.

[3] Levéltár, 1869. évi tan. Jk. 247.

[4] Levéltár, 3161/polg. 1869.

(*Magyar Szó*, 1985. január 26.)

A SZABADKAI RENDŐRSÉG ERŐSÍTI SORAIT

Szabadka munkásmozgalma kezdeti szakaszának lényeges mozzanata a hatóságok mind erélyesebb fellépése, a közrend és a közbiztonság fokozott karhatalmi védelme a szocialista mozgalmak nagyarányú terjedésével szemben. A levéltári dokumentumok fényt vetnek a fegyveres karhatalmi szerv elszánt intézkedéseire, amelyekről az alábbiak során számolunk be.

Szalay Mátyás rendőrfőkapitány felméri a társadalmi viszonyok alakulását,[1] és 1894 okt. 12-én terjedelmes jelentést intéz a törvényhatósági bizottsághoz. Éppen a súlyos gazdasági körülményekre hivatkozva követeli a rendőrség gyors átszervezését. A régi pandúrrendszer megszüntetése maga után vonja a rendőrség létszámának növelését annál inkább, mert az évente meghozott országos törvények mind több feladatot rónak a rendőrségre. A jelenlegi szabályrendelet ötven gyalogrendőrt, egy rendőrőrmestert, továbbá huszonnyolc lovasrendőrt, s öt lovasrendőr-tizedest rendszeresít. A gyalogrendőrség közül tízet utcai őrszemként, ötöt vasúti szolgálatra, három legényt kapu alatti őrként, tizenhatot éjjeli járőrként alkalmaznak. A többi gyalogrendőrt színházi és báli ügyeletre, előállításokra, puhatolásokra, sürgős kézbesítésekre, a bírósági megkeresések teljesítésére, katonai elszállásolások foganatosítására, a piaci teendők ellátására, egészségügyi vizsgálatokra, tanköteles gyermekek összeírására stb. veszik igénybe. A rendőrlegénység úgyszólván éjt nappallá téve működik, de egy előidézett zavargás vagy csoportosulás szétoszlatásához már nincs elég ereje. Nem beszélve a külvárosról, ahol rendőrség híján burjánzik a bűnügy! Ám a szocialista eszmék terjedése – „ (...) melyek az enyém és tied közti fogalom kiirtását nagyon is előmozdítják (...)" – arra kényszerítheti a hatóságot, hogy a gyalogrendőrség létszámát legalább hatvan, a lovasrendőrségét pedig tizenkét egyénnel növelje – állítja Szalay rendőrfőkapitány.

A rendőrhatóság közben mind több rendőrlaktanya felállításán szorgoskodik. Néhány tompa–kelebiai lakos 1897-ben elkeseredett hangon kéri a rendőrlaktanya felépítését,[2] hiszen a szocialista nézet ott alaposan megvetette lábát. Vidákovich Márk központi rendőrbiztos viszont már előzőleg azzal kapcsolatban adja elő észrevételeit,[3] hogy a szocialisták fenyegetése ellensúlyozható a rendőrség összpontosításával, állandó „kaszárnyázásával", együttes kiképzésével és fegyelmezésével. Ilyen szempontból kívánatos lenne a nagyfényi és a pa-

licsi rendőrség feloszlatása, mert eleddig az semmi különös és fontosabb eseményt nem derített ki.

Szalay rendőrfőkapitány ezalatt rendületlenül szervezi a rendőrséget. Az eddig foganatosított intézkedéseken kívül gondokodik a szabadkai rendőrség fegyverhasználati szabályrendeletének előkészítéséről.[4] E szabályzat értelmében a rendőrség nemcsak kényszereszközöket, hanem végső szükség esetén kardot és lőfegyvert is használhat. „Határozottan meg van tiltva ártatlan egyének ellenében kik semmi erőszakos ellenszegülést nem tesznek, fegyvert használni, vagy oly egyének után, kik megszöknek – tüzelni", mondja az ötödik paragrafus.

A Belügyminisztérium csak 1899 tavaszán hagyja jóvá a fegyverhasználati szabályzatot azzal a megjegyzéssel, hogy „...a rendőr minden körülmények között a fegyver elkövetkezendő használatára az illetőt figyelmeztetni tartozik."[5]

Dr. Klein Adolf bizottsági tag 1900 szeptemberében ismét felveti a rendőrség kérdését.[6] E karhatalmi szerv városunkban egyszerűen azért nem teljesítheti teljes mértékben kötelességét, mert – a belvárost kivéve – szűkölködik a rendőrségi őrszemek tekintetében. A legénység csekély létszámánál fogva hiányoznak a kerületi rendőrszobák is. Dr. Klein észrevételeit magáévá teszi a közgyűlés, de fedezet híján, másrészt a kedvezőtlen gazdasági helyzetre hivatkozva a város azonnal nem növelheti rendőrségének létszámát. Még a rendőrkapitány erélyesebb közbelépése sem változtat sokat a helyzeten! A tanács halogatja az ügyet, újabb terveket kovácsol. Így történik azután, hogy néhány rendőralkalmazott – rosszat sejtve – távozik saját akaratából.[7] Aradszky János gyalogrendőr így érvel: „Én már 11 év óta szolgálok, a rendőri szolgálatot azonban meguntam és tovább szolgálni nem akarom (...) nyugdíjat nem kérek (...)". – Bukvics Alajos városi rendőr pedig a következőket hozza fel: „Rendőri szolgálatról nyugdíj igényemre való tekintet nélkül lemondok azért, mert a polgári életet jobban kedvelem."

Közben a tanács nyilvánosságra hozza (1903) elképzelését: a közbiztonsági és a nyomozószolgálatot a csendőrségre bízza a város belterületén is. Ezzel megszűnne a hatvanhét rendőri állás!

A fentiek kapcsán lép színre Vida Kálmán választott törvényhatósági bizottsági tag. Érthetetlen számára a közgyűlés újabb elhatározása, hiszen az ország nagyobb városaiban a rendőrség teljesíti a közbiztonsági szolgálatot. Itt, az ország harmadik városának valamennyi utcájában kívánatos az állandó rendőri (nem csendőri!) felügyelet, mert csak így szüntethető meg az „ázsiai állapot", az általános felfordulás. – Viszont Vida György bizottsági tag és társai nem értenek egyet az előbbi indítvánnyal: az anarchia, a fejetlenség – amely városunkban nem ismer határt – mindenekelőtt a csendőrséggel fékezhető meg. „Mert siralmas a mi rendőrségünk állapota két okból: 1. A rendőrségi személyzet igen kicsiny 2. Rettenetesen tanulatlan, képzetlen, ügyetlen, gyáva." – A közgyűlés megtárgyalja mindkét indítványt és a belügyminisztert is arról tudósítja, hogy fenntartja korábbi határozatát: a belterületi csendőrséget szervezi továbbra is. Kostka Pál ezredes, a minisztérium csendőrségi ügyosztályának vezetője azonban, hogy meggyőződjön a tényállásról, leutazik Szabadkára.[8] Az 1906. nov. 29-én felvett jegyzőkönyvből kitűnik, hogy Bíró Károly polgármester véglegesen még nem

döntött a közbiztonság megszervezéséről. Egyrészt könnyelműség lenne meneszteni a rendőrséget, hiszen áthelyezése nagy anyagi áldozatokkal járna. A jegyzőkönyv részletesen előterjeszti a csendőrség és rendőrség kérdésében felvetett újabb javaslatokat és lehetőségeket, amelyekről véglegesen a Belügyminisztérium dönthet.

A kormányhatóságtól végre 1907 júniusában megérkezik a válasz.[9] Elvileg nincs észrevétele arra nézve, hogy a város belterületén a közbiztonsági szolgálatot a csendőrség lássa el, mégis „...ez idő szerint annak életbeléptetésétől kénytelen vagyok eltekinteni azért, mert a csendőrségnél létező felette kedvezőtlen létszám miatt az e célra felhasználandó legénység jelenleg nem áll rendelkezésre" – hangzik a leirat.

Egyáltalán mikor számíthat a belváros közönsége csendőri szolgálat alkalmazására? A kérdés még évekig is nyitva állhat – jelenti ismét a minisztérium.[10] Szabadka külterületén a csendőrség már 1903 novemberétől működik, egyelőre azonban nem terjesztheti ki tevékenységét.

Időközben Vida Kálmán bizottsági tag több folyamodványban sürgeti a városi rendőrség átszervezését; létszámának növelését, új szolgálati beosztását és fizetésének rendezését. Kézzelfogható magyarázatot fűz elképzeléseihez. A közgyűlés azonban szemet huny indítványa fölött. Máskor a kedvezőtlen pénzügyi viszonyokkal érvel... Vida Kálmán azonban tovább ostromolja a tanácsot. Helyesli a titkosrendőri szolgálat bevezetését, de helyteleníti, hogy működési körét még nem iktatták be a városi szabályrendeletbe. Fizetésük sem áll arányban a rájuk nehezedő teendőkkel. Vida sürgeti továbbá az oktatói, illetve felügyelői állások megszervezését, amely elősegítené a rendőrlegénység folyamatos kiképzését.

Szalay Mátyás rendőrfőkapitány nem türtőztetheti magát, és 1909 szeptemberében kimerítő jelentést terjeszt fel a rendőri állások szaporításával kapcsolatban. Fizikai képtelenség a közbiztonsági szolgálatot – a rendőrlegénységet is terhelő közigazgatási teendők mellett – sikerrel ellátni. Egyébként a mostani létszám szolgálati beosztása a következő: a hat őrszemi állást tizenkét fő látja el; az állandó vasúti szolgálatot négy; a detektívszolgálatot kettő; Vucsidolt és a városligeti különítményt kettő; a kulcsári, piaci és vágóhídi szolgálatot három; az öt külvárosi laktanyát huszonöt; a külkerületi kézbesítést tíz; a kapu alatti őrséget kettő; a külterületi rendőrbiztosok mellett a közigazgatási teendők ellátását nyolc rendőr végzi. Viszont az állomány betegeire és a helyettesítésre öt személy számítandó. Végül huszonöt főt vesz igénybe a szabadnapos legénység. A még hátralevő három rendőr igen sokrétű munkát végez az egész város területén (báli és színházi szolgálat, házipénztár éjjeli őrzése, toloncszolgálat stb.) Szabadkán a preventív és felfedező szolgálatot csak százegy személlyel (ilyen bonyolult gazdasági viszonyok közepette) eredményesen teljesíteni – alaptalan követelmény!

Nos, a törvényhatósági bizottság Szalay Mátyás előterjesztését és Vida Kálmán indítványait nem veszi tekintetbe, mert szerinte a szabályrendelet megalkotása óta nem merült fel olyan körülmény, amely most indokolttá tenné a közgyűlés előbbi álláspontjának megváltoztatását.

A Belügyminisztérium ekkor váratlanul felteszi a kérdést: vajon fenntartja-e még a város közönsége óhaját, hogy a belterületi közbiztonsági szolgálatot is a csendőrség teljesítse? Szabadka válaszában arra kéri a kormányhatóságot, hogy a belterületi csendőrség szervezése körönként és fokozatosan történjék, mert különben nagy anyagi megterheléssel járna a városra és a lakosságra nézve. A minisztérium szolgálati okokból keresztülvihetetlennek tartja, hogy a csendőrség a rendőrségtől szukcesszíve vegye át a szolgálatot. Inkább egyidejűleg. A közgyűlés 1911. márc. 30-án felméri az előállt helyzetet, de várakozó álláspontra helyezkedik, tekintettel a rendőrség kilátásba helyezett államosítására.[11] Különben sem fordultak elő nagyobb méretű zavarok a közbiztonság terén...

Közvetlenül a világháború kitörése előtt elhatározza a kormányhatóság, hogy nagy államsegéllyel fejleszteni fogja országszerte a rendőrséget. A miniszteri rendelet az 1913. évre Szabadkának huszonhétezer koronát engedélyezett. Az államsegély elsősorban a rendőrlegénység illetményeinek javítására, detektívszolgálat létesítésére (amely eddig városunkban belügyminisztériumi jóváhagyás nélkül működött), szakoktatási célokra és a rendelkezési alap létesítésére fordítandó. Érdemes megjegyezni, hogy a következő évben Szabadka rendőrsége fejlesztésére már ötvennégyezer,[12] később pedig nyolcvanegyezer korona segélyben részesül.[13]

A kormányhatóság időközben már adatgyűjtő akciót szervezett a városi rendőrség államosítása kapcsán. Részletes kimutatást kér valamennyi törvényhatóságtól a rendőrségi alkalmazottak elhelyezéséről, fegyverzetéről, ruházatáról stb. A szabadkai rendőrhivatal 1918. febr. 18-i jelentéséből látható,[14] hogy a központi rendőrséget a városi székház (jelenleg művelődési otthon) négy emeletén helyezték el. Az épület földszintjén a rendőrlegénység, a rendőrőrmesterek és a raktárhelyiség található. A félemeleten a rendőrkapitányi és rendőrbiztosi ügyeleti szoba. A második emeleten huszonhárom szoba áll a rendőrségi hivatalnokok rendelkezésére. Ugyanitt lelhető fel az irattár és a bűnügyi múzeum. A fogházfelügyelő szobája és lakása a harmadik emeleten van, de itt található még az elkülönített rabsétáltató udvar és a zárt folyosó. A negyedik emeleten a rendőrségi fegyver- és bűnjelraktárt, valamint a bűnügyi fényképészeti termet és a detektívosztályt helyezték el. A rendőrlegénység ruházata: fekete (kék) blúz és nadrág, ugyanolyan posztóból készült sapka ellenzővel és ezüst zsinórzattal (télen csizmanadrág, bárányból sapka, bárányból bőrös zubbony). Fegyverzete: rendőrségi hosszú kard (lovasoknál huszárkard), gyalogrendőröknél Kropatschek-féle fegyver, a lovasoknál és altiszteknél pedig 12 mm-es altiszti forgópisztoly.

Mindent összevetve azt a következtetést szűrhetjük le, hogy a szabadkai hatóságok végeredményben tehetetlenül szemlélik a társadalmi és gazdasági változásokat. A karhatalmi szerv elszánt intézkedései ellenére is mind szélesebb körben tért hódít a munkásosztály szervezkedésének eszméje.

Jegyzetek

[1] Szabadkai Történelmi Levéltár (a továbbiakban: Levéltár), Városi Tanács XIX. 313/1900; 16314.
[2] Levéltár, Városi Tanács, XIX. 391/1897; 22486.
[3] Levéltár, Városi Tanács, XIX. 105/1897; 2022.
[4] Levéltár, Városi Tanács, XIX. 84/1898; 3370.
[5] Levéltár, Városi Tanács, XIX. 84/1898; 5271.
[6] Levéltár, Városi Tanács, XIX. 313/1900; 17116.
[7] Levéltár, 1144/eln. 19o1 1159/eln. 1901.
[8] Levéltár, Városi Tanács, XIX. 58/1905; 25002.
[9] Levéltár, Városi Tanács, XIX. 58/1905; 13374.
[10] Levéltár, Városi Tanács, XIX. 58/1905; 440.
[11] Levéltár, Városi Tanács, XIX. 58/1905; 8475.
[12] Levéltár, 680/eln. 1914.
[13] Levéltár, 135/eln. 1918.
[14] Uo.

(*Magyar Szó*, 1979. július 9.)

A NAGYFÉNYI MUNKABESZÜNTETÉS

A szocialista eszmék térhódítását Szabadkán az 1870-es évektől mind kifejezettebben nyomon követhetjük. A párizsi kommün évében (1871) városunkban – ha nagyon rövid időre is – megalakul az iparos- és kereskedősegédek önképző és segélyegylete, melyben valójában az első osztály jellegű munkásszervezetet üdvözölhetjük. Majd a Népkör születésének lehetünk szemtanúi és a különböző pártok heves csatározásainak abban a városban, ahol a lakosság csaknem hatvanezerre tehető, de a kisipar és kereskedelem alkalmazottainak létszáma mégis igen alacsony. A vasútvonal létesítése kezdetben mégsem járt a kívánt eredménnyel, hiszen Szabadkán ipartelepek, „gyárak" építésére csak üggyel-bajjal kerül sor. A fővárosban alakult első szocialista szervezetnek, az Általános Munkásegyletnek néhány éves fennállása alatt jelentős szerep jut a sztrájkmozgalmak kezdeményezésében, amelyek természetesen nagy hatással voltak a szabadkai kisszámú ipari és az annál nagyobb létszámú mezei munkásságra. Hangsúlyoznunk kell, hogy vidékünkön ekkortájt nem volt ismeretlen a „strike" fogalom. Bizonyítja ezt a szabadkai levéltárban a közelmúltban meglelt színházi falragasz, amely Szigligeti Ede és Balázs Sándor színművének a zombori Vadászkürt termében 1875. április 11-én tartott előadását öles fekete betűkkel ekként hirdeti:[1] *Strike vagy a munkások lázadása.* Az özv. Gy. Nagy Lujza igazgatása alatt álló dráma-, népszínmű és operett-társulat Zomborból Szabadkára szerződik.

Eddigi tudomásunk szerint az első szabadkai sztrájk időpontja 1890. november 26-a.[2] A vasúti munkások megtagadják a munkát, mert kevesellik a hatvan karajcárt a tizennégy órás munkanapért. A következő évektől már mind több szó esik a szocialista eszmék térhódításáról, a mezei és ipari munkásság követeléseiről, zendülésekről, nagyobb méretű sztrájkokról stb., melyekről a korabeli sajtó olykor bővebben is beszámol, vagy a levéltári forrásokban bukkanhatunk nélkülözhetetlen adatokra. Ebből kiindulva a Magyarországi Szociáldemokrata Párt megalakulása előtti időszak igen lényeges a szabadkai munkásmozgalom szemszögéből. A „parasztváros"-ban és környékén „parasztszocialisták"-kal, a földmunkások egyre forrongóbb tömegével találkozunk, hiszen Szabadka még az 1870-es években is csak öt ecet- és egy szikvízgyárral (itt a gyár még nem mai értelemben értendő!), továbbá két gőzmalommal, egy tégla-

és cserépégető teleppel, valamint két nyomdatulajdonossal büszkélkedhet. A társadalom fejlődésével mind nagyobb a szakadék az ipari munkások és az agrárproletárok között. A szabadkai levéltár tanácsi okiratai többek között fényt vetnek egyes környező települések életére, a földmunkásság kétségbeesett követeléseire, megélhetési nehézségeire, népes családok nyomorára, a tenyérnyi földhöz való csökönyös ragaszkodásra...

A közelmúltban felkeltette a figyelmünket a Városi Tanács 1877. szeptember 20-i jegyzőkönyve,[3] amelyből – ha jól odafigyelünk – fontos eseményre következtethetünk, illetve olyan közlésről értesülhetünk, mely feltétlenül a szabadkai munkásmozgalom korai időszakához sorolható. Hadd idézzünk most hosszabban a fenti jegyzőkönyvből: „Tárgyaltatott a kapitányi hivatalnak... jelentése, melyel Loósz József helybeli birtokos és arató munkásai névszerint Viczai Jósef, Neorsits Jósef, Milánkovits Máté, Gabrits János és Balázs, Szekeres János és Besirev Péter helybeli lakosok között a nyomtatási munkák teljesítése körül kölcsönösen felmerült és bejelentett panaszok folytán hozott azon rendőrhatósági végzés mely szerint a nevezett munkások az *abban hagyott nyomtatási munkák* (kiemelés tőlem!) további folytatására és befejezésére utasíttattak, a munkaadó Loósz József pedig az említett nyomtatási munkák fennakadás nélküli foganatosításához szükséges kellő számú igavonó jószág előállítására köteleztetett és állítólagos kárainak megtérítése iránti panaszos keresésével elutasíttatott, az általa közbevetett és írásban benyújtott fellebbezés folytán másodfokú hatósági eldöntés végett a tárgyalási iratokkal együtt beterjesztetik". – Nos, a jegyzőkönyvben a hallottak alapján mindhiába kutattunk a kapitányi hivatal 1877. évi 2460-as számú okiratának mellékletei után, hogy közelebbit tudjunk meg a földbirtokos és aratómunkásai között előállt eseményről. De a Városi Tanács ugyanez év 6982. számú iratához mellékelve sem szerepel, holott a levéltárosi gyakorlat alapján itt már rá kellene bukkannunk. Csupán néhány sorban az áll, hogy Loósz Józsefnek Viczei István és társai elleni peres ügyét „felsőbb eldöntés végett" a Városi Tanács elé terjesztik. Az alkotmány beadványából azonban világosan kitűnik, hogy négy mellékletet csatolt kérvényéhez, csakhogy azoknak az idők viharában nyoma veszett.

Kanyarodjunk most vissza az említett jegyzőkönyv határozatához, amely többek között így szól: „Minthogy a nyomtatási munkák fennakadás nélküli gyors foganatosításához szükséges igavonó jószágot a dolog természeténél fogva minden munkaadónak kellő számban előállítani kötelessége és minthogy más részről fellebbező Loósz József a nevezett munkások részéről állítólag előidézett *munkaszünetelés* (kiemelés tőlem!) által okozott kárait a panasz bejelentése alkalmával nem részletezte és a megtartott tárgyaláshoz kellőleg nem igazolta, ennél fogva a beterjesztett rendőrhatósági végzés indokoltnak találtatván a tanács részéről változatlanul fenntartatik, és erről a nevezett fellebbező oly kijelentés mellett, hogy ezen másod fokú rendőrhatósági határozat... 15 nap alatt illetőségéhez birtokon kívül felebbezhető lészen..."

A fentiekhez nem fűzünk semmilyen magyarázatot; világosan kitűnik, hogy (ösztönös) munkabeszüntetésről van szó, csakhogy az iratmellékletek híján nem áll elég adat a rendelkezésünkre. Ezért tovább kutatunk, hogy legalább Loósz

József birtokos kilétét megállapítsuk. Egy 1864. évi okiratból az derül ki, hogy Loósz József nagykorúsítását kérte, s a tiszti vizsgálat eredményeként... „földbirtokból álló vagyonának önálló kezelésére képesnek nyilváníttatik... mint gazdászattanilag kiképzett egyén mezei gazdaságának célszerű kezelése által anyagi előnyét fogná elérhetni."[4] Egy-két évvel későbbi folyamodványából már kiderül, hogy földbirtokosunk házasságot kötött Mukits Margittal, s e tekintélyes család folytán az ingatlan ismét gyarapodott. A házaspár kinn él az ómoravicai határ közelében levő nagyfényi szállásán,[5] s (a többi földbirtokos példájára) biztonsági okokból pisztoly- és puskahasználatra kap engedélyt. Az 1870-es évek elején már nehézségeik adódnak az adóhivatallal, különböző nézeteltérések támadnak, s ez is közrejátszott abban, hogy 1877-ben munkabeszüntetésre került sor Nagyfényen. Vagyis a hatóságok és a munkaadók közötti feszült állapot, az a lélektani mozzanat az aratómunkások malmára hajtotta a vizet. Ez abból is látszik, hogy a tanácsi döntés azonnal visszautasítja a nagyfényi földbirtokos kérelmét és kötelezi őt a szükséges igavonó állatok biztosítására. A munkálatok zökkenőmentes lebonyolításához megfelelő feltételek szükségesek, s így a hatóságok akaratlanul is a munkások mellett foglalnak állást. A munkabeszüntetés után már odáig fajult az ügy, hogy 1878-ban Loósz József és Mukits Margit nagyfényi birtokát elárverezik.[6]

Mégis váratlan eseménynek lehetünk szemtanúi 1883 végén: Jankovits Aurél főispán a belső csendbiztosi állásra Loósz Józsefet nevezi ki, aki időközben beköltözött Szabadkára és a törvényszéknél díjnokként dolgozik. De itt sem marad sokáig, mert röviddel később „megvesztegetés és fogolyszöktetés"-ért eljárást indítanak ellene.[7] A hivatalból felfüggesztett hajdani földbirtokos ezután vagyontalansági bizonyítványért folyamodik, mely szerint „Loósz József helybeli lakosnak egy adóssággal terhelt lakházon kívül más vagyona nincsen" és csak nagy nélkülözések közepette tarthatja el hat munkanélküli gyermekét. A tönk szélére jutott tehát földbirtokosunk éppen akkor, amikor a tőkés fejlődés olyan fejezethez érkezik Szabadkán, hogy a földmunkásság mellett az ipari munkásság is színre lép és követeléseik mind kedvezőbb visszhangra találnak a haladást támogatók körében.

Jegyzetek

[1] Szabadkai Történelmi Levéltár (a továbbiakban: Levéltár), 2699/polg. 1875.
[2] Petkovics Kálmán: *A kérdőjeles ember* (Dokumentumriport a szabadkai munkásmozgalomról. Rigó János). Szabadka, 1975. Életjel Könyvek 9., 143.
[3] Levéltár, 1877. évi tan. Jk. 6982/478.
[4] Levéltár, 5823/polg. 1864.
[5] Levéltár, 5587/polg. 1866.
[6] Levéltár, 4291/polg. 1878.
[7] Levéltár, I. 1885/64.

(*Magyar Szó*, 1985. március 16.)

SZABADKA AZ 1906. ÉVI ARATÓSZTRÁJKOK TÜKRÉBEN

A Monarchia közigazgatási gépezetének század eleji fellazulása, az általános politikai bizonytalanság és válság elősegítik a munkásosztály tömegmozgalmát. Az országos méretű munkásmegmozdulások legkézzelfoghatóbb megnyilvánulása ekkortájt a harmincezer budapesti vasmunkás hathetes általános sztrájkja,[1] amely többek között az agrárproletariátust, a nincstelen mezőgazdasági bérmunkásságot is alaposan megmozgatja. Természetesen sok más körülmény szintén közrejátszik abban, hogy a mezőgazdasági munkások sztrájkmozgalma újra fellobbanjon. Pl. az, hogy a kormány éles támadást indít az 1905 decemberében alakult Földmunkások Országos Szövetsége ellen, mert attól tartott, hogy segítségével a szociáldemokrata párt eszméi a városon kívül is eluralkodnak. Ennek ellenére a mezőgazdasági proletariátus soraiból rövid idő alatt tömegek csatlakoznak a szövetséghez. Felélénkülnek a bérharcok, s 1906 nyarán országszerte aratósztrájkok kezdődnek, amelyeket többnyire siker koronáz, hiszen a mezőgazdasági munkabérek jelentősen emelkednek, némileg a munkaidő is megrövidül. Itt azonnal hangsúlyozni kell, hogy Bácskában és Bánátban is az aratósztrájkok nagyarányú fellángolásáról adhatunk számot 1906-ban. S hogy Szabadka és környéke miként veszi ki részét a történtekből, arról az egykori sajtó és a levéltári forrásanyag tanúskodik.

Számos bizonyítékkal szolgálhatunk arra nézve, hogy 1897 és 1906 között vidékünkön igen heves aratósztrájkok folytak. Az 1897-es nagy bérmozgalom után többek között 1903 júliusában Topolya, Bajsa és Szabadka határában történnek nagyobb megmozdulások. Szalay Mátyás szabadkai rendőrfőkapitány ekkor a Topolyával határos részek megvédésére és a készülő cselédsztrájk meghiúsítására[2] csendőr- és rendőrapparátussal, valamint huszársággal vonul ki, hogy „(...) a topolyai lázongóknak megakadályozza a szabadkai határba való benyomulást."[3] Bács megye legnagyobb gazdaságaiban, a Vojnits, Pilaszánovits, Fernbach uradalmakban valamennyi cselédmunkás – a kivezényelt újvidéki és szabadkai csendőrség, illetve katonaság jelenléte ellenére – csatlakozik a sztrájkoló aratókhoz. S ez a mozzanat tette oly jelentőssé az 1903. évi munkásmegmozdulást, hiszen az osztálytársadalom alján álló jogfosztott rétegek össze-

fogása jelentősen veszélyeztette akkor a munkaadók, de az egész polgári, földesúri társadalmat.[4] Annál inkább, mert Darányi Ignác, a magyar királyi kormány földművelésügyi miniszterének egyenesen a császárhoz intézett aratási jelentéséből az világlik ki, hogy a sztrájkmozgalom Bács-Bodrog megyében éppen a topolyai járásban öltött legnagyobb méreteket.[5] „A mozgalom terjedelmét mutatja, hogy 19 gazdaságban összesen 1100 aratómunkás és 111 gazdasági cseléd tagadta meg a munkát" – jelenti keserűen Darányi. Az a Darányi Ignác, aki a Monarchia talán két legmaradibb törvénycikkét (az 1898. évi II. tc. és az 1907. évi XLV. tc.), azaz az ún. rabszolga- és derestörvényt teremtette meg. E cselédtörvények az agroszocialista mozgalmak megbosszulására, a földmunkásság kifosztására stb. irányulnak, s az 1907. évi törvénycikk engedélyezi a cselédek testi megfenyítését is!

A nagy arató- és cselédsztrájk után, 1903 októberében Szabadkán mintegy ötven Bács megyei földbirtokos összejövetelt tartott a kíméletlen báró, Vojnits István elnökletével[6] a hatóságok legégetőbb kérdésének, a mezőgazdasági munkások ügyének rendezése édekében. A további sztrájkmozgalmak meggátlására többek között a cselédek béremelésében állapodnak meg, viszont az aratómunkásokkal kötött szerződés az 1898. évi „rabszolgatörvény" értelmében történne továbbra is. Közben az értekezlet részvevői folyton hangoztatják javaslataik humánus voltát, a „(...) mezőgazdasági munkásokról való atyai gondoskodást (...)", a kizsákmányolásmentes viszonyulást. A következő év júniusában azonban a szociáldemokrata párt Bács-Bodrog megyei szervezete Szabadkán megjelenteti cselédprogramját, mintegy válaszként a bácskai gazdák értekezletén elfogadottakra.[7] A program lényeges eltérést mutat a földbirtokosok megegyezésével szemben, de alapjában véve mégsem rendezheti a munkaadó és a cseléd közötti ellentétet. Így azután, amikor 1904-ben a moravicai, bajsai, alsóroglaticai birtokok aratómunkásai ismét sztrájkba lépnek, nem teljesül az aratórész emelésére és az egyéb kezdeményekre tett kérelmük, mert a hatósági intézkedés (a börtönbüntetés) egy pillanatra megfélemlíti a munkásságot. Időközben a kormányhatóságok Szabadkához intézett bizalmas leiratukban melegen érdeklődtek az aratási szerződések lefolyásáról, a vidéki aratómunkások létszámáról, a munkabérek magasságáról, a tartalék munkáscsapatok esetleges szerveződéséről[8]... Mert a vidékünkön lezajló munkásmegmozdulások mindinkább a figyelem középpontjába kerültek.

De nemcsak a munkaadók birtokain, hanem a megye városaiban is parázs a hangulat. A szociáldemokrata párt folyton ülésezik, és a sok napirendi pont között fontos helyet foglal el a mezőgazdasági proletariátus súlyos helyzete. A szociálemokrata párt Szabadkán is mind gyakrabban kér engedélyt „tüntető körmenetek" és a főtéren tartandó népgyűlések tartására. Így pl. Németh István és Jurity István 1905 novemberében a mostani Szabadság téren tömeggyűlésre kér engedélyt, de a Városi Tanács a folyamodókat kereken elutasítja, „(...) mert tekintettel a városunkban uralkodó hangulatra, nem járulhat hozzá ahhoz, hogy a város egyetlen fő terén tartani szándékolt népgyűlésekkel a kedélyek folytonos izgalomban tartassanak és ezáltal e város békéje és nyugalma veszélyeztessék (...)"[9] A régi gimnázium udvarában viszont megtartható a népgyűlés – teszi hozzá

a tanács. Mellékesen jegyezzük meg, hogy a hatóságok az erősödő szociáldemokrata párt kérelmét azonban egyre inkább kénytelenek teljesíteni.

És közrejátszik más is, ami újra felrázza a mezőgazdasági proletariátust: a szociáldemokrata párt XII. kongresszusának (amelynek szabadkai részvevője is volt) határozata az általános választójogi harcról, valamint a Magyarországi Földmunkások Országos Szövetségének a megalakítása.[10] A továbbiakban fontosnak tartjuk, hogy néhány sorban kitérjünk a szövetség alapszabályára, hiszen jelenléte új erőt adott vidékünk munkásságának.

A szövetség hatásköre kiterjed valamennyi földmunkásra, a mezőgazdaság munkaágaira. Oltalmába veszi tehát a napszámosokat, részes aratókat, cselédeket, kubikosokat, pásztorokat, szőlőmunkásokat, kocsisokat, fuvarosokat, kisbérlőket stb. A szövetség célja a jogfosztott rétegek egyesítése, a földbirtokosokkal való egyezkedés megkönnyítése, a munkabérek szabályozása és a megállapodások szigorú betartása, a szövetség tagjainak a szerződésszegő munkaadókkal szembeni segítése, a munkanélküliek anyagi támogatása, egy tulajdonosokból és munkásokból álló választott bíróság megalakítása, a termelőeszközök felülvizsgálása, hogy a szövetség tagjainak gazdasági, értelmi és erkölcsi érdekei megvédhetők és fejleszthetők legyenek. E célok különböző tényezők segítségével valósíthatók meg: szakoktatások, előadások, felolvasások, szak- és tudományos munkák kiadása, könyvtár fenntartása, zenekar és dalárda stb. alakítása.

A szövetség megalakításáról a földmunkások országos értekezletén döntöttek, amelyen a néhány bácskai képviselő mellett részt vett a szabadkai Jurity István is. Itt határoztak a *Világszabadság* c. lap megindításáról, amely – mint a földmunkások politikai hetilapja – később buzgón tudósít vidékünk földmunkásmozgalmáról.

A Földmunkások Országos Szövetségének felhívására a Bács megyei bizalmi férfiak verbászi értekezletén (1906 májusában) Jeges Sándor, a moravicai földmunkásmozgalom jeles vezetőjének és a szabadkai Szimics József társelnökletével elfogadják az aratási, cséplési és kukoricatörési munkarendet,[11] s megküldik valamennyi községnek, hogy a helyi viszonyaiknak megfelelően módosítsák.

Hadd idézzünk most a munkarendből: „Vállalunk 8 hold őszi és 2 hold tavaszit egy emberre... A kommenció fejében tartozik a gazda adni 75 kg tiszta búzát, 6 kg jó és egészséges szalonnát, 1 kg sót, pálinka helyett 3 koronát és hat liter főzeléket... Az aratómunkások tartoznak a gabonát learatni, keresztbe rakni, bekötözni, felgereblyézni, úgyszintén ha a szél széjjelhordja összehordani. Az aratás befejeztével a gazda tartozik igát adni a rész összehordására. Ebben az esetben a napszám 2 Kor. 80 fillér... Cséplési időtartam alatt a kommenció következő: 20 kg tiszta búza, ½ kg szalonna, 1 liter főzelék, 1 kiló só, palinka helyett 3 korona egy hétre... Munkaidő napkeltétől napnyugtáig, háromnegyed óra reggeli és uzsonna, másfél órai ebédidő... Kukoricát részre hatodával vállaljuk, kommencióval és ez esetben 1200 négyszögöltől 10 l. tiszta búza és 3/4 kilogramm szalonna."

Szabadkán, Tavankúton, Sebesityen, Sándorban 1906 elején földmunkásgyűlést tartanak. Két napirendi ponttal: „A magyarországi földmunkások országos szövetségének czélja és haszna 2. A helyi csoport megalakítása".[12] A polgármester engedélyezi a szövetség helyi csoportjának megalakítását Szabadkán, de akadályt gördít az elé, hogy az említett helységekre is kiterjessze hatáskörét. Viszont éppen a szabadkai helyi csoport jeladására szervezkedhetett tovább a bácskai földmunkásság, alakíthatta meg a szövetség sejtjeit Zentán, Újvidéken, Óverbászon, Moravicán, Csantavéren.[13]

A földművelésügyi minisztérium 1906 májusában kiadott bizalmas leiratában oldalakon át foglalkozik az izmosodó munkásmozgalommal.[14] Figyelmezteti valamennyi törvényhatóságot, hogy az aratás időtartama alatt újabb zavargások várhatóak, de feltétlenül biztosítani kell a munka háborítatlan lefolyását, a szerződések érvényesítését, mert a mozgalom a még érintetlen vidékeken is károsan befolyásolja a munkásság magatartását. Majd a kormányhatóság érdeklődik a szerződéskötések üteméről, az aratógépek és az aratómunkások számáról... Utasítja továbbá a polgármestert és a rendőrkapitányt, hogy azonnal tegyen jelentést az esetleges munkásmozgalmi megnyilatkozásokról, s a szerződésszegő munkások pótlására a lehető leggyorsabban szerződtessen szükséges számú aratómunkást, részletezze a munkamegtagadás körülményeit és így tovább. A főispán megparancsolja a szabadkai polgármesternek, hogy szigorúan tartsa magát a fenti kormányhatósági rendelethez.[15] Röviddel később a minisztérium táviratilag érdeklődik a szabadkai polgármestertől, hogy számíthat-e más vidékre elszegődni hajlandó, szerződés nélküli aratómunkásokra. Mire Bíró Károly polgármester ezt válaszolja: „A városunk határában is jelentkező sztrájk mozgalmak miatt az itteni munkás feleslegre szükségünk van."[16]

A földművelődésügyi minisztérium ekkortájt már kénytelen alaposabban felmérni a mezőgazdasági proletariátus kérdéseit, s az 1906 júniusában kelt körrendeletét a következőképpen kezdi: „A munkáskérdés helyes mederben tartásának egyik legfontosabb eszköze az, ha biztosítani tudjuk, hogy a gazdasági munkásoknak a szorosan vett gazdasági munkákon felül is legyen jövedelmező munkája és keresete."[17] A baromfi- és selyemhernyó-tenyésztés, méhészet, kertészet, seprűkötés, gyékényfonás stb. fellendítésén szorgoskodik, az öntevékenységet kívánja serkenteni. A háziipar felvirágoztatása elősegítené a munkásság anyagi helyzetének javítását, ehhez a kormányhatóság anyagi támogatással járulna hozzá. Hiábavaló azonban a kormány- és törvényhatóság igyekezete, a társadalmi események ugyancsak felszínre hozzák a megoldatlan agrárkérdést. A szociáldemokrata párt XIII. kongresszusa (amelyen többek között részt vesz Moravica és Szabadka küldötte is) a pártsajtó megerősítését, a kormányzat elleni leghevesebb harcot stb. követeli. A polgári sajtó mind gyakrabban kommentálja az 1906. évi földmunkásmozgalmi eseményeket, a kormányhatósági körrendeletek, leiratok nagyobb felelősségre intik vidékünk törvényhatóságát is.

Darányi Ignác földművelésügyi miniszter 1906 júliusában a folyó aratósztrájkokról ad ismét jelentést a császárnak,[18] de hangsúlyozza, hogy a

mezőgazdasági munkások békétlensége sok helyütt – köztük Bács-Bodrog vármegyében is – már az aratás megkezdése előtt megnyilvánult. A miniszter hozzáfűzi: „Bács-Bodrog vármegyének csaknem összes járásaiban észlelhető volt a mozgalom, az előfordult szerződésszegési esetek azonban nagyobbára hatósági közbenjárással békés megegyezéssel elintézést nyertek, több esetben pedig a szerződésszegő munkásokkal szemben a törvény szigora erélyesen alkalmaztatott. Legnagyobb mérvet öltött a mozgalom a vármegye óbecsei és topolyai járásaiban...A közgazdasági érdekek megóvása végett a szerződésszegő munkások pótlására az óbecsei járásban 215, a topolyai járásban pedig 198 tartalékmunkást bocsátottam a sztrájk miatt munkás nélkül maradt birtokosoknak rendelkezésére..."

A topolyai járás nagyméretű aratósztrájkjainak néhány fontosabb részletéről, számadatáról értesülhetünk a korabeli sajtó hasábjain is.[19] Így pl. a *Világszabadság* 1906. június 30-i számából megtudható, hogy Topolyán gróf Zichy Nepomuk János emusityi birtokán negyvenöt pár aratómunkás bérharcba lépett azért, mert a főintéző elutasította a munkások követelését és a szerződést is felbontotta. A munkások tizenkét korona helyett tizenhat koronát kértek és minden párnak két kocsi szalmát.

A *Bácskai Hírlap* 1906. július 14-i száma jelenti, hogy Lelbach László dubokapusztai birtokán a cséplőmunkások sztrájkolnak, s tizenöt napi elzárásra ítélték őket. A munkaadó aratómunkásokért folyamodott a minisztériumhoz. Egy nappal később a lap bővebben tudósít a járás aratósztrájkjairól: báró Vojnich István, Ungár Béla, özv. Vojnich Jakabné, Lelbach Antal és János, özv. Geyer Henrikné, Lelbach Károly örökösei, Oblath Lipót és gróf Zichy Nep. János birtokain az összes arató béremelést kér, s mivel a munkaadók ezt megtagadták, az aratók sztrájkba léptek. A tárgyalások során csupán gróf Zichy birtokán nem jött létre a megegyezés. A főszolgabíró a mezőhegyesi állami gazdaságról száz munkást hozatott.

A *Népszava* 1906 július 21-i száma a bajsai aratómunkások bérmozgalmáról szól, a *Világszabadság* 1906. július 21-i száma pedig áttekintést ad a vármegye aratósztrájkjairól. A lap az elmondottakon kívül említést tesz még a Halbrohr Adolf sebesityi birtokán dolgozó tizenhárom aratómunkásnak, valamint Ungár József felsőroglaticai földbirtokos munkásainak bérharcáról is.

1906-ban az aratósztrájk nemegyszer vezércikként is szerepel az újságokban! Nézzük pl. a *Zombor és Vidéke* 1906. július 5-i számát, amely *Aratás és – sztrájk* címmel hosszan boncolgatja a tényállást. Többek között ekként: „Mikor a kasza megpendül, újabb időben szorongó aggodalom fogja el országszerte a kedélyeket. Csaknem minden évben ilyenkor üti föl a fejét a legveszedelmesebb munkásmozgalom, az aratósztrájk. Máskor vígan ment az arató munkás a termés lekaszálására és be hordására. Ma lelkiismeretlen bujtogatások következtében sok helyen hadi lábra áll a munkaadóval és megtagadják a szerződésileg elvállalt és biztosított munkát és az így beálló kényszerhelyzetet arra akarják kihasználni, hogy a munkaadótól a szerződésben megállapított bérnél többet és más kedvezményeket csikarjanak ki... Keressük az okot, a lélektani motívumokat, hogy családos emberek, kik, ha egy hétig nem dolgoznak, családostul elpusztulnának,

– élesre fent kaszáját markába szorítva, tétlenül nézze azt a százezrekre menő károkat, mit makacssága előidéz!" Nyilvánvaló: az aratómunkások „makacssága" nagyon is valóságos gazdaságpolitikai összetevőkben rejlett, amelyek felett szemet hunyt a polgári sajtó.

Putrik a szabadkai határban – a budapesti Néprajzi Múzeum fotótárából

Persze ezenkívül még számos bácskai újság foglalkozik az 1906. évi aratósztrájkokkal, amelyek közül érdekes Lelbach Antal felsőroglaticai és dubokapusztai birtokos cikke a *Bács-Topolyai Hírlap* 1906. június 24-i számában.[20] Lelbach *Lesz-e aratósztrájk?* címmel kimerítően foglalkozik az agrárproletariátus megismétlődő sztrájkmozgalmának végleges megszüntetésével. A szabadkai határ földbirtokosa szerint e súlyos kérdés kizárólag közgazdasági szempontból oldható meg, s nem politikailag. Egyedül a mezőgazdasági gépek alkalmazásával szüntethető meg a munkaadó és a munkás közötti nézetkülönbség, csak a gép válthatja meg a mezőgazdasági cselédséget terhes munkájától, ellensúlyozhatja a kivándorlás folytán fellépő munkaerő-csökkenést. Az aratógép felszabadítja és megóvja a munkásnépet, s a birtokos oly munkaerőt is kenyérkeresethez juttathat, aki különben aratásra nem alkalmazható. Másrészt az aratógépek bevetése a munkaadónak több jövedelmet biztosít, s általa az aratás időtartama is megrövidül. S ha az aratómunkás méltányosabb díjazásban részesül, nem töri majd fejét a bérmozgalom kirobbantásán – állítja többek között Lelbach.

Hozzátehetjük: bár földbirtokosunk figyelemre méltó módon fejtegeti a földmunkásmozgalom kérdéseit, ennek megoldása semmiképpen sem választható el a társadalmi-gazdasági megnyilvánulásoktól.

Darányi miniszter jelentésén kívül 1906 júliusában rendőrségi összefoglaló is készült a Bács-Bodrog megyei arató- és cselédmunkássztrájkokról.[21] Eszerint a Szabadka határában levő topolyai járásban 1500 aratómunkás és 20-30 cseléd sztrájkolt, Tinójárás pusztán pedig több bérgazdaságban tapasztalható bérmozgalom.

A nagy aratósztrájkok lezajlása után a Földmunkások Országos Szövetsége 1906 szeptemberében körlevelet küld Szabadka címére is,[22] amelyben felhozza, hogy a földművelő munkások megélhetési viszonyai évről évre súlyosbodnak, nemcsak azért, mert a munkabérek alacsonyak, hanem azért is, mert kevés a munkaalkalom.

A munkások mozgolódása és türelmetlensége jogos, hiszen életkörülményeik tarthatatlanok. Következésképp helyzetük sürgős orvoslást követel: erre nézve többé-kevésbé megegyezik valamennyi „elfogulatlan" halandó véleménye. Nem elégedhetünk meg azzal, hogy a munkások elégedetlenségének forrása az „igazgatásban keresendő". Majd a körlevél így folytatódik: „Szövetségünk nem vállalkozik, nem is vállalkozhat a társadalmi betegségeknek sem orvoslására, sem kiirtására... Annál nagyobb igyekezettel törekszik azonban azon célok megvalósítására, melyek szövetségünk alapszabályában vannak megjelölve. Az alapszabály idevágó pontjai azt a célt szolgálják, hogy a földmunkások, részint a nevelés, tehát műveltségük fejlesztése, részint gazdasági helyzetük javítása, megélhetésük biztosabb és szilárdabb alapokra való helyezése útján, a társadalomnak édesebb gyermekeivé válhassanak..."

A szövetség felkéri Szabadkát, hogy elégítse ki munkásságának anyagi szükségleteit, járuljon hozzá lakosai jólétének kialakításához. Készséggel felajánlja segítségét is a szövetség: közvetítené a földbérletet a helybeli munkások számára és értük bizonyos mértékben felelősséget is vállalna. Szabadka a feltett kérdésekre válaszolva jelenti, hogy a földeket mindenkor a legszélesebb körben

hirdetik meg, majd nyilvános árverésen adják ki őket. Erről természetesen a munkások is értesülhetnek. Van éves és huszönöt éves bérlet, s évenként kb. hatezer hold földet ad ki a város. A szabadkai hatóságok azonban a szövetség felajánlott segítségéhez nem fűznek magyarázatot. Pedig a körlevél elején előadott tények Szabadkára is általánosíthatók! Munkaalkalom itt is kevés adódik, melyről egyet-mást megtudhatunk a *Világszabadság* 1906. okt. 27-i számából.[23] Tudniillik a bajsai munkások felszólítják a szomszéd községek vezetőségét, akadályozzák meg, hogy a bajsai határban keressenek munkát, mivel ott is sok a munkanélküli. Az történt ugyanis, hogy Geyer Henriknének a bajsai határban elterülő pusztáján harminchat szabadkai szervezett munkás tizedért kukoricát szedett, holott Bajsa határában kilencedért szedik és a részt a munkaadók hazaszállítják. A bajsai vezetőség meggyőzte a szabadkai munkásokat, s azok felhagytak a vállalkozással.

Nagy esemény a Földmunkások Országos Szövetségének szabadkai kerületi értekezlete 1906 novemberében.[24] A *Világszabadság* 1906. nov. 10-i számában megjelent beszámoló alapján meggyőződhetünk arról, hogy a földmunkások szabadkai értekezletének napirendje szorosan kötődik az aratósztrájkokhoz. Többek között az alábbiak hangzottak el (három nyelven!) a Hungária Szállóban negyvenhét községből egybegyűlt 98 küldött előtt: „Ezelőtt néhány hónappal sok ezer testvérünknek kellett börtönbe menni azért, mert kenyeret mertek kérni. Azt mondják az urak, azért kellett nekik bűnhődni, mert a törvényt megszegték. De kik hozták ezt a törvényt, mely bennünket börtönbe juttat, ha moccanni merünk? Azok akik földbirtokosok és egyúttal törvényhozók is. Az 1898-i II. törvénycikk szégyenfoltja Magyarországnak... Jó szerződést fogunk kötni, mely hatályon kívül helyezi a 98. II-et és biztosítja legalább megélhetésünket." Majd beterjesztik az aratási szerződésre vonatkozó határozati javaslatot, s vita után el is fogadják.

A cselédekkel kapcsolatban az értekezlet felszólalója megállapítja, hogy az uradalmak munkássága jobbágysorsban szenved: nem mozdulhat szabadon a majorból, felesége családja egész éven át az ispánnal robotol, lakása szánalmas. A napszámosok helyzetén könnyítene az akkordmunka és a természetbeni fizetés kiküszöbölése, mert ezzel vezethető legjobban félre a munkás. A pénzfizetést kell bevezetni! Végül az értekezlet kitér a földmunkásság szervezkedésének kérdésére is: „A gazdasági szervezkedés mellett azonban a politikai szervezkedés is szükséges. A politikai pártok közül egyedül a nemzetközi szociáldemokrata párt az, mely az elnyomott és jogfosztott munkásság felszabadításáért küzd" – hangsúlyozzák a küldöttek.

A hatóságok figyelemmel kísérték a földmunkások kerületi értekezleteit, sok helyütt erőszakos beavatkozásra is sor került, ez azonban csak erősebb ellenállásra készteti a munkásságot. Amikor a földművelésügyi minisztérium értesül a földmunkások kerületi értekezleteiről, 1906 végén bizalmas körlevelet intéz valamennyi főispánhoz – Szabadkán a rendőrkapitány címére.[25] Előadja: a gazdasági munkások némely vidéken a következő évi aratásra szervezkedve tartják értekezleteiket, s elhatározták, hogy nem kötnek szerződést karácsonyig. Azután is csak akkor szerződnek, ha a munkaadók elfogadják a munkások

feltételeit. Végezetül felhívja a szabadkai rendőrkapitányt, kísérje a mozgalmat állandó figyelemmel és büntesse meg azokat, akik erőszakkal kényszerítik társaikat az értekezlet határozatainak elfogadására.

Összegezésül elmondhatjuk, hogy a szövetség – minden politikai vonatkozású hiányossága ellenére – nagy hatást gyakorolt az agrárproletariátus mozgalmára, az összefogásra... A munkaadó és a munkás közötti békés megegyezés elvét hangoztatta, de az aratósztrájkok idején mégsem állhatott nyíltan a kiszolgáltatott rétegek mellé, mert ezt alapszabálya nem tette lehetővé.[26] Így is azonban 1906-ban emelkedtek a munkabérek (korántsem közmegelégedettségre!) a szabadkai határban. Ékesen bizonyítja ezt a Földmunkások Országos Szövetsége vezetőségének táblázatos kimutatása. Eszerint a szabadkai községben (legjobb szervezetek megnevezés alatt) 6000 munkás közül 2840 szervezett, s a nyári és őszi napszámbérük az 1905. évinek több mint a kétszerese.[27] A topolyai járásban is ehhez hasonló a helyzet javulása. A táblázatos kimutatás a jobb szervezetek listáján adatokat közöl a 600 munkást (ebből 165 szervezett) egybefoglaló Tavankútról, ahol azonban alig észlelhető a munkabérek emelkedése.

Bármennyire sikeresnek könyvelhető is el az 1906. évi bérmozgalom, mégsem javult jelentősebben a mezőgazdasági munkásság helyzete.[28] A következő években Bácskában mind ritkábban találkozhatunk a földmunkásság sztrájkmozgalmaival, ami persze nem jelenti azt, hogy végképp feladták a harcot. Szabadkán és környékén csak fokozódik a politikai mozgalom, amelyről számos adat tanúskodik. Így pl. nem sokkal a nagy aratósztrájk után, 1907 decemberében, Szabadkán tartja meg a szociáldemokrata párt megyei értekezletét.A szabadkai földmunkásokról szólva megjegyzik, hogy itt a város nagy kiterjedése, a munkások tudatlansága és szétszórtsága, valamint a hatóság fellépése nagyon megnehezíti a földmunkásmozgalmat.[29] A Földmunkások Országos Szövetsége pedig 1908 októberében szervezi meg Szabadkán kerületi értekezletét, amely különösen nagy hangsúlyt helyez a mezőgazdasági munkásság további tömörítésére, a folyamatos szervezkedésre.

Még csak annyit teszünk hozzá a fentiekhez, hogy az aratósztrájkokkal párhuzamosan Szabadkán és környékén más oldalon is – a városi munkásság körében – szintén jelentős sztrájkmozgalmakra kerül sor. A közös célért folyó küzdelem azonban mindenképpen eredményesebb és gyümölcsözőbb lehetett volna az ipari és a mezőgazdasági proletariátus szorosabb összefogásával.[30]

Jegyzetek

[1] *Magyarország története* 1849–1918. Egyetemi tankönyv, IV. kötet. Budapest 1972. 403. o.

[2] Szabadkai Történelmi Levéltár, 635/főisp. 1903. (a továbbiakban : Leváltár)

[3] Idézet a *Bácsmegyei Napló* 1903. júl. 19-i számából. (Forradalmi munkásmozgalom a topolyai járásban – Revolucionarni radnički pokret u bačko-topolskom srezu 1895–1918. Második rész. A kötetet összeállította és magyarázattal ellátta Brindza Károly. Topolya 1977, 413. o. A továbbiakban: Brindza i. m.)

[4] Brindza i. m. 428.
[5] Brindza i. m. uo.
[6] Brindza i. m. 451.
[7] Brindza i. m. 460.
[8] Levéltár, 272/főisp. 1905.
[9] Levéltár, Városi Tanács, XIX. 222/1905.
[10] Levéltár, Plakát- és nyomtatványgyűjtemény, 76. szám.
[11] Brindza i. m. 503.
[12] Levéltár, 621/eln. 1906.
[13] Šandor Mesaroš: *Radnički pokret u Bačkoj* (1890–1918), Novi Sad, 1975. 185. (A továbbiakban: Mészáros i. m.)
[14] Levéltár, 192/főisp. 1906.
[15] Levéltár, 816/eln. 1906.
[16] Levéltár, 926/eln. 1906.
[17] Levéltár, 203/főisp. 1906.
[18] Brindza i. m. 552.
[19] Brindza i. m. 515., 521., 525.
[20] Brindza i. m. 511.
[21] Brindza i. m. 528.
[22] Levéltár, Városi Tanács, XIX. 182/1906.
[23] Brindza i. m. 541.
[24] Brindza i. m. 542.
[25] Levéltár, 509/főisp. 1906.
[26] Mészáros i. m. 190.
[27] Brindza i. m. 559.
[28] Arpad Lebl: *Žetelački štrajkovi u Vojvodini.* Istorijski glasnik, 4. 1949. 68.
[29] Brindza i. m. 588.
[30] Magyar László: *Cselédügyi viszonyok Szabadkán* (1850–1918). Kézirat. 1980. 43.

(*Rukovet*, 1981. Sveska 4., *Subotičke novine*, 1981. július 17., 24., 31. — Rövidített változat: *Dolgozók*, 1982. július 8., 15.)

„A VESZÉLYES ÁRAMLATBA BELEZAVART MUNKÁS…"

Bács-Bodrog vármegyei helyzetkép a századelőn

A levéltárak poros dokumentumai között figyelemre méltók azok a jelentések is, amelyek a közigazgatás valamennyi területéről tudósítanak. A közigazgatási bizottság félévenkénti összefoglalójából, tájékoztatójából fény derülhet egy-egy város vagy vármegye életének addig ismeretlen, illetve homályos mozzanataira, olyan összefüggő történeti helyzetképre, amely nélkül sokszor lehetetlen egy-egy korszak társadalmi-gazdasági viszonyainak szavahihető ábrázolása. Persze ha tárgyilagosan világítják meg az eseményeket. Az alábbiakban Bács-Bodrog vármegye közigazgatási bizottsága 1904. augusztus 3-i tudósításának főbb részleteit idézzük fel,[1] hogy nyolcvan év távlatából mérlegeljük vidékünk akkori eseményeit, különös erőfeszítéseit.

A jelentés fél év történéseit összegezi igen tömören. A bizottság kielégítőnek ítéli meg a közigazgatás általános menetét; munkájában nem tapasztalható elmaradás. A járási tisztviselők tevékenykedése megnyugtató – olvassuk a bevezetőben, majd a számos fegyelmi ügy (melyek főként pénzbírsággal és dorgálással végződnek) felsorolása után megtudjuk, hogy a vármegye területén „oly cselekmények, melyek a közbiztonságot nagyobb mérvben veszélyeztették volna, nem fordultak elő." A fentiekhez hozzáfűzhetjük: a közigazgatási bizottság látszólag elégedett a közrenddel, a hatalom szilárdságával, de nagyon is tudatában van immár az új eszmék feltartóztathatatlan előretörésének.

A közegészségügyi állapotokról általában tűrhető hangon vélekedik a tudósítás. A betegségek jellege és lefolyása rendes és megnyugtató volt. A heveny betegségek leginkább a légzőszerveket érintik. A ragályos betegségek közül megemlíthető a roncsoló toroklob, a vörheny és a kanyaró. A trachomáról tartott tanfolyamon a vármegye területéről hét orvos vett részt. A himlőoltást mindenütt rendszeresen és a legnagyobb rendben végezték. (?). Apatin községben Szkenderovits János okl. gyógyszerész engedélyt kap gyógyszertár megnyítására.

A bizottság nézete szerint az adóztatás tekintetében sincs kivetnivaló. Megkérdőjelezhetnénk a jelentés egyéb megállapításait is. Pl. azt, hogy a „gyári ipari telepeknél pangás az elmúlt félévben nem volt észlelhető." Vagy az alábbi sorokat: az „Ipari munkások általában el vannak munkával látva s arra nézve,

hogy munkanélküli ipari munkások lennének a vármegye területén panasz avagy jelentés az elmúlt félévben nem tétetett".

Mit rejteget még a dokumentum?

1904 első felében újabb gyártelepek nem keletkeztek. „Ipari munkás sztrájk mozgalmak nem fordultak elő." A külföldi ipari munkások olyan mérvű beözönlése, hogy az a helybeli munkás hátrányára lenne, nem volt tapasztalható. A vármegyében a kalászos növények átlagos hozamot ígérnek, mert közbeszólt az időjárás (szárazság) és a növénybetegség (rozsda). A kalászos növényekkel bevetett terület Bács-Bodrog vármegyében 489 200 katasztrális holdra tehető. (Főleg búzát, rozsot, zabot, őszi és tavaszi árpát vetnek.) A kukorica-, de a kendertermés is (kivéve a réti földek vetéseit) nagyon gyenge kilátásokkal kecsegtet. Ellenben szaporodtak a szőlőültetvények; a gyümölcstermés kielégítő. Fellendülőben van a szarvasmarha-tenyésztés. A kisgazdák mind több nyugati fajtájú tenyészállatot szereznek be. A lótenyésztés csekély visszaesést mutat, a sertéstenyésztés viszont stagnál. A gyakori sertészvész és az ezzel járó zárlatok felette megnehezítik a tenyésztést. Az állattenyésztés előreláthatólag visszaesést mutat majd, tekintettel a gyengébb terméskilátásokra, különösen a takarmányneműek silány hozamára.

A vármegye területén – olvashatjuk tovább – „szociális jellegű mozgalom" 1904 első felében Szond községben volt, amiért nem engedélyezik a népgyűlést. Ezért „majdnem az egész lakosság fellázadt" és az állatorvos házát – ahol a szolgabíró és az elöljáróság tartózkodott – megostromolta, s csak a csendőrségnek, illetve a kirendelt századnak volt köszönhető, hogy enyhültek a kedélyek.

Érdemes itt idézni az alábbi sorokat: „A felizgatott szocialisták szenvedélyének megfékezése, visszavezetése a régi békességes életre, az intézőköröknek sokoldalú munkálkodását igényli. A veszélyes áramlatba belezavart munkást amíg egyrészről szeretettel párosult szigorral kell felvilágosítani, észretéríteni, másrészt oda kell munkálkodni, hogy megélhetési feltételei könnyebbé tétessenek. Így egyfelől a józan ész felvilágosítása, másfelől az állati ösztönöket elvadító gyomorról való gondoskodás csak együtt s karöltve hozhat eredményt. Maga a meggyőzés megfelelő segély actio nélkül hatástalan marad; az anyagi segélyezés pedig az ész és belátás megnyitása nélkül esetleg munkátlanság terjesztőjévé válhat.

Ellen mozgalom csak azon esetben járhat sikerrel, ha az a gazdasági egyesület, szövetség vagy szövetkezetek közreműködésével szerveztetnék..." A fentiek valóra váltása ismét csak anyagi áldozatok árán érhető el – füzi hozzá a közigazgatási jelentés, majd az oktatásügy kérdéseivel folytatja.

A vármegyében több helyütt szükségessé vált új iskolák megnyitása tanítói állásokkal együtt. Csurogon, Katymáron, Magyarkanizsán, Sajkáslakon, Veprődön stb. elrendelték az iskolák kibővítését. Óbecsét pedig utasítják a tanítók alkalmazására, az iskolák megfelelő elhelyezésére és berendezésére. Óvodát nyitnak 1904 folyamán Piros, Bácsújfalu és Óverbász községekben. De másutt is kilátásba helyezték a kisdedóvodák felállítását. Idejekorán történt a tankötelezettségre vonatkozó intézkedés; az elöljáróságok pedig az összeírás alapján kötelesek megtenni a szükséges lépéseket. Fegyelmi eljárás folyik

Pintora József óbecsei községi polgári iskolai igazgató, tanító és Wierzucz Károly zentai községi elemi iskolai tanító ellen.

A nem magyar tannyelvű iskolák a magyar nyelv tanításának szempontjából állandó ellenőrzés alatt állnak. A közigazgatási bizottság örömmel fogadja a tanfelügyelő jelentését arról, hogy a magyar nyelvet a vármegye összes idegen ajkú iskoláiban tanítják. A bizottság jelentése ezután a zombori törvényszéki fogház vizsgálatáról számol be. Az ellenőrzés alkalmával az épület állapota kielégítő: „...abban a biztonság, tisztaság, a felügyelő őrszemélyzet száma, magatartása, úgy az élelmezés minősége kifogástalanoknak észleltettek, az egészségi viszonyok sem hagynak fen kívánni valót.

Az elítéltek úgy a vizsgálati és előzetes letartóztatásban levő foglyok a fogházi rendtartás szabályainak megfelelőleg kezeltetnek és részükről panasz mi tekintetben sem terjesztetett elő." A jelentés ezután még hozzáteszi, hogy a fogházban nagyobb hiányosság, baj vagy visszaélés nem fordul elő. Természetesen a zombori fogházzal kapcsolatos észrevételeket is megkérdőjelezhetnénk, annál inkább, mert nehezen hihető, hogy ott minden a fogházi rendtartás szabályainak szellemében történik. Ugyanúgy az egészségügyi viszonyok, a tisztaság meghatározását is kétkedve fogadhatjuk abban a közigazgatási bizottsági jelentésben, melyet Latinovits Pál főispán aláírásával terjesztenek a felsőbb hatóságok elé. Mindent egybevetve megjegyezhető, hogy egy egész vármegyére kiterjedő jelentés magában véve még nem lehet minden szempontból mérvadó. Alaposabb levéltári kutatások bizonyára megbízhatóbb választ adnának egy-egy részletkérdésre, történelmi területre, fogalomra.

Jegyzetek

[1] Szabadkai Történelmi Levéltár, a zombori provenienciához sorolt anyag, 5914/kbiz. 1904.

(*Magyar Szó*, 1984. május 5.)

„TUDAKOZÓDÓ INTÉZET" SZABADKÁN

Adalék a közvetítőhivatal történetéhez

Szabadka művelődéstörténetének jeles képviselői közül nem feledkezhetünk meg Szárits Jenő ügyvédről, aki azon túl, hogy 1842-ben cikkekkel jelentkezik a *Regélő Pesti Divatlap*ban és mejelenteti 1848-ban kétévi „cenzori sanyargattatás" után a mi viszonyainkhoz mérten úttörő „bölcsészeti" könyvét *Lélektan az agytani rendszer nyomán* címmel, időközben igyekszik közvetlenebbül viszonyulni a társadalmi kérdésekhez, közelebb kerülni a valóság forgatagához.

Szárits Jenő 1845 szeptemberének elején „tudakozódó intézet" megalapításáért folyamodik a szabadkai Városi Tanácshoz.[1] Szerinte a negyvenezres városnak nagy szüksége lenne egy olyan intézetre, amely „...összevezeti a szolgálatkeresőt a cselédben szükölködővel, az eladót a vevővel, az utast a fuvarossal, a házbirtokost a szálláskeresővel..." Ügyvédünk alaposan megokolja indítványát, s a többi között egy hetenként fél ívben megjelenő „folyóiratka" elindítását is kéri: „... a melyben alól irónak jogom lenne minden a törvény s felség eránti hódolatnak s egyéni nézetemnek megfelelő városunkat érdeklő dolgokat közhírré tenni" – mondja reménykedve. Úgy érezzük, felesleges most méltatni, milyen művelődési jelentősége van Szárits fenti úttörő indítványának.

Szárits hajlandó a várost érintő mindennemű hirdetést, „tudakozódást", az intézet naplója útján a nyilvánosság elé tárni. A tudakozódó intézet létesítésével kiküszöbölhetnénk, véli, mindenféle visszaélést, a sokasodó munkaközvetítők törvénysértő zsarolását. A hivatal csakis a legszembetűnőbb helyen, a város főterén csinos fabódéban helyezhető el. Majd mellékeli a létesítendő intézet alapszabályát.[2] Ebből kitűnik, hogy a hivatal célja „a kölcsönös érdekek összepárosítása", melyre „...eszközül szolgálandók 1 ször az intézetnek naplói, melyekbe a meghatározott díj mellett mindenkinek joga van a maga tudakozódásait és hirdetéseit beiktatni, és a mely naplókat mindenkinek szabadságában álland olvasni s így hasznára fordítani minden díj követelés nélkül." Az intézet öt naplójának bejegyzéseiből értesülhetünk a cselédkönyvekkel kapcsolatos tudnivalókról, a vevők és eladók tudakozódásairól, a vegyes hirdetések és tudakozódások táráról, a fuvarosok könyvecskéjéről és a hatósági hirdetésekről. Az alapszabály kimondja továbbá, hogy kétszeres díjért két hétre az intézet termének falára függeszthető minden hirdetés.

Szárits Jenő beadványának megvizsgálásával a tanács Czorda József tanácsnokot és Lénárd Máté tiszti főügyészt bízza meg, akik terjedelmes jelentést nyújtanak be az egész vállalkozásról.[3] Határozottan támogatják az indítványt, de a folyóirat kiadása ellen foglalnak állást. Ezután a Városi Tanács jóváhagyja Szárits Jenő kérelmét, s az Oskola utca közelében levő üres helyet jelöli ki a „tudakozódó intézet" bódéjának felállítására addig, amíg az új iskola a telekre nem tart igényt.

Ilyen körülmények között indulhatott a szabadkai ügyvéd „intézete", röviddel a szabadságharc kitörése előtt. Jelentős vállalkozásként könyvelhető el, annál inkább, mert Szárits felismeri a polgári-nemesi reformmozgalom hiányosságait és a polgári átalakulás felgyorsítása mellett tör lándzsát. Korszerűbb gazdálkodással, a bérmunka alkalmazásával növekszik a termelékenység. Az ipari munkásság csak lassan szaporodik, a céhbeli iparosok viszont a hűbériség védelmezőjeként lépnek fel. A zsellérsorból felkerült vidéki segédmunkások, a céhlegények, napszámosok és cselédek tömegei mind inkább áldozatul esnek a munkaadók visszaéléseinek, önkényének. Szárits Jenő az elsők között ébred rá a társadalmi rendellenességekre, s intézetével enyhíteni igyekszik a visszás helyzeten. A jobbágyfelszabadítás utáni tőkés fejlődés korszakában már igen elmérgesedik a munkaadó és a cselédség közötti viszony, s Lovas Antal szabómester – Szárits ügyvédhez hasonlóan – Szabadkán, 1864 elején „tudakozó intézet" felállítására kap engedélyt az alábbi ügyek lebonyolítására:[4] ingók és ingatlanok eladása, vétele; bérbeadások, bérbevételek; tőkepénz kikölcsönzése és kölcsönvétele; munkaadás és munkavállalás; szállítások és fuvarozások; cseléd-fogások és szolgálatba szegődések. Ha összevetjük a két „intézet"-et, tapasztaljuk, hogy az érettebb történelmi korban született indítvány immár a tőkésedés jegyeit viseli magán, azt tükrözi, ám mindkettő a társadalmi alakulásokon, a kötelezettségeken és elvárásokon hivatott könnyíteni.

Jegyzetek

[1] Szabadkai Történelmi Levéltár (a továbbiakban: Levéltár), 12. G. 552/pol. 1845.

[2] Levéltár, uo.

[3] Levéltár, uo.

[4] Magyar László: *Cselédügyi viszonyok Szabadkán* (1850–1918). Istraživanja 9. Novi Sad, 1980, 22.

(*7 Nap*, 1982. november 19.)

SZÍNFOLTOK A SZABADKAI KORCSOLYÁZÓ EGYLET ÉVSZÁZADOS MÚLTJÁBÓL

A Bach-korszakot követő évek általános újjászületést hoznak Szabadka életében. Egymás után alakulnak a különféle egyletek, nagyméretű építkezések kezdődnek stb. A szellemi fellendüléssel párhuzamosan igen korán elindul a test edzésére irányuló mozgalom is.

Legrégibb sportegyesületünk egyike minden bizonnyal a közelmúltban jubileumot ünneplő Szabadkai Korcsolyázó Egylet, amely hivatalosan még 1876. december 15-én kezdte meg működését. Nem árt felelevéníteni elindulásának körülményeit, életének néhány kedves pillanatát. Hiszen a szabadkai levéltárban és könyvtárban okmányok, illetve hírlapok s egyéb hiteles források tanúskodnak gazdag és változatos múltjáról.

Mi volt a Korcsolyázó Egylet célja? Erről az alapszabályban a következő található: „A társas élet fejlesztése, a korcsolyázás művelése s terjesztése. A fennebbi cél elérésére szolgáló eszközök:

1 ször az egyleti tagok számára alkalmas helyen kiszemelt, s jó karban tartott jégpálya előállítása.

2 szor Kezdők oktatása

3 szor Nagyobb jégtérre, esetleg a Palicsi tó jegére szervezendő kirándulások.

4 szer Jégünnepélyek és versenyek rendezése.

5 ször Évenként egy esetleg két bál rendezése. "

A jégpályával kapcsolatban pedig az egylet alapszabálya ilyképpen vélekedik: „A jégpálya körülkeríttetik és figyelmeztető táblákkal láttatik el... Minden tag tartozik a jégpályán az egyleti jelvénnyel megjelenni, s a rendfelügyelő kívánatára igazolványát előmutatni. Tanulók a korcsolyázó jegyet belépők a belépti jegyet magoknál tartani kötelesek... Aki a jégpályát, vagy bármi néven nevezendő hozzá tartozó tárgyat rongál vagy megsért, a felbecsülhető kár megtérítésén kívül 50. é. frttal büntettethetik... A jégpályán kutyákkal megjelenni, vagy arra szivarvégeket, papírt, vagy bármi néven nevezendő tárgyakat ledobni tilos... A jégpályán naponként egy választmányi tag, mint rendfelügyelő működik, ki egy karján átkötött szalag által lesz felismerhető...

A fönebbi paragrafusokban érintettek ellen cselekvőket, a rend fönntartására ügyelő választmányi tag meginteni, esetleg – ha a szükség úgy kívánná a rendőri közegek igénybe vételével – a jégről leparancsolni köteles."

Birkáss Gyula ügyvéd, a Korcsolyázó Egylet elnöke már a belügyminisztériumi jóváhagyás előtt a következő beadvánnyal fordul a Városi Tanácshoz a jégpálya térségének átengedése végett:

„Tekintetes Tanács!

F. évi október 16-án megalakulván a Szabadkai Korcsolya-egylet, a választmány jégpálya helyiség megszerzésére utasíttatott, mely a vasúti indóház előtt elterülő térséget szemelte ki. Miután azonban ennek pl. planírozását – kaszállónak használván ezt – a tek. Tanács meg nem engedné, így pedig egyleti célokra nem használható.

Kérjük a tek. Tanácsot:

miszerint ugyancsak a vasúti indóház előtt elterülő térségben – annak legéjszakibb sarkában fekvő »anyag-árkot« az itt A. alatt csatolt mérnöki térrajz szerint 5772 kr. szám alatti helyiségben át- s megengedni kegyeskedjék, hogy ezen, mintegy 1000 négyszögölnyi területet – melynek 2/3-ada jelenleg úsztató, 1/3-da pedig kopár töltés föld, mint ez a mérnöki térképen is ki van tüntetve – víz alá hozhassuk, illetőleg ennek az úsztatónak egyenlő mélységre hozását eszközölhessük.

Kérjük ezt annál is inkább, mert a fönnevezett térségben gőzfürdő emeltetik, s az egész befásíttatik, ott már egy kész s igen csinos tó lesz készen, melyet az egyletnek jövőre emelendő amerikai vas pavillónja fog díszíteni.

Ha azonban a tek. Tanács ennek díjmentes átengedésébe nem egyezne bele, hajlandók vagyunk bizonyos mérsékelt évi díjt fizetni.

Szabadka 876. nov. 4-én

a választmány nevében
Birkáss Gyula
egy. elnök."

A mérnöki térrajzot Macskovics Titusz, a neves szabadkai építész készítette el, aki megannyi bérház, középület stb. tervezésével vált híressé.

A további részletek felgöngyölítését mellőzve hiteles adatokkal bizonyíthatjuk, hogy a szabadkai polgárok téli szórakozása a Jaszibara térségében történt.

Az egylet működéséről tudósít a *Szabadkai Ellenőr* 1879. évi 77. száma: „A Szabadkai Korcsolyázó Egyesület által kibocsájtott aláírási ívek – mint halljuk – igen szép eredményt mutatnak, különösen az előkelő uraságok íratkoznak e test edző és nemesítő egyesület tagjai sorába. Eme szép eredmény női tagoknak köszönhető, kik fáradságot nem kímélve – az ügy érdekében – kitartó buzgósággal járnak el. Az egyesület meg is érdemli a pártfogást, miután úgy az alkalmas »jégpálya« valamint a fűthető faház felállítása iránt már megtette a kellő intézkedéseket."

A nehéz körülmények késztethették műkedvelő előadásokra a Korcsolyázó Egylet tagjait. Alaptőkéje javára 1880. márc. 29-én buzgó tagjai előadták Moreau: *A szövetségesek* című vígjátékát a városi színházban. Erről az eseményről egyebek közt így ír a *Szabadkai Ellenőr* 1880. évi 27. száma: „Korcsolyázó egyletünknek megvan a maga létjogosultsága s a mai előadással pedig életképességét (jéghiányban) is bebizonyítá. A jég sima tükre helyett a színpad sikamlós deszkáit tűzte ki küzdteréül."

Egyébként az egylet műsorán gyakran szerepelt jégünnepélyek és versenyek rendezése is. Főleg az 1890-es évektől élénkül fel e tevékenység, de most már a Szabadkai Torna- és Korcsolyázó Egyesület keretében. Így 1894. december 29-én az egyesület Palicson nagy korcsolyaversenyt rendez Vermes Lajos elnökletével. A versenynek több érdekes száma volt, úgy mint: kezdők versenye, hátrafelé korcsolyázók versenye és síkverseny. Az 5000 méteres versenyen Florick Gyula, a budapesti nemzeti kerékpáregyesület tagja győzött. A versenyt Vermes Lajos lakásán lakoma követte. A későbbiek során a korabeli sajtó hasábjain találkozhatunk az egyesület sokoldalú téli versenyeivel: „korcsolya-, hótalp-, iramgép-, jégvitorlás- (jég-yacht), akadály-, jégvelocipéd-versenyek szerepeltek műsoron.

Érdekes lenne folyamatosan feldolgozni Szabadka sporttörténetét. Hiszen kevés városban virágzott a sportélet olyan korán, mint városunkban Több egyesületünk alakult a múlt században vagy a század elején: Achilles Sport-Egylet az 1880-as években; a szabadkai Sport-Egylet 1894-ben; a Bácska: Szabadkai Athlétikai Klub 1901-ben; a Szabadkai Munkás Testedző Egyesület 1910-ben; a Szabadkai Sakk-kör pedig 1897-ben alakult. Ezenkívül tenisz- és korcsolya-egyesületünk tekinthet vissza országos viszonylatban is egyedülálló múltra.

(*Magyar Szó*, 1977. április 24.)

RÉGI SZABADKAI SPORTGONDOK

A versenyszerűen folytatott testgyakorlás folyamatos fejlődését Szabadkán az 1880-as évektől észlelhetjük. Sporttevékenységgel ellenben már korábban is találkozhatunk, szervezetten viszont csak a társadalmi-gazdasági viszonyok gyorsabb alakulásával követhetjük nyomon. Városunkban ezekben az években olyan kiváló sportszakemberek bukkannak fel, akik nemcsak hogy nagyszerű versenyzők, hanem kiváló szervezők és enthuziaszták is. Mindez döntően befolyásolta a különféle sportegyesületek megszületését.

A továbbiakban két sportklub: a Szabadkai Sport-Egylet és az idén fennállásnak 80. évfordulóját ünneplő Bačka egykori gondjairól, tapasztalatairól, néhány kérelméről szólunk (a Monarchia összeomlásáig). Annál inkább, mivel érdekeik több szempontból összefonódnak, miközben számos érdekes sportvonatkozású mozzanatra is fény derül.

1885-ben a tagság egy része kiválik a szabadkai Torna-Egyletből, s 1894-ben megalakítják a Szabadkai Sport-Egyletet, mások viszont már előbb az Achillest.

A Sport-Egylet „(...) a testgyakorlás minden nemét (...)" a legnagyobb buzgalommal igyekszik fejleszteni, amely első elnökének, Piukovits Józsefnek, közvetlenül a sportklub megalakulása utáni folyamodványból is kiviláglik.[1] Az elnök a „modern államélet" követelményeire hivatkozva egyrészt a teniszjáték népszerűsítését szorgalmazza, s a Tanács a városi erdőben létesítendő pályák elé nem gördít akadályt. Majd a vasútállomás közelében, az egykori Sümeghi-telken létesített korcsolyapálya munkálataiban vállalt részt. De a jégsport fejlesztését továbbra is szívügyének tekinti az egyesület és ennek köszönhető, hogy Szabadkán az 1980-as évek végétől több korcsolyapálya nyílik. Amint egy folyamodványból kitűnik, a pályák készítéséhez a városi vízvezetéket is igénybe vették.[2] Az egylet inkább a tanulóifjúság kedvében igyekszik járni a Palicson létesített jégpályákkal. Kereken kijelenti: Palics idegenforgalma nem fényesen rendezett korcsolyapályákkal virágoznék – mert azt csak a tehetősebbek keresnék fel –, hanem olcsóbb megoldásokkal, a jégsport díjtalan használatával csábítható tömegesen az ifjúság.[3] Persze egyéb sportágak fejlesztése ugyancsak felpezsdítené a fürdőhely életét. Ezért 1902-ben az egylet újabb teniszpálya létesítésére kap engedélyt, mert e nemes sport iránt óriási érdeklődés nyilvánult meg a

századfordulón. Egy évvel később már kétszáz korona segélyért folyamodik a palicsi versenyek zökkenőmentes lebonyolításáért. Bár a Sport-Egylet folyamodványában igen világosan megfogalmazza óhaját és álláspontját, a Városi Tanács hajthatatlan. Érdekességként hadd idézzünk azonban néhány sort a beadványból: „E kérelmünk támogatására legyen szabad felhozni, hogy a város tanácsa már több ízben volt kegyes segélyadásával versenyeink niveauját emelni. De eme díjadományozásával nem csak a verseny niveauját emeli a Városi Tanács, hanem az ide jövő külföldi, a fővárosi és vidéki versenyzőkkel megismerteti nagyon is közelről városunk kies fürdőjének szépségét, akik azután otthonukba térve hirdetni fogják Palics fürdő kellemességeit s így emelni fogják annak világ hírét. De emellett a város kereskedelme is bár rövid időre, de mégis a szokottnál nagyobb lendületet vesz a két, három száz versenyző és az ezekkel jövő vendégek ide látogatásával."[4]

A Szabadkai Sport-Egylet számos sportágat igyekszik népszerűsíteni, ám a helyi hatóságok gyakran akadályt gördítenek kezdeményezései elé. Ami pedig feltétlenül pozitív vonás, egyesületünk a provincializmus korlátainak ledöntésén szorgoskodik, a jelentősebb sportközpontok tapasztalatait gyakorlati vonatkozásban törekszik – a helyi viszonyokhoz mérten – átültetni. Figyelemmel kíséri más vidékek sportteljesítményeit, hogy felmérhesse a sajátját. Nem retten vissza a nagyobb méretű versenyek, tanfolyamok stb. rendezésétől sem. Itt most megemlíthetjük, hogy az egylet többek között 1906-ban nagyszabású nemzetközi vívóakadémiát szándékozott a városi színházban Sanesy Lionello egyleti vívómester közreműködésével rendezni, de a tanács ezúttal elveti a kérelmet. Több évvel később Nagy Ferenc „birkozómester" Szabadkán tanfolyamot tart, majd 1914-ben a Sport-Egylet támogatásával megrendezi a kerületi amatőr birkozóversenyt Szabadka bajnokságáért.[5] Nagy Ferenc addig már az ország 30–40 városában népszerűsítette a birkózást. A versenyen Szabadkáról tizenketten, Újvidékről, Kecskemétről, Szegedről és Aradról összesen tizennyolcan vettek részt. Nagy Ferenc tapasztalt sportember, aki időközben a szabadkai rendőrséget is néhány hetes oktatásban részesítette.

A Szabadkai Sport-Egylet azonban valamennyi sportág közül a torna és az atlétika fejlesztésére helyezi a fő hangsúlyt. Szoros kapcsolat fűzi a gimnázium tanulóihoz és tornatanárához, Matkovich Miklóshoz, akit egyúttal az egylet művezetőjévé neveznek ki. Matkovich 1893-ban Veres Lajos távozásával kerül a gimnáziumhoz és csakhamar országos hírű eredményeket ér el tanítványaival. Egyebek között 1896-ban, a Budapesten rendezett millenniumi országos testnevelési ünnepélyen a szabadkai tornatanár tanulói összesítésben első helyen végeznek. A kiváló eredményekhez hathatós támogatást nyújt a Sport-Egylet, hiszen a gimnáziumi ifjúság egész éven át kedvezményesen használhatja az egyesület tornahelyiségét és szereit. Az új gimnázium tornatermét később az egylet tagságának engedi át, így lendületesebbé válhat Szabadka sportélete. Olyannyira, hogy az 1901. évi budapesti országos testnevelési versenyen a nyolcvanhárom középiskolai tanintézet közül a szabadkaiak szerepelnek a legkiválóbban.

Jóllehet a Szabadkai Sport-Egylet működését még évtizedekig követhetjük, hadd térjünk ki egy fontos mozzanatra, amely összefüggésben áll a Bácska Szabadkai Athleticai Club megszületésével. Tudniillik egyes forrásokból[6] arról

győződhetünk meg, hogy a bőrlabdát már 1896-ban megkedvelte a Sport-Egylet számos tagja, a tanulóifjúság, de Matkovich tanárt is meglepte a futballjáték iránt tanúsított határtalan lelkesedés. Nos, főként Wagner Zoltán egyetemista, a fővárosi Műegyetemi F. Club kiváló játékosa és jeles labdarúgó-szakértő jóvoltából azután Szabadkán sor kerül a labdarúgás szabályainak alaposabb megismerésére, a játék technikai fortélyainak elsajátítására stb., amely végül is 1901-ben a Bácska Szabadkai Athleticai Club megalakításához vezet, ahol természetesen a labdarúgáson kívül egyéb sportág is képviselve van.

A levéltári dokumentumok több fontos körülményre hívják fel figyelmünket a Bácska Sportegyesület esetében is a Monarchia összeomlásáig. Már kezdettől fogva nem kis gonddal küszködik a tagság, s a számos beadványból folyton sugárzik a tetterő, a testedzés iránt tanúsított megbecsülés, a kedvezőbb körülmények megoldásáért folytatott állhatatos harc... A labdarúgók mellett kezdetben az atléták is kitesznek megukért; főként az 1905. évi palicsi országos versenyen remekelnek. Az egyesület közvetlenül a nagy viadal előtt háromszáz korona segélyért folyamodik a tanácshoz és többek közt a következőket hozza fel:[7] „Tekintettel már most arra, hogy szerény egyesületünk 4 évi fennállása óta minden külső anyagi támogatás nélkül egyedül tagjainak összetartására és áldozatkészségére utalva óriási erő megfeszítéssel nemcsakhogy fentartotta magát, de országos, sőt európai hírt szerzett, mert hogy csak pár nevet említsünk mint Szilberleitner Ferenc Ausztria és Csehország rúdugró bajnoka, Gruber Gyula országos athléta futó és tornász, Kozla András Magyarország 4 év óta súlydobó és diszkoszvető bajnoka..." A hatóságok azonban kereken elutasítják a kérelmet! Hiába hivatkozik az egyesület elnöke még arra is, hogy a város másik egyesülete, a Szabadkai Sport-Egylet „óriási segélyben részesül", s élvezi a vörösköri korszerű tornatermet, a városligeti és palicsi sportpályákat, valamint a négy teniszpályát. A Sport-Egylet pedig néhány évvel később azt rója fel, hogy a tanács a Bácska számára nemcsak „rendes" pályát engedélyezett, hanem a klubház felépítéséhez hatszáz korona segélyt nyújtott és építőanyagot bocsátott rendelkezésére...[8]

Bár a két egyesület között a rivalizálás bizonyos jeleit tapasztalhatjuk, sportérdekeik a közös célt szolgálják, s az előrehaladást szavatolják. S a hatóság is tisztában van azzal, hogy pl. a jégsport népszerűsítése nem csupán egy sportegylet szívügyének tekinthető. Természetesen helyt ad a Bácska kérelmeinek is, egyebek között a palicsi női és férfi hideg fürdőknél létesített korcsolyapályákat engedi át. Ilyen körülmények között megszülethetett a Bácskának az a gondolata is, hogy a szegedi szőlők végén, az ún. Bleszák telep melletti szemétlerakodó helyen sporttelepek létesítéséért folyamodjon 1913-ban.[9]

De más is közrejátszik abban, hogy a Bácska a fenti elhatározásra szánja el magát. Arra hivatkozik, hogy a Zombori úton, az ún. idegen marhavásártéren levő gyakorlótér alkalmatlan a testedzésre, mivel alacsony, nedves terület az év nagy részében. Másrészt az új sporttelep létesítésével eltűnne a Szegedi út környékét fertőző szemétlerakodó hely. Talán még a sportegyesület is meglepődik, amikor már másnap megérkezik a tanácstól a kedvező döntés.

A háborús hangulatra való tekintettel a sportegyesület rövid idő alatt elkészítteti az építkezési terveket, majd Bernáth Kálmán, a klub elnöke, hosszú beadvánnyal fordul a hatóságokhoz.[10] Többek közt említést tesz arról, hogy a fejlett országok immár nagy áldozatokat hoznak a testnevelés ügyéért, mind több gondot fordítanak nemcsak az ifjúság, hanem minden polgár fizikumának istápolására. Ám az ország fővárosában az utóbbi időben valóban észlelhető a sport fellendülése. Különösen a futballé, amely jelentékeny mértékben elvonta a lóversenyek közönségét. Bernáth elnök a továbbiakban ismerteti a háromszáz tagot számláló Bácska terveit, az építkezés részleteit stb.

Az egyesület a sporttelep céljaira egy 210x150 m széles területet igényel a Szegedi úti ún. Cigányszigetből, hogy a testedzés valamennyi ágát zökkenőmentesen művelje. Különös figyelmet szentelnének a teniszsport fejlesztésének is a hat pálya felépítésével, amelyek télen korcsolyapályaként használhatók. Ezzel lehetőség nyílna a nők fokozott sporttevékenységére. A fő jövedelem természetesen a labdarugó-mérkőzések rendezéséből folyna be. A futball fejlődésének tetőpontját vidékünkön még korántsem érte el. Amíg Angliában gyakran százszázötvenezer szurkolót vonz egy-egy mérkőzés, addig Budapesten csak legfeljebb harmincezret, mert a lelátók befogadóképessége kicsi. Következésképp a jövőben olyan futballpályákat kell kiépíteni még vidékünkön is, amelyek jóval nagyobb bevételt tesznek lehetővé. Szabadka sportkedvelő közönsége igényli is a fentieket, elvárja a társadalmi támogatást – állítja a Bácska elnöke. Erre a törvényhatósági bizottság alaposan tanulmányozza Bernáth beadványát és kimerítő válaszában ugyancsak támogatja a kezdeményezést. Most Bíró Károly polgármester hivatott arra, hogy a belügyminiszterhez terjessze fel a sportegyesület óhaját. Még a puskaporos levegő ellenére is rendkívüli komolysággal viszonyul az ügyhöz.

Hadd idézzünk az 1914. május 16-i feliratból: „A kor szociális mozgalmai annyi érdekes és ingerlő problémát vetettek felszínre, hogy a sokaságuk szinte elnyeli, háttérbe szorítja a test edzése, az emberi szervezet ellentállóbbá tétele iránti általánosabb és helyesebb érdeklődést.

A múlt század kilencvenes éveiben az ifjúsági játékterek és tornaversenyek létesítésével országosan felsarjadzott egészségápolási és testedzési intenció sohasem nőtt igazán nagyra. Sőt azóta engedett is a szárnyalásából s egyre lohadóban van az akkori nagy felbuzdulás... s mert a testnevelést egészségrögzítő és erőfenntartó s általában az egész életműködésre kiható fontos természeténél fogva istápolnivaló feladatnak, felkarolandó közügynek tekintem, mély tisztelettel megkérem nagyméltóságodat, hogy ahhoz a jóváhagyásával hozzájárulni kegyeskedjék."

És a belügyminiszter engedélyezi a sporttelep megépítését.[11]

Közben azonban kitört a világháború, és nem valósulhatott meg később sem a sportegyesület álma, de régi helyén – különösebb támogatás híján is – immár nyolc évtizede népszerűsíti a sport különböző ágait, neveli az utánpótlást, őrzi a hagyományokat.

Jegyzetek

[1] Szabadkai Történelmi Levéltár (a továbbiakban: Leváltár), Városi Tanács, XII. 1289/1905, 13507

[2] Levéltár, Városi Tanács, XII. 1289/1905, 17271.

[3] Levéltár, Városi Tanács XII. 1289/1905, 18693.

[4] Levéltár, Városi Tanács, XII. 1274/1903, 14883.

[5] Levéltár, Városi Tanács II. 46/1914, 4379.

[6] *Bačka* 1901–1971. A szabadkai futballklub kiadványa. Szabadka, 10. o.

[7] Levéltár, Városi Tanács, XII. 1289/1905, 14649.

[8] Levéltár, Városi Tanács II. 83/1912, 10872.

[9] Levéltár, Városi Tanács, II. 93/1913, 11193.

[10] Levéltár, Városi Tanács, II. 3/1914, 251.

[11] Levéltár, Városi Tanács, II. 3/1914, 22947.

(*Magyar Szó*, 1985. augusztus 5.)

MOZAIKKOCKÁK

Szaklevéltárak, könyvtárak és múzeumok iratanyaga

Napról napra növekszik azoknak a vajdasági településeknek a száma, amelyek fokozott érdeklődést tanúsítanak a múltjuk iránt. A polgári szakirodalomban és a különféle egykorú kiadványokban, a sajtóban lelhet sokszor igen megbízható adatokra az érdeklődő. Ám a jelen társadalmi folyamatai, a lakosság felvilágosultabb hozzáállása azt eredményezi, hogy egy-egy település újra szeretné értékelni a történelmét, újabb forrásokkal kiegészíteni egészségügyi, oktatási, néprajzi, gazdasági stb. múltját. Időközben tartományunkban több jelentősebb leváltár, könyvtár és múzeum állománya gyarapodott és sokkal rendezettebb körülmények között fogadhatja a kutatót. Másrészt a vajdasági településtörténet tanulmányozására, feldolgozására jelentős támpontot szolgáltatnak – a hozzáférhetőség szempontjából – a szomszédos országok közművelődési intézményei. Ma már több vajdasági levéltár, könyvtár és múzeum igen gyümölcsöző nemzetközi szakmai kapcsolatot tart fenn a szomszédos országok hasonló intézményeivel. Sok évre visszamenőleg lehetőség nyílt tehát az újabb történeti források begyűjtésére, feldolgozására és értékelésére.

A helytörténeti kutatók általában – külföldi intézmények közül – csak a Magyar Országos Levéltár, az Országos Széchényi Könyvtár vagy éppen a bécsi Kriegsarchiv, a Hofkammerrarchiv és Staatsarchiv, illetve a Nationalbibliothek iratanyagára támaszkodnak, holott számos szaklevéltár, vidéki múzeum, levéltár és könyvtár is nyújthat felbecsülhetetlen értékű vajdasági vonatkozású történeti adatot.

A budapesti Országos Vízügyi Levéltár 1977-ben kezdte meg működését, de az intézmény jogosult a jogelőd vízügyi iratanyagának az átvételére és ma már a dokumentumok csaknem 3000 folyóméterre rúgnak. A Levéltár fond- és állagjegyzékében (a vízügyi igazgatás területi szerveit felölelő iratanyagban) felfigyeltünk a Zombori Folyammérnöki Hivatal (1878–1918) és a Zombori Kultúrmérnöki Hivatal (1940–1944) irataira, amelyek együtt majd 5,5 folyóméter tesznek ki. Ezenkívül említésre méltóak a Szeged–Martonosi Ármentesítő Társulat (1903) és a Bezdán-szigeti Ármentesítő Társulat (1882–1910) dokumentumai. A Leváltár csaknem 13 000 térképet (a kapitalista kori térképtári gyűjtemény kb. 4000 db) és 9250 db tervet őriz, s a számítógépes program néhány év múlva korszerű levéltári tájékoztató szolgálatot biztosít, természetesen a vajdasági kutatók számára is.

Vidékünk történetére sokszor meglepő adatokkal szolgálhatnak a különböző (budapesti, bécsi, pozsonyi stb.) egyetemi és akadémiai könyvtárak kézirattárai vagy a múzeumok (a vidékieké is) iratanyaga. Az utóbbival kapcsolatban mondjuk el, hogy a közelmúltban kutattunk a Csongrád megyei Levéltár Szentesi Fióklevéltárában, ám a céhiratok között nem találtuk a vidékünket érintő céhbizonyságleveleket. Ezek némelyikére (kanizsai, zentai, újvidéki keltezésűek) viszont rábukkantunk a város Koszta József nevét viselő múzeumában. (Különösen értékes az újvidéki látképes céhlevél.)

Ha már a múzeumoknál tartunk, feltétlenül meg kell említenünk a budapesti Közlekedési Múzeum levéltárát, mert több érdekes vajdasági vonatkozású iratanyagot, fotó- és térképgyűjteményt őriz. Sok vajdasági városnak a vasútállomásáról készült felvételek mellett rábbukkantunk pl. Szárits János, a neves szabadkai sportember 1897. évi Dion-Bouton motorral ellátott motorkerékpárjának, valamint 1900. évi Adria és Meteor gyártmányú kerékpárjának fényképére. Ezenkívül feljegyezhettük a főleg fényképekből és újságcikkekből álló Szárits-hagyatékot. A múzeum jelentős térképgyűjteménnyel és ránk nézve is igazán gazdag műszaki dokumentumokkal (tervrajzok, felülvizsgálati jegyzőkönyvek stb.) rendelkezik. A Budavári palotában helyezték el a Magyar Munkásmozgalmi Múzeumot, ahol elsősorban a fotóarchívum keltette fel érdeklődésünket. Többek között az alábbi fényképekre akadtunk: 1. Az újvidéki Református Vegyes Kar csoportképe. (Újvidék, 1908. Szecessziós mintájú karton a fényképész nevével; népviseletben a vegyes kar). 2. A szabadkai általános ipartestület elöljárósága (1906). 3. A Shell olajtársaság lerakata Szabadkán (1895/96). 4. Az újvidéki magyar színjátszó egylet jelmezes csoportképe (Újvidék, 1919. IV. 11). 5. Jugoszláviai munkaszolgálatosok a kecskeméti táborban (1943). 6. Jugoszlávok csoportja a bajai internálótáborban (1941. XI.). 7. Vérengzés áldozatai Szabadkán (1941. IV.). 8. Vérengzés áldozatai Zomborban (1941). 9. A szabadkai népünnepélyen bemutatják néptáncaikat a bukovinai székelyek. 10. Magyar és jugoszláv politikai foglyok a kalocsai börtönben (Kalocsa 1944). 11. Zsidók deportálása Zentáról. 12. Kenyérünnep Szabadkán (1941. július 30.) A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum vegyes nyomtatvány- és iratgyűjteményében is fellelhetők vajdasági vonatkozású adatok.

Az egyetemek, akadémiák vagy az egyházi könyvtárak kézirattárát különös figyelemmel kell kísérni, mert pl. értesülhetünk néhány vidékünkről származó jelesebb személy életrajzi adatairól, kéziratairól, családtörténeti forrásairól... De más területen is gazdagíthatják helytörténeti ismereteinket a könyvtárak kézirattárai. A budapesti Központi Statisztikai Hivatal Levéltárában Némethy (Benisch) Artur irathagyatéka, az Országos Községi Törzskönyvbizottság anyaga, valamint a térképtár tartalmaz vajdasági vonatkozású forrásokat. Úgyszintén tarsolyunkban gazdag történeti adatokkal térhetünk vissza a budapesti Hadtörténelmi Levéltárból is (1848-as nyomtatványok, az első világháború adatai, gazdag térképtár). – Egyházi szaklevéltárként működnek a katolikus érsekségek (Esztergom, Eger, Kalocsa), püspökségek (Győr, Pécs, Szeged, Székesfehérvár...), káptalanok (Esztergom, Kalocsa, Székesfehérvár...), szerzetesrendek (bencések, ferencesek és piaristák) levéltárai. Ránk nézve

különösen jelentős a Kalocsai Érseki Levéltár. Itt fűzzük hozzá, hogy a Kecskeméten székelő Bács-Kiskun megyei levéltárban vidékünkre igazán értékes forrásokat nyújt a Kalocsai Székesfőkáptalan Hiteleshelyi Levéltára (Odry, Vojnics, Pocskay stb. családok királyi adománylevelei Pacsér, Ómoravica, Roglatica és Bajsa birtokokra; címerlevelek; Pacsér kamarai birtok leírása; birtokbaiktató parancsok és azokról szóló jelentések Futakra, Becsére, Zomborra, Csurogra...). A Bács-Kiskun megyei Leváltár, csakúgy, mint a Csongrád megyei Levéltár (és a hozzájuk tartozó fióklevéltárak) több fondjában bukkanhat rá nélkülözhetetlen forrásokra tartományunk éles szemű kutatója.

Megemlíthetnénk ezenkívül más külföldi intézmények iratanyagát és sorolhatnánk a vajdasági levéltárak, múzeumok, könyvtárak írásos emlékeit is, melyek mégiscsak az alapjai a vajdasági helytörténeti kutatásoknak.

A külföldi kutatómunkával kapcsolatban más észrevételünk is adódik. Köztudomású ugyanis, hogy a Vajdasági Levéltár szervezésében immár több mint két évtizede külföldi levéltári kutatásokat végeznek tartományunk szakemberei és ennek köszönhető, hogy igen gazdag iratmásolattal büszkélkedhetünk. A baj ott kezdődik, hogy csak nagyon kevés helytörténeti kutató ismerkedik meg utazása előtt ezzel az anyaggal, s egy-egy külföldi levéltári kutatás alkalmával megeshet, hogy ismét a már fellelt forrásokat hozza magával. A kétszeres kutatás drága mulatság. Nagy anyagi kiadások takaríthatók meg, és az eredményesség is szavatolva van, ha már itthon tanulmányozzuk a meglevő szakirodalmat, a levéltárak fondjegyzékeit, a korábban meghozott dokumentummásolatokat.

A vajdasági történeti források begyűjtése alapos levéltári kutatómunkát igényel, s nem korlátozódhat csupán a legnevezetesebb intézmények látogatására. Csakis a mozaikkockák összeállásával rajzolódhat ki a valódi történeti kép.

(*Magyar Szó*, 1988. január 23.)

NÉVMUTATÓ

Ábrahám 7
Ábrahám Pál 158
Aczél Henrik 145
Ágoston 5, 7, 10, 14, 15
Aiszkhülosz 70
Akasztai Friderika 158
Albert király 16
Almásy Sándor 33
Amerling, Fridrich von 112
Andriskova Antal 158
Angyal Bandi 169
Antunovits Pál 77
Antunovics István 136
Antunovits József 22, 27, 120
Antunovits Mátyás 131, 133
Aradszky János 188
Arady Ferenc 33, 34
Arany Simon 7, 70
Arany János 70, 100
Aranyan-i Lewkus 6
Aranyan-i Miklós 6
Arnold Frigyes 55
Arnold György 19
Árpád 78
Atanackovics György 81
Auer Ferenc 117

Babics Mihály l. Babits Mihály
Babits Mihály 84, 86, 87, 88, 89, 90
Bach, Alexander 65, 68, 69
Bach, Johann Sebastian 70, 71, 72, 73
Baksi (Buksi, Baksa) György 169
Balás Imre 118, 133, 134
Balázs Sándor 192
Bálint József 31
Ballon 178
Balog Bálint 31
Balog József 32
Balogh Károly 133, 134, 136, 138, 139, 140
Balogh Lajos 134
Balogh Mónika 55
Barabás Miklós 109
Barchan-i Bako 6
Barchan-i Miklós 6
Barta Antal 58, 59, 60, 61
Bartók Béla 67
Bartus Julis 158
Bátori István 31
Bátori József 32
Beethoven, Ludvig von 65, 68, 69, 70, 72
Békefi Gyula 134
Béla, III. király 13
Béla, IV. király 164
Benedek 55
Benedek Gyula 122
Benedek József 76
Benovits Antal 157, 177, 183
Berényi József 65
Bergel, Philipp 45
Bergel, Wilhelm 32
Berlitz, M. D. 159
Bernáth Kálmán 216
Bernáth Tréza 173
Besirev Péter 193
Bessenew-i Albert 6
Bessenew-i Miklós 6
Bezerédy István 86, 87, 89
Bianchi, Angelo 19
Bibó Bige György 85, 138
Birkási András 158
Birkáss Gyula 136, 211
Bíró Antal 179, 180, 182, 184
Bíró Károly 52, 60, 61, 140, 145, 150, 154, 188, 198, 216
Bittermann József 136
Bittermann Károly 18, 19
Blaha János 79
Blaha Lujza 19, 79, 80, 81, 82, 83
Blau Géza 134
Boccaccio, Giovanni 82
Bogár família 169
ifj. Bogár Imre 169, 170, 171

idősb. Bogár Imre 171
Bogár Jakab 171
Bogár Mihály 171
Bogár Szabó Miska 169
Bogyós Alajos 82
Bonifard Menyhért 31
Bori Imre 100, 101
Boros György 32
Borothy-i Pál 7
Borsi János 32, 33
Bölcskei Lajos 90, 139
Brenner József, idősb. 134
Brenner Józsefné 67
Breuer Károly 145
Brindza Károly 203, 204
Bröder Gyula 147
Budánovits Antal 133
Budanovits Ilonka 67
Bujdosó Kálmán 158
Bukvics Alajos l. Bukvits Alajos
Bukvits Alajos 170, 188
Burányi Nándor 162
Butai János 32
Buzás András 29, 32, 33
Buzási János 5, 6, 8

Chaconne 72
Chanad-i Resistromus 7
Chantaht 7
Cellini, Benvenuto 71
Chepch-i Gergely 6
Chepch-i Miklós 6
Chopin, Frederik (Fryderyk) 65, 68, 72
Chuchkach 7
Conen Vilmos 18
Corvin János 16
Csákvári József 31
Csáky Albin 118
Csapó Sándor 32
Csáth Géza 19, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 85, 90
Csatornai Dénes 158
Csekity István 31
Csepcsik János 31, 32
Csepcsik Józsefné 32
Csepreghy Ferenc 80
Csercser Natália 76
Cserni Jovan 16, 24
Csobanits Liza 158
Csóka Sándor 80, 81, 82, 83
Czédula Sándor 157
Czibere Péter 37
Czifra Etelka, 158
Czirfusz Ferenc 130
Czopkov Fülöp 158, 183
Czorda Bódog 109
Czorda Ferenc 18
Czorda József 209
Czrnkovics György 25
Czurda Ede 111, 113, 114

Darányi Ignác 196, 198, 201
Darvas Terézia 160
Deák Ferenc 109, 110, 111, 112, 113, 185
Deák Gábor 23
Dembitz, Wilhelm 35, 36
Demény János 67
Demsár, Vinko 8
Dénes 7
Dér Zoltán 67, 68
Dernikovits 177
Déryné Széppataki Róza 78
Deszkásy Mária 158
Deutsch Móric 37
Dévay Lajos 33, 39, 40
Dinkovics Irma 160
Döme Lajos 76
Dönti Péter 169
Döntő István 133, 134
Dulics Antal l. Dulits Antal
Dulics Ferenc l. Dulits Ferenc
Dulits A. Jenő 86
Dulits Antal 170
Dulits Ferenc 170
Dumas, Alexandre 70
Durivage, Paul 91

Ebers, George Maurice 165
Écskay Lazár 110

Engel Nándor 107
Engel Pál 11, 164
Engler, Gaspar 32
Eötvös József 84, 119
Eötvös Loránd 118
Erdei János 46
Erdei Sándor 31
Erdődi Sebők 157
Erhard József 31
Ernyősi Katalin 157
Erőss György 76
Érszegi Géza 6, 8
Erzsébet császárné 35
Eufrozina királyné 13

Fábián Ferenc 167, 168
Facsar János 31
Faragó Sándor 31
Farkas Antal 96
Farkas Béla 66
Farkas Eszter 157
Farkas Ferenc 139
Farkas Zsigmond 134, 135, 138, 139, 142
Farsang András 186
Fáy András 48
Fazekas Dani 169
Fegyverneki István 31
Fehér Sándor 31
Fehérpataki László 138
Fejős Mihály 32
Fekete István 154
Felekiné Munkácsy Flóra 76
Ferenc József 35, 109
Fernbach család 167, 195
Ferró János 154
Fischer Imre 177
Fischer Móric 31
Fischl, Adolf 32
Fitus Mihály 31
Flatt András 107, 109
Flatt Endre 27, 94, 106, 107
Flaumann Bálint 32
Flaumann Miklós 32
Florick Gyula 212
Fodor Ferenc 117
Fodor István 32
Fodor Jakab 32
Foris Lajos 31
Forró Egyed 7
Forró Péter 7
Fraknói Vilmos 137, 139
Frank István 96
ifj. Frankl István 95, 99, 119, 134, 136
idősb. Frankl István 135
Fratrits Lőrinc 34, 37
Frendenberg Zsigmond 134
Fried István 39
Friedmann József 31
Fülöp Guidó 158
Furdek Kelemen 129
Furherr Béla 136
Fux Bertalan 31
Füzfás Anna 158

Gaál Ferenc 19
Gabrits Balázs 193
Gabrits János 193
Gábry Károly 26
Gacsi Jóska 169
Galambos István 31
Garay János 91
Gazdag Lajos 86, 88, 89
Geiger A. Mór 134
Gellért 7
Geréb Mihály 134
Gergery-i János 6
Gergery-i Péter 6
Geyer Henrikné 199, 202
Géza, I. király 164
Gezth-i János 6
Gezth-i Lőrinc 6
Gobi István 31
Gócs Ede 77
Gohl Ödön 135, 136
Gombos Marcella 157
Gönczö Pál 31
Gribits Liza 158
Grieg, Eduard Hagerup 65

Grohmann Vilmos 133, 134, 136
Gromon Dezső 56
Groschmidt Ferenc 93
Grosschmidt Gábor 110
Gruber Gyula 215
Gubás Ágota 143
Gulácsy Lajos 66
Gulu György 131, 133, 134, 135
Grünberger, Iszak 33, 34
Gyarmati Sándor 33, 39, 40
Gy. Nagy Lujza 192
Gyöngyösi István 31
Györe József 38
Györffy György 12, 13, 14, 27
György 7
György vértanú 6
Gyorgyevits Szredoje 134

Hajnali Éva 157
Halbrohr Adolf 167, 199
Hallasy Pál 38
Hallgató Imre 32
Hallgató Mihály 31
Hám János 31
Hám Sebestyén 32
Hangel Nándor 110
Hanke, Christophorus 18
Haraszty Gyula 133
Harlikovich Károly 110
Hartmann család 18
Havasi Magdolna 157
Haverda Mátyás 98, 99, 104, 105, 133, 134, 136
Havi Julianna 157
Havi Mihály 77
Héjja Endre 96, 105
Hercenberger Sándor 81
Hercheg 7
Herczeg Ferenc 32, 35, 37
Hering József 31
Hiador l. Jámbor Pál
Hidasi Borbála 157
Hidegh Árpád 186
Hidegh Ignácné 136
Hollósi István 32
Hollósi Pál 32
Homérosz 70
Hönsch Dezső 152
Horváth Józsi 81
Hrehuss József 110
Hubai Gusztáv 79
Hunyadi János 16
Hunyadi Mátyás 16
Huszka József 31

Ibrahim pasa 16
Ifjú József 37
Igalheg-i Chasma 7
Igalheg-i István 7
Illés Sándor 31
Imrédi Ferenc 29
Imrity Pál 153, 154
Inotai János 31, 33, 34
Inotai Lajos 31
Isaković, Jovan 127
István 7
Ivanits Antal 170
Ivanits Ferenc 170
Ivántsek István 31
Iványi István 5, 11, 19, 20, 50, 84, 85, 90, 105, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 141, 142, 143, 176, 182

Jakabfy Johanna 55
Jakobcsits József 183
Jakobey Károly 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115
Jámbor Pál 85, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 103, 104, 105, 121, 131, 136, 137
Janda Antal 31
Jankovits Aurél 194
János 7, 73
Jankovič, Emanuilo 19
János hospest 7
Járdai Lőrinc 157
Jeges Sándor 197
Jókai Mór 70
Jókayné l. Laborfalvi Róza 77

Jónás Mihály 32
Joó Andor 136
Jozas Ignác 32
József, II. császár 17
Juhász András 31
Juhász Anna 158
Juhász János 32
Juhász Mihály 31
Juhász Péter 31
Juhász Sándor 31
Jurity István 196, 197

Káich Katalin 80
Kahnlein, Michael 35
Kakach-i Márton 7
Kakach-i Tamás 7
Kalapis Zoltán 162
Kalapos Márta 157
Kalapos Márton 157
Kállay Ödön 185
Kamenik János 31
Kanyó Gyula 159
Káplány Antal 133
Kapocs Nándor 6, 11, 14
Kápolnai Matild 158
Kapusi Vince 158
Karácsonyi Ádám 157
Karadžić Stefanović, Vuk 126
Kárász Miklós 173
Károlyi Lajos 111
Karró István 179
Káthai Mihály 15
Kazinczy Ferenc 48
Kecskés 76
Kelud-i Mátyás 6
Kelud-i Pál 6
Kengy-i Jakab 6
Kengy-i Tamás 6
Kerekes József 31
Kertész Samu 150
Kerti Anna 158
Kethaz-i Buga 7
Kilényi Dávid 74
Kisfaludy Károly 48
Kiš, Danilo 116
Kiss János 38
Kladek Mihály 133
Klein Adolf 59, 60, 188
Klimora Barbara 116
Kocsis Péter 32
Koczó János 31
Kohn, Moritz 33, 34
Kőhegyi Mihály 6, 11, 14, 90
Kohn Gobi 32
Kókai Mihály 153, 154
Kolanovič, Josip 8
Konstantinovits Demeter 182
Kónya Lajos 160
Kopp Tivadar 93
Kósa András 31
Kossuth Lajos 48
Kostka Pál 188
Kósz Gyula 158
Kosztolányi Ágoston 180
Kosztolányi Árpád 85, 86, 90, 99, 104, 118, 133
Kosztolányi Dezső 18, 65, 66, 85, 86, 90
Kovács Bálint 31, 46
Kozla András 215
Kölesi Antal 79
Kölesi Lujza 79
Kranyakin Anna 157
Krauzer, Aron 32
Krecsányi Ignác 82
Krécsi György 136
Kremer Ádám 32
Kresztić, Vasilje 39
Krézer Ádám 31
Krijeva József 158
Kristó Gyula 13, 14
Krizse Ilonka 160
Kropatschek 190
Kropatsek János 31
Kubinyi Ferenc 137
Kukoriczás István 158
Kuluncsits István 173
Kujundžić, Pajo 144
Kunetz Ignác 134, 135

Kunkin Zsuzsanna 143
Kuti Celesztina 158

Lábosi Örzse 158
Laczkóné 76
Laki János 31
Lányi Ernő 19, 159, 161
László 7
Latabár Árpád 75, 76, 77, 78
Latabár Endre 74, 75, 76, 77
Latabár Kálmán 78
Latinovits Pál 207
Lavenkovits Anna 158
Lázár deák 63
Lebovics Pancus 160
Lederer, Leopold 77
Ledn Mihály 31
Lekche-i György 6
Lekche-i János 6
Lekche-i Mykola 6
Lekche-i Péter 6
Lelbach Antal 199, 201
Lelbach János 199
Lelbach Károly 199
Lelbach László 199
Lénárd Máté 41, 95, 110, 134, 174, 185, 186, 209
Lengel-i Rufus Pál 7
Letity Mártony 157
Liebetraut, Gottpield 18
Lifka Sándor 19
Liszt Ferenc 111
Loósz István 85, 99, 140
Loósz József 193, 194
Losonczi István 5, 10, 14
Lossunch-i István 6
Lotz Károly 109, 110, 111
Lovas Antal 209
Lovas Ferenc 170
Löbl Árpád 206
Lubrich Ágost 85

Mácskovics Benedek 56
Macskovics Titusz l. Mácskovics Titusz
Mácskovics Titusz 18, 152, 211
Mácskovits József 74
Madách Imre 100
Madarász József, 185
Madarász Viktor 109
Maison, Jakab 32
Majerhoffer János 179, 182
Major Menyhért 94, 95, 119, 124
Majsai Pál 157
Malachowszky László 45, 133, 134, 136
Mamusich Ágoston 134
Mamusich Lázár 98, 104, 134
Mamusics Lázár l. Mamusich Lázár
Mamuzsich Benedek 133
Mamuzsics Ágoston 93
Mamuzsics Félix 135
Mandić, Mijo 144
Mánich Péter 133, 134
Manojlovics Emil 109
Manojlovits 77
Manyák Domokos 177
Marastoni Jakab 110, 111
Mária Terézia 17, 110
Markó Dienes 129
Markos András 32
Marodić, Aksentije 19, 85, 110
Martini József l. Martinyi József
Martinyi József 32
Mátits Ábrahám 157
Matkovich Béla 123, 159, 214, 215
Matkovich Miklós 19, 122, 123, 214
Matkovics Bertalan 93
Matkovics Miklós l. Matkovich Miklós
Mátyás király 16, 48, 164
Maupassant, Guy de 70
Méhes József 32
Melkay György 134, 136
Mélkúti Gábor 157
Mérey Ágost 133, 147
Mesterházy Kálmán 19
Mészáros Sándor 204
Mészáros András 32
Mészáros György 31

Mészáros Nándor 94
Mészáros Péter 32
Mikelić, D. 8
Mihó Miklós 19
Mike István 30
Miklósi György 158
Miklósi Gyula 82
Milánkovits Máté 193
Milassin Ignác 133
Milassin Vukovics Ilka 136
Milkó Aurél 143
Milkó Henrik 133, 136
Milkó Izidor 19, 85, 131, 132, 133, 134, 136, 140, 141
Milutinović, Svetozar 179, 183
Milutinovits Szvetozár l. Milutinović, Svetozar
Mirkó János 182
Mirković 56
Misa József 31
Mohai József 31
Molnár Kis Mihály 31
Molnár Sándor 37
Molnár Ubaldus 157
Mónich Péter 133
Moreau, Emile 212
Mosztárszki, Jovan l. Mosztárszky János
Mosztárszky János 126, 127
Mukics Simon 146
Mukits János 56, 97, 104, 110, 111, 112
Mukits Margit 194
Murád, szultán 10
Müller Bernát 110
Müller, Philipp 45
Munk Artúr 85

Nagy Bocskoros Mihály 37
Nagy Dániel 31
Nagy Ferenc 31, 38, 214
Nagy Ignác 111
Nagy István 31
Nagy József 31
Nagy Lajos 10
Nagy Sándor 31, 32, 93
Nagyvendégfogadói Tamás 157
Nehem 17
Nemes István 31
Németh Domján 158
Németh Ferenc 162
Németh István 196
Németh Mária 99, 136
Németh Móric 99
Némethy (Benisch) Artúr 219
Nenad, Jovan l. Cserni Jovan
Neorsits József 193
Niczky Kristóf 84
Novak György 32
Novotni János 31

Oblath, Moritz 32
Oblath Leo 130
Oblath Lipót 199
Odry család 220
Offenbacher, Johann 31
Oláh Sándor 85
Onódi Anna Mária 111
Onodi Ferenc 32
Ormos 35, 36, 39
Orosz Viktória 158
Ortutay Gyula 116
Oszlopi Julianna 158
Osztrogonatz Antal 32
Oszvald Antal 32
Otorepca, B. 8
Óváry Maca 160
Őszi Panna 158

Paču, Jovan 19
Pajor 118
Pakay András 7, 10, 14
Pakay László 7, 10, 14
Pakka-i Mihály 6
Palatinszki Pista 169
Pálfy János 178
Palicsi András 157
Palóczy László 114
Palotay Bódog 133
Papp István 30, 33, 120, 121

Papp József 31
Párkányi Júlia 66
Pásztor Jánosné 59
Pásztory Endre 140
Patek 133
Patkó fivérek 169
Paukovich Andor 134
Pazar János 31
Pénovátz Antal 126
Pertich Mihály 42, 133, 134, 174
Pertits Ágnes 158
Pesty Frigyes 22, 23, 27
Péter 6, 7
Petkovics Kálmán 194
Petőfi Sándor 70, 91, 129
Petonszky József 133
Petres János 136
Petrich 98
Petrichevich Horváth Lázár 91
Petrović, Georg 127
Petrovics István 13
Pilaszánovits család 167, 195
Pilić Doca 55
Piller György 133
Pintora József 207
Pisze Szitásné 55
Piukovits Ágoston 107, 167, 180
Piukovits József 213
Piukovits Rezső 19
Pocskay család 220
Pokorny Antal 38
Pollák Emil 86
Polyákovits Máté 157
Pongrácz János 16
Ponori Thewrewk Emil 85
Porubszky Tamás 84
Pottokár Endre 98
Prehoffer Károly 117
Pribil Ernő 81
Probojcsevits János 55
Prokes Ignác 133
Prokes Mihály 133
Prokesch 118
Rácz Vilmos 131
Radits 183
Raichle J. Ferenc 149
Ranics István 84
Rapcsányi György 32
Ráth Károly 118
Reeg-i Tamás 6
Reich 88
Reindl 79
Reinitz Béla 85
Reinitz Márk 134
Reisner Lajos 99
Reizner Zsigmond 183
Resch Béla 140, 145, 146, 150
Resits M 133
Révai József 86
Révész Ernő 147
Richter Nándor 86, 87, 89, 90
Rigó János 194
Rogendorf 114
Rolncsek Krisztina 157
Rontó János 32
Rontó Mihály 32
Roth Béla 160
Rozemberszky Jakab 157
Rózsa János 52
Rózsa Sándor 169
Rudics Iván 167, 168
Rudits Luca 158
Rudnai Dániel 32
Ruzman Imre 160

Sámuel Ferenc 136
Sándori Simon 157
Sanesy, Lionello 214
Sántha György 60
Sárcsevics N. 25
Šarčević, Ambrozije 19, 106, 107
Sarki Alajos 157
Sárosi Gyula 157
Sary-i István 6
Sary-i Olivér 6
Sátor Vilmosné 160
Sátorné Etelka 160

Schaffer Gáspár 31
Schäffer Mór 133, 136
Schiessler Gyula 130
Schiner Mihály 45, 46
Scholz Jenő 110
Schröder, Josef 35
Schön 177
Schrott András 30
Schumann, Robert 72
Scultety János 19, 100, 152
Sebők István 157
Sefcsics Géza 160
Seleud-i Albert 6
Seregi, Ditrich 159
Sétatéri Julis 158
Shäffer Mór 131
Shakespeare, William 72
Side-i Syb 7
Simon 7
Simonovits Terézia 158
Simonyi Antal 111, 112
Sinkovics Mihály 157
Sípos Károly 79
Skenderović 177
Sobri Jóska 169
Šokčić, Joso 67, 68
Somogyi András 32
Somogyi Mihály 38
Spiesz, Adolf 97
Splényi Ödön 80, 81
Stanyó Kristóf 31
Stanyó Vendel 31
Steib Ferenc 79
Stoczek József 116
Stojtsek János 116
Strázsai Miklós 157
Sümeghi 213
Süvegi Tamás 158

Sz. György 27
Szabadkai Mihály 18
Szabó András 158
Szabó Ferenc 158
Szabó János 31
Szabó József 38
Szabó Lőrinc 158
Szabó Pardányi János 31
Szabó Roza 158
Szabó Viktor 158
Szabolcs Ottó 11
Szalai Károly 86, 89
Szalai Zachart 186
Szalay Mátyás 60, 160, 187, 188, 189, 195
Szalmásy Julianna 28
Szarajlics Tivadar 98
Szárics Károly 135
Szárics Pál 153
Szárits János 19
Szárits Jenő 208, 209
Száríts Karolina 51
Szárits Károly 134
Szarvas Gábor 85, 90
Szarvasy Ede 180
Szász Károly 160
Szaulics József 157
Széchenyi István 93, 109, 111, 112
Szedlák István 33
Szegedi Kilit 23
Székely Bertalan 109, 111
Székely Simon 136
Szekeres János 193
Szekeres László 162
Szél Viktor 157
Szemere Pál 48
Szemző-Aigler János 29
Szentkereszti György 153
Szerb Albert 157
Sziebenburger Károly 96, 99, 118, 121, 133, 136, 137
Szigethi Benedek Gyula 121, 122
Szigeti József 134, 136
Szigeti Miklós 158
Szigligeti Ede 192
Sziklay Vilmos 136
Szilágyi Erzsébet 16
Szilasi Fülöp 134
Szilberleitner Ferenc 215
Szily Kálmán 117, 118

Szimics József 197
Szirmai Antal 85
Szkenderovics István 93
Szolón király 54
Szophoklész 70
Szőlősi Katalin 157
Szőlősi Lipót 158
Szöszy Fere 38
Sztantics 154
Sztantics Görgy 19
Sztantics Jenő 93
Sztantits Márk 170
Sztipics Kristóf 95
Sztoczek József 116, 117, 118
Sztrókay Kálmán 85
Szűcs József 34
Szucsich család 17
Szulejmán szultán 16
Szuper Károly 79
Szupora Lőrinc 31
Szűts Sándorné 31
Szvilenka 55
Szvoren József 32

Tanian György 182
Tárkányi Béla 97
Telcs Ede 85, 99, 102, 103, 104
Teleky László 114
Telepy György 76
Temetői Őrzse 157
Terbe Vince 136
Than Mór 110, 111
Thewtus 7
Tőkési Apollónia 158
Tolmács Euthim 152
Tolsztoj, Lev 68, 70
Tomcsányi András 29
Toncs Gusztáv 85, 123, 135, 136, 140 141, 145, 147, 150
Topolyai Katalin 157
Török Bálint 16
Török Imre 16
Török János 129
Tóth Ferenc 32
Tóth István 174
Tóth Lajos 151
Tóth Mihály 121
Tóth Sándor 173
Töttös László 16
Tratnyáki János 36
Truska, Helidor 35
Tusák Józsefné 61

Ulászló, II. király 16
Udvari Teréz 158
Udvarosy Borbála 158
Újházi Dezső 157
Ulmer Gáspár 5
Ungár Béla 199
Ungár Benjámin 30
Unger Mátyás 11
Utczai Franciska 158
Utczai Teréz 157

Váli Béla 133, 136
Váli Emil 136
Váli Ernő 136
Váli Gyula 135
Várady Péter 23
Varga József 170
Varga Károly 135, 146
Varga Lajos 32
Vas Erzsébet 51, 52
Vauzin Antal 31
Vécsei Emil 135
Vécsei Samu 135
Vékás József 31
Veres Lajos 214
Veres 7
Vermes Gábor 180, 183
Vermes Lajos 19, 122, 135, 212
Verner Sándor 92
Vertovits Mihály 158
Viczai Jósef 193
Viczei István 193
Vida Ferenc 31
Vida György 188
Vida Kálmán 188, 189

Vidács 30
Vidákovich Márk 187
Virág Benedek 129
Virág Pál 160
Vojnich István 199
Vojnics Nándor 104, 118
Vojnics Tivadar 136
Vojnić, H., Blaško 142
Vojnics–Kortmiss 25
Vojnits család 167, 195, 220
Vojnits Dániel 28
Vojnits Dávid 29, 35
Vojnits Félix 135
Vojnits Gábor 109
Vojnits Imre 136
Vojnits István 196
Vojnits Jakab 28
Vojnits Jakabné 189
Vojnits Lukács 109
Völgyi Lajos 136
Vörös Ernő 157
Vuics Tivadar 165, 166
Vujković, Cvijin Mate 183

Wagner, Richard 65, 68, 69, 70, 72
Wagner Zoltán 215
Waldmüller, Ferdinand Georg 111
Wekerle József 160
Werbőczy István 23
Wierzucz Károly 207
Wilde, Oscar 71, 73

Yantho-i János 6

Zahora János 32
Zaka-i György 7
Zaka-i Miklós 7
Zamenhof, Ludvig Lejzer 159
Zantho-i Mihály 6
Zápolya János 24
Závodszky Dániel 84
Zdrahál Alajos 110
Zeche-i Antal 7
Zeche-i János 7
Zichy Mihály 110
Zichy Nepomuk János 199
Zomborcsevits Vince 131, 133
Zombori János 158
Zrínyi Miklós 129

Zsiga Antal, 160
Zsigmond király 6, 10, 14, 15, 23

TARTALOM

Szabadka hat évszázada 5
(Miről vall az 1391-ből származó oklevél?)

Szabadka legrégibb említése 10

Szabadka első említésének kérdései 12

Szabadka rövid története 1918-ig 15

Szabadka névváltozatai írásos forrásokban 20

„Kikérdezendők volnának a falu vénei, jegyzői, papjai..." 22
(Szabadka és környéke a Pesty-féle helynévgyűjteményben)

Ómoravica történetéből 28
(A falu újratelepítésének 210. évfordulója kapcsán)

Karabélyos pusztázók, szuronyos pandúrok 41
(Szabadka egykori rendfenntartóiról)

Hintók, fedeles kocsik a régi Szabadkán 45

Erdők a futóhomokon 48
(Adalék a szabadkai homokterületek befásításához)

Feledésbe merült segélykiáltások 51

A szükséges rossz 54
(Adalékok a szabadkai prostitúció történetéhez) (1861–1918)

Gondolatok Csáth lapszéli rajzairól 63

Csáth ismeretlen tanulmánya 67

Latabár Endre szabadkai éveiről 74

Blaha Lujza emléke Zomborban és Szabadkán 79

Babits sikertelen pályázása a szabadkai tanári állásra 84

Levéltári séta az „aposztata" Hiadorral 91
(Jámbor Pál halálának nyolcvanadik évfordulójára)

A kegyvesztett Ambrozije Šarčević 106

Jakobey Károly szabadkai kapcsolata 109

Sztoczek József emlékére 116

Száztíz éve tantárgy a testnevelés a szabadkai gimnáziumban 119

Mostarski – az ügyvéd és iskolaigazgató 126
(A Vuk és a pacsériak *című írás kapcsán)*

A szabadkai közkönyvtár (1890–1918) 128
A Szabadkai Felső Kereskedelmi Iskola megalapítása (1907)..... 144
Tanyai iskoláink 152
A zobnaticai zugiskola 153
Sétatéri Julis és a többiek 156
(Adalék vidékünk névtudományához)
A szabadkai eszperantó mozgalom évfordulóján 159
„Nem vagyok sem régész, sem történész..." 162
Arcfestés hajdan 165
Egy régi bácskai pohárköszöntő 167
„Az a híres Bogár Imre..." 169
(... a szabadkai határban)
Vidékünk postakocsi-rablói 172
Ínségcsoportok összetűzései a szabadkai pénzügyőrséggel 1863 és 1865 között.. 176
A szabadkai polgármester és az ellenzék..... 185
A szabadkai rendőrség erősíti sorait..... 187
A nagyfényi munkabeszüntetés 192
Szabadka az 1906. évi aratósztrájkok tükrében 195
„A veszélyes áramlatba belezavart munkás..." 205
(Bács-Bodrog vármegyei helyzetkép a századelőn)
„Tudakozódó intézet" Szabadkán 208
(Adalék a közvetítőintézet történetéhez)
Színfoltok a Szabadkai Korcsolyázó Egylet évszázados múltjából 210
Régi szabadkai sportgondok 213
Mozaikkockák 218
(Szaklevéltárak, könyvtárak és múzeumok iratanyaga)
Névmutató 221
Tartalom 233

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
Matica srpska Könyvtára, Újvidék

930.85 (497.113) "1391/1918"

MAGYAR, László
Tovatűnő évszázadok II. : Helytörténeti írások (1391–1918) : (Iratvallató III .) / Magyar László ; [a kötet írásait Magyar Klára válogatta]. – Szabadka : Szabadegyetem, 2002 (Szabadka : Studio Bravo). 234 p. : ill. ; 23 cm. – (Életjel Könyvek ; 96.)

Példányszám 300. – Névmutató: p. 221-231

ISBN 86-82147-50-5

a) Subotica – Kulturna istorija - 1391–1918

COBISS-ID 181175303

A szabadkai Szabadegyetem kiadása
Felelős kiadó: Blažo Perović igazgató
Recenzens: Hegedűs Antal és Tolnai Ottó
Szerkesztő: Dér Zoltán
Grafikai előkészítés: Studio photo **Juriga** design
A fedőlapon
Szirmai Antal akvarellje Szabadka központjáról a XIX. század második feléből
Számítógépes megmunkálás és névmutató: Hegedűs Edit
Megjelent 300 példányban, 14,75 (A/5) ív terjedelemben
Készült a szabadkai Studio Bravo Nyomdában

Magyar László módszere nagyon hasonlatos a mozaik előkészítéséhez, felrakásához. A kis semmis kövecskék keresgélése, kutatása, boldog felmutatása, majd pedig pontos helyére való illesztése. Kisebb-nagyobb dolgozatait olvasva érti csak meg az ember, milyen nehéz is semmis adatok egzakt helyének megtalálása, megállapítása.

Egyik cikkében , az *Arcfestés hajdan* című̈ben (amelyben a mirény és a higany vegyület használat elleni beadványokat járva körül végül arra a végkövetkeztetésre jut, hogy a városi közgyűlés nem alkalmaz rendőri intézkedést, mert ez nem korszerű lépés és az egyéni szabadsággal összeférhetőnek nem találtatott) említi, hogy már a bronzkori sírokban is rábukkantak szőrtépő csipeszekre. Na már most hasonló csipesszel, hasonlóan finom szerszámmal (a bélyeggyűjtők, az órások szerszáma is hasonló) kell neki is behelyeznie a szabad szemmel szinte nem is látható kis résbe a megtalált adatot. Néhányszor volt alkalmam közelebbről megfigyelni képzőművész barátaim mozaik kirakósdiját. Szinte megszédültem, hogy milyen fontos is a mozaikkészítő művész tervrajza, vázlata. Mindezt csak azért említem, mert Magyar László megjelent munkáit, hagyatékát szemlélve is megmegszédülök olykor tömérdek semmis adathalmazai között. Olykor ráhagyatkozom egy-egy kalandos életű adatra, de a következő pillanatban már rá is kellett döbbennem, hogy itt valami egészen másról van szó. A semmisnek tetsző adat szeretetén átsüt a nagy terv, a mozaik nagy vázlata, az egész koncepciója. A semmis adatok e megindítóan szerény szerelmesének, bányászának hihetetlenül nagy tervei, ambíciója, koncepciója volt. Nevezetesen a nagy elől, Iványi Szabadka-történetének folytatása, létünk újbóli megalapozása. Mert csak ha jobban belemerülünk alkalmi dolgozatainak, cikkeinek olvasásába vesszük észre, hogy az ő semmis kis mozaikkockái, mozaiklapocskái egy nagy ambíciójú alapozás részei.

Minden dolgozata, cikke könyve után biztosabb talajt érzünk lábunk alatt. Olyan fontos munkáról van szó, amikor egyik pillanatban szakadékban, a másikban sivatagban érezzük magunkat. Harmadik *Iratvallatój*ának elolvasása után most valami boldogság, valami biztonságérzet uralkodott el rajtam. Úgy érzem, merészebben merek kilépni házam ajtaján, mert nem kell félnem, hogy szakadékba lépek. Magyar László semmis adatai létünk súlyos és felettébb biztos alapkövei lettek.

TOLNAI Ottó